

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

LENNART HELJAS

Kansainvälisesti suuntautunut poliitikko ja kirkonmies

LENNART HELJAS

Kansainvälisesti suuntautunut
poliitikko ja kirkonmies

Eino Murtorinne

Historiallisia Tutkimuksia 231

Teos on Suomen Historiallisen Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama

ISBN 951-746-834-2

ISSN 0073-2559

Gummerus Kirjapaino Oy

Jyväskylä 2006

www.finlit.fi/kirjat

Seijalle ja Minnalle

SISÄLLYS

Saatteeksi	11
1. Viipurilaispojasta Lontoon merimiespapiksi	15
1. Viipurilainen kotitausta	15
2. Pappisuralle maailmansodan pyörteissä	19
3. Kansalaissota ja sen herättämät ristiriidat	23
4. Merimiespapiksi Englantiin	25
5. Lontoon-vuosien avartavat kokemukset	30
6. Osallisena ainutlaatuisessa pappislakossa	34
2. Pulakauden Kaavi yhteiskunnallisena herättäjänä	38
1. Lontoosta kirkkoherraksi syrjäiseen Savo-Karjalaan	38
2. Taistelu talouslamaa ja oikeistoradikalismia vastaan	42
3. Poliittinen nousu ja tuho	47
4. Anglofiili ulkopolitiikan harrastaja	51
3. Muutto Kuopioon ja kansanedustajaksi talvisodan kynnyksellä	56
1. Värikkäät kirkkoherranvaalit	56
2. Kansanedustajaksi pitkään parlamenttiin	62
3. Talvisodan kiirastulella	65
4. Välirauhan kauden saksalaissuuntauksessa	69
4. Jatkosota ja ongelmallinen aseveljeys	73
1. Aseveljeyden merkeissä jatkosotaan	73
2. Anglofiilin heräävä epäily	76
3. Kohti rauhanoppositiota	79
4. Sanoista tekoihin	84

5. Sodasta rauhaan	89
1. Uuden ulkopoliitiikan odotus	89
2. Kiistanalaisen rauhanadressin allekirjoittajana	93
3. Salaisen ulkoasiain valmistelukunnan jäsenenä	98
4. Lojalin oppositiomiehen roolissa kohti rauhaa	102
6. Paasikivelaian ulkopoliitiikan puolesta	109
1. Uutta suuntausta etsimässä	109
2. Kolmen suuren sopimus ja uusi ulkopoliitiikka	113
3. Vaikea sotasyllissyyskysymys	118
7. Ministeriksi Pekkalan hallitukseen	124
1. Pekkalan hallituksen synty	124
2. SKDL-vetoisen hallituksen sosiaaliministerinä	127
3. Taistelu maan ”demokratisoimisesta”	132
8. Pariisin rauhanvaltuuskunnan jäsenenä	138
1. Rauhankokouksen valmistelu ja kiista delegaatiosta	138
2. Rauhankokouksen riitaisa alkunäytös	143
3. Ristiriidat syvenevät	149
4. Kotimainen rauhankriisi ja Pariisin päätös	153
9. Taistelu maan linjasta	161
1. Oman suomalaisen linjan etsintää	164
2. Marshall-apu ja Suomi	168
3. Rakoileva hallitusyhteistyö	168
4. YYA-sopimuksen synty kaappaushuhujen varjossa	172
5. Pekkalan hallituksen tilinpäätös	185
10. SKDL:n hegemonian luhistuessa	190
1. Vuoden 1948 vaalien aiheuttama käänne	190
2. Fagerholmin hallituksen nostattama kritiikki	193
3. Lisääntyvät kosketukset länteen	197
4. Taistelu Yleisradion linjasta	203

11. Kekkonen kuningastien alkuvaiheissa	211
1. Vuoden 1950 presidentinvaalit ja Kekkonen ensimmäisen hallituksen synty	211
2. Kekkonen hallituksen opetusministerinä	216
3. Toistamiseen opetusministerinä	220
4. Ministeristä yleispoliittiseksi vaikuttajaksi	222
5. Vakauttamissopimuksen kritiikki ja ”pyjamantaskupuheen” puolustus	225
12. Varapuhemiehenä ja presidentin tekijänä	232
1. Taistelu hallitusvallasta	232
2. Kekkonen viidennen hallituksen herättämät reaktiot	235
3. Valitsijamiehenä dramaattisissa vuoden 1956 presidentinvaaleissa	240
13. Kansainvälisten yhteyksien tienraivaajana	245
1. Parlamenttienvälisen liiton (IPU) vaikuttajana	245
2. Pohjoismaiden neuvoston johtotehtävissä	252
3. Suomen YK-valtuuskunnan jäsenenä	257
4. Suomi-Neuvostoliitto-seuran keskusjohtokunnan jäsenenä	262
14. Poliittisen vaiheen päättymisen ja paluu seurakuntatyöhön	267
1. Kansainvälisen ilmapiirin muutos ja ulkopoliittikka	267
2. Kansallisen ulkopoliittikan puolustus	270
3. Vuoden 1958 eduskuntavaalien tuoma pettymys	272
4. Jälleen kokopäivätoimisena seurakuntapappina	276
15. Kosmopoliitin muotokuva	285
LÄHDEVIITTEET	294
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	313
HENKILÖHAKEMISTO	321

SAATTEEKSI

Jo vuosia sitten eräät Lennart Heljaksen vanhat ystävät ja ihailijat esitivät toivomuksen, enkö ryhtyisi kirjoittamaan Heljaksen elämäkertaa. Ehdotus kosketti minua. Olihan Heljaksen jälkeensä jättämä arkistokin – tosin pahasti riisuttuna – kulkeutunut perheeni eli vaimoni Seijan (o.s. Heljas) haltuun.

Tuolloin minulla ei kuitenkaan ollut aikaa ryhtyä tehtävään. Siksi yritin suostutella siihen Heljaksen poliittisesta toiminnasta pro gradu -tutkielmansa tehnyttä toimittaja Marita Tiihosta, mutta turhaan. Ajatus jäi kuitenkin itämään. Toisaalta tehtävään oli yllykkeenä omakohtainen kiinnostukseni Heljaksen elämänvaiheita kohtaan, jotka niin pappina kuin poliitikkonakin vaikuttivat melko omaperäisiltä.

Ehdin tuntea Heljaksen viidentoista vuoden ajan. Sain tilaisuuden keskustella hänen kanssaan melko runsaasti hänen elämäänsä ja maan lähihistoriaan liittyneistä tapahtumista. Monet asiat ja niihin vaikuttaneet tekijät jäivät kuitenkin minulle enemmän tai vähemmän arvoitukseksi. Vaikka hän oli lapsuudenkodistaan saakka ollut syvästi isänmaallinen, hänen isänmaallisuudelleen näytti olevan vierasta se kansallinen uho, joka oli tunnusomaista monille hänen aikalaisistaan. Ja vaikka hän oli sydänjuuriaan myöten kutsumustietoinen pappi, hänen käsityksensä näyttivät monesti poikkeavan hänen oman sukupolvensa pappismiesten ihanteista.

Jo Heljaksen varhaiset elämänvaiheet, lapsuus ja nuoruus kosmopoliittisessa Viipurissa, lähtö pappisuralle, kansalaisyhdistyksen aika ja pitkäkähkö, 11 vuotta kestänyt toiminta Englannissa olivat mielestäni poikkeuksellisen kiinnostavia. Tätäkin enemmän minua kiinnosti kuitenkin se, miksi hän Suomeen palattuuaan monien virkaveljiensä käsityksistä poiketen asettui varsin jyrkästi vastustamaan 1930-luvun oikeistoradikaalihuumaa. Ja miksi hän, taustaltaan viipurilainen kaupunkilaispoika, päätyi poliittisesti maalaisliittoon? Mitkä tekijät vaikuttivat edelleen siihen,

että hän vastoin monien ryhmäoveriensakin kantaa ajautui sodan aikana ns. rauhanoppositioon, pyrki määrätietoisesti pitämään kaiken aikaa kiinni Suomen erillissotatesistä, kuului salaiseen ulkoasiain valmistelukuntaan ja asettui sodan päätyttyä selvästi tukemaan paasikivelläistä ulkopoliittikkaa? Tähän samaan kysymysten sarjaan kuului edelleen hänen roolinsa ns. kolmen suuren hallituksessa, Pariisin rauhankokouksen delegaatiossa sekä vihdoin kevään 1948 YYA-sopimuksen valmisteluissa ja kommunistien oletetun vallankaappausuhkan keskellä.

Oman mielenkiintoisen ja uteliaisuutta herättävän piirteensä Heljaksen kuvaan toivat hänen poikkeuksellisen laajat kansainväliset yhteytensä sekä hänen henkilökohtaiset suhteensa Paasikiveen ja Kekkoeseen. Heljas oli kosmopoliitti, jota Paasikivi osasi arvostaa. Monista erottavista tekijöistä huolimatta Heljas myös kuului niihin Kekkoista tukeneisiin poliitikoihin, jotka olivat valmiit etenkin ulkopoliittikan osalta puolustamaan häntä silloinkin, kun monet omat ja vieraat käänsivät hänelle selkänsä ja suuntasivat häneen moraalisen tuomionsa.

Heljaksen luonnekuvaan kuului, että hän oli huomiota herättävän ystävällinen ja lämpimän sydämellinen sekä pyrki tietoisesti välttämään toisten ihmisten loukkaamista. Se johti helposti erheelliseen kuvaan hänestä kaikkeen sopeutuvana ja myöntynänä. Hänen sangen omaperäinen tientsä ja yleisestä ajattelusta poikenneet kannanottonsa viittaavat kuitenkin tyystin toisaalle. Ystävällisestä ja sovittelevasta asenteestaan huolimatta hän kuului niihin, jotka saattoivat taipua, mutta eivät taittuneet.

Heljaksen elämäntyön hahmottaminen ei ole ollut aivan helppoa. Tehtävää on vaikeuttanut erityisesti hänen jälkeensä jättämän arkiston puutteellisuus. Arkistoon ei sisälly lainkaan kirjeenvaihtoa, ja Heljaksen puheita, päiväkirjoja ja muistiinpanojakin on vain rajallisesti. Muilta osin kuva hänen toiminnastaan on ollut pakko rakentaa kirjallisuudesta ja lukuisista arkistolähteistä saatavan aineiston varaan. Kun Heljas oli lisäksi luonnekuvansa mukaisesti enemmän seurailija ja pohdiskelija kuin räiskyvä osallistuja, hänen asenteitaan on joskus ollut vaikea jäljittää. Kaikista puutteistaan huolimatta Heljasta koskeva aineisto on kuitenkin tuonut päivänvaloon myös joukon uusia vivahteita niihin lähihistoriamme tapahtumiin, joista vielä äskettäinkin on julkisuudessa keskusteltu. Mielestäni olen saanut myös vastauksen moniin hänen ratkaisujaan koskeviin kysymyksiin, joihin lähdin aikanaan etsimään vastausta.

Työni viimeistelyssä olen saanut arvokasta apua Suomen Historiallisen Seuran nimeämiltä asiantuntijoilta sekä professori Hannu Mustakalliolta, joka on ystävällisesti ”oikolukenu” koko työni käsikirjoituksen. Heidän ohellaan haluan kiittää monia eri arkistojen työntekijöitä heiltä saamastani avusta. Kiitollisuuteni kohdistuu myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan, joka on ystävällisesti ottanut kirjan julkaisusarjaansa, sekä toimituspäällikkö Rauno Endéniin, joka on vastannut julkaisutyön käytännöllisestä toteutuksesta.

Helsingissä maaliskuussa 2006

Eino Murtorinne

1. VIIPURILAISPOJASTA LONTOON

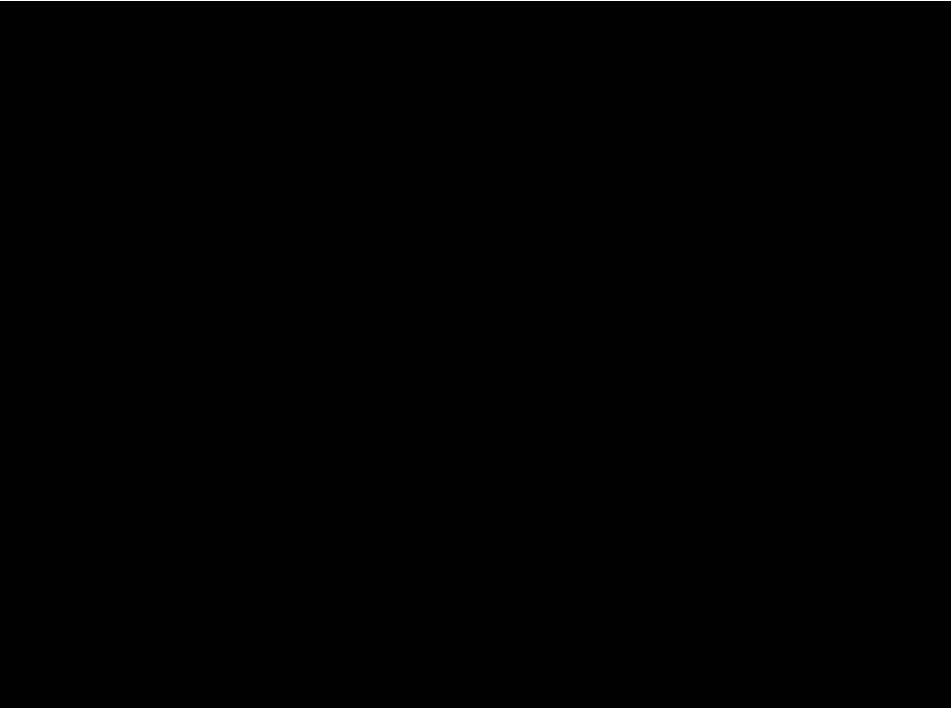
MERIMIESPAPIKSI

1. VIIPURILAINEN KOTITAUSTA

Lennart Albert Heljas, vuoteen 1935 Helenius, syntyi Viipurissa 13. toukokuuta 1896. Hänen isällään Albert Heleniuksella oli siellä oma huolintaliike. Aiemmin tämä oli toiminut eri tehtävissä, muun muassa tullitarkastajana. Isä oli kuitenkin sairaalloinen ja kuoli jo varsin varhain, vuonna 1915. Lennartin äiti Leonide (Lilly) o.s. Sägström oli puolestaan syntynyt ja kasvanut Pietarissa upseeriperheen jälkeläisenä. Miehensä kuoltua hän jatkoi tarmokkaasti miehensä liiketoimintaa.

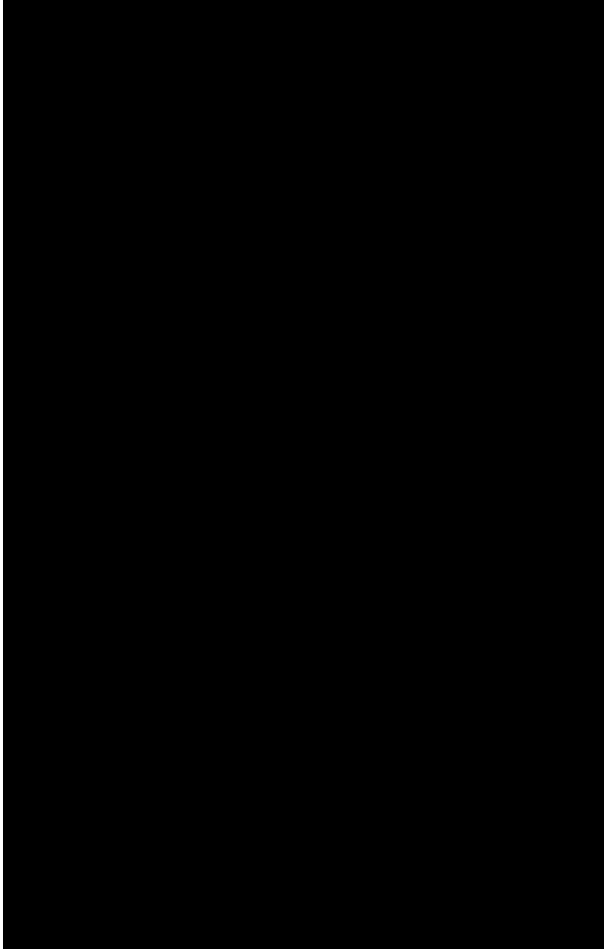
Heleniusten suku oli lähtöisin Koivistolta, missä Lennart Heljaksen isoisä Karl Johan Helenius oli toiminut merikapteenina. Vaikka Heljaksen isä Albert Helenius ja eräät muut suvun jäsenet muuttivat jo varhain Koivistolta Viipuriin, sukuyhteydet Koivistolle säilyivät myöhemminkin. Kotiseutuyhteyksien jatkumista oli omiaan edistämään se, että yksi Heleniuksen veljeksistä omisti Koivistolla kesähuvilan, jossa Lennart Heljaksenkin tiedetään viettäneen joskus kesälomiaan. Toinen Heljaksen sedistä, Oskar Helenius, taas omisti Koiviston kirkon läheisyydessä kaksikerroksisen kahvila-ravintolan, jonka vanhat koivistolaiset muistavat hyvin Heleniuksen kahvilan nimellä.¹

Viipuri oli Heljaksen nuoruusvuosina vilkas, kansainvälinen kaupakaupunki, jonka asukasluku oli jo tuolloin yli 40 000 henkeä. Kaupungin kosmopoliittista luonnetta kuvasteli se, että lukuisa joukko kaupungin asukkaita käytti äidinkielenään ruotsia, venäjää tai saksaa. Samoin kaupungissa toimi suomalaisen ja ruotsalaisen seurakunnan ohella saksalainen seurakunta. Niin ikään Viipurissa sijaitti Suomen ortodoksisen kirkon piispanistuin. Viipurin kansainvälinen, kosmopoliittinen luonne loi Heljaksen omien sanojenkin mukaan pohjaa muun muassa hänen vieraisiin kieliin kohdistuneelle harrastukselleen.²

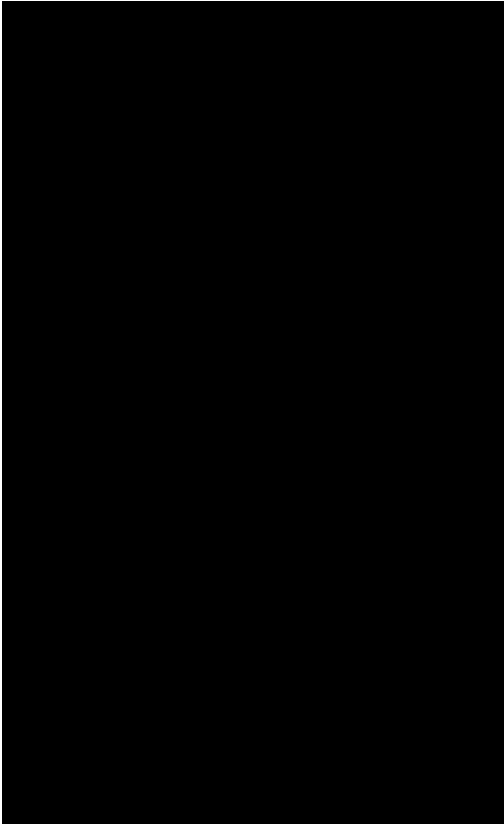
Heljaksen isän suku oli lähtöisin Koivistolta, missä ainakin eräät suvun jäsenet asuivat tai viettivät kesiään aina toiseen maailmansotaan saakka. Suku oli merellisiin ammatteihin suuntautunutta. Kuvassa Heljaksen isoisän merikapteeni Karl Johan Heleniuksen kotitalo Koivistolta.

Heljaksen lapsuuden kotikieli oli ruotsi. Kun suomen katsottiin kuitenkin olevan maan pääkieli, vanhemmat päättivät panna pojan suomenkieliseen oppikouluun. Se oli Viipurin suomalainen reaalilyseo. Sen sijaan Heljaksen paria vuotta nuorempi Elna-sisar kävi ruotsinkielistä tyttökoulua. Kouluvuosinaan Heljas joutui lukemaan muun muassa saksaa, ranskaa, englantia ja venäjää. Viimeksi mainitun kielen oppimista oli omiaan vahvistamaan paitsi sen opetukseen käytetty runsas tuntimäärä myös kotoa saatu tuki. Olihan äiti Leonide elänyt nuoruutensa Pietarissa ja puhui sen vuoksi ruotsin ohella täydellisesti venäjää. Sen sijaan hänen suomen kielen taitonsa jäi siinä määrin puutteelliseksi, että se saattoi vielä vanhanakin aiheuttaa kummelluksia.³

Albert ja Leonide Heleniuksen perhekuva Viipurista, jonne Albert Helenius oli muuttanut Koivistolta. Kuvassa vanhempien lisäksi 5-vuotias Lennart ja hänen 3-vuotias sisarensa Elna.

Jo Viipurin-kautena hankkimansa venäjän kielen taidon Heljas säilytti kohtalaisen hyvin läpi elämänsä. Tähän viittaa muun muassa hänen venäjän taidostaan säilynyt suullinen legenda. Kun Neuvostoliiton johtajakaksikko Hruštšov ja Bulganin 1957 Suomeen tekemällään mat-

Lennart Heljaksen äiti Leonide (Lilly) Helenius oli kasvanut Pietarissa ruotsinkielisen upseeriperheen perillisenä ja kertoi värikkäitä tarinoita nuoruutensa Pietarista. Hän tuli tunnetuksi vahvana ja temperamenttisena naisena, joka miehensä kuoleman jälkeen jatkoi perheen liiketoimia ja osallistui aktiivisesti uskonnolliseen ja yhteiskunnalliseen elämään muun muassa kirjoittelemalla sanomalehtiin. Viipurin menetyksen jälkeen Leonide vietti viimeiset elinvuotensa Ylitornilla.

kalla vieraili myös eduskuntatalossa, joutui silloinen eduskunnan ensimmäinen varapuhemies Heljas esittelemään sitä heille venäjäksi. Esitelykierroksen päätyttyä sanavalmiudestaan tunnettu pääsihteeri Nikita Hruštšov sai kiitossanoissaan aiheen leikillisesti todeta: ”Osaisinpä minäkin joskus noin kaunista venäjää.”⁴

Viipurin asema itäisen Suomen elinkeinoelämän, kaupan ja kulttuurin keskuksena vahvisti sen ja sikäläisen väestön yhteyksiä keisarikunnan pääkaupunkiin Pietariin, minne Viipurista oli poikkeuksellisen hyvät liikenneyhteydet. Tämä koski myös liike-elämän piirissä toimintua Heleniuksen perhettä, jolla oli muitakin perinteisiä yhteyksiä keisarikunnan pääkaupunkiin. Niinpä Lennart Heljas oli – perheen piirissä säilyneen muistitiedon mukaan – käynyt nuoruudessaan jo yli kym-

menen kertaa Pietarissa ennen kuin hän 1914 matkusti ensi kerran Helsinkiin noutamaan ylioppilaslakkiaan.⁵ Läheiset kosketukset Pietariin lisäsivät samalla ymmärrettävästi sikäläisen elämäntavan ja kulttuurin tuntemusta.

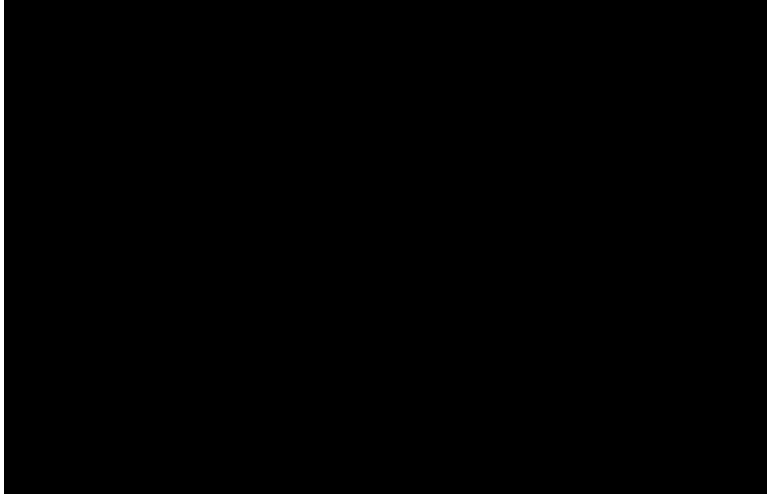
Heleniusten kodin ilmapiiri oli voimakkaan uskonnollinen ja isänmaallinen. Perhe osallistui aktiivisesti erilaisiin uskonnollisiin rientoihin; kirkollisten tilaisuuksien ohella Viipuriinkin levinneiden vapaiden suuntausten herätyshenkisiin kokouksiin. Pysyviä yhteyksiä herätysliikkeisiin tai vapaisiin uskonnollisiin yhteisöihin ei perheellä kuitenkaan ollut. Kirjoittipa aktiivisuudestaan tunnettu Leonide Helenius myös uskonnollisia runoja ja toi julki mielipiteitään paikallisiin lehtiin lähettämässään kirjoituksissa. Uskonnollisuuteen liittyi ehdoton raittius, joka 1900-luvun alun uusien uskonnollisten liikkeiden myötä oli saanut voimakasta jalansijaa myös luterilaisen kirkon piirissä.

Poliittisilta mielipiteiltään Heleniukset olivat nuorsuomalaisia osallistumatta kuitenkaan aktiivisesti poliittiseen toimintaan. Sortokauden poliittisessa rintamajaossa Heleniukset lukeutuivat selvästi perustuslailisiin. Etenkin Viipurin hovi oikeuteen kohdistuneet venäläistämistoimet antoivat aiheen paheksua avoimesti myös suomettarelaisista myöntyvyyspolitiikkaa.⁶

2. PAPPISURALLE MAAILMANSODAN PYÖRTEISSÄ

Heljas kävi rippikoulunsa Viipurissa myöhemmin Porvoon piispana vaikuttaneen Max von Bonsdorffin johdolla. Bonsdorff toimi tuolloin Viipurin ruotsalaisen seurakunnan apulaisena ja ruotsalaisen lyseon opettajana. Selvimmin Heljaksen tulevaan uranvalintaan vaikutti kuitenkin se, että hän koki voimakkaan uskonnollisen herätyksen kesällä 1913 osallistuessaan kristilliseen poikakokoukseen Lapualla.⁷ Tämä ja kotoa saadut uskonnolliset virikkeet vaikuttivat siihen, että hän seuraavana vuonna ylioppilaaksi tultuaan päätti suuntautua pappisuralle. Menestyttyään sangen hyvin koulussa hän aloitti teologiset opinnot Helsingin yliopistossa syksyllä 1914 – pian ensimmäisen maailmansodan puhkeamisen jälkeen.

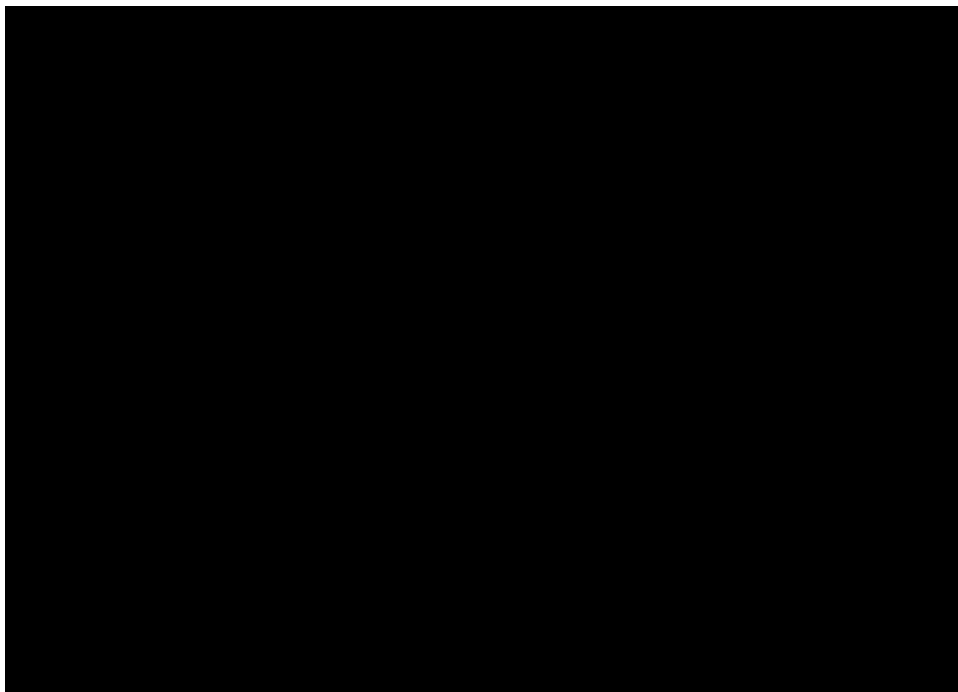
Heljaksen uranvalinta perustui selvästikin hänen henkilökohtaiseen ratkaisuunsa. Hänellä ei ollut mitään pappisvirkaan liittyvää perinne-

Tyylikkääit koululaiset Lennart ja Elna Helenius. Kun suomen kielellä oli Leonide Heleniuksen mielestä tulevaisuus, Lennart päätettiin panna suomenkieliseen Viipurin reaalilyseoon. Elna-sisar sai sen sijaan käydä Viipurin ruotsinkielistä tyttökoulua.

taustaa, ei myöskään monille tuonaikaisille teologeille tunnusomaista herätysliiketaustaa. Kun perinteisen pappeuden yllä häälyi lisäksi tässä vaiheessa myös maailmankatsomuksellisen arvostelun aiheuttama suuri epävarmuus,⁸ uranvalinnan täytyi perustua vahvaan kutsumustietoisuuteen. Tukea valinnalleen hän sai kuitenkin paitsi kotoaan arvattavasti myös siitä, että muiden muassa hänen viipurilainen luokkatoverinsa Rolf Tiivola, joka sittemmin tuli tunnetuksi puolustusvoimien kenttärovastina, aloitti samaan aikaan teologiset opintonsa.

Heljas käytti opintoihinsa aikaa vain vajaat kolme ja puoli vuotta ja suoritti teologisen erotutkinnon vuoden 1917 lopulla 21-vuotiaana. Mihin hänen opintonsa painottuivat, ei ole tiedossa. Myöhemmin Englannin-kautenaan hän näyttää suunnitelleen myös teologisten opintojensa jatkamista ja neuvotteli tutkimusaiheesta entisen kirkkohistorian professorin, piispa Jaakko Gummeruksen kanssa.⁹ Paluu kotimaahan ja suuntautuminen yhteiskunnallisiin tehtäviin katkaisi kuitenkin nämä suunnitelmat.

Viipurin suomalainen reaalilyseo, jota Heljas kävi, on säilynyt ehjänä meidän päiviimme saakka. Samaa koulua kävi myöhemmin muun muassa Johannes Virolainen.

Opiskeluaikanaan Heljas suuntautui käytännön toimintaan ja osallistui muun muassa Helsingissä vaikuttaneen pikkukirkkoliikkeen työhön. Se pyrki vapaaehtoisin voimin seurakuntatietoisuuden herättämiseen ja pienten toimivien seurakunnallisten yksiköiden luomiseen kasvavien suurkaupunkien asuma-alueissa. Kyseinen pikkukirkkoliike, johon Heljas lienee osallistunut lähinnä Helsingin Pitäjänmäen alueella, liittyi ns. nuorkirkollisen suuntauksen toimintaan.¹⁰

Kirkollisen toiminnan ohella Heljaksen – samoin kuin koko silloisen opiskelijapolven – mielenkiinto suuntautui etupäässä tuon hetken valtiollisiin tapahtumiin, maailmansotaan, Venäjän tapahtumien kehityksen seuraamiseen sekä oman maan tulevaisuuteen. Niinpä Heljaksen oman kertoman mukaan opiskelijoiden keskuudessa keskusteltiin näinä

Lennart Heljas nuorena uljaana pappismiehenä Vaasassa. Ei ihme, että Vaasan tyttöjen kerrotaan tilanneen tätä kuvaa itselleen valokuvaamosta.

vuosina runsaasti jääkäriilikkeestä ja monet opiskelutovereista ”hävisivät” yhtäkkisesti joukosta 1915–1916 palatakseen jälleen muutaman vuoden kuluttua jääkäreinä. Harkitsipa Heljas itsekin lähtemistä jääkäriksi. Nähtävästi vahva kutsumustietoisuus vaikutti kuitenkin siihen, että hän päätti saattaa teologiset opintonsa päätökseen.

Poliittisen tilanteen kärjistyminen syksyn 1917 aikana tempasi myös Heljaksen mukaan aktiiviseen isänmaalliseen toimintaan. Opintojensa loppuvaiheessa hän kuului Helsingin suojeluskunnan yhteyteen perustettuun ylioppilaiden suojeluskuntaan, joka piti harjoituksiaan muun muassa yliopiston voimistelusalissa. Osallistuipa hän myös lähetystöön, joka kävi kenraalikuvernöörin luona vaatimassa sotilasneuvoston vangitseman maisteri Hannikaisen vapauttamista. Lähetystössä hän edusti Viipurilaista osakuntaa ja ainoana venäjän kieltä taitavana joutui esittämään lähetystön vaatimuksen kenraalikuvernöörille.¹¹

Heljas sai teologiset opintonsa päätökseen syyslukukauden 1917 lopussa, kansalaissodan kynnyksellä. Kun hän oli valmistuessaan vasta 21-vuotias, hän tarvitsi pappisvihkimystään varten senaatin erityisluvan. Erityislupa järjestyikin pian ja Heljas vihittiin papiksi Porvoossa jo 11. tammikuuta 1918 ja määrättiin ylimääräiseksi papiksi Sörnäisten ruotsalaiseen seurakuntaan Helsinkiin.¹²

Toiminta Sörnäisten pappina jäi olosuhteiden vuoksi sangen lyhytaikaiseksi. Päivä päivältä kärjistynyt tilanne, jota Heljas saattoi seurata läheltä, sai hänen katseensa suuntautumaan pian kokonaan muualle.

3. KANSALAISSOTA JA SEN HERÄTTÄMÄT RISTIRIIDAT

Vielä papiksi valmistuttuaankin Heljas otti osaa ylioppilassuojeluskunnan toimintaan ja saattoi sitä kautta seurata tilanteen kehittymistä maassa. Tilanteen kärjistyessä tammikuun lopulla hän päätti – senaattori Jalmar Castrénilta saadun vihjeen perusteella – ratkaista omalta osaltaan asian ja matkusti 27. tammikuuta 1918 viimeisellä mahdollisella junalla Pohjanmaalle osallistuakseen sikäläisten suojeluskuntien toimintaan. Tätä tarkoitusta varten hän sai esimieheltään lääninrovasti S. W. Roosilta kuukauden virkalomon. Seikkailurikkaan junamatkan jälkeen hän päätyi seuraavana päivänä Seinäjoelle, missä hän otti yhteyttä vielä sangen järjestäytymättömiin valkoisen armeijan joukkoihin ja sai määräyksen jääkäriluutnantti Paul Walleniuksen johtamaan retkikuntaan. Sen tehtäväksi tuli suojella Haapamäen risteysasemaa sekä vangita Ohlolan aseman läheisyydessä sijainneen kasarmin venäläiset sotilaat.

Sotatoimien alkuvaiheissa Heljas toimi monissa eri tehtävissä, muun muassa Walleniuksen adjutanttina, mutta hoiti osittain myös pappistehtäviä. Rintaman siirryttyä sittemmin eteenpäin hänen tehtäväkseen tuli toimia muun muassa Lysin ja Vilppulan asemien komendanttina. Kun myös Mannerheim siirsi myöhemmin päämajansa Vilppulaan, Heljas joutui läheiseen kosketukseen ylipäällikön kanssa ja kävi päivittäin pitkiäkin keskusteluja hänen kanssaan. Mannerheimin päämajan mukana hän siirtyi hetkeä myöhemmin Vilppulasta Tampereelle ja osallistui muun muassa siellä kaupungin valtauksen jälkeen järjestettyyn jumalanpalvelukseen.

Kun Tampereen valtauksen jälkeen ryhdyttiin järjestämään valkoisen armeijan sotilassielunhoitoa, Heljas sai määräyksen papiksi Vaasan rykmenttiin, joka koostui pääosin eteläpohjalaisista suojeluskuntalaisista sekä osaksi pohjoispohjalaisista asevelvollisista. Rykmentti siirtyi pian tämän jälkeen Haapamäen kautta Itä-Suomeen ja vihdoin Heinjoen kautta Viipuriin, missä se osallistui Viipurin valtauksen. Heljas toimi tänä kautena pääosin sotilaspappina, mutta joutui joskus osallistumaan taisteluihin myös rivimiehenä. Viipurin valtauksen jälkeen rykmentti osallistui Helsingissä voitonparaatiin ja palasi sen jälkeen Vaasaan, minne Heljas rykmentin hajottua jäi papiston apulaiseksi.¹³

Valkoisen armeijan voitollisesta lopputuloksesta huolimatta Heljaksen kansalaissodasta saamat kokemukset olivat sangen ristiriitaiset. Tä-

mä käy ilmi hänen vuosikymmentä myöhemmin Lontoosta lähettämästään kertomuksesta ”Osallistumiseni vapaussotaan”, jollaista pääesikunnan sotarovastintoimisto oli pyytänyt sotaan osallistuneilta papeilta. Kuvatessaan sodasta saamiaan vaikutelmia Heljas totesi, että kauneimmat muistot tältä osin liittyivät sodan alkuvaiheisiin, jolloin isänmaallinen innostus ja uhrimieli olivat korkealla. Myös uskonnollinen vastaanottavuus oli tuolloin paitsi joukkojen myös päällystön keskuudessa hyvä. Myöhemmin taistelujen siirryttyä kaupunkeihin ja valkoisten voiton alettua hämmöttää joukkojen moraalit, asenteet ja keskinäiset suhteet alkoivat kuitenkin muuttua negatiivisemmiksi ja koston henki sai etenkin vastapuolen tuhotöiden vuoksi lisääntyvästi tilaa. Vastenmielisimpinä muistoinaan sodasta Heljas piti näkemäänsä ja kokemiansa terroritekoja. Näistä ensimmäisen muodostivat hänen Kouvolan aseman läheisyydessä omin silmin näkemänsä ”punaisen terrorin” jäljet valkoisten silvotuissa ruumiissa, joista sittemmin vapaussotakirjallisuudessa muodostui eräänlainen punaisen terrorin symboli.¹⁴

Toinen hänen ”kaameista” muistoistaan oli hänen Viipurin valloituksen jälkeen omakohtaisesti kokemansa punaisten vankien joukkoteloitus. Joukko-osaston pappina hän oli saanut esikunnastaan määräyksen mennä keskustelemaan 70-päisen vankijoukon kanssa, joka oli määrätty pian ammuttavaksi. Toimittuaan saamansa käskyn mukaisesti hän sai kuitenkin hämmästykseksen kuulla vangituilta, ettei heitä ollut lainkaan tutkittu eikä tuomittu. Tämän kuultuaan Heljas katsoi tehtävään puuttua asiaan ja ilmoitti komentavalle upseerille mielipiteensä, että vangittujen ampuminen ilman tutkimusta ja tuomiota soti alkeellisintakin oikeuskäsitystä vastaan. Komentava upseeri torjui kuitenkin vastaväitteen töykeästi ja totesi, ettei papin asiana ollut sekaantua viranomaisien päätöksiin. Tämän jälkeen Heljas järjesti vangituille lyhyen siunaushetken, johon useimmat vangituista osallistuivat kiitollisina. Sen jälkeen hän joutui kuitenkin näkemään myös vankijoukon verisen teloituksen, jota sävyttivät haavoittuneiden valitushuudot ja rukoukset. Pääosa joukosta otti kuitenkin Heljaksen mukaan kohtalonsa vastaan tyynesti, jopa sankarillisesti.¹⁵

Veljessodan kammottavat piirteet ja yleinen moraalinen lasku vaikuttivat Heljaksen osalta siihen, että hän kieltäytyi myöhemmin kokonaan muistelemasta ja kommentoimasta sodan tapahtumia. Itsenäistyneen isänmaan kasvot paljastuivat hänelle perin ristiriitaisina. Tämä johti myös

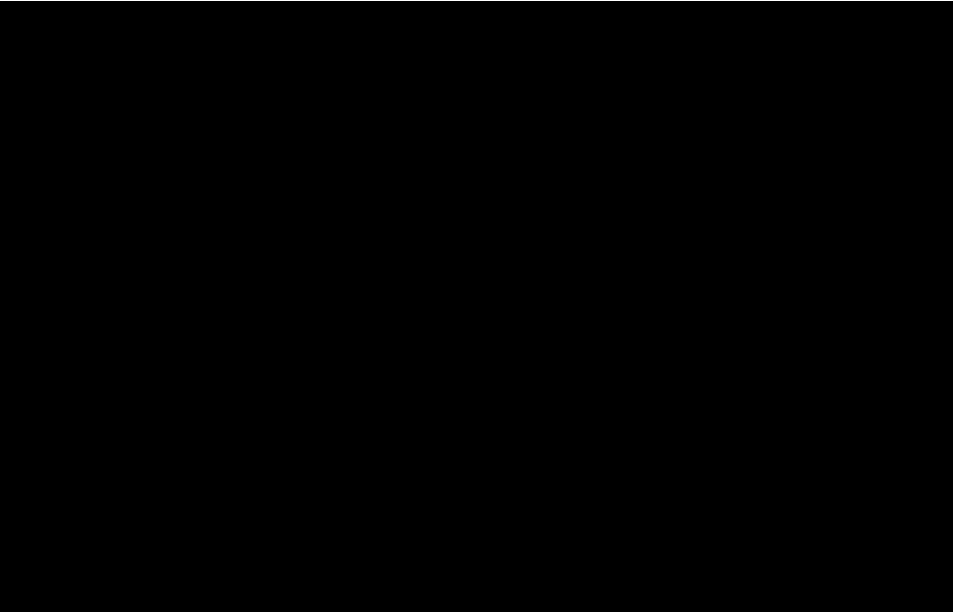
siihen, että Heljas kieltäytyi kesällä 1918 jäämästä armeijan palvelukseen, vaikka häntä tähän kovasti pyydettiin. Valkoisen armeijan henki ei enää vastannut hänen isänmaallisia ihanteitaan. Sen sijaan hän hoiti siviilivirkansa ohella myös varuskuntapapin tehtäviä ja osallistui aktiivisesti muun muassa sotilaskotitoiminnan alulle panemiseen Vaasassa.¹⁶

Nähtävästi kansalaissodan päätösvaiheen tapahtumat vaikuttivat syvämminkin Heljaksen persoonaan ja elämäntavoihin. Ne nostivat hänessä esille myöhemminkin tunnusomaisen sovittelijan ja rauhan-tekijän roolin. Kovien ja väkivaltaisten otteiden asemesta hän näki entistäkin selvemmin tehtäväkseen niin yksityisessä kuin julkisessa elämässä pyrkiä sovitteluun ja luomaan kiivaimpienkin ristiriitojen keskellä sovintoa. Tästä muodostui selvästi hallitseva piirre hänen elämässään ja toiminnassaan.

4. MERIMIESPAPIKSI ENGLANTIIN

Kansalaissodan jälkeen Heljas toimi tilapäisesti Vaasan seurakunnan papiston apulaisena Palosaaren (Brändö) kaupunginosassa ja hoiti samalla sivutoimisesti Vaasan varuskunnan sotilaspapin tehtäviä. Toiminta Vaasassa jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi. Sekä suvun merenkulkuun suuntautunut perinnetausta että Viipurissa ja Koivistolla vietetyt nuoruusvuodet vetivät merelle. Kun Heljas oli niin ikään jo poikavuosi-inaan Viipurissa osallistunut äitinsä ohjaamana myös merimieslähetyksen paikalliseen toimintaan, oli kiinnostuksen suunta selvä.¹⁷

Lopullisen sysäyksen asialle antoi Suomen Merimieslähetyksen silloisen johtajan Toivo Waltarin vierailu Vaasassa. Kun johtaja esitti molempia kotimaisia kieliä hyvin hallinneelle nuorelle pastorille toivomuksen hakeutua merimieslähetyksen palvelukseen, ehdotus lankesi otolliseen maaperään. Jo 1920 Heljas haki Cardiffissa Englannissa avoimeksi tullutta merimiespapin tointa ja hänet valittiin siihen. Omien sanojensa mukaan hänen aikomuksenaan oli pestautua tehtävään vain kolmen vuoden määräajaksi. Toimittuaan kuitenkin Cardiffissa neljä vuotta hän siirtyi Merimieslähetyksen Lontoon-aseman hoitajaksi ja oli tässä tehtävässä aina vuoteen 1931 saakka. Näin Heljaksen toimikausi Merimieslähetyksen palveluksessa ja Englannissa venyi yhdeksitoista vuodeksi.¹⁸

Cardiffin merimieskirkko, jossa Heljas toimi varhaisimmat vuotensa merimiespappina. Cardiff sai tässä vaiheessa keskeisen aseman Walesin hiilikaivosten ja terästeollisuuden tuotteiden vientisatamana.

Suomen Merimieslähetykseura oli perustettu jo 1875 ja kuului maamme varhaisimpiin kirkollisiin yhdistyksiin. Seuran ensimmäinen merimiespappi Elis Bergroth oli aloittanut työnsä 1880 Englannissa, joka kuului alusta lähtien seuran tärkeimpiin toimipisteisiin, koska useimmat suomalaiset alukset purjehtivat tuona kautena Englannin satamiin. Toiminnan keskuspaikaksi oli muodostunut Lontoo. Myös Cardiff oli aiemmin kuulunut Lontoon merimiespapin työkenttään. Kun Cardiffin satamasta oli ensimmäisen maailmansodan alettua tullut suomalaisten merimiesten runsaasti käyttämä, päätettiin perustaa sinne uusi asema ja rakentaa myöhemmin myös kaunis kirkko.¹⁹

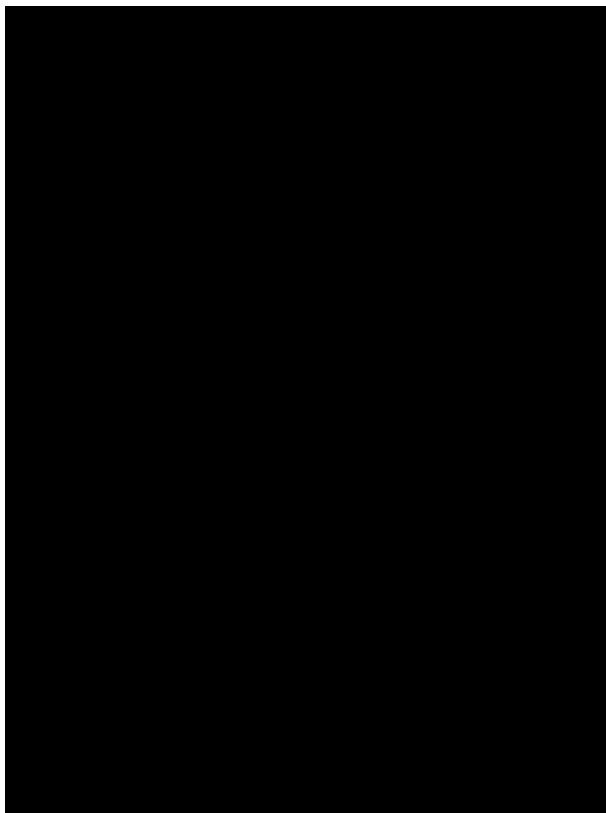
Merimiespapin toimenkuvaan kuului ensisijaisena sielunhoidollinen työ jumalanpalveluksineen, erilaisine hartaushetkinen ja vierailuineen suomalaisten luona kodeissa, sairaaloissa ja vankiloissa. Työ poikkesi tavanomaisesta pappistyöstä paitsi ulkonaisten muotojensa myös toimin-

taan liittyneen sosiaalisen aspektin vuoksi. Niinpä merimiespapat joutuivat alusta lähtien kiinnittämään sielunhoitotyön rinnalla huomiota niin merimiesten kuin siirtolaistenkin piirissä ilmenneisiin moninaisiin sosiaalisiin ongelmiin. He eivät voineet sulkea silmiään merimiesten alkoholiongelmilta ja sen seurannaisilmiöiltä enempiä kuin heidän kielellisiltä ja taloudellisilta vaikeuksiltaan sekä heidän alistetulta ja heikolta sosiaaliselta asemaltaan. Siten erilaiset merimiesten ja siirtolaisten elämään liittyneet palvelutoiminnan muodot muodostuivat alusta alkaen oleelliseksi osaksi jokaisen merimiespapin toimintaa.²⁰

Lähtö merimiespappiksi Englantiin merkitsi tuolloin 24-vuotiaan Heljaksen elämässä uuden vaiheen alkamista ja samalla ”suuren maailman” kokemista, kuten hän itse kyseisen ajankohdan muutosta myöhemmin luonnehti. Elämäntilanteen muutosta oli omiaan vahvistamaan myös se, että Heljas pian Cardiffiin siirryttyään 1921 avioitui turkulaisen Aino Suoma Bergrothin kanssa. Tulevan puolisonsa Heljas oli tavannut ensi kerran juuri Merimieslähetykseuran tilaisuudessa Turussa, missä Aino Bergroth oli esiintynyt laulajana. Siten merimieslähetyksen asia oli alusta lähtien molemmille yhteinen ja nuorikko saattoi tukea miehensä työtä läpi Englannin-vuosien merimiesten ja koko siirtokunnan illanviettojen suosittuna laulajana. Pienenä yksityiskohtana mainittakoon vielä, että Lennart Heljaksen ja Aino Bergrothin kihlautuminen tapahtui kirjeitse, sulhasen ollessa Cardiffissa ja morsiamen Turussa. Muille täydellisenä yllätyksenä Cardiffissa saarnastuoliin nousseen Heljaksen nimettömään olikin yhtäkkiä ilmestynyt uutuuttaan kiiltävä kihlasormus.²¹

Ilmeisesti sängen korkein odotuksin ja ihantein merimieslähetyksen työhön lähtenyt Heljas joutui kokemaan varsinkin työn alkuvaiheissa lukuisasti vaikeuksia. Arkinen työ merimiesten ja siirtolaisten parissa oli jotain muuta kuin korkealle asetetut ihanteet. Niinpä Heljas totesi eräässä Cardiffin-kauden päättyessä julkaisemassaan kirjoituksessa, että tämä kausi oli jättänyt hänen elämäänsä syvät jäljet työhön sisältyneine suurine iloineen ja vastoinkäymisineen. Hän oli uneksinnut suuria työltään, mutta suunnitelmat olivat monesti osoittautuneet vain pilvilinnoiksi. Koetuista pettymyksistä huolimatta hän totesi kuitenkin vakaumuksestaan, että ”tätä työtä kannattaa todella tehdä”.²²

Työn vaikeudet koskivat nähtävästi normaalista pappistyöstä poikkeavia sosiaalisia haasteita, jotka liittyivät merimiesten elämään. Niin-

Heljas merimiestensä parissa laivalla. Yhden osan silloisesta merimiespapin työstä muodostivat henkilökohtaiset käynnit satamaan tulleilla laivoilla.

pä Heljakset joutuivat kohta toimintansa alkuvaiheissa kesällä 1921 kokemaan Cardiffissa sangen ongelmallisen tilanteen, kun suuri joukko (noin 200) suomalaisia merimiehiä joutui heikentyneen työllisyystilanteen ja puhjenneen hiilikaivoslakon vuoksi rahattomana täysin oman onnensa nojaan. Pelastaakseen omat maanmiehensä katastrofilta merimiesaseman hoitajat päättivät muuttaa lähetysaseman tilapäisesti majataloksi, jossa työttömät ja rahattomat merimiehet saivat sekä tilapäisen asunnon että vaatimattoman ravinnon. Yli neljä kuukautta kestäneen avustustoiminnan ylläpitämiseksi Heljas joutui kääntymään paitsi Me-

rimieslähetyksen myös paikallisten liikkeiden puoleen, jotka olivatkin valmiit antamaan etenkin ruoka-apua hätään joutuneille.²³

Cardiffin lähetysasemalla, jonka toiminnasta alkuaan oli vastannut legendaarinen maallikkosaarnaaja Fr. E. Uuro, entinen merimies, olikin muun työn lisäksi kaksi erityistehtävää. Toinen näistä oli merimiesten ”rahanpelastustyö”, joka tähtäsi merimiesten rahojen tallettamiseen tai toimittamiseen kotimaahan. Toisen erityistehtävän muodosti passien ja kansalaistodistusten hankkiminen merimiehille, mikä tarve oli maailmansodan ja Suomen itsenäistymisen vuoksi tullut uudella tavalla ajan-kohtaiseksi. Kun lähetysasema joutui näin hoitamaan konsuliviranomaisille kuuluvia tehtäviä, Heljas joutui asemanhoitajana myös paikallisen varakonsulin tehtävään.²⁴

Cardiffin monipuolinen tehtäväkenttä syvensi ja laajensi Heljaksen käsitystä papiston ja kirkon työstä yleensä. Tämä ilmeni muun muassa eräässä hänen hieman myöhemmin Lontoon-kautena esittämästään vuosisiraportista, jossa hän pohti erilaisten työmuotojen soveltuvuutta kirkon toimintaan. Hän päätyi kirjoituksessaan käsitykseen, ettei kirkon työhön kuulunut vain sanan ja sakramenttien viljely vaan kaikki muukin toiminta, jota hallitsi oikea ”hengen laki”. Olisi luonnotonta, jos luterilainen kirkko, joka käsitti myös uskollisesti hoidetun arkityön Jumalan antamaksi kutsumukseksi, vierastaisi toiminnassaan uusia sosiaalisen toiminnan muotoja.

Laaja-alaisen, koko ihmistä palvelevan toiminnan Heljas katsoi kuuluvan erityisesti merimieslähetyksen työhön. Samassa raportissaan hän kirjoitti tästä:

Erityisesti merimieslähetyksessä, jos missään, on meidän toteuttava apostolin neuvoa olla kaikkena kaikille, jotta jonkun voitaisimme. Vuosi vuodelta lisääntyy niitten merimiesten lukumäärä, jotka lähtevät maailmalle ilman kotoa saatua uskonnollista perintöä. Heihin on juurrutettu vahvat ennakkoluulot kirkkoa kohtaan. Ja kuitenkin havaitsemme tämmöisissäkin aineksissa paljon kiintymystä merimieslähetykseen. Tämä ei johdu siitä, että merimieselämä olisi herättänyt heissä erikoisia uskonnollisia tarpeita, joiden tyydyttäminen vaatisi heitä käymään kirkkoissamme. Jumalan kiitos, sellaistaakin saamme todeta. Syyt ovat useimmiten toiset. Meidän sopii kysyä, mitä olisi merimieslähe-

tys saavuttanut ilman lukusaleja, ilman seurustelu- ja toveri-iltoja ja kaikkea sitä opastamistoimintaa, jonka tarkoituksena on merimiesten auttaminen käytännöllisissä asioissa.²⁵

Mainitut Heljaksen merimieslähetyksen työstä saamat toiminnalliset ihanteet heijastuivat syvästi myös hänen myöhempiin käsityksiinsä kirkollisesta ja yhteiskunnallisesta toiminnasta. Sosiaalinen toiminta etenkin vaikeuksiin joutuneiden lähimmäisten ja heikompiosaisten hyväksi ei saanut olla kirkolle vierasta ja väheksyttävää. Päinvastoin kristillinen lähimmäisenrakkaus ja siltä pohjalta nouseva ihmiskuva loivat perustan myös yhteiskunnalliselle toiminnalle heikompiosaisten ja vaikeuksiin joutuneiden ihmisten ja ihmisryhmien hyväksi.

5. LONTOON-VUOSIEN AVARTAVAT KOKEMUKSET

Vaikka jo varhaisimmat työvuodet Cardiffin merimiespappina olivat merkinneet Heljakselle uutta kokemusta, siirtyminen Lontoon vuonna 1924 toi hänet entistä enemmän tapahtumien polttopisteeseen. Olihan Lontoo tuolloin maailman kolmanneksi suurin kaupunki ja samalla yksi koko maailman poliittisen ja kulttuurielämän keskipisteistä, joka tarjosi runsaasti erilaisia henkisiä virikkeitä. Se muodosti myös lukuisten maailmanmatkaajien keskeisen kiinnostuksen kohteen.

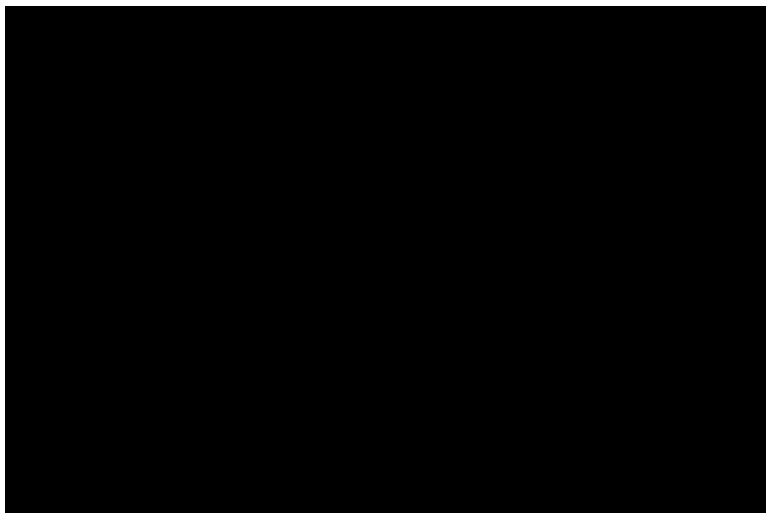
Edellä sanottu koski myös Lontoon suomalaista merimiesasemaa, jolle jo Suomen Merimieslähetyksen vanhimpana toimipisteenä kuului keskeinen asema. Sen merkitystä olivat vahvistaneet myös useat aseman aikaisemmat hoitajat, ehkä nimekkäimpänä suomalaisen settlementiliikkeen uranuurtaja Sigfrid Sirenus. Juuri Lontoon-kokemustensa pohjalta Sirenus oli vain muutamia vuosia aikaisemmin julkaissut laajan kokemukseräisen tutkielman *Kirkko ja suurkaupunkien seurakuntatyö Englannissa*, joka arvattavasti loi pohjaa myös hänen seuraajiensa työlle.

Lontoon keskeinen asema oli samalla aseman hoitajan työn kannalta vaativa. Kuului vathan Lontoon-papin virkavelvollisuuksiin myös vierailut eräissä Länsi-Englannin satamissa. Kun Heljaksen tehtäväksi tuli niin ikään vuodesta 1927 alkaen lähetystöjumalanpalvelusten järjestäminen Pariisissa, jäivät viikoittaiset vapaahetket vähäiseksi, kuten Hel-

jaksen Lontoon-kauden almanakasta ilmenee. Työn vaikeutta lisäsi myös Lontoon alueellinen laajuus, jonka vuoksi pienenkin asian hoitaminen saattoi vaatia runsaasti aikaa.²⁶

Lontoon-aseman toimintaa rasitti poikkeuksellisessa määrin vuosi vuodelta kasvanut suomalaisten Lontoon-kävijäin joukko opiskelijoista Australian- ja Amerikan-matkailijoihin, näyttelyvieraisiin ja eri alojen asiantuntijoihin saakka. Tästä antaa kuvan muun muassa Heljaksen vuodelta 1924 laatima raportti, jossa hän kertoo, miten Wembleyn maailmannäyttelyyn oli jouduttu lähetysaseman puolesta järjestämään peräti 28 retkeä. Näihin osallistui satoihin nouseva joukko suomalaisia turisteja, siirtolaisia ja merimiehiä.²⁷

Työn asettamista runsaista velvoitteista huolimatta Lontoon-kausi merkitsi Heljakselle hänen omien sanojensakin mukaan ”rikasta aikaa”. Tämä koski yhtäältä sitä, että hän sai itse paikalla seurata Englannin maailmanvallan yhteiskunnallista ja kulttuurista kehitystä sen eri muodoissa. Niinpä Englannin jo tuolloin pitkälle kehittynyt sosiaalilainsäädäntö sairaus- ja työttömyyskorvauksineen herätti hänessä – merimiesten parissa työskentelevänä – ihailua. Lontoossa hän sai hyvän tilaisuuden seurata myös Englannin parlamentin toimintaa ja selosti erälle

Lontoon vanha, maalauksellinen merimieskirkko Branch Roadin varrella Stepneyssä, jossa Heljas toimi pääosan ajastaan merimiespappina (1924–1931).

suomalaislehdille lähettämässään kirjoituksissa muun muassa Englannin parlamenttivaalien vaalitaistelua syksyllä 1924.²⁸

Ei ollut sattuma, että englantilaisesta parlamentarismista muodostuikin Heljakselle se ihanne, johon hän myöhemmin eri yhteyksissä vetosi ja jota hän myös omassa poliittisessa toiminnassaan halusi seurata. Myönteinen kuva englantilaisesta parlamentarismista ja sikäläisestä yhteiskunnasta loi pohjaa myös sille anglofiliselle asenteelle, jota voi pitää myöhemmin hänelle tunnusomaisena.

Eräiden edeltäjiensä – erityisesti Sireniuksen – esikuvia seuraten Heljas näki tehtäväkseen myös informoida kotimaista lehdistöä englantilaisen maailman tapahtumista ja erityisesti merimieslähetyksen toiminnasta siellä. Tämä koski etenkin Merimieslähetykseuran omia julkaisuja, mutta myös suomalaista päivälehdistöä. Niinpä Heljas kirjoitti 1920-luvun kuluessa sekä pääkaupungin että maakunnallisiin lehtiin suuren määrän Englantia ja merimieslähetystä koskeneita kirjoituksia. Erityisen merkittäväksi Heljaksen lehtimiestoiminta muodostui kuitenkin kirkollisessa Kotimaa-lehdessä, jonka virallisena Englannin-kirjeenvaihtajana hän toimi läpi Lontoon-kautensa 1924–1931. Lehdelle varsin säännöllisesti lähettämässään Lontoon-kirjeissä hän teki selkoa sikäläisten kirkkojen toiminnasta, englantilaisen kristillisyyden luonteesta, nousevasta Oxford-liikkeestä, yhteiskunnallisesta kristillisyydestä, raittiusliikkeestä jne. Englannin kirkollista ja uskonnollista elämää koskevan informaation ohella kirjoituksissa saivat tilaa myös eräät yleiseurooppalaiset kirkolliset ongelmat, kuten Neuvostoliiton uskonvainoja, katolisen kirkon ekspansiota ja Karl Barthin teologiaa koskevat pohdinnat.²⁹

Heljaksen Lontoon-kaudella alkanut aktiivinen lehdistökirjoittelu pakotti hänet paneutumaan moniin teologis-kirkollisiin ongelmiin ja niiden taustoihin siinä määrin, että hän suunnitteli myös näihin kohdistuvaa tutkimustyötä. Samalla lehtimiestoiminta loi pohjaa vastaavalle työlle myöhemmin kotimaassa.

Lontoon-kauden avartaviin kokemuksiin kuuluivat Heljaksen osalta niin ikään monet henkilökohtaiset kosketukset Ison-Britannian pääkaupungissa toimineiden ja siellä vierailleiden vaikuttajien kanssa. Näihin kuuluivat monet suomalaiset ja englantilaiset kirkonmiehet mutta myös asemamaassa toimineet yhteiskunnalliset vaikuttajat. Yksi heistä oli itsenäisen Suomen ensimmäisiin diplomaatteihin kuulunut Suomen Englannin-lähettiläs A. H. Saastamoinen (1886–1932), joka vuodesta 1926

lähtien toimi Lontoossa. Kuopiolaisesta liikemiessuvusta polveutunut Saastamoinen osallistui perheineen aktiivisesti merimieskirkon toimintaan, ja heistä tuli läheisiä perhetuttavia Heljasten kanssa. Aiemmin muun muassa Suomen ensimmäisenä Yhdysvaltain lähettiläänä toimineen Saastamoisen kanssa Heljas sai usein tilaisuuden pohtia silloista maailmanpoliittista tilannetta ja sen valossa Suomen asemaa. Heljaksen yleisiä asioita kohtaan osoittama kiinnostus sai vanhan ja kokeneen Saastamoisen joskus esittämään nuorelle keskustelukumppanilleen tunnustuksen: ”Kyllä minä luulen, että sinusta kerran tulee Suomen opetusministeri.” Tämä Saastamoisen ”ennustus” näyttää jääneen Heljaksen mieleen, vaikka hänellä omien sanojensa mukaan ei tuolloin ollut mitään sellaista mielessään.³⁰

Muihin Heljaksen Lontoon-kauden kiinnostaviin tuttavuuksiin kuului muiden muassa vasemmistohenkisenä kirjailijana tunnettu Aino Malmberg, joka oleskeli tuolloin pitkäkhön aikaa Lontoossa ja jakoi eräissä kirjoituksissaan runsaasti tunnustusta merimieslähetyksen työlle. Suomen merimieskirkon ja Heljasten ystäviin kuuluivat niin ikään Viron silloinen Lontoon-lähettiläs Oskar Kallas ja hänen puolisonsa kirjailija Aino Kallas, jotka osallistuivat joskus myös virolaisista merimiehistä huolehtineen Lontoon merimiesaseman toimintaan.³¹

Jo mainittujen kontaktien lisäksi Lontoon merimiespappi joutui toimimaan lukuisten siellä vierailleiden tiede- ja kirkonmiesten sekä kulttuurielämän edustajien oppaana ja keskustelukumppanina.

Toisaalta Heljas seurasi jo Lontoon-kautena myös kotimaansa poliittisia tapahtumia varsin kiinnostuneena. Kirjeessään Lontoosta kotimaahan palanneelle pappisystävälleen Richard Hjelt-Helasepälle hän kertoi syksyllä 1930 muun muassa, miten lapuanliikkeen miesten toimeenpanema presidentti ja rouva Ståhlbergin kyyditys oli herättänyt myös Englannin lehdistössä suurta huomiota. Lontoon näkökulmasta Heljas ihmetteli: ”Voi niitä lapualaisia. Ketä tällaisella mielettömyydellä hyödytetään? Kyllä ymmärtää hyvin, että liike, joka osittain pohjautuu laittomuuteen ja väkivaltaan kantaa tällaisia hedelmiä. Suomen maine vain niistä kärsii. Toivottavasti lähestyvä talvi pakkasineen voi vähän jäähdyttää ylikihoittuneita aivoja.”³²

6. OSALLISENA AINUTLAATUISESSA PAPPISLAKOSSA

Lontoon-vuodet eivät muodostuneet Heljakselle pelkästään seesteiseksi elämänvaiheeksi. Tähän vaiheeseen sisältyi myös raskaita kokemuksia. Ehkä vaikein näistä oli Heljasta kesällä 1925 kohdannut vakava sairaus. Sairauden syynä oli myrkkysteuri ja tähän liittynyt keltatauti, jonka vuoksi hän joutui olemaan sairauslomalla yli vuoden. Hän saatoi palata työhönsä vasta syksyllä 1926. Tämä merkitsi muun muassa sitä, ettei Heljas voinut osallistua Suomen merimieslähetysseuran syksyllä 1925 viettämään 50-vuotisriemujuhlaan, jonka valmisteluun hän oli saanut ennen sairastumistaan määräyksen.³³

Merimieslähetysseuran suuri riemujuhla oli näkyvä osoitus seuran 50-vuotisen työn saavutuksista. Samalla juhla muodostui riemusaatoksi seuran johtajana 25 vuotta toimineen rovasti Toivo Waltarin työlle. Hän julkaisi juhlan kunniaksi muun muassa seuran historiikin ”Suomen Merimieslähetystoimi 1875–1925” ja juhla-julkaisun ”Merimiestemme parhaaksi”. Kiitollisuuden- ja kunnianosoituksena Waltari sai vastaanottaa paitsi erilaisia lahjoja myös hänelle myönnetyn teologian kunniatohtorin arvon.³⁴

Pääsihteerin ulospäin sangen näyttävä toiminta, joka korostui riemujuhlan yhteydessä, kätki kuitenkin taakseen joukon hänen johtamistapaansa liittyneitä ongelmia, jotka olivat tuttuja vain hänen alaisilleen työntekijöille. Vain toista vuotta riemujuhlan jälkeen yhdistyksen työntekijöiden ja Waltarin välinen jännitys purkautui avoimeksi työtaisteluksi, jossa seuran työntekijät asettuivat yhtenä rintamana johtajaansa vastaan ja vaativat hänen eroaan. Arvostelun kärki kohdistui Waltarin omahyväiseen ja itsevaltaiseen johtamistapaan, jonka hänen alaisensa olivat monesti kokeneet ahdistavana, valheellisena, epärehellisena ja väärää epäluuloja synnyttävänä. Vastarintaliikettä oli ratkaisevasti vahvistamassa voimakkaana sanankäyttäjänä ja kirkon suurena ”kriitikkona” tunnetun professori Antti J. Pietilän asettuminen tukemaan sitä. Olihan Pietilä Merimieslähetysseuran työtä läheltä seuranneena ja useissa seuran työpisteissä vierailleena tullut vakuuttuneeksi Waltarin omavaltaisuudesta.

Kun useat tutkijat, ennen muita *Osmo Tiililä* ja *Erkki Kansanaho*, ovat jo aiemmin selvittäneet yksityiskohtaisesti Merimieslähetysseuran kriisiin johtaneita tekijöitä³⁵, tässä yhteydessä on syytä rajoittaa tarkastelemaan vain Heljaksen osuutta kyseisiin tapahtumiin. Myös Heljas

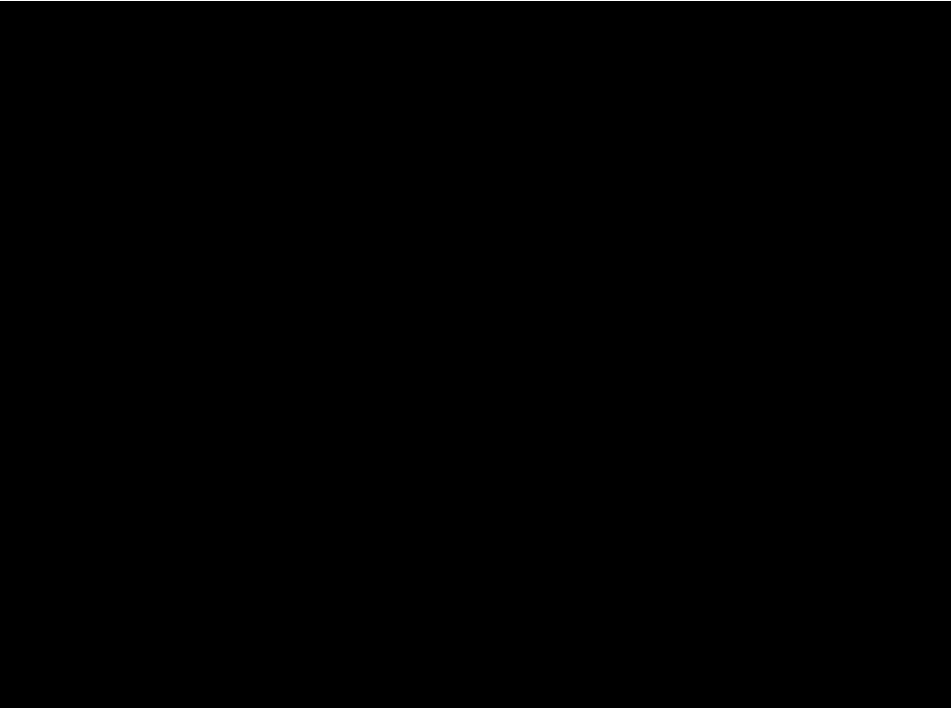
osallistui aktiivisesti lakkoliikkeeseen ja antoi sille varauksettoman tukensa. Jo kesällä 1926 hän nähtävästi keskusteli tulehtuneesta tilanteesta Lontoon merimiesasemalla tuolloin vierailleen Antti J. Pietilän kanssa. Ilmeisesti toisten työntekijäin pyynnöstä hän kääntyi kirjeitse seuraavana kesänä Merimieslähetykseuran johtokunnan jäsenen, rovasti Aksel Renvallin puoleen ja kertoi työntekijöiden keskuudessa vallitsevasta epäluottamuksesta johtajaansa kohtaan. Kun tilanne pian tämän jälkeen kärjistyi työntekijöiden päätökseen eroilmoituksen jättämisestä, Heljas huolehti omasta puolestaan eroilmoitusten kokoamisesta Englannissa toimivilta työntekijöiltä ja eräiltä asiaa epäileviltä ystäviltäänkin.³⁶

Heljaksen aktiivista osallistumista ”lakkoliikkeeseen” ruokki nähtävästi hänen samoihin aikoihin Waltarin toiminnasta omakohtaisesti saamansa kielteinen kuva. Palattuaan sairaslomalta syksyllä 1926 hän oli saanut vastaanottaa johtajan ja johtokunnan vakavat moitteet Lontoon aseman menoarvion ylityksestä ja tilinpidosta. Siitä huolimatta, että Heljas antoi tapahtuneesta varsin perusteellisen selvityksen, se antoi johtajalle aiheen varoittaa häntä edelleen asiasta ja – mikä pahinta – turvautua ”epämääräisiin vihjailuihin” ulkopuolisille.³⁷

Waltarin menettely narkästytti Heljasta siinä määrin, että hän sovittelevasta yleisanteestaan poiketen oli valmis tällä kertaa yhtymään ”kapinallisiin”. Huolimatta Waltarin yrityksestä taivutella yksityiskirjeessään Heljasta luopumaan lakkopäätöksestä vanhaan ystävyyteen vedoten tämä ilmoitti pysyvänsä lujasti kannassaan. Samalla hän valitti, että varhaisempi väärä alistuvuuden henki, keinotekoinen nöyryys ja näennäinen tyytyminen Waltarin johtoon olivat synnyttäneet sairaalloisen ilmapiiirin koko seuran toiminnan ympärille. Viitattuaan vielä moniin Waltarin toiminnassa sekä yleisesti että omakohtaisesti kokemiinsa ”valheellisuuksiin” Heljas päätti kirjeensä korostetun jyrkkiin sanoihin:

Sinä et nauti meidän luottamustamme. Suurista ansioistasi huolimatta olemme sitä mieltä, että m:lähetyksen etu vaatii Sinua jättämään paikkasi. Ellet Sinä lähde, emme katso voivamme jatkaa yhteistyötä kanssasi, vaan eroamme kaikki. Tämä on yhteinen peruuttamaton päätöksemme.³⁸

Heljaksen poikkeuksellinen jyrkkä kanta Waltarin toimintaan säilyi myös asian jatkokäsittelyn yhteydessä. Niinpä hän torjui Waltarin hänelle ja

Lontoon merimiesten Heljakselle valmistama ja läksiäislahjana antama englantilaisen 3-mastoisen fregatin Mount Stewardin pienoismalli. Heljakset säilyttivät pienoismallin rakkaana muistona läpi elämänsä.

eräille muille esittämän katumuslupauksen. Hän piti Waltarin ”synnintuntoa” kovin pinnallisena ja hädän sanelemana. Niin ikään hän toisten työntekijöiden tavoin piti kiinni Waltarin erottamisvaatimuksesta vielä sen jälkeenkin, kun seuran arvovaltainen johtokunta oli asettunut Lauri Ingmanin johdolla määrätietoisesti puolustamaan Waltaria.³⁹

Merimieslähetykseuran sisäinen johtajakriisi joutui uuteen vaiheeseen myöhäisyyksyllä 1927, kun johtokunnan asettama tutkijalautakunta ei päässyt sovitteluissaan toivottuun tulokseen. Keskeistä osaa kiistassa esitti professori Antti J. Pietilä, joka ennakkovaroitustensa mukaisesti päätti saattaa pappislakkoa koskevan uhkan Suomen tietotoimiston välityksellä julkisuuteen. Kun Pietilä toteuttikin uhkauksensa, se

johti paitsi seuran kannalta sangen vahingolliseen lehdistöpolemiikkiin myös Waltarin ja koko johtokunnan eroon sekä seuran valtionavun su-pistamiseen.⁴⁰

Merimieslähetykseuran johtajakriisin saama suuri julkisuus ja erityi-
sesti sen seuran toimintaa yleisesti vahingoittanut luonne saivat ilmei-
sesti Heljaksen ainakin jossakin määrin tarkistamaan kantaansa asiaan.
Vaikka hän toisten seuran työntekijöiden tavoin halusi pitää kiinni pää-
sihteerin erovaatimuksesta, se ei voinut hänen mielestään olla itsetarkoi-
tus eikä saanut johtaa koko seuran toiminnan vahingoittamiseen suuren
yleisön silmissä. Heljakselle luonteenomainen sovitteleva näkemys tuli
ilmi muun muassa hänen vuoden 1927 tapahtumista kirjoittamassaan
raportissa. Siinä Heljas totesi, että kulunut vuosi oli ollut Merimieslähe-
tykseuran historiassa raskaiden tappioiden vuosi ja johtanut sen alen-
nustilaan ja luottamuksen menetykseen. Tästä ei voitu syyttää vain yhtä
tai muutamia harvoja vaan kaikki olivat tilanteeseen muodossa tai toi-
sessa syyllisiä. Siksi se vaati myös itsetutkistelua ja parannusta kaikilta.
Ilmeisesti tässä itsetutkistelun hengessä Heljas oli omalta osaltaan val-
mis ojentamaan sovinnon käden myös seuran johdosta erotetulle Wal-
tarille.⁴¹

Realistina Heljas ilmeisesti tajusi, miten suuriin menetyksiin seuran
sisäinen kiista oli sen johtanut, ja halusi valaa öljyä laineille. Waltari ei
kuitenkaan voinut palata entiseen tehtäväänsä yleisen mielipiteenkään
vuoksi. Kriisin Merimieslähetykseuralle aiheuttama vahinko vaikutti näh-
tävästi siihen, että Heljas oli myöhemminkin melko haluton muistele-
maan asiaa, vaikka hän tunnusti kernaasti olleensa mukana ainutlaatui-
sessa ”pappislakossa”.

2. PULAKAUDEN KAAVI

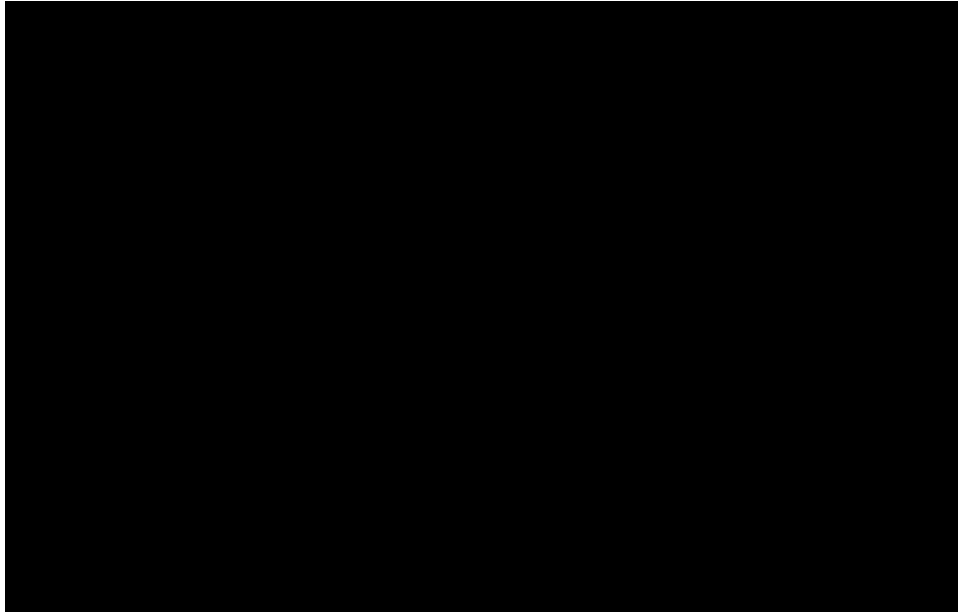
YHTEISKUNNALLISENA HERÄTTÄJÄNÄ

1. LONTOOSTA KIRKKOHERRAKSI SYRJÄISEEN SAVO-KARJALAAN

Toimittuaan yli vuosikymmenen Englannissa Heljakset päättivät 1930-luvun alkaessa palata Suomeen. Tähän oli ensisijaisena syynä tarve haakeutua pitkähkön ulkomaisen oleskelun jälkeen kotimaahan ja vakinaiseen seurakuntavirkaan. Tämä ei kuitenkaan tuossa vaiheessa ollut helppoa, koska Suomessa oli juuri tuolloin suuri teologien ylituotanto ja seurakuntavirkoja oli vain niukalti tarjolla. Tästä syystä Heljas joutui hakemaan avoimeksi tullutta kirkkoherran virkaa hänelle aiemmin täysin tuntemattomalta alueelta, Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan rajamailla sijainneesta Kaavin seurakunnasta. Nähtävästi myös syrjäisen salopitäjän rauha sykkivän maailmankaupungin Lontoon vastakohtana kiinnosti kotimaahan palaavia. Saatuaan viran ehdollepanossa kolmannen vaalisijan Heljas sai suoritettussa vaalissa enimmät äännet ja hänet valittiin 2. maaliskuuta 1929 Kaavin seurakunnan kirkkoherraksi.¹ Hän astui kuitenkin virkaansa vasta keväällä 1931.

Kaavin seurakunta oli aloittanut toimintansa itsenäisenä seurakuntana 1803. Sitä ennen se oli kuulunut 1600-luvulta lähtien kappeli-seurakuntana pohjoiskarjalaiseen Suur-Liperiin. Pysyvän asutuksensa Kaavi oli saanut varsinkin Stolbovan rauhan (1617) jälkeen, jolloin Suur-Liperiin muutti Savosta runsaasti luterilaista väestöä sieltä poismuuttaneen ortodoksisen väestön tilalle. Vasta 1800-luvun alkaessa Kaavi oli valmis aloittamaan toimintansa itsenäisenä seurakuntana. Alueellisesti varsin laajan saloseurakunnan jäsenmäärä kohosi 1930-luvun alussa runsaasti yli 6 000 henkeen.²

Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan rajamailla sijainnut Kaavi oli vielä 1930-luvun alussa varsinkin liikenneyhteyksiltään eristynyttä saloseutua. Tämä koski erityisesti pitäjän yhteyksiä Länsi- ja Etelä-Suomeen. Niinpä yhteydet Kaavilta lähimpään keskisuureen kaupunkiin Kuo-

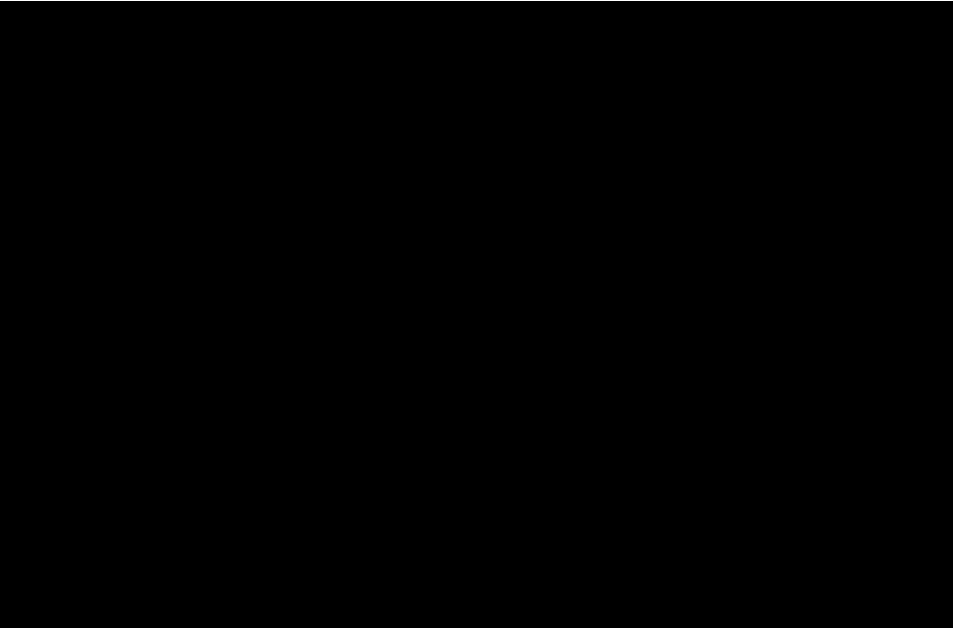

Kaavin vanha kirkko ja kellotapuli talvisessa maisemassa. Lukuisten vanhojen puukirkkojen tavoin myös Kaavin kirkko paloi 1960-luvulla. Vanha kellotapuli säästyi sen sijaan muistona vanhoilta ajoilta.

pioon olivat vielä tuolloin etenkin kesäisin pääosin laivayhteyksien varassa. Liikenneyhteyksiä Kuopiosta Kaaville hoiti kesäisin ”Koski”-laiva kuljettaen samalla sekä postin että matkustajat ensiksi Akonpohjaan, mistä matka jatkui hevoskyytinä Kaavin kirkonkylään. Tästä syystä muun muassa posti kulki Kaaville aluksi vain kolme kertaa viikossa.³

Jo vaikeiden liikenneyhteyksien vuoksi Heljasten siirtyminen Lontoosta Kaaville merkitsi arvaamattoman suurta muutosta, todellista hyppeä tuntemattomaan. Kaavilaiset saattoivat puolestaan kokea kirkkoheran tulon Lontoosta pienenä ylpeilyn aiheena, kuten kaavilaisen nimi-merkki Juhanin leikkisästä pakinasta tuolta ajalta käy ilmi: ”On se vain Kaavi sellainen maailmannapa, että sinne tulee kirkkoherrakin suoraan Lontoosta.”⁴

Myös kulttuurisesti Kaavi eli vielä tuolloin syrjäisen ja köyhän salopitäjän elämää. Niinpä pitäjässä ei ollut Heljaksen sinne muuttaessa

Kaavin kirkkoherran pappila, johon Heljakset muuttivat Lontoosta. Pappila ja sen kaunis järvinäkymä miellyttivät Heljaksia. Saloseudun eristetty hiljaisuus saattoi kuitenkin Lontoon jälkeen tuntua joskus painostavalta. Kirjeessään ystävälleen Aino Heljas totesikin kerran: ”Olemme kyllä hyvin ihastuneet tähän pappilaamme, jospa sen saattaisi siirtää jonnekin muualle!”

omaa sairaalaa, vaikka kylläkin kunnanlääkäri. Kirkolliset kiertokoulut vastasivat niin ikään vielä osittain lasten alkeisopetuksesta kunnallisten pientenlasten koulujen puuttuessa. Seurakunnan toinen kiertokoulun opettajan toimi lakkautettiin vasta Heljaksen kirkkoherrakautena, kun kaksi uutta kunnallista alakansakoulua aloitti toimintansa. Kirkollisten kiertokoulujen toiminta Kaavilla päättyi kuitenkin lopullisesti vasta 1938.⁵

Heljas aloitti työnsä Kaavin kirkkoherrana 1. toukokuuta 1931, ja hänet asetettiin virkaansa 28. elokuuta samana vuonna. Virkaan asettamisen toimitti Viipurin piispa Erkki Kaila. Kuuluihan Kaavi tuolloin Viipurin hiippakuntaan. Samaan aikaan järjestetyn piispantarkastuksen yhteydessä pitämässään puheessa Kaila lausui uskovansa siihen, että seu-

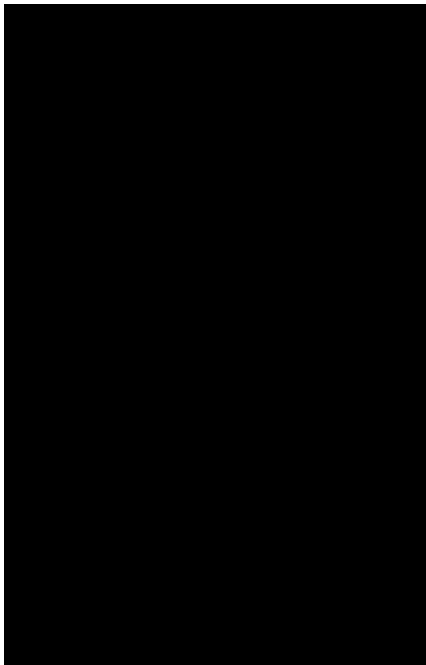
rakunnan virkaan asetettu kirkkoherra tuli lahjoillaan suuresti hyödyttämään sitä.⁶

Tuolloin vasta 35-vuotias Heljas paneutuikin koko tarmollaan hänelle uskotun, mutta entuudestaan tuntemattoman seurakunnan hoitoon. Perinteisen jumalanpalveluselämän hoitamisen lisäksi hän kiersi utterasti eri puolilla seurakuntaa ja järjesti siellä kyläkirkkoja ja harvataustilaisuuksia. Yhden seurakunnan perinteisistä työmuodoista muodostivat vuotuiset kinkerit, jotka Kaavilla järjestettiin vielä kaksipäiväisinä. Kun laaja seurakunta oli tuolloin jaettu yli 20 kinkeripiiriin, kinkerien läpivieminen kesti vuosittain tammi-maaliskuussa vähintään viisi viikkoa. Kinkereihin liittyi usein kastetilaisuuksia joko kinkerialossa tai sen naapuristossa. Toisen vuosittain toistuvan tehtäväalueen muodostivat sekä tytöille että pojille syksyisin ja keväisin pidetyt ja kaksi viikkoa kerrallaan jatkuneet rippikoulut.⁷

Heljaksen työtaakkaa oli alkuvaiheessa omiaan lisäämään se, että seurakunnan kappalaisen virka oli osan ajasta avoinna ja sitä jonkin aikaa viransijaisena ja vakinaisena hoitanut entinen Inkerin kirkon pappi Frithjof Slöör oli vanha ja sairaaloinen. Siten laajan seurakunnan hoito jäi pääosin kirkkoherran harteille. Tilanne muuttui tältä osin vasta useita vuosia myöhemmin.⁸

Vuosittain toistuneiden vanhojen toimintamuotojen ohella Kaavin kirkollisessa elämässä saivat Heljaksen toimikautena tilaa eräät kirkkoherralle läheiset työmuodot, kuten lähetys- ja merimieslähetystyö sekä nuorisotyö ja sosiaalinen toiminta. Yhdessä seurakunnassa vierailleiden lähetysjärjestöjen edustajien kanssa järjestettiin eri puolilla seurakuntaa vuosittain lukuisia lähetyshenkisiä tilaisuuksia. Kun lähetystyö oli jo aiemmin saanut seurakunnassa jalansijaa, tämä johti aktiivisen lähetys-harrastuksen viriämiseen Kaavilla. Samoin Heljas pyrki virittämään nuorisotoimintaa seurakunnan piirissä ja kutsui muun muassa kristillisten nuorisojärjestöjen edustajia vierailulle seurakuntaan.⁹ Oman lukunsa seurakunnan toiminnassa muodosti pulakauteen liittynyt avustustyö, josta tulee puhe tuonnempana.

Kaavin seurakunta pääsi jo tässä vaiheessa myös aitoon ekumeeniseen kosketukseen, kun Heljasten Lontoon-kauden läheisiin tuttaviin kuulunut Wakefieldin anglikaaninen piispa, tohtori James Seatan vieraili ystäviensä luona Kaavilla kesällä 1931 ja viipyi siellä usean viikon ajan. Piispa osallistui myös seurakunnan toimintaan ja saarnasi muun

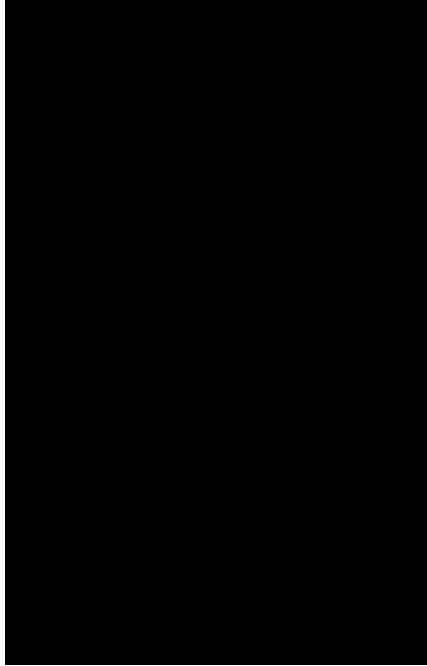
Wakefieldin anglikaaninen piispa, tohtori James Seatan vieraili Heljasten luona Kaavilla 1931 ja saarnasi muun muassa Kaavin kirkossa. Vaikka vieras nautti ilmeisesti saloseudun rauhasta, hän antoi toisaalta isäntäväkensä ymmärtää, että yksinäisyys oli heille Lontoon jälkeen liian painostava.

muassa Kaavin kirkossa. Ulkomaisen piispan esiintyminen herättikin siinä määrin kiinnostusta, että avara kirkko täyttyi ahdinkoon saakka omista seurakuntalaisista ja naapuripitäjistäkin paikalle tulleesta korven kansasta. Samalla matkallaan piispa Seatan sai tilaisuuden vierailu yhdessä Heljaksen kanssa myös suomalaisen erämaan profetaan Paavo Ruotsalaisen asuinsijoilla Nilsiä Aholansaareissa ja saavutti lehtitietojen mukaan matkansa aikana runsaasti ekumeenisia ystäviä.¹⁰ Siten Lontoon entisen merimiespapin kansainväliset, ekumeeniset yhteydet koi-tuivat välittömästi myös savo-karjalaisen korpikansan hyödyksi.

2. TAISTELU TALOUSLAMAA JA OIKEISTORADIKALISMIA VASTAAN

Yksi kaikkein syvimmin Lontoosta Kaaville muuttanut Heljaksen perhettä koskettaneista kokemuksista oli paikkakunnalla tuolloin vallinnut taloudellinen hätätila. Tähän oli syynä 1930-luvun alkuvuosien

Ruustinna Aino Heljas
sylissään pian Lontoon kauden
jälkeen 1931 syntynyt tytär
Seija Margareta.

yleismaailmallinen lama, jonka vaikutukset heijastuivat rajuina myös Kaavin kaltaiseen syrjäseutuun. Laman johdosta pankit irtisanoivat lainoja, puun hinta romahti ja metsäkaupat loppuivat lähes kokonaan, mistä oli seurauksena suuri työttömyys. Kun köyhän syrjäseutukunnan järjestämiä hätäaputoita riitti vain harvoille, työttömiä työnhakijoita ja avun pyytäjiä, jotka olivat valmiit tekemään työtä vaikka ruokapalkalla, oli runsaasti liikkeellä. Paikkakunnalla koettu hätä kuvastui hyvin muun muassa ruustinna Aino Heljaksen ystävälleen keväällä 1932 esittämästä lohduttomasta kuvauksesta. Siinä hän totesi, miten he olivat kulu-
neen talven aikana joutuneet näkemään, miten suuressa puutteessa ja köyhyydessä kansa Kaavilla eli. Oli pajon sellaisia, joilla ei ollut leipää eikä vaatteita. Vaimot saattoivat itkien valittaa, että nyt oli viimeinen leipä syöty. Rouva Heljaksen mukaan heillä pappilassa oli ajoittain kanslia ja keittiö täynnä avun pyytäjiä, joiden valitukset aina soivat heidän korvissaan.”¹¹

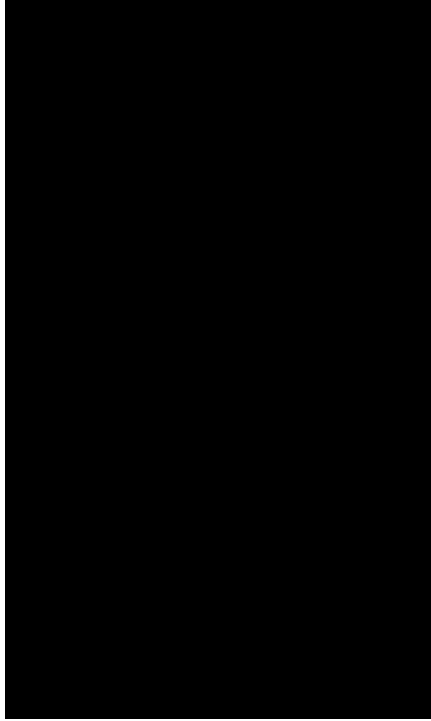
Kun työttömiä ja apua etsiviä ilmestyi harva se päivä myös pappilan oven taakse, merimiespappina sosiaaliseen avustustyöhön entuudestaan tottunut Heljas näki tehtäväkseen omasta ja seurakunnan puolesta ryhtyä toimiin hädän lievittämiseksi. Kun tarvittavaa huoltoapua ei kunnan taholta ollut järjestettävissä, jäljelle jäi vapaaehtoisten avustuskanaalien etsiminen. Tässä tarkoituksessa Heljas teki muun muassa matkan Helsinkiin etsiäkseen apua Punaiselta Ristiltä. Kyseinen järjestö asennoituikin pyyntöön myönteisesti ja päätti järjestää keräyksen elintarvikkeiden ja vaatteiden hankkimiseksi alueen hädänalaisille. Keräyksen tuottamia ruokatarvikkeita ja vaatteita voitiin pian jakaa edelleen Kaavin pappilan aitasta, joka nähtävästi tuolloin muodosti ainoan tarkoitukseen sopivan toimitilan.¹²

Samalla kun Heljas ryhtyi poikkeuksellisen aktiivisiin toimiin vapaaehtoisen avustustoiminnan järjestämiseksi hätään joutuneille seurakuntalaisilleen, hän omien sanojensakin mukaan tuli vakuuttuneeksi siitä, että kyseisiä vaikeuksissa eläviä ihmisiä voitiin pysyvämminkin auttaa vain yhteiskunnallisilla keinoin. Tämän käsityksensä hän halusi saattaa myös julkisuuteen. Äänitorvenaan hän käytti paikallista valtalehteä Savon Sanomia, jonka vapaaehtoisena kirjeenvaihtajana hän oli toiminut jo Lontoon-kautensa lopulla. Kirjoituksessaan ”Syrjäseutujen puolesta” vuoden 1932 alussa Heljas kiinnitti huomiota siihen, miten syrjäseuduilla, joihin Lapin ja Kainuun lisäksi kuuluivat myös Itä-Suomen harvaan asutut seudut, karu luonto ja huonot liikenneyhteydet rajoittivat kaikkea yritteliäisyyttä ja tekivät elämän todella köyhäksi. Sillä hetkellä köyhyyttä syvensi vielä lama, joka aiheutti puutetta ja nälkää, mutta myös syrjäseudun kuntien verorasituksen suunnattoman kasvamisen. Tilanteen korjaaminen edellytti Heljaksen mielestä erityisesti kahta yhteiskunnallista ratkaisua, valtionavun lisäämistä syrjäseutujen kunnille tai erityisen kunnallisen tasoitusveron säätämistä sekä toisaalta liikenneyhteyksien ratkaisevaa parantamista parempien aikojen koittaessa.¹³

Heljas ryhtyi siten kohta Kaaville tultuaan aktiiviseen taisteluun paikallisten sosiaalisten olojen kohentamiseksi. Tämä vastasi hänen jo Lontoon-kautenaan esittämiä ajatuksia kirkon yhteiskunnallisesta tehtävästä. Vaikka olosuhteet olivat hänelle entuudestaan oudot, toiminnan malli oli tuttu, siihen luettuna tarttuminen kynään.

Jos Heljas koki Lontoon-vuosiensa taustalta häkellyttävänä suomalaisen syrjäseudun köyhyyden ja laman aiheuttaman hädän, yhtä tyr-

Heljasten mukana muutti Lontoosta heidän mahtava kiinanpystykorvansa Roy, joka tuli sittemmin tunnetuksi suurena taistelijana. Roy palasi usein kotiin taisteltuaan verissä päin kylän toisten koirien kanssa.

mistyttävänä hän koki ihailemansa englantilaisen parlamentarismien taustaa vasten Suomessa samanaikaisesti vahvistuneen äärioikeistolaisen poliittisen liikehdinnän. Kun oikeistoradikaalin lapuanliikkeen toiminta keväällä 1932 huipentui Mäntsälän kapinaan, myös Heljas otti julkisesti kantaa asiaan. Pian Mäntsälän kapinan jälkeen Savon Sanomissa julkaisemassaan kirjoituksessa ”Oikeusvaltio” hän kohdisti voimakkaan arvostelunsa lapuanliikettä ja sen harjoittamaa laittomuutta vastaan.

Viitattuaan yleisen kirkkorukouksen kehoitukseen rukouksesta laillisen esivallan puolesta Heljas totesi, että kahden viimeksi kuluneen vuoden tapahtumat olivat pahasti horjuttaneet Suomen mainetta oikeusvaltiona. Lapuanliike, joka oli luvannut paitsi hävittää kommunismin myös taistella valtiollisen elämän rämettymistä vastaan, oli tosiasiaa itse rämettynyt. Sen pääasialliseksi tehtäväksi oli tullut taistella kansanvaltaista järjestelmää vastaan. Lapuanliikkeen laittomuutta suosiva henki oli ilmennyt kiusallisella tavalla toisin ajatteleviin kansalaisiin koh-

distuvassa vainossa ja kyydityksissä. Myös äskeinen Mäntsälän kapina oli ollut vain luonnollinen seuraus lapuanliikkeen harjoittamasta kylvöstä, joka oli johtanut lain kunnioituksen ja oikeusvaltion periaatteiden heikkenemiseen. Heljas päätti artikkelinsa toteamukseen, ettei maamme kaivannut tällaista liikettä. Kansanvaltainen, parlamentaarinen hallitusjärjestelmä oli se perusta, jonka turvissa maamme saattoi säilyä oikeusvaltiona.¹⁴

Heljaksen varsin voimakas kannanotto lapuanliikettä vastaan perustui selvästi hänen sisäistämiinsä englantilaisen parlamentarismien ihanteisiin, joiden valossa lapuanliikkeen kaltainen liikehdintä näytti käsittämättömältä. Kun lapuanliike aina kyydityksiä myöten oli saanut melko runsaasti kannatusta kirkon ja papiston piirissä paitsi Pohjanmaalla myös Savossa, Heljaksen lähimmässä toimintaympäristössä¹⁵, se merkitsi samalla lukuisten virkaveljien käsityksistä poikkeavaa, varsin rohkeaa kannanottoa. Tällaisena kirjoitus herättikin melko runsaasti huomiota ja useat lehdet lainasivat kirjoitusta muut lehdet -palstallaan.

Runsaimmin huomiota sai osakseen Suomen Sosialidemokraatin kirjoituksesta ottama lainaus, jonka se varusti otsikolla ”Eivät kaikki papitkaan ole Paavo Virkkusia”. Omasta puolestaan lehti totesi oikeutetusti, että Kaavin kirkkoherra oli merimiespappina ollessaan saanut seurata valtiollista elämää eurooppalaisen demokratian ja parlamentarismien emämaassa Englannissa. Tämän vuoksi hän katseli lapualaisriehuntaa koko lailla toisin kuin keskimittainen suomettarelainen, Ingmanin ja Virkkusen koulua käynyt suvaitsematon pappismies. Käyttäen hyväkseen Heljaksen kirjoitusta oikeistolaisten vastustajiensa kurittamiseksi lehti totesi lopuksi: Jos papistomme olisi läpikotaisin tällaista, eikä tämä olisi vain poikkeustapaus, ei meillä tätä kapinaa olisi ollutkaan.¹⁶

Samassa määrin kuin Heljaksen kannanotto sai tunnustusta vasemmalta, se herätti ilmeistä närkästystä äärioikeiston piirissä. Yhtenä merkkinä tästä oli, että Kaavin silloinen kunnanlääkäri, myöhemmin lääkintöhallituksen pääjohtajana toiminut Niilo Pesonen asettui julkisesti kirkkoherraansa vastaan ja arveli Savo-lehdessä julkaisemassaan vastineessa, ettei Heljas ymmärtänyt tilannetta Suomessa.¹⁷ Viittauksellaan Pesonen tarkoitti tietenkin sitä, ettei Heljas maasta kauan poissa olleena ymmärtänyt Suomessa akuuttina koettua kommunismin vaaraa.

On ilmeistä, että Heljaksen lapuanliikkeeseen ja Mäntsälän kapinaan kohdistama julkinen arvostelu etäännytti häntä pysyvästikin suo-

malaisista virkaveljistään, joista monet juuri kommunismin vaaran vuoksi asennoituivat vähintään myötätuntoisesti lapuanliikkeen toimintaan. Siten Heljaksesta oli muodostumassa merkittävä ”poikkeus” ammattikuntansa piirissä, eikä hänen toimintaansa katsottu näissä piireissä suopein silmin.

3. POLIITTINEN NOUSU JA TUHO

Heljaksen pian Kaaville tulonsa jälkeen tekemä havainto, että sikäläisiä vaikean talouslaman ahdistuksessa kamppailevia ihmisiä voitiin pysyvämmin auttaa vain poliittisin keinoin, nähtävästi vahvistui hänessä ajan myötä. Ainoa poliittinen puolue, joka hänen mielestään saattoi tulla sikäläisten syrjäseudun ihmisten tueksi tässä tilanteessa, oli maalaisliitto. Vaikka Heljas ei omien sanojensa mukaan ollut koskaan ajatellut poliittista uraa, hän alkoi lähestyä maalaisliittoa, johon hänellä ei kaupunkilaispoikana ollut aikaisempaa kosketusta lukuun ottamatta hänen eräille maalaisliittolaisille lehdille jo Lontoosta lähettämiään kirjoituksia.¹⁸

Vaikka Heljaksen ulkonaiset siteet talonpoikaispuolueeseen olivat ohuet, tietä maalaisliittoon oli toisaalta tasoittamassa hänen sosiaalinen mielenlaatussa, perustuslaillis-nuorsuomalainen kotitaustansa sekä erityisesti maan senhetkinen poliittinen tilanne. Kun maalaisliitto oli niin ikään kansanvaltaisen järjestelmän nimissä sanoutunut selvästi irti oikeistoradikalismin laittomuuksista, viimeksi Mäntsälän kapinasta, se vastasi hyvin Heljaksen omaksumia englantilaisen parlamentarismien ihanteita, vaikka maalaisliiton agraarinen luonne olikin hänelle vieras. Samalla maalaisliitto näytti arvattavasti tarjoavan sopivan sosiaalisen nousukanavan äskettäin kotimaahan palanneelle ja yhteiskunnallisista asioista kiinnostuneelle kielitaitoiselle oppineelle.

Liittyminen maalaisliittoon avasikin Heljakselle portit julkisuuteen erilaisten kokousten ja lehdistön välityksellä. Hänen keskeiseksi äänitorvekseen muodostui Savon Sanomat, johon hän oli jo aiemmin solminut yhteydet. Sanomalehtikirjoituksissaan samoin kuin paikallisissa juhla- ym. tilaisuuksissa hän otti kantaa ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Keskeisiksi teemoiksi hänen kirjoituksissaan ja puheissaan muodostuivat paitsi taluspula ja sen aiheuttaman hädän lieventä-

minen ennen muuta kansanvaltaisen hallitusjärjestelmän puolustus ja laillisuuden korostus. Ne muodostivat hänen mielestään yhteiskunnallisen eheyden perustan sekä ääriyaseemmiston että äärioikeiston taholta tulevaa uhkaa vastaan. Useissa yhteyksissä Heljas vetosi käsityksensä tueksi juuri englantilaiseen parlamentarismiin ja kehotti ottamaan siitä oppia. Toisaalta Heljas asettui voimakkaasti puolustamaan syrjäseutujen ja syrjäisten maakuntien asemaa, jotka hänen mielestään olivat jääneet maan yleisestä kehityksestä osattomiksi kaiken korkeimman opetuksen ja talouselämän johdon keskittyttyä Helsinkiin.¹⁹

Heljaksen osallistuminen maalaisliiton paikalliseen toimintaan vuodesta 1932 alkaen ennakoii jo selvästi hänen aktiivista suuntautumistaan politiikkaan. Tähän tarjoutui tilaisuus jo lähimmässä tulevaisuudessa, koska vuonna 1933 järjestettiin maassa sekä valtiolliset vaalit että kunnallisvaalit. Useiden Kaavin paikallisosastojen ehdotuksesta maalaisliiton piirikokous päättikin kesän 1933 alussa asettaa Heljaksen valtiopäivävaalien ehdokkaaksi sekä Kuopion läänin läntiseen että itäiseen vaalipiiriin.²⁰

Heljaksen asettuminen eduskuntavaalien ehdokkaaksi herätti maalaisliiton piirissä tyytyväisyyttä hänen kansainvälisen kokemuksensa ja asiantuntemuksensa vuoksi, joiden ansiosta hän poikkosi monista maalaisliiton ehdokkaista. Tyytyväisyyttä lisäsi arvattavasti myös pappisehdokkaan saaminen puolueen riveihin, koska monet tämän alueen papismiehet olivat enemmän tai vähemmän selvästi asettuneet kommunismin vaaraa peläten tukemaan lapuanliikkeen perillisenä syntynyttä Isänmaallista kansanliikettä tai sen kanssa vaaliliitossa ollutta Kansallista kokoomuspuoluetta.

Kilpailevien puolueiden keskuudessa Heljaksen ehdokkuus herätti samasta syystä voimakasta arvostelua, joka muuttui osittain myös henkilökohtaiseksi parjaukseksi, kuten Heljas valitteli ystävälleen Richard Hjelt-Helasepälle. Tämä koski erityisesti äärioikeistoa, joka papiston piirissä nauttimansa kannatuksen vuoksi koki Heljaksen vaarallisena kilpailijana. Niinpä IKL:n päälehden Ajan Suunnan pakinoitsija Antti Suomenpoika (Arne Somersalo) samoin kuin kuopiolaisen Savo-lehden pakinoitsija Nikke arvostelivat Heljasta melko kirpeästi ja leimasivat hänet vain maalaisliittoa astinlautanaan käyttäväksi pyrkyriksi, joka ei tulisi Savon kansan todellisista vaikeuksista välittämään. Tähän arvosteluun yhtyi myös kuopiolainen riippumaton, talouselämää edustanut lehti

Pohjois-Savo, joka julkaisemassaan ”kirjekortissa” haki arvostelun kohteita Heljaksen toiminnasta Lontoon-kaudelta saakka. Näihin virheisiin se luki hänen seurustelunsa erilaisten ihmisten, muun muassa ”sosialismiin taipuvan” Aino Malmbergin kanssa.²¹

Arvostelusta huolimatta Heljaksen menestys heinäkuussa 1933 järjestetyissä valtiollisissa vaaleissa muodostui varsin hyväksi. Ensikertalaisena ehdokkaana hän sai Kuopion läänin läntisessä vaalipiirissä 2 183 ääntä, mikä oikeutti hänet neljänteen sijaan hänen oman ryhmänsä edustajaehdokkaiden joukossa. Kuopion läänin itäisessä vaalipiirissä hän taas sai 1 744 ääntä ja kolmannen sijan oman vaaliliittonsa ehdokkaiden joukossa. Siten Heljas oli saanut molemmissa vaalipiireissä riittävän äänimäärän tullakseen valituksi eduskuntaan.²²

Toisin kuitenkin kävi. Jo vaalitoimituksen yhteydessä oli käynyt ilmi Kaavin kirkonkylän äänestysalueen äänestysluetteloon sisältynyt virhe. Sen mukaan Kaavin kirkonkylän loppunumerot, jotka käsittivät pappilan alueen ja noin 30 äänioikeutettua, olivat pudonneet pois äänestysluettelosta. Kun äänestysluettelossa ilmennyt puute todettiin ensimmäisenä vaalipäivänä, yritti henkikirjoittaja korjata virheen toimittamalla seuraavaksi päiväksi korvaavan lisäluettelon. Paikallinen vaalilautakunta ei kuitenkaan voinut hyväksyä ennakkoon tarkistamatonta uutta luetteloa. Siten myös vaaleissa ehdokkaana ollut Heljas jäi vaille äänioikeutta, jolloin hän vaalilain perusteella oli myös vailla vaalikelpoisuutta. Tämän todettuaan Kuopion läänin läntisen vaalipiirin keskusvaalilautakunta päätti jättää Heljaksen vaalin pätevyyttä koskeneen asian oikeusministeriön ratkaistavaksi. Kun oikeusministeriö ei katsonut asian kuuluvan omaan ratkaisovaltaansa, vaalipiirin keskusvaalilautakunta päätti vaalilain 6. pykälän mukaisesti evätä Heljaksen vaalikelpoisuuden. Hänen asemestaan se katsoi seuraavaksi eniten ääniä saaneen agronomi L. O. Hirvensalon Iisalmelta tulleen valituksi.²³

Kuopion läänin läntisen vaalipiirin keskusvaalilautakunnan päätös Heljaksen vaalituloksen hylkäämisestä kuuluu epäilemättä harvinaisiin poikkeustapauksiin Suomen kansanedustuslaitoksen ja valtiopäivävaalien historiassa, vaikka päätöksellä lienee ollut ainakin jokin varhaisempi ennakkotapaus (tohtori Matti Helenius-Seppälä). Olivathan juridiset edellytykset valinnalle selvästi olemassa, mihin näkökohtaan myös Heljaksen valitsijayhdistys asiaa koskeneessa muutosvaatimuksessaan vetosi. Vaikka äänioikeutta on myöhemminkin pidetty vaalikelpoisuuden ylei-

senä edellytyksenä, vaalikelpoisuuden syntymiseen on – Lauri Tarastin mukaan – pidetty riittävänä ns. aineellista äänioikeutta eli sitä, että asianomaisella henkilöllä on säännösten perusteella äänioikeus. Vaikka henkilöä ei olisi merkitty äänioikeusrekisteriin ja hänellä ei näin ollen olisi muodollista äänioikeutta, on hänet kuitenkin katsottava aineellisen äänioikeutensa perusteella vaalikelpoiseksi.²⁴ Tätä tulkintaa ei kuitenkaan haluttu soveltaa kyseiseen Heljaksen tapaukseen.

”Kaavin vaaliselkkaus”, jollaiseksi tapausta kutsuttiin, herättää jälkikäteenkin epäilyjä. Epäily kohdistuu siihen, oliko äänestyslupattelun puutteellisuudessa kysymyksessä puhtaasti inhimillinen erehdys, jollaiseksi se aikanaan tulkittiin. Vähäisen kirkonkylän pienen osa-alueen ja sen mukana paikkakunnan ainoan edustajaehdokkaan poisjääminen ”sattumalta” äänestyslupattelosta vaikuttaa varsin oudolta. Epäilyihin antaa aiheutta se, että yleinen poliittinen ilmapiiri oli kyseisten vaalien aikaan kiihkeä ja keinoja kaihtamaton kiihkomielisyys toisinajattelevia kohtaan melko yleistä. Saattoiko sen vaikutus ulottua myös vaalitoimitukseen ”tarkoituksellisen erehdyksen” muodossa, jää todisteiden puuttuessa arvoitukseksi. Ihmetystä herättää kuitenkin se kiivaus, jolla esimerkiksi sitoutumattoman, talouselämää edustaneen Pohjois-Savo -lehden pakinoitsija (Panu) asettui sittemmin puolustamaan keskusvaalilautakunnan ratkaisua ja Hirvensalon valintaa Heljaksen asemesta. Leimasipa asianomainen kirjoittaja Savon Sanomien ja Heljaksen valitsijayhdistyksen asiamiehen asiassa esittämän muutosvaatimuksen suorastaan tuomittavaksi ja laittomaksi.²⁵

Kun ”Kaavin vaaliselkkausta” koskenut valitus ei johtanut toivotuun tulokseen, keskusvaalilautakunnan päätös asiassa jäi voimaan ja Heljas vaille edustajavaltakirjaa. Vaikka päätös harmitti Heljasta, hän arveli toisaalta sen säästäneen häntä kenties vielä suuremmilta ikävyyksiltä, kuten eräs hänen hurskas seurakuntalaisensa oli hänelle lohduttaen todennut. Kehityksen silloinen suunta oli Heljaken mielestä sellainen, että joutuminen eduskuntaan olisi saattanut tuoda hänelle tullessaan myös vaikeita omantunnon ristiriitoja. Vähäisen hyvityksen niin Heljas kuin hänen eduskuntavaalien tuloksista pettynyt kaavilainen tukijoukkonsa saivat jo syksyn 1933 kunnallisvaaleissa. Heljas oli myös näissä vaaleissa ehdokkaana ja keräsi paikkakunnan ylivoimaisesti suurimman äänisaaliin. Tästä oli seurauksena, että hänet valittiin vuoden 1934 alusta lukien yksimielisesti Kaavin kunnanvaltuuston puheenjohtajaksi, jota

tehtävää hän hoiti vuoden 1936 loppuun saakka.²⁶ Siten Heljas joutui samanaikaisesti johtamaan sekä kunnan että seurakunnan toimintoja lamavuosien syvästi koettelemassa syrjäseudun pitäjässä. Tässä roolissa hän kirjoitti myös lukuisan joukon artikkeleita syrjäseutujen ongelmista sanomalehtiin, erityisesti Savon Sanomiin, mutta myös paikallislehtiin.

4. ANGLOFIILI ULKOPOLITIIKAN HARRASTAJA

Heljaksen eduskuntavaaleissa kokema epäonni ei tehnyt loppua hänen poliittis-yhteiskunnallisesta toiminnastaan, kuten ehkä eräät hänen poliittisista vastustajistaan toivoivat. Kotimaisten asioiden, erityisesti syrjäseudun ongelmien ohella hänen mielenkiintonsa suuntautui läpi 1930-luvun huomattavassa määrin maailmanpoliittisiin kysymyksiin. Tälle loi taustaa hänen pitkä Englannin-kautensa ja maailmanpolitiikan aktiivinen seuraaminen. Samalla englantilainen tausta sävytti siinä määrin hänen tarkastelutapaansa, että häntä voi perustellusti pitää yhtenä selväpiirteisimmistä anglofiileistä, Englannin-ystävistä, 30-luvun maalaisliiton piirissä, kuten *Juhani Mylly* on todennut.²⁷

Heljaksen keskeiseksi poliittiseksi esiintymisfoorumiksi muodostui Savon Sanomat. Kun ulkopoliittinen asiantuntemus oli pohjoissavolaisessa ympäristössä tuolloin varsin rajallista, hän sai kirjoituksilleen helposti palstatilaa kyseisessä lehdessä. Heljaksesta tulikin jo 1930-luvun kuluessa Savon Sanomien merkittävä ulkopoliittinen avustaja, joka kirjoitti lehteen koko joukon maailmanpolitiikkaa käsitteleviä pääkirjoituksia ja erilaisia katsauksia. Heljaksen poliittinen tausta vaikutti nähtävästi osaltaan myös Savon Sanomien yleiseen asenteeseen, jota voi pitää läntisiä demokratioita suosivana.

Jo vuoden 1933 alussa, ennen eduskuntavaaleja Savon Sanomiin kirjoittamassaan pääkirjoituksessa Heljas kiinnitti huomiota kansainvälisen jännityksen kasvuun alkaneena vuonna. Tähän antoi aiheen paitsi Japanin ja Kiinan suhteiden kärjistyminen Kaukoidässä ennen muuta Hitlerin valtaannousu Saksassa. Kansallissosialistien voiton syynä hän piti yhtäältä Versailles'n rauhan aiheuttamaa katkeruutta, mutta toisaalta myös kansanvaltaisen tradition heikkoutta Saksassa. Kun Saksan poliittisen käänteen pelättiin Ranskassa ja Englannissa uhkaavan maailmanrauhaa ja Kansainliitto menetti samanaikaisesti merkitystään, uusi

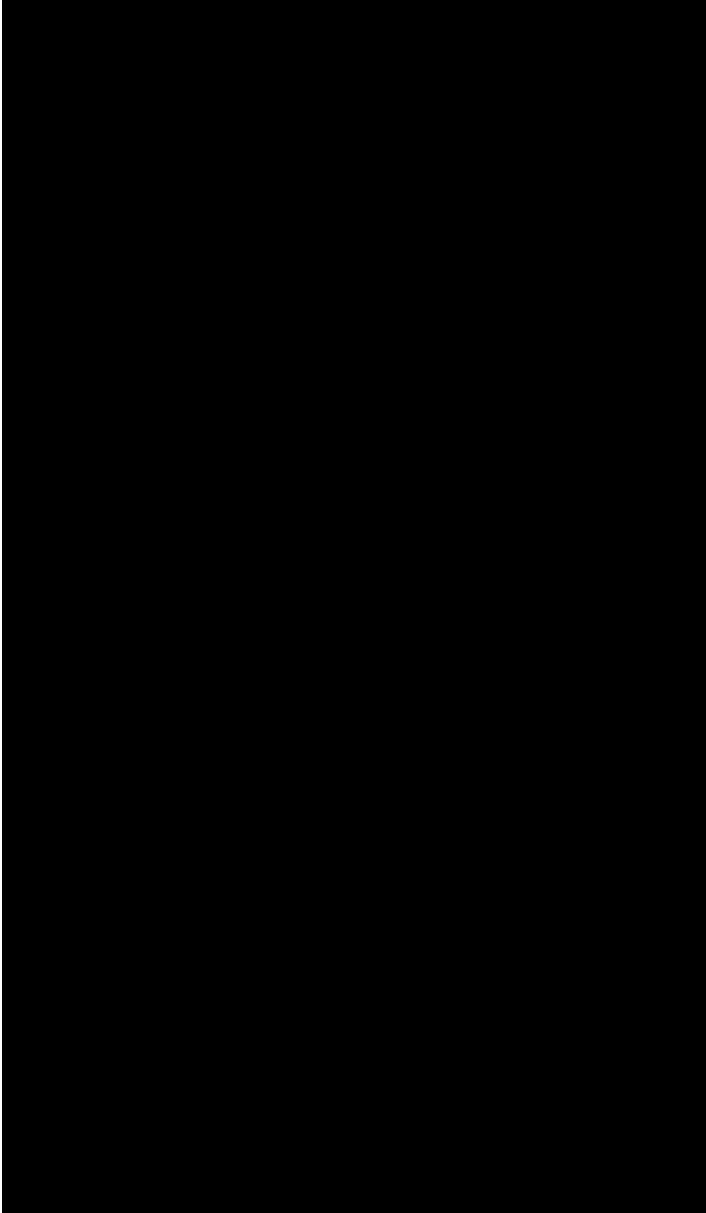
tilanne edellytti Heljaksen mielestä myös Suomelta määrätietoista ulkopoliitiikkaa.²⁸

Kansallissosialistisen Saksan nousu ja siihen liittyneet ongelmat muodostivat myöhemminkin yhden Heljaksen keskeisistä ulkopoliittisista tarkkailukohteista. Jo seuraavana vuonna hän sai aiheen kiinnittää huomiota sekä Savon Sanomissa että kirkollisessa Kotimaa-lehdessä Saksassa puhjenneseen kirkkostaisteluun. Lähinnä englantilaisiin lähteisiin (Manchester Guardian) nojaten hän arveli, että kansallissosialistit halusivat Neuvostoliiton bolshevikkien tavoin alistaa kirkon oman ideologiansa palvelukseen ja tehdä sitä kautta tyhjäksi kristillisen kirkon sanoman. Kun Heljas samalla – IKL:n toimintaa tarkoittaen – viittasi kirjoituksessaan myös Suomessa esiintyviin pyrkimyksiin tehdä kirkosta tietyn valtiollisen ideologian palvelija, kiiruhti Kotimaan toimitus jälkikirjoituksessaan jyrkästi kiistämään tällaisen ilmiön olemassaolon. Arvosteluun yhtyi myös kuopiolaisen Savo-lehden pakinoitsija Ierikka, joka omasta puolestaan varoitteli kristillisyyden ja isänmaallisuuden irrottamisesta toisistaan.²⁹

Anglofiilinä Heljas tarkasteli kolmannen valtakunnan nousua ja sen aiheuttamia reaktioita vahvasti läntisten demokratioiden näkökulmasta. Niinpä Saksan sotilaallisen voiman kasvu ja sen toimeenpanema Reininmaan miehitys olivat hänen mielestään johtaneet paitsi yleiseen pelkoon lännessä myös Ranskan kansanrintamahallituksen syntyyn sekä vanhojen ranskalais-venäläisten suhteiden lämpenemiseen. Niin ikään hän uskoi Englannin toimivan vilpittömästi maailmanrauhan hyväksi.³⁰

Yleä epäluuloisemmin kuin Hitlerin diktatuuriin Heljas asennoitui Neuvostoliiton sisäiseen kehitykseen, josta täydellisen salailun vuoksi oli hänen mielestään vaikea saada oikeaa kuvaa. Hän arveli kuitenkin Kirovin murhan jälkeisissä puhdistuksissa olevan kysymys diktatuurille tunnusomaisesta kriisistä, jossa oppositioliikkeet haluttiin murskata. Siten kriisi oli johtamassa vain Stalinin vallan lujittumiseen.³¹

Euroopan politiikan käänne ja Kansainliiton arvovallan mureneminen huolestuttivat 1930-luvun puolivälistä lähtien Heljasta entistä enemmän ja saivat hänet pohtimaan pienten valtioiden ja samalla oman maan turvallisuutta. Tästä näkökulmasta hän piti Mussolinin Abessiniaa vastaan aloittamaa sotaa paitsi häpeällisenä myös pelottavana, koska Kansainliitto oli sen edessä voimaton eikä suurvalloista yksikään estänyt Italian aikeita. Samalla Abessinian kohtalo oli hänen mielestään muistutta-

Perheidyliä Kaavin pappilan puutarhassa 1930-luvun puolivälissä.

massa oman puolustuskysymyksen ajanmukaisesta hoitamisesta. Snellmanin sana ”aseeton kansa on kelvoton” oli hänen mielestään sillä hetkellä reaalipoliittista valtioviisautta.³²

Toisella tavoin koskettava kuin Abessinian sota oli Heljaksen näkökulmasta Espanjan sisällissota. Parlamentaarisien demokratian ihanteista lähtien hän piti ongelmallisena, oliko Francon oikeistolais-kuningasmielisten kapinassa kysymys myös kapinasta kansanvaltaa vastaan. Toisaalta oli kysyttävä, oliko tasavaltaisten työläiskaartien puolustama kansanvalta demokratiaa länsimaissa mielessä. Suurmaanomistajien hallinnassa ollut Espanjan maaseutu oli kuitenkin hänen mielestään maa-reformin tarpeessa.³³

Heljaksen varsin laaja-alainen eurooppalaisen politiikan ja siihen keskeisesti vaikuttaneiden diktatuurien seuranta muuttui 1930-luvun loppua kohti mentäessä entistä pessimistisemmäksi. Näköalojen synkenemiseen vaikuttivat koko Eurooppaa ravistelleet tapahtumat, kuten Itävallan liittäminen Saksaan, Tšekkoslovakian kriisi ja Münchenin sopimus, jotka selvästikin horjuttivat hänen uskoaan rauhan säilymiseen Euroopassa. Varsin vankkumattomana anglofilinä hän pani kuitenkin kaiken aikaa toivonsa Englantiin ja pääministeri Neville Chamberlainin kykyyn pelastaa Eurooppa sodalta. Tämän ylimitoitetun toiveikkautensa pohjalta hän arveli jo kesällä 1938 Chamberlainin kyenneen ratkaisemaan Tšekkoslovakian kriisin luopumalla nöyryytelystä diktaattorien edessä. Samoin hän uskoi hetkeä myöhemmin Chamberlainin matkan Müncheniin syksyllä 1938 sytyttäneen ”uuden toivon kipinän”, mistä ainutlaatuisesta yrityksestä koko maailman tuli häntä kiittää. Tämän jälkeen jäi hänen mielestään vain arvattavaksi, uskalsiko Hitler ottaa edesvastuun ja syöstä Euroopan hirvittäväan sotaan.³⁴

Yhtä pelättävänä kuin Heljas näin piti Hitlerin moraalista piittaamattomuutta, hän toisaalta luotti ihailemansa parlamentarismien emämaan pääministerin sovitteluratkaisuun ja sen onnistumiseen. Samalla hän tulkitsi oikeutetusti Münchenin sopimuksen lopputuloksen ja länsivaltojen suostumisen Tšekkoslovakian pirstomiseen johtaneen erityisesti Ranskan ulkopoliittikan tappioon. Tämä merkitsi hänen mielestään Ranskan kehittämän liittojärjestelmän luhistumista ja Saksan nousemista sen asemesta johtavaan asemaan Euroopassa.³⁵

Samalla kun Heljas näki 30-luvun poliittisen kehityksen läntisten demokratioiden ja diktatuurimaiden välisenä kasvavana kamppailuna,

hän koki tilanteen Euroopan pienten valtioiden kannalta uhkaavaksi, koska demokraattiset maat olivat varustautumisessaan myöhässä. Tämän vuoksi hän asennoitui länsivaltojen keväällä 1939 Euroopan pienille valtioille jakelemiin turvallisuustakeisiin sangen pessimistisesti. Vaikka Englanti ja Ranska saattoivat kyetä puolustamaan omia rajojaan ja meren herruutta, niiden auttamiskyky Euroopan mantereella oli kirjoittajan mielestä riittämätön.³⁶

Heljaksen pienten valtioiden asemaan kohdistunut syvä pessimismi ulottui tässä vaiheessa koskemaan myös Suomea. Tarkastellessaan Suomen ja muiden pohjoismaiden asemaa kesällä 1939 länsivaltojen Moskovassa käymien neuvottelujen taustalta hän päätyi pessimistiseen käsitykseen, että pienet valtiot olivat vain ”nappuloita suurpoliittisessa shakkipelissä”. Pienten puolueettomuus soveltui huonosti suurvaltojen poliittisiin etuihin. Tuonaikaiseen pohjoismaiseen suuntaukseen liittyen Heljas päätyi kirjoituksessaan vaatimaan paitsi riittävän tehokasta puolustusta myös maantieteellisesti, taloudellisesti ja sivistyksellisesti toisilleen läheisten pohjoismaiden Norjan, Ruotsin ja Suomen sotilaallista liittoutumista.³⁷

Euroopan pienten valtioiden ja samalla Suomen aseman vaikeutumista enteillössään Heljas oli epäilemättä oikeassa. Kirjoitushetkellä hän ei kuitenkaan vielä aavistanut, että myös hän itse joutuisi pian osallistumaan kansanedustajana maansa kohtalosta tehtäviin päätöksiin ja ratkaisuihin vaikeutuvassa tilanteessa.

3. MUUTTO KUOPIOON JA KANSANEDUSTAJAKSI TALVISODAN KYNNYKSELLÄ

1. VÄRIKKÄÄT KIRKKOHERRANVAALIT

Toimittuaan viisi vuotta Kaavin kirkkoherrana Heljas päätti 1936 hakea avoimeksi tullutta Kuopion maaseurakunnan kirkkoherran virkaa, mutta ei saanut vaalisijaa tuomiokapitulin ehdollepanossa. Kun vaalisijan saaneet ehdokkaat eivät kuitenkaan seurakunnan aikaisemman tuntemuksen perusteella täyttäneet kirkkoherran viran asettamia edellytyksiä, heräsi seurakuntalaisten keskuudessa ajatus kirkkolain salliman neljännen vaalisarnaajan pyytämiseksi. Harkittuaan useampiakin ehdokkaita he päättivät lopulta esittää vaalissa ylimääräiseksi ehdokkaaksi Heljasta.

Kyseinen kirkkoherran vaali sai kuitenkin tuntuvasti lisäväriä yleisen poliittisen ilmapiirin samanaikaisen kärjistymisen vuoksi paikallisissa kirkollisissa piireissä. Niin kuin jo edellä on viitattu, oli äärioikeistolainen liikehdintä lapuanliikettä, kyydityksiä ja Mäntsälän kapinaa myöten saanut varsin merkittävää kannatusta Kuopion seudun papiston keskuudessa. Olivatpa useat sikäläiset pappismiehet joutuneet myös oikeudelliseen vastuuseen osallistumisesta kyydityksiin ja asettuneet sittemmin Elias Simojoen johdolla aktiivisesti tukemaan lapuanliikkeen perillisenä syntyneen Isänmaallisen kansanliikkeen toimintaa. IKL:n ja etenkin sen nuorisojärjestön Sinimustien toiminta sai kuitenkin 1930-luvun puolivälistä lähtien osakseen kasvavaa arvostelua sen laittomaksi katsottujen toimien vuoksi. Kirkollisen ilmapiirin kannalta hälyttävintä oli se, että Elias Simojoen johtaman Sinimusta-järjestön katsottiin tässä vaiheessa sekaantuneen myös sellaisiin ulko- ja sisäpoliittisiin toimiin, että Simojoki päätettiin 1936 asettaa sisäministeriön vaatimuksesta syyteseen Oulun tuomiokapitulissa.¹

Edellä mainitut tapahtumat heijastuivat myös samanaikaisiin Kuopion maaseurakunnan kirkkoherranvaaleihin etenkin sen vuoksi, että

kahden kirkkoherran virkaan ehdolle asetetun papin saatiin tietää osallistuneen hetkeä aiemmin äärioikeistolaisten pappien Vihtori Kosolalle lähettämään onnittelusähkeeseen hänen vankilasta vapautumisensa johdosta. Tieto tästä antoi seurakuntalaisille entistäkin syvemmat perusteet etsiä ylimääräistä ehdokasta täytettävänä olevaan kirkkoherran virkaan. Sen herättämänä ”Joukko seurakuntalaisia” julkaisikin vaaleja edeltäneenä päivänä Savon Sanomissa vetoamuksen, jossa ehdotettiin kirkkoherra Heljaksen pyytämistä neljänneksi vaalisaarnaajaksi, koska kenelläkään vaaliehtolle asetetuista ei tiettävästi ollut yleisempää kannatusta seurakuntalaisten keskuudessa. Ehdotuksensa tueksi vetoamuksen allekirjoittajat totesivat muun muassa, että

kirkkoherra Heljas tunnetaan meidänkin seurakunnassamme ja kautta maakunnan mainiona saarnamiehenä, hyvänä, sivistyneenä pappina ja kaikin puolin taitavana seurakuntaelämän johtajana. Hän on sanoutunut selvästi irti niistä kiihkomielisistä hurmosliikkeistä, jotka viime aikoina ovat pyrkinet kirkon ja uskonnon asiaakin turmelemaan. Sovittavana ja oikeamielisenä sielunpaimenena on maaseudun vähäväkisten asia erikoisesti hänen sydäntänsä lähellä, joten hänestä voimme saada seurakuntaamme hyvän kirkkoherran.²

Savon Sanomissa esitettyä vetoamusta asettui osaltaan tukemaan myös paikallinen sosiaalidemokraattinen Savon Työmies -lehti. Se julkaisi samana päivänä oman lyhennetyin versionsa vetoamuksesta ja totesi yksiselitteisesti saaneensa kuulla, että vaaleissa tultaisiin pyytämään kirkkoherra Heljasta neljännelle vaalisijalle sen vuoksi, että hän ei lukeutunut IKL:n kannattajiin.³

Savon Sanomien ja Savon Työmiehen asettuminen selvästi tukemaan Heljaksen ehdokkuutta vastoin tuomiokapitulien ehdollepanoa ei jäänyt vaille vastinetta. Äärioikeiston näkökantoja jo aiemmin voimakkaasti myötäillyt Savo-lehden pakinoitsija Ierikka repäisi vaatteensa ja kohdisti vaalipäivän aamuna julkaisemassaan pakinassa voimakkaan syytöksen edellä mainittuja lehtiä vastaan syyttäen niitä politiikan viemisestä papinvaaliin. Niin ”hyvä ja moitteeton mies” kuin Heljas saattoi pakinoitsijan mielestä ihmisenä ollakin, Kuopion maaseurakunta ei voinut hänestä saada sielunhoitajaa vaan politiikon.⁴

Savon Ierikan varsin kovasanainen vastalause, joka kuvasteli tuonhetkisen ilmapiirin yleistä kiihkeyttä, ei kyennyt kuitenkaan tuottamaan tulosta. Asiaa ei auttanut sekään, että vaalitulaisuuteen oli eräiden tietojen mukaan lähetetty myös hänen näkemyksiään edustaneita sanansaattajia valistamaan kansaa. Vaalitoimituksessa, joka jatkui aamupäivästä myöhäiseen iltayöhön saakka, neljännelle vaalisijalle pyydetty kirkkoherra Heljas sai vaalisijan edellyttämän äänimäärän 1 355 ääntä. Sen sijaan varsinaisilla vaalisijoilla olleet ehdokkaat O. E. Lahtinen, Anton Verkkoranta ja Arvi Metsovaara saivat yhteensä vain 384 ääntä.⁵

Kuopion maaseurakuntalaisten selkeä kannanilmaus herätti sängen värikkään keskustelun lehdistössä. Kärsimästään tappiosta äityneenä Savo-lehden pakinoitsija Ierikka toisti aikaisemman väitteensä kyseisen papinvaalin sopimattomasta politisoimisesta ja syytti siitä naapurilehteään Savon Sanomia, joka hänen saamiensa tietojen mukaan oli muun muassa painattanut valtakirjoja Heljaksen kannattajia varten. Vaikka Ierikalla ei ollut omien sanojensa mukaan mitään muistuttamista Heljasta vastaan, se tapa, jolla tästä tehtiin maaseurakunnan kirkkoherraa, ei ollut ”siunauksellista”.

Tyystin toisen kannan kuin äärioikeistoa myötäillyt Ierikka omak-suivat kuitenkin vapaamieliset lehdet, jotka ilmeisesti näkivät hetken tulleen puuttua kyseisen vaalin johdosta äärioikeiston toimintaan yleensä. Niinpä Helsingin Sanomien kuopiolaislähtöinen artikkelitoimittaja Lassi Hiekkala puuttui – nimimerkillä Eero – lehdessään Kuopion papinvaaliin ja luonnehti sitä vastaukseksi ”Kosolan saamaan onnitelusaähkösanomaan”. Otsikon ”Maakunnat herää” alla hän tiesi kertoa, miten kirkkoherran virkaan ehdolle asetetuista kaksi oli osallistunut Kosolalle lähetettyyn onniteluadressiin, minkä vuoksi seurakuntalaiset olivatkin päättäneet antaa äänensä ”hurahtamattomalle” Kaavin kirkkoherralle Heljakselle ja vastata sillä tavoin Kosolan ”onnitelusaähkösanomaan”.⁶

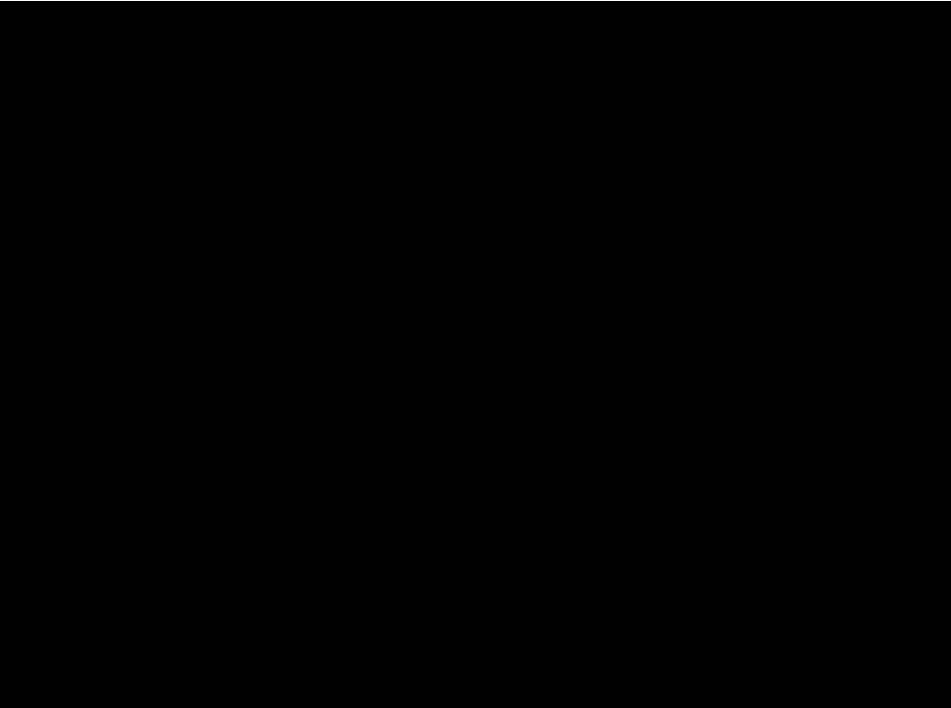
Kaikkein päättävimmän Kuopion maaseurakuntalaisten menettelyä ja Heljasta asetui puolustamaan riippumattoman Pohjois-Savo-lehden pakinoitsija Lippo, joka Savo-lehden ”rummutukseen” kiukustuneena kertoi poikkeuksellisesti puuttuvansa tällä kertaa papin vaaliin. Lippo huomautti laajassa pakinassaan aluksi, ettei hän edustanut samaa valtiollista suuntaa kuin Heljas. Mutta toisaalta hän ei ollut kuullut Heljaksen valtiollisesta toiminnasta mitään sellaista, mikä olisi papin ase-

malle sopimatonta. Päinvastoin mikäli hän tiesi, Heljas oli lainkuuliainen kansalainen. Sen sijaan hänellä oli runsaastikin arvosteltavaa Ierikan puolustamista ”yhtyneen oikeiston” papeista. Ne olivat jatkaneet kirkon asemaa vaarantavaa politikointia senkin jälkeen, kun arkkipiispa Lauri Ingman oli leimannut kapinan tielle lähteneet ”murha-profetoiksi” ja arkkipiispa Erkki Kailakin varoittanut samasta asiasta.

Esitettyään tämän jälkeen useita esimerkkejä äärioikeistolaisen papiston epäilyttävästä ”politikoinnista” Lippo totesi kaiken huippuna olleen äsken julki tulleen tiedon Elias Simojoen toiminnasta, jonka johdosta valtiovallan oli pitänyt panna vireille syyte häntä vastaan. Lipon mielestä papilla oli kyllä mielipiteen vapaus kuten muillakin. Mutta hänelle ei voitu antaa sellaista politikoinnin oikeutta, joka oli muilta kielletty ja oli ristiriidassa lain ja kristinopin käsitysten kanssa. Sellainen toiminta saattoi kirkon opetuksen ivan kohteeksi. Viitattuaan vielä Kuopion maaseurakunnan vaaleihin, joissa ”yhdistyneen oikeiston” miehiä oli todellisuudessa ollut tekemässä vaalityötä omien ehdokkaistensa puolesta, Lippo päätti pakinansa ivalliseen toteamukseen: Olisivatpa Kuopion seurakuntalaiset arvanneet äänestä esimerkiksi Elias Simojokea, niin Ierikka olisi ollut valmis vakuuttamaan, että siinä se on tarjolla ”politiikasta kemiallisesti vapaa pappi”.⁷

Vaikka Savon Ierikka yritti vielä kerran kääntää asian edukseen tois-tamalla syytöksen vaalien poliittisista sivuvaikuttimista, etenkin vapaa-mielisen lehdistön kääntyminen häntä vastaan vei hänen kirjoittelultaan pohjan. Kun nimimerkki Lippo oli edellä mainitussa pakinassaan vii-tannut myös paikallisen IKL:n toimiston kehuskeluun, jonka mukaan 90 prosenttia papistosta oli jo asettunut mustapaitojen kannattajiksi, asia sai äärioikeiston kannalta kiusallisen luonteen. Nähtävästi tästäkin johtui, että kesällä 1936 järjestetyistä Kuopion maaseurakunnan kirk-koherran vaaleista muodostui varsin näyttävä kansannousu Heljaksen puolesta ja samalla IKL-suuntaista papistoa vastaan. Niinpä Heljas sai 12. heinäkuuta 1936 toimitetussa vaalissa peräti 2 337 ääntä, kun taas varsinaisilla vaalisijoilla olleet pappismiehet joutuivat tyytymään kukin vain muutamiin kymmeneen ääniin.⁸ Näin seurakunta osoitti sangen yksituumaisesti olevansa Heljaksen takana.

Seurakunnan yksimielisyys yllätti myös Heljaksen, joka piti sitä osoi-tuksena siitä, ettei vaali ollut poliittinen. Mikäli vaali olisi ollut poliitti-nen, kuten Savo-lehden pakinoitsija ja Kuopion papistokin olivat väittä-

Kuopion maaseurakunnan kirkkoherran pappila Kuopion Pappilanmäellä, minne Heljakset muuttivat 1937. Vuonna 1881 valmistunut pappila oli toiminut aiemmin Kuopion suurseurakunnan kirkkoherran virka-asuntona, jossa oli peräti 16 huonetta sekä puoli hehtaaria puutarhaa ja 20 hehtaaria viljeltyä maata. Pappila oli vain osittain Heljasten käytössä 1940-luvun lopulle saakka. Toisen maailmansodan jälkivaiheissa Sortavalan diakonissalaitoksen sisar- ja oppilaskoti olivat aina vuoden 1947 alkuun saakka pappilassa evakkona. Talon suojissa asui tällöin muun muassa laitoksen tunnettu johtajatar Elsa Wennervirta. Heljaksen suureksi pettymykseksi Sisälähetysseura ei sijoittunut pysyvästi Kuopioon.

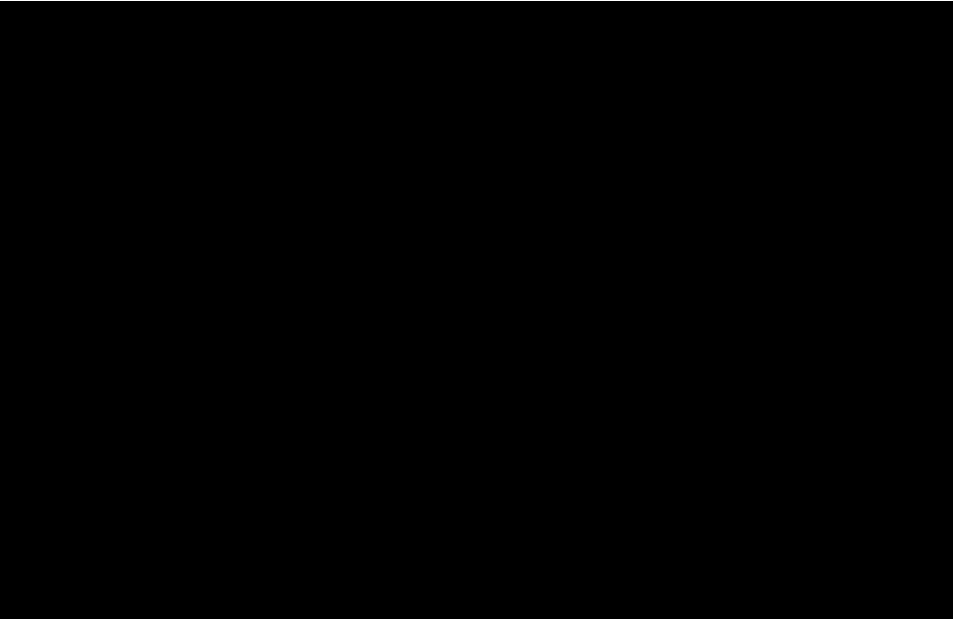
neet, äänestysluvut olisivat muodostuneet myös toisten osalta suuremmiksi. Ystävälleen Hjelt-Helasepälle Heljas kertoi kuitenkin jo vaalien alla saaneensa Kuopiosta myös nimettömän haukkumakirjeen, joka oli sisältänyt häneen kohdistuneita solvauksia ja poliittisia tökeryyksiä. Sama jatkui osin vielä vaalin jälkeenkin. Niinpä eräät nuoret äärioikeis-

tolaiset pappismiehet uhkasivat osoittaa näkyvästi mieltään Heljakselle ja kieltäytyä osallistumasta sellaisiin tilaisuuksiin, joihin Heljas tulisi. Aili Simojoen myöhemmin esittämän muistitiedon mukaan hänen isänsä, Kuopion kaupunkiseurakunnan kirkkoherra Jooseppi Simelius asettui kuitenkin jyrkästi vastustamaan tällaista käyttäytymistä ja vaati nyrkkiä pöytään lyöden asianomaisia pappeja luopumaan tällaisista mielenosoituksista.⁹

Vanhan perustuslaillisen vastarintapapin, Simeliuksen varoitukset johtivatkin mielenosoitusten osalta tulokseen. Ajan uusista aatteista innostuneet pappismiehet eivät kuitenkaan voineet täysin kätkeä tunteitaan. Niinpä eräät heistä antoivat – Heljaksen oman kertoman mukaan – joskus kahdenkeskisessä keskustelussa ymmärtää hänen edustavan yhteiskunnallisesti väistyvää aatetta ja viittasivat itsetietoisesti Keski-Euroopasta nousevaan ”tulevaisuuden suureen aatteeseen”.¹⁰

Toisaalta kirkkoherran vaalien ympärillä käyty polemiikki ja erityisesti Savon Ierikan toistamat väitteet vaalien poliittisesta luonteesta saivat aikaan sen, että Heljas päätti kieltäytyä ehdokkuudesta vuoden 1936 valtiollisissa vaaleissa. Samoin hän pyrki aina seurakunnallisessa toiminnassaan tietoisesti ”välttämään politiikkaa” eli eliminoimaan poliittisten mielipiteiden hajottavan vaikutuksen. Tästä syystä hän – monien mielestä – nautti myös toisinajattelevien piirissä laajalti arvontantoa ja saattoi välttyä arvostelulta aktiivisesta poliittisesta osallistumisestaan huolimatta.¹¹

Heljas astui uuteen virkaansa Kuopion maaseurakunnan kirkkoherrana 1. toukokuuta 1937. Uusi seurakunta oli aikaisempaa Kaavin seurakuntaa selvästi vauraampi ja ennen muuta liikenneyhteyksiensä puolesta edullisempi. Kuopion maaseurakunta oli osa vanhaa 1552 perustettua Kuopion emäpitäjää, josta Kuopion kaupunkiseurakunta oli erotettu omaksi seurakunnaksi 1899. Maaseurakunta käsitti laajan kaupunkia ympäröivän maa-alueen, joka oli kuitenkin Kallaveden vesistön vaikeasti pirstoma. Seurakunnan asukasluku oli Heljaksen kirkkoherrakauden alkaessa runsaat 9 000 henkeä, mutta kasvoi myöhemmin tuntuvasti kaupungista laajentuvan haja-asutuksen myötä. Seurakunnan erityisluonteeseen kuului muun muassa se, että sen piirissä toimi säätiöpohjaisena ammattiopetukseen suuntautunut naiskoti-teollisuuskoulu sekä maan ainoa seurakunnallinen lastenkoti. Seurakunnan alueella toimi niin ikään maan suurimpiin kuulunut Pohjois-Savon kansanopisto, jonka johtoon Heljaskin pian joutui.

Kuopion maaseurakunnan vanhan pappilan sali, joka toimi muun muassa Sor-tavalan diakonissalaitoksen luentosalina sodanjälkeisinä vuosina. Heikon kun-tonsa vuoksi pappila jouduttiin purkamaan maailmansodan jälkeen 1947.

Siirtyessään Kuopioon Heljas sai asuttavakseen maaseurakunnalle kuuluneen Kuopion vanhan emäseurakunnan kirkkoherran virka-asun-non kaupungin välittömässä läheisyydessä Kuopion Pappilanmäellä. Tästä sijainniltaan keskeisestä vanhasta pappilamiljööstä muodostuikin Hel-jaksen ja hänen perheensä koti yli kolmeksi vuosikymmeneksi.

2. KANSANEDUSTAJAKSI PITKÄÄN PARLAMENTTIIN

Kuopioon siirryttyään Heljas oli valmis asettumaan jälleen ehdokkaaksi, tällä kertaa vuoden 1939 valtiopäivävaaleissa. Vuoden 1933 vaaleihin verrattuna Heljas oli jo paikallisen väestön keskuudessa hyvin tunnettu. Olihan hän läpi 30-luvun toiminut muun muassa paikallisen

päälehdessä Savon Sanomien aktiivisena ulkopoliittisena avustajana ja osoittanut siinä yhteydessä mittavan kansainvälisen politiikan tuntemuksensa. Nähtävästi tästäkin syystä Heljas ei tällä kertaa näytä kovin aktiivisesti ottaneen osaa vaalitaisteluun.

Laimeahkosta vaalitaistelusta huolimatta Heljas menestyi vaaleissa kohtalaisen hyvin ja sai kaikkiaan 2 828 ääntä. Äänimäärä oli neljänneksi suurin maalaisliiton vaaliliiton piirissä ja riitti hyvin kansanedustajan paikkaan, kun maalaisliitto sai kyseisestä vaalipiiristä viisi edustajaa. Heljaksen kannatus oli kaikkein voimakkainta hänen omassa pitäjässään, Kuopion maalaiskunnassa, joka oli asettunut hänen taakseen myös kirkkoherran vaaleissa. Toisista maalaisliiton edustajaehdokkaista poiketen hän sai melko runsaasti ääniä myös Kuopion kaupungista.¹²

Uusi eduskunta, josta sittemmin muodostui sotavuosien yli istunut pitkä parlamentti, kokoontui ensimmäiseen istuntoonsa dramaattisesti toisen maailmansodan puhkeamishetkellä 1. syyskuuta 1939. Arvattavasti tällaisena sen koki myös valtiopäivätyöhön ensimmäistä kertaa osallistunut Heljas, joka kirjoituksistaan päätellen oli jo usean vuoden ajan tarkkaillut Euroopan tilanteen kehitystä levottomana.

Ei ollut sattuma, että uuden eduskunnan järjestäytyessä hänet kielitaitonsa ja kansainvälisen asiantuntemuksensa perusteella päätettiin valita paitsi sivistysvaliokuntaan myös ulkoasiainvaliokuntaan. Hänessä maalaisliiton eduskuntaryhmä saikin ulkopoliittisten kysymysten tuntijana uuden käyttökelpoisen voiman.¹³

Vaikka Heljas oli nähtävästi monia edustajatovereitaan paremmin perillä Euroopan tuonhetkisen poliittisen tilanteen taustoista, hän näyttää edustajakautensa alkuvaiheissa tyytyneen suuressa määrin tarkkailijan osaan ottamatta ainakaan julkisesti kantaa ajankohtaiseen tilanteeseen. Pidättyvyyteen saattoi osaltaan vaikuttaa se komplisoitunut tilanne, jonka Molotovin–Ribbentropin sopimuksen solmiminen 23. elokuuta 1939 aiheutti. Katsottiinhan sen edellyttävän varovaisuutta varsinkin Saksan politiikan käsittelyssä.¹⁴ Erityisen hämmentävänä tämän tilanteen saattoi kokea Heljaksen kaltainen anglofili, joka edellisinä vuosina oli kiinnittänyt negatiivista huomiota diktatuurien nousuun.

Tilanteen muutos ja sen herättämä pelko kuvastui Heljaksen osalta siinä lyhyessä pääkirjoituksessa ”Puolan neljäs jako”, jonka hän kirjoitti Savon Sanomiin kohta Puolan miehityksen jälkeen. Kirjoituksessaan hän totesi muun muassa, miten Puolan toivoton asema herätti vakavia

ajatuksia. Vaikka puolalaiset sotilaat olivat osoittaneet suurta urhoollisuutta ja uhrimielttä puolustaessaan isänmaataan, he eivät olleet voineet estää ylivoimaista vihollista tunkeutumasta ennenkuulumattomalla nopeudella maahan. Heljas päätti kirjoituksensa itsehillintää korostavaan vetoomukseen: ”Meidän puolueettomien tehtävänä on kuitenkin ymmärtää ja arvostella kaikkia taistelevia puolia tasapuolisesti. Meidän oma vaaranalainen asemamme velvoittaa meitä tähän asenteeseen - -. Me olemme ihmisiä, jotka itse voimme joutua samaan kohtaloon - -. Ja me toivomme hartaasti, ettei lopullisessa rauhanteossa yhdenkään maan tarvitsisi menettää kansallista vapauttaan.”¹⁵

Uudessa tilanteessa Heljas pidättyi tällä kertaa kaikesta diktatuurin arvostelusta ja vaati hänelle tyypillisessä realismin hengessä muiltakin itsehillintää oman maan vaaranalaisen aseman vuoksi.

Toinen syy, joka nähtävästi sai poliittisesti varovaisen Heljaksen pidättymään julkisista kannanotoista syksyn 1939 aikana, oli täsmällisten tietojen puuttuminen kiristyvästä tilanteesta. Tämä koski muun muassa Suomen ja Neuvostoliiton kesken lokakuun toisella viikolla 1939 alkaneita neuvotteluja ja Neuvostoliiton Suomelle tässä yhteydessä esittämiä tukikohta- ja aluevaatimuksia. Niinpä maalaisliiton eduskuntaryhmän puheenjohtaja Antti Kukkonen joutui vielä 20. lokakuuta toteamaan ryhmäkokouksessa, että ”maalaisliiton eduskuntaryhmä ei tiedä vielä tänäkään päivänä, mistä Moskovan neuvotteluissa itse asiassa on ollut kysymys”.¹⁶ Vaikka ns. sotakabinetti joutui hetkeä myöhemmin, loka-marraskuun vaihteessa antamaan selostuksen neuvottelujen kulusta rajoitettulle edustajajoukolle, jäi pääosa kansanedustajista, mukaan lukien eduskunnan ulkoasiainvaliokunta, vaille lähempää informaatiota tilanteen kehityksestä.¹⁷

Yksityiskohtaisten tietojen puuttumisesta huolimatta Heljas, joka jo 30-luvun lopulla oli kiinnittänyt huomiota pienten valtioiden vaikeutuvaan asemaan, tajusi tilanteen vakavuuden ja halusi omasta puolestaan vahvistaa kansan maanpuolustustahtoa. Tähän hän sai omakohtaisesti tilaisuuden, kun hallitus päätti lokakuussa 1939 laskea liikkeelle 500 miljoonan markan maanpuolustuslainan ja toivoi kansalaisten mahdollisimman runsaslukuisesti osallistuvan siihen.

Yhdessä eräiden toisten paikallisten julkisuudenhenkilöiden kanssa Heljas esitti Savon Sanomissa tätä koskevan vetoomuksen. Vetoomuksessaan hän totesi painokkaasti, että isänmaa oli sillä hetkellä vaarassa ja

sen vapaus uhattuna. Itsenäisyyden vaarantuminen merkitsi puolestaan kaiken sen kadottamista, mikä oli kansalle pyhää ja kallista. Silloinen sukupolvi teki anteeksiantamattoman rikkomuksen, jos se pelkuruudesta, mukavuuden halusta tai puuttuvan uhrimielen vuoksi luovuttaisi tämän kalliin perinnön. Siksi kaikki hyvät voimat oli koottava työhön isänmaan puolustamiseksi, eikä kansakunta saanut tämän puolustamiseksi pelätä raskaimpiakaan uhreja.¹⁸

Vetoomusta sävytti ajankohdalle tyypillinen kansallinen paatos, joka ei ollut Heljaksen kielenkäytölle erityisen tunnusomaista. Toisaalta se asiasisällöltään vastasi kuitenkin suuressa määrin niitä varustautumista ja pienten kansojen olemassaolon oikeutta korostavia näkökohtia, joihin Heljas oli kirjoituksissaan aiemmin 30-luvulla vedonnut. Vahvassa kokonaisvaltaisessa isänmaallisuudessaan Heljaksen vetoomus muistutti samalla sitä vetoomusta, jonka maalaisliiton keskushallitus samoihin aikoihin esitti järjestölehdessään: ”On muistettava, ettei nyt ole olemassa muuta kuin yksi ainoa puolue, isänmaa ja yksi ainoa puolueohjelma, isänmaan vapauden turvaaminen.”¹⁹

3. TALVISODAN KIIRASTULESSA

Talvisodan puhkeaminen 30. marraskuuta 1939 merkitsi Heljaksen pienten puolueettomien maiden asemaa kohtaan jo aiemmin tunteman pelon lopullista toteutumista Suomen osalta. Pienet valtiot, niiden joukossa Suomi, näyttivät todella olevan vain ”nappuloita suurpoliittisessa shakkipelissä”, kuten hän oli kesällä 1939 kirjoittanut. Samalla syksyn 1939 kriisi ja talvisodan puhkeaminen pakottivat hänet tarkistamaan ulkopoliittisen ajattelunsa suuntaa. Kun hänen arvostamansa läntiset demokraatit eivät heikosti varustautuneina olleet kyenneet millään tavoin auttamaan takaamaansa Puolaa, periaatteellinen anglofilia sai pakostakin väistyä taka-alalle. Pettymystä täydensi Ruotsin lopullinen irtisanoutuminen sotilaallisesta avusta Suomelle. Samalla myös toinen Heljaksen korkealle arvostama vaihtoehto, pohjoismainen suuntaus, oli menettänyt sotilaallisen merkityksensä.

Perhepiirissä säilyneen muistitiedon mukaan Heljas ottikin vastaan tiedon sodan puhkeamisesta syvän pessimismin vallassa ja pelkäsi sen johtavan katastrofaalisiin seuraamuksiin. Euroopan tilannetta vuosia

tarkkailleena hän tajusi, että diktatoriset suurvallat olivat kylmäverisesti jakamassa pikkuvaltoja ideologisista näkökohdista piittaamatta. Realistina hän niin ikään tajusi, ettei Suomen kaltainen pieni maa voisi sankarillisesta puolustautumisestaan huolimatta ajan oloon kestää 180-miljoonaisen suurvallan painetta. Ilman konkreettista sotilaallista apua tai rauhaa maa joutuisi jakamaan Puolan kohtalon, kuten monet tuon hetken poliittiset päättäjät pelkäsivät.²⁰

Talvisodan viikkojen ja kuukausien piinaa syvensi se, että Kauhajoelle evakkoon siirretty eduskunta ja sen ulkoasiainvaliokunta jäivät osattomiksi poliittisesta informaatioista. Poliittisesta päätöksenteosta vastasi hallitus, ensisijaisesti sen sotakabinetti, joka tietojen vuotamisen pelossa tietoisestikin pidättyi informoimasta tapahtumista eduskuntaa. Kansanedustajat tiesivät – Heljaksen omia sanoja lainaten – suurin piirtein saman verran kuin suuri yleisökin. Ne saattoivat seurata tilannetta vain sotasensuurin valvomasta lehdistöstä.²¹

Viimeksi sanottu koski myös ulkopoliitiikan alueen erikoistehtävää hoitavaa eduskunnan ulkoasiainvaliokuntaa. Jo syksyn 1939 aikana se sai vain niukalti jälkikäteisinformaatiota eikä talvisodan alkuvaiheissa kokoontunut lainkaan. Parlamentarismien ihanteistaan tunnettu Heljas saikin myöhemmin keväällä 1940 hallituksen kertomusta käsiteltäessä aiheen huomauttaa eduskunnassa, että hallitus oli noina kuukausina sallanut paljon sellaista, mitä eduskunnan olisi tullut tietää. Vaikka hänen mielestään oli vaikea sanoa jälkikäteen, olisiko hallituksen tullut toimia jossakin asiassa toisin, sen menettelytapa oli ollut epäparlamentaarista ja epädemokraattista.²²

Eduskunnan varsinaisen työn jäädessä etenkin Kauhajoen ”pakko-siirtolaisuuden” aikana vähäiseksi Heljaksen tehtäväksi tuli sen sijaan saarnata valtiopäivien päättäjäisjumalanpalveluksessa Kauhajoen kirkossa keskellä talvisodan vaikeimpia hetkiä, tammikuun lopulla 1940. Kuvailtuaan Israelin kansan korpivaelluksesta ottamansa tekstin (4 Moos. 11:17) pohjalta Suomen kansan senhetkistä ”korpivaellusta” kärsimyksineen ja tuskallisine menetyksineen hän halusi toisaalta korostaa sodan synnyttämää positiivista vaikutusta. Kokemistaan suurista kärsimyksistä huolimatta kansakunta saattoi hänen mielestään katsoa toivorikkaana ja luottaen tulevaisuuteen, koska se oli kärsimysten ahjossa saanut Jumalalta uuden hengen. Tämä ilmeni erityisesti siinä, että haluttiin yhdessä kantaa vaikeuksien kuormaa. Pyrkimys keventää eniten kärsimään jou-

tuneiden taakkaa oli puolestaan vienyt ihmiset lähemmäksi toisiaan, eri yhteiskuntaluokkien välisen myötätunnon vahvistumiseen ja kansan kokonaistunnon lujittumiseen.²³

Heljaksen saarnan analyysi sodan vaikutuksista sen vielä jatkuessa raskaana oli ilmeisen oikeaan osuva, vaikka puheen ensisijaisena tarkoituksena lienee sillä hetkellä ollut vahvistaa kansallista tulevaisuudenuskoa ja yhteistuntoa.

Vaikka eduskunnan työskentely ulkoasiainvaliokuntaa myöten vilkastui sen siirryttyä takaisin Helsinkiin helmikuussa 1940, Heljas pyysytteli poliittisessa päätöksenteossa taka-alalla läpi talvisodan loppukauden. Tämä koski myös helmi-maaliskuun vaihteessa käytyjä rauhankeskusteluja. Tähän saattoivat vaikuttaa paitsi maalaisliiton eduskuntaryhmän piirissä rauhankysymyksessä ilmenneet jyrkät mielipiteet myös Heljaksen omakohtaisesti kokema epätietoisuus. Samalla kun hän näyttää alun alkaen tukeneen pikaista pyrkimystä rauhan solmimiseen vihollisen ylivoimaisuuden vuoksi, Neuvostoliiton vaatima alueluovutus koski myös hänen entistä syntymä- ja kotiseutuaan Viipurin Karjalaa. Niin ikään turvautuminen länsivaltojen tarjoamaan apuun sodan päätösvaiheessa ei hänelle vanhana anglofilina liene ollut periaatteessa vieras ja vastenmielinen ajatus, vaikka hän realistina koki sen mahdottomaksi.

Niin kuin yleisesti tunnettua koskettivat Moskovan helmikuun lopulla Suomelle esittämät rauhanehdot Karjalaa koskevine aluevaatimuksineen erityisen voimakkaasti maalaisliiton ministeri- ja eduskuntaryhmää, joihin kuului muita puolueita selvästi suurempi joukko Karjalan alueen edustajia. Jo tästä syystä hallituksen maalaisliittolaiset ministerit, puolustusministeri Juho Niukkanen ja opetusministeri Uuno Hannula sekä huomattava joukko puolueen kansanedustajia asennoituivat sangen torjuvasti Moskovan esittämiin rauhanehtoihin. Heidän mielestään rauhanehdot merkitsivät jättäytymistä Neuvostoliiton armoille. Kun länsivallat Ranska ja Englanti ilmoittivat samanaikaisesti olevansa valmiit lähettämään apujoukkoja Suomen tueksi, eräät rauhanehtoihin torjuvasti asennoituneet katsoivat, että Suomen oli parempi jatkaa sotaa ja pyytää länsivaltojen tukea. Näin siitä huolimatta, että läntiset naapurit Ruotsi ja Norja olivat kieltäytyneet antamasta läpikulkulupaa apujoukoille ja rintamatilanne oli muodostunut varsin toivottomaksi. Vastoin hallituksen enemmistön rauhan pikaista solmimista puolustavaa käsitystä viimeksi mainittua kantaa asettuivat tukemaan ministerien

Hannulan ja Niukkasen ohella useat maalaisliiton edustajat, heidän joukossaan muiden muassa Urho Kekkonen.²⁴

Nähtävästi jo aiemmin mainituista syistä Heljas ei osallistunut ainaakaan kovin näkyvästi rauhannehtojen pohtimiseen, vaikka nämä kosketivat häntä myös henkilökohtaisella tasolla. Toisin kuin monet puolueoverinsa hän asettui kuitenkin jo 29. helmikuuta 1940 puolueensa eduskuntaryhmässä tukemaan hallituksen enemmistön kantaa rauhanneuvottelujen aloittamiseksi. Kun kysymys rauhannehtojen hyväksymisestä tuli 11. maaliskuuta 1940 eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa lopullisesti käsiteltäväksi, Heljas asettui yhdessä maalaisliittolaisten Antti Kukkosen ja Janne Koivurannan kanssa tukemaan rauhannehtojen hyväksymistä, kun taas Urho Kekkonen ja varajäsen Kalle Kämäräinen pitivät kiinni rauhannehdot hylkäävästä kannastaan.²⁵ Heljaksen myöhemmin esittämän muistitiedon mukaan Kekkonen saikin ulkoasiainvaliokunnan istunnosta palattaessa aiheen moittia häntä: Sinäkin asetuit tukemaan hallituksen enemmistön kantaa.²⁶

Täsmällisemmän kuvan saaminen Heljaksen asenteen muotoutumisesta talvisodan rauhanprosessiin ei ole asiakirjatietojen puuttumisen vuoksi mahdollista. Yleiseurooppalaista tilannetta tuntevana realistina hän ilmeisesti päätyi siihen hallituksen enemmistön näkemykseen, ettei maalla siinä tilanteessa ollut muuta mahdollisuutta. Länsivaltojen apuun ei tuolloin ollut realistista tukeutua. Arvelipa hän eräässä myöhemmin välirauhan aikana pitämässään katsauksessa, että turvautuminen lännen apuun olisi siinä tilanteessa muodostunut vaaralliseksi, jopa johtanut kansalliseen itsemurhaan. Toisaalta länsivaltojen avuntarjous oli hänen mielestään ollut Suomelle hyödyllinen. Venäjä oli ymmärtänyt, että englantilais-ranskalaisten joukkojen tulo Suomeen olisi merkinnyt sen joutumista suursotaan niiden kanssa. Tätä Venäjä ei halunnut. Siksi Englannin ja Ranskan avuntarjous todennäköisesti oli pelastanut suomalaiset kriittisenä hetkenä tuholta.²⁷ Tulkinnassa kuvastui sen esittäjän myönteinen asenne läntisiä demokratioita kohtaan.

4. VÄLIRAUKHAN KAUDEN SAKSALAISUUUNTAUKSESSA

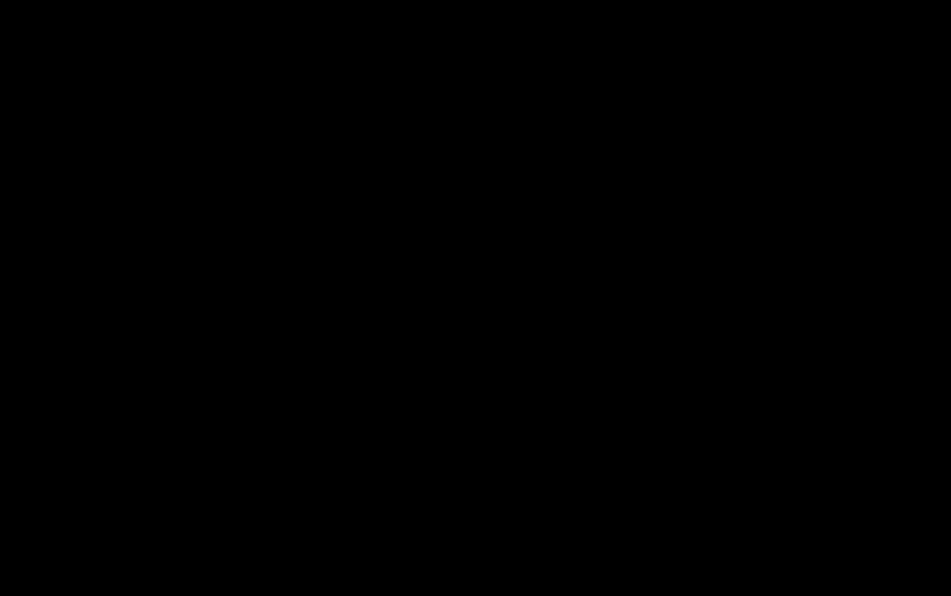
Syksyllä 1940 Heljas esitti nähtävästi maalaisliiton Kuopion piirin kokouksessa laajahkon katsauksen Suomen ja Venäjän suhteiden kehitykseen. Tässä yhteydessä hän totesi muun muassa, ettei vielääkään tiedetty, mitä 23. elokuuta 1939 solmittuun Moskovan-Berliinin sopimukseen sisältyi. Pian tämän sopimuksen jälkeen olivat sen seuraukset alkaneet kuitenkin näkyä. Sitä oli seurannut Puolan jako sekä Baltian maiden Viron, Latvian ja Liettuan miehitys sekä vihdoinkin vastaavat Suomelle tehdyt poliittisuonteiset ehdotukset, joiden odotettiin niin Moskovassa kuin Berliinissäkin johtavan tulokseen yhtä kivuttomasti kuin Baltiassa. Mutta siinä nämä olivat erehtyneet Suomen asetuttua päätäväiseen vastarintaan. Heljaksen mielestä Neuvostoliitolla oli sodan päämääränä ollut koko Suomen valloittaminen eikä vain tiettyjen strategisten rajojen saavuttaminen. Tästä päätavoitteestaan se oli sodan kestäessä lähinnä suomalaisten tiukan vastarinnan, omien suurten tappioitensa ja lopulta länsivaltojen sekaantumisuhtaan vuoksi joutunut luopumaan ja tyytymään vain osaratkaisuun.

Toisaalta Heljas uskoi saksalaisten suomalaisille talvisodan jälkeen syöttämän propagandan mukaisesti tässä vaiheessa, että Saksan pidättyvä asenne Suomen talvisotaan olisi johtunut lähinnä Suomen pohjoismaisesta ja läntisestä suuntauksesta 30-luvun lopulla sekä suomalaisten Saksaan kohdistamasta kritiikistä, joka oli ilmennyt poliitikkojen puheissa, lehdistössä ja Kansainliitossa. Tämän pohjalta Suomea oli pidetty vuoden 1918 aseveljeyden petturina. Saksan Suomeen kohdistama pidättyvä politiikka oli kuitenkin sodan jatkuessa herättänyt kasvavaa arvostelua vanhojen Suomen-ystävien keskuudessa Saksassa ja aiheuttanut kriisin myös kansallissosialistisen puolueen piirissä.²⁸

Edellä mainitut käsitykset loivat nähtävästi Heljaksen ulkopoliittisen ajattelun peruslähtökohdan Neuvostoliiton ja Saksan osalta välirauhan aikana. Samalla kun hän useimpien suomalaisten tavoin epäili Neuvostoliiton pyrkivän alkuperäisiin sodan päämääriin eli Suomen täydelliseen alistamiseen, hän näki tässä tilanteessa Saksan ainoaksi mahdolliseksi ulkopuoliseksi pelastajaksi. Tämä koski erityisesti sitä tilannetta, joka oli syntynyt Saksan miehitettyä huhtikuussa 1940 Tanskan ja Norjan. Itämeren piirin näin sulkeuduttua tukeutuminen Heljaksen aiemmin suosimiin läntisiin demokratioihin oli Ruotsia lukuun ottamatta epärealistisenä poissuljettua.

Hajanaisista muistiinpanoista päätellen Heljas seurasi muun muassa Baltian valtioiden lopullista alistamista neuvostokomentoon kesän 1940 aikana pelonsekaisella jännityksellä. Hän piti esimerkiksi uskoa siihen, että myöntävyydellä voitaisiin pelastaa itsenäisyys, vain venäläisten ovelana politiikkana. Sama koski myös venäläisten Suomelle esittämiä erilaisia vaatimuksia, raja- ym. selkkauksia sekä oman suomalaisen äärivasemmiston röyhkeää esiintymistä.²⁹

Epätietoisuus Neuvostoliiton lopullisista tavoitteista sai toisaalta myös Heljaksen orientoitumaan entistä selvemmin Saksan suuntaan. Tämä ilmeni muun muassa keskusteltaessa presidenttiehdokkaiden valinnasta presidentti Kallion eron ja kuoleman jälkeen myöhäissyksyllä 1940. Eduskuntaryhmän piirissä käydyssä keskustelussa Heljas arveli, että mikäli haluttiin etsiä Saksan tukea, sen toivomukset olisi ehkä myös presidentin henkilön osalta otettava huomioon. Tältä pohjalta hän oli ainakin aluksi valmis harkitsemaan saksalaismielisyydestään tunnetun Svin-

Välirauhan ajan suuri suomalainen voimannäyte, Suomen ja Ruotsin kesken käyty maaottelumarssi (1941). Kuvassa eduskunta marssilla, Heljas äärimmäisenä oikealla.

hufvudin ehdokkuutta. Samalla Heljas arveli, että jos Englanti perisi sodassa myöhemmin voiton, se ymmärtäisi ehkä tällaisenkin suomalaisten edesottamuksen vallitsevassa tilanteessa.³⁰

Heljaksen kasvavaa tukeutumista Saksan apuun oli omiaan vahvistamaan maalaisliiton ja sen eduskuntaryhmän piirissä jalansijaa saanut voimakas saksalaissuuntaus. Tämä ilmeni etenkin myöhemmin vuosien 1940–1941 taitteessa ja vuoden 1941 alkupuolella, jolloin Saksan suojelevasta varjosta oli jo alkanut näkyä merkkejä. Niinpä Juho Niukkanen viittasi vuoden 1941 alussa eduskuntaryhmälle pitämässään puheessa selvästi sen ajan päättymiseen, jolloin suomalaiset olivat joutuneet elämään ikään kuin ”puukko kurkulla”. Tämän muutoksen perusteena hän viittasi Molotovin tunnettuun Berliinin-vierailuun marraskuussa 1940, jolloin Neuvostoliiton ulkoministeri oli yrittänyt saada lupaa Suomen-kysymyksen lopulliseen ratkaisemiseen, mutta ei ollut sitä saksalaisilta saanut.³¹

Muutamia kuukausia myöhemmin, huhtikuun alussa eduskuntaryhmälle esittämässään katsauksessa ministeri Antti Kukkonen puhui avoimesti Euroopan mantereella todennäköisesti pian alkavasta ”suuresta vyörystä”, joka tulisi koskettamaan myös Suomea. Samalla ministeri mainitsi saksalaisten todenneen, että Suomi merkitsi heille enemmän kuin luultiinkaan.³² Hetkeä myöhemmin puolueen johtajiin lukeutunut Tyko Reinikka varoitti puolestaan omiaan luottamuksesta väärään puolueettomuuteen. Noudattamalla täydellistä puolueettomuutta moni pieni kansa oli hänen mielestään saanut kokea, ettei sillä ollut vaikean hetken tullessa yhtään ystävää ojentamassa auttavaa kättään.³³ Kenellekään ei liene jäänyt epäselväksi, mistä ”vyörystä” tai ”puolueettomuudesta” oli kysymys.

Vaikka myös Heljas jakoi pääosin puolueensa ja lähes koko kansan tuolloin hyväksymän saksalaissuuntauksen, hänen asenteensa ei ollut samassa määrin yksilöllinen kuin esimerkiksi mainittujen maalaisliiton johtajien. Tähän vaikutti paitsi hänen varauksellinen asenteensa diktatuureihin myös hänen yhteytensä Englannin silloiseen Suomen-lähetystöön, jossa hänen yhdyshenkilönään oli erityisesti sen lehdistöattashea (K. Kenney). Kun kyseinen lehdistöattashea ilmaisi halunsa tavata myös suomalaisia hallituksen jäseniä, Heljas otti tehtäväkseen järjestää toukokuussa 1941 lounastapaamisen oman puolueensa ministerien Antti Kukkonen ja Viljami Kalliokosken sekä lehdistöattashean kes-

ken viimeksi mainitun kotona. Keskustelun aikana attashea antoi ymmärtää, että Saksan ja Neuvostoliiton välillä tulisi puhkeamaan sota, jossa Saksan alkumenestys tulisi luultavasti olemaan mittava. Saksan ja sen vastustajien voimavarat huomioon ottaen Saksa tulisi kuitenkin lopulta häviämään sodan. Englannin silloisen Moskovan-lähettilään Sir Stafford Crippsin antamiin tietoihin vedoten attashea antoi niin ikään ymmärtää, että Moskovan asenne Suomea kohtaan oli muuttunut, ja kehotti suomalaisia varovaisuuteen. Viitaten troijalaisen ruhtinaan Laokoonin tunnettuihin varoituksen sanoihin ”pelkään kreikkalaisia lahjojakin kantavana” (timeo danaos et dona ferentes) Kukkonen ilmaisi kuitenkin epäilevänsä venäläisten asenteenmuutoksen kestävyyttä ja antoi ymmärtää vastauspuheenvuorossaan, että suunnan muuttaminen tässä vaiheessa olisi jo liian myöhäistä.³⁴

Näin edessä olevan sodan todellisuus oli Heljakselle jo tuossa vaiheessa selviö. Hallituksen ulkoasiainvaliokuntaan kuuluneen ministerin lausunnon pohjalta hän saattoi olla vakuuttunut, ettei Suomi voisi pysyä sodan ulkopuolella Saksan – Venäjän konfliktin puhjetessa, kuten hän edustajatoverilleen Väinö Voionmaalle pian tämän jälkeen totesi.³⁵ Aseveljeys Saksan kanssa ei kuitenkaan ollut hänelle läntisten ihanteiden vuoksi yhtä yksiselitteisen selvä kuin monille hänen edustajatovereistaan.

4. JATKOSOTA

JA ONGELMALLINEN ASEVELJEYS

1. ASEVELJEYDEN MERKEISSÄ JATKOSOTAAN

Suomalaisten sitoutuminen jatkosotaan, jota siivitti erityisesti toive talvisodassa menetetyn Karjalan takaisin saamisesta, oli jo kevään 1941 kuluessa käynyt useimmille poliittisessa elämässä mukana oleville ilmeiseksi. Epätietoisuus sodan alkamisajankohdasta pysyi kuitenkin salaisuutena eduskuntapiirejä myöten. Halusihan Saksan poliittinen johdoto eri syistä myös tietoisesti ylläpitää epätietoisuutta ja epävarmuutta sodan alkamisesta.

Eduskunnan ulkoasiainvaliokunta, johon Heljas kuului, sai lopullisesti tietää tilanteen kehityksestä kohti sotaa 13. kesäkuuta 1941, jolloin ulkoministeri Witting esitti sille ulkopoliittisen katsauksensa. Witting perusteli valiokunnalle Suomen armeijan osittaista liikekannallepanoa vedoten Saksan ja sen liittolaisten laajoihin joukkojenkeskityksiin itärajalla sekä myönsi myös kahden saksalaisen divisioonan siirtymisen Pohjois-Suomeen. Samalla ulkoministeri palautti valiokunnan mieliin ulkoministeri Molotovin edellisenä syksynä Berliinissä esittämät Suomea koskeneet vaatimukset ja ilmoitti Saksan taholta vakuutetun, ”että me voimme olla rauhallisia ja luottaa Saksan apuun”.

Wittingin tarkoituksellisenkin hämärä selonteko synnytti ulkoasiainvaliokunnan piirissä vilkkaan keskustelun. Valiokunnan puheenjohtajan Väinö Voionmaan johdolla useat sosiaalidemokraattiset ja ruotsalaiset jäsenet sekä maalaisliiton Uno Hannula arvostelivat hallituksen menettelyä erityisesti siitä, ettei se ollut aiemmin informoinut valiokuntaa tapahtumista. Siten se oli saattanut eduskunnan tapahtuneiden tosiasioiden eteen ja myöntyen saksalaisten vaatimuksiin luopunut puolueettomuudesta.

Edellä mainitusta kriitikeistä poiketen useat valiokunnan oikeistolaiset jäsenet, heidän joukossaan myös Heljas, hyväksyivät pääpiirteissään

hallituksen toimet. Perustellessaan kantaansa Heljas katsoi hallituksen menetelleen maan edun mukaisesti, koska sillä ei ollut tässä tilanteessa ollut valinnanvaraa. Kun valinta oli jouduttu tekemään Neuvostoliiton ja Saksan välillä, valinnan tulos oli ollut etukäteen selvä. Koska jääminen sodan ulkopuolelle ei niin ikään ollut mahdollista, parhaat tulokset olivat saavutettavissa yhteistoiminnalla Saksan kanssa, vaikka se johti valitettavasti suhteiden rikkoutumiseen länsivaltojen kanssa, joilta mitään apua ei ollut mahdollista saada. Kun Heljas antoi puheenvuorosaan ymmärtää myös maalaisliiton puolueena hyväksyvän hallituksen toimet, hänen toista käsitystä edustanut ryhmätoverinsa Uuno Hannula sai aiheen todeta, ettei Heljaksella ollut oikeutta puhua maalaisliiton nimissä, koska ryhmä ei ollut tehnyt asiassa mitään päätöstä.¹

Heljaksen oma ja puolueensa nimissä esittämä kanta perustui nähtävästi hänen vain muutamia viikkoja aiemmin maalaisliittolaisilta ministereiltä (Kukkonen, Kalliokoski) kuulemaansa kannanmäärittelyyn Englannin lehdistöattashean luona, mistä hänen puoluetoverinsa Hannula ei arvattavasti ollut selvillä. Näin kaksi maalaisliittolaista anglofiliä Heljas ja Hannula päätyivät hetkellisesti eri kannoille. Heljaksen viittaus Saksan avulla saataviin ”parhaisiin tuloksiin” osoitti puolestaan, että myös hän piti asettumista Saksan rinnalle tuolla hetkellä ainoana realistisena vaihtoehtona ja toivoi sen johtavan tulokseen Karjalan takaisin saamiseksi.

Samalla kun Heljas oli valmis hyväksymään hallituksen toimet yhteistyöstä Saksan kanssa talvisodassa kärsittyjen menetysten takaisin saamiseksi, hän näyttää tuossa vaiheessa olleen valmis puolustamaan myös sodan periaatteellista oikeutusta ja korostamaan sen ihanteellisia päämääriä. Tämä käy ilmi erästä hänen esitelmäluonnoksestaan, jossa hän pohti marsalkka Mannerheimin 28. kesäkuuta antaman, kuuluisaksi tulleen miekantuppi-päiväkäsken sanomaa. Pappina hän koki kuitenkin ajatuksen ristirekkestä jossakin määrin ongelmalliseksi ja totesi, että ristirekeksi ei voitu nimittää jokaista sotaa, jossa kansa kävi taistelua vapautensa puolesta. Suomalaiset saattoivat kuitenkin lähteä tähän sotaan puhtaalla omallatunnolla jumalattomasti hallittua Venäjää vastaan, koska heillä ei ollut sodassa valvottavana itsekkäitä etuja. He tahtoivat vain turvata Karjalan heimolle sen maan, jonka Jumala oli sille vuosisatoja sitten antanut asuttavaksi. Toisaalta Heljaksen mielestä tuli kuitenkin muistaa, että ”pyhä sota” merkitsi aina syvimmältään taiste-

lua syntiä ja itsekkyyttä vastaan ihmisen omassa povessa, mistä syystä risti oli pidettävä silmien edessä pyhästä sodasta puhuttaessa.²

Vaikka Heljas oli näin valmis hyväksymään alkaneen sodan oikeutuksen ihanteellisine korostuksineen, hän asennoitui suuresti kunnioittamansa Mannerheimin päiväkäskyyn ja ajatukseen ristiretkestä alusta saakka empien.

Ehkä kaikkein vaikeimpana ja ristiriitaisimpana Heljas koki sodan puhjettua sen, että hänen ihannoimansa Englanti asettui pääministerinsä Winston Churchillin johdolla avoimesti yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa, mikä samalla kärjisti Suomen ja Englannin suhteita. Vaikka Suomen hallitus ei halunnut Saksan vaatimuksista huolimatta katkaista diplomaattisia suhteitaan Englantiin, tilanteen katsottiin kuitenkin vaativan muun muassa Englannin Suomessa toimivan edustuston toiminnan rajoittamista, mikä samalla johti suhteiden välittömään viileneemiseen.³

Erityisesti Heljasta kuten muitakin suomalaisia askarrutti se, että myös Englannin kirkko oli asettunut sodan alettua painokkaasti tukemaan Englannin ja Neuvostoliiton yhteistyötä. Hämmästyttä herätti etenkin Canterburyn arkkipiispan Cosmo Langin hiippakuntalehdessään kesällä 1941 esittämä vetoamus, että ”meidän on toivottava Venäjän kansalle ja urheilulle venäläisille armeijoille menestystä taistelussaan ja meidän on oltava valmiit antamaan heille kaikkea mahdollista apua”. Canterburyn arkkipiispan kirjoitus, jossa hän oman maansa virallisen ulkopolitiikan mukaisesti asettui puolustamaan yhteistyötä Neuvostoliiton kanssa, merkitsi kylmää suihkua oman asiansa puhtaudesta vakuutuneille suomalaisille, jotka arkkipiispa Kailan johdolla kääntyivätkin jyrkkäsanaisesti Canterburyn arkkipiispan esittämiä käsityksiä vastaan.⁴

Edellä sanottu koski myös Heljasta. Savon Sanomiin kirjoittamaansa pääkirjoituksessa ”Suomi ja Englanti” hän paheksui avoimesti Canterburyn arkkipiispan lausuntoa ja piti sitä käsittämättömänä. Viitattuun arkkipiispa Kailan tavoin Englannin ja Englannin kirkon esiintymiseen Suomen asian puolesta talvisodan aikana sekä toisaalta Englannin kirkon piirissä hyvin tunnettuun bolshevikkien Venäjällä harjoittamaan kristittyjen vainoon Heljas totesi pettyneenä: ”Suomen kristityt ovat tähän asti nähneet Englannissa maan, jolle kristillinen sivistys ja kristilliset perinteet ovat kalliita. Miten on tulkittava arkkipiispan lausunto? Me suomalaiset emme ainakaan voi hänen ajatustaan ymmärtää emme-

kä hyväksyä. Toivottaessaan menestystä bolshevikien aseille hän samalla toivottaa tuhoa maallemme. Englannin ja Venäjän välinen liitto on luonnon. Siitä tulee Englannille hyvin vähän iloa.”⁵

Heljaksen Englannin ja Neuvostoliiton liittoutumisesta antama tuomio oli arvattavasti vahvistamassa hänen myönteistä asennettaan Suomen ja Saksan kesken solmittuun aseveljeyteen, jota kohtaan hän muutoin asennoitui tietyin varauksin. Aseveljeyden hyväksyttävyyttä vahvisti luonnollisesti myös toive luovutetun Karjalan palautumisesta Suomelle jo kesän 1941 aikana sekä aseveljeyden tässä vaiheessa osakseen saama yleinen hyväksyntä.

Käsitystä aseveljeyden merkityksestä ja tuloksellisuudesta olivat sittemmin omiaan vahvistamaan paitsi Karjalassa koettu sotilaallinen menestys myös hallituksen taholta eduskuntaryhmälle tuodut myönteiset viestit. Etenkin Antti Kukkonen, joka oli rakentanut läheiset suhteet Saksan lähetystössä toimineeseen lehdistöattasheaan Hans Metzgeriin⁶, korosti eduskuntaryhmälle esittämissään ulkopoliittisissa katsauksissa voimakkaasti aseveljeyden Suomelle tuottamaa hyötyä. Kävipä myös Väinö Tanner Itävaltaan syksyllä 1941 tekemänsä tutustumismatkan jälkeen vakuuttamassa myös maalaisliiton ryhmälle kolmannesta valtakunnasta saamaansa myönteistä vaikutelmaa.⁷

2. ANGLOFIILIN HERÄÄVÄ EPÄILY

Kysymys Suomen suhteista Englantiin ja länsivaltoihin joutui uuteen vaiheeseen syksyn 1941 aikana. Suhteet länteen heikkenivät sitä mukaa kuin Suomen sotatoimet etenivät Itä-Karjalassa. Sekä Englanti että Yhdysvallat näkivät tehtäväkseen painostaa diplomaattisesti Suomea joko tekemään erillisrauhan tai ainakin pysäyttämään hyökkäyksensä Itä-Karjalassa.

Jo syyskuussa 1941 Englannin hallitus jättikin Suomelle muistion, jossa se esitti epäilynsä suomalaisten korostamasta erillissota-käsityksestä. Sen mukaan Englannin hallituksen oli vaikeaa erottaa Suomen käymää sotaa yleiseurooppalaisesta sodasta, etenkin kun tämän joukot olivat tunkeutuneet puhtaasti venäläiselle maaperälle. Erillissota edellytti sen mielestä, että Suomi lopetti sotatoimet ja veti joukkonsa vuoden 1939 rajoille.

Englannin hallitukselle antamassaan vastauksessa Suomen hallitus puolusti käymänsä sodan erillisluonnetta ja totesi myös Suomen Itä-Karjalaan suuntautuneiden sotatoimien olevan ensisijaisesti puolustuksenäkökohtien sanelemia. Vaikka vastausehdotus sai paitsi eduskuntaryhmien puheenjohtajien myös eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan pääasiallisen hyväksymisen, se herätti ulkoasiainvaliokunnan piirissä myös tiettyä epäilyä. Epäily kohdistui siihen, ettei hallitus eräiden edustajien mielestä ollut kyllin ponnekkaasti tehnyt eroa oman ja Saksan sodanpäämäärien välillä ja pyrkinyt säilyttämään suhteita länteen.⁸

Myös läntisistä suhteista perinteisesti kiinnostunut Heljas lukeutui selvästi edellä mainittuihin epäilijöihin. Käyttämässään puheenvuorossa hän viittasi varovaiseen tapansa siihen, että englantilaiset saattoivat kyllä ymmärtää Suomen vetoamisen valtaamiensa Itä-Karjalan alueiden sotilaalliseen merkitykseen. Sitä vastoin he tuskin ymmärsivät vastauksessa esitettyä vetoamista Itä-Karjalan väestöä koskeviin etnisiin näkökohtiin, koska nämä alueet eivät olleet koskaan kuuluneet Suomeen. Kansalaismielipiteeseen viitaten Heljas tiedusteli niin ikään, oliko suomalaisten joukkojen pakko sodan jatkuessa mennä pitemmälle Venäjän alueelle ja oliko kenties olemassa tätä koskevia salaisia sopimuksia.⁹

Heljaksen puheenvuorossa kuvastui Englannin-suhteiden nostattamana ensi kerran lievä epäily hallituksen lännenpolitiikkaa ja Suomen omia sodanpäämääriä kohtaan. Toisin kuin monille suomalaisille Itä-Karjala ei hänelle merkinnyt ainakaan sellaista etnisen kiinnostuksen kohdetta, jonka valloituksesta olisi tullut pitää kiinni läntisiä suhteita vaarantaen. Puheenvuorostaan päätellen Heljas ilmeisesti epäili myös sitä, että suomalaisten joukkojen etenemiseen pitkälle Neuvostoliiton alueelle liittyi kenties sellaisia asevoimien keskinäisiä sopimuksia, joista eduskunnalla ei ollut tietoa.

Kun Englanti myöhemmin joulukuun alussa 1941 esitti lopullisen ultimaatuminsa ja vaati sodanjulistuksen uhalla Suomea vetäytymään vuoden 1939 rajoille, Heljaskin piti tähän vaatimukseen suostumista mahdottomana. Suurvallan antamana sodanjulistus saattoi kyllä hänen mielestään vaikuttaa kansaan masentavasti sotaväsymyksen keskellä. Mutta ”pysähtyä emme voi, siitä olisi ikäviä seurauksia”. Toisaalta Heljas arveli aiheellisesti, että Englannin oli ollut pakko menetellä näin Neuvostoliiton sille esittämän vaatimuksen vuoksi.¹⁰

Selvempänä kuin edellä mainituissa kannanotoissa Heljaksen heräävä epäily hallituksen ulkopoliittista suuntautumista kohtaan tuli ilmi kysymyksessä Suomen liittymisestä Saksan, Italian ja Japanin hallitsemaan ideologiseen antikominternsopimukseen. Tätä koskeva kysymys tuli Saksan vaatimuksesta ajankohtaiseksi myöhäisyyksyllä 1941. Kun sopimuksen pelättiin vahingoittavan etenkin suhteita Englantiin ja Yhdysvaltoihin, myös useat hallituksen jäsenet asennoituivat asiaan varauksellisesti. Peläten Saksan vielä pitemmälle meneviä vaatimuksia ulkoministeri Witting piti kuitenkin Saksan toivomusten huomioon ottamista tärkeänä ja vetosi asian puolesta muun muassa Suomen riippuvuuteen Saksasta ulkomaankaupassa ja etenkin elintarvikehuollossa.¹¹

Sopimusehdotuksen tultua eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan käsittelyyn, se herätti runsaasti arvostelua valiokunnan jäsenten keskuudessa. Ehdotuksen arvostelijoihin kuului myös Heljas, joka kohdisti ehdotukseen varsin kärkevää kritiikkiä. Hän katsoi liittymisen antikominternpaktiin merkitsevän Suomen luopumista erillissotaa koskevasta näkemyksestä, yhtymistä suurvaltasotaan ja asettumista Saksan linjoille, jolloin saatiin sotia, niin kauan kuin Saksakin soti. Heljas esitti niin ikään epäilynsä, että Saksalla olisi liittolaiselleen mahdollisesti myös muita vaatimuksia. ”Voi olla, että meitä vielä vaaditaan luopumaan nykyisestä kansanvaltaisesta valtiojärjestyksestä.” Vaikka elintarvikekysymys oli tärkeä, oli syytä muistaa, ettei yksikään toinen demokraattinen maa ollut liittynyt tähän sopimukseen.¹²

Heljaksen puheenvuoro osoitti, että hän piti liittymistä antikominternpaktiin Suomen kannalta sängen kyseenalaisena, koska se lähensi Suomea ideologisesti Saksaan ja akselivaltoihin sekä loitonsi sitä länsivalloista. Samalla se vei hänen mielestään pohjan Suomen erillissotakäsitykseltä ja satoi sen taisteluun Saksan rinnalla. Ideologiseen lähentymiseen sisältyi Heljaksen mielessä myös pelko, että se lisäisi kenties ajanoloon paineita yhteiskuntajärjestyksen yhdensuuntaistamiseksi akselivaltojen kanssa.

Heljaksen kriittinen kannanotto herätti yleisempääkin huomiota valiokunnan piirissä. Niinpä valiokunnan sosiaalidemokraattinen puheenjohtaja Väinö Voionmaa, joka niin ikään lukeutui antikominternpaktin epäilijöihin, kertoi kirjeessään diplomaattipojalleen ilahtuneena Heljaksen esiintymisestä. Hän totesi, että ”Heljas puhui hyvin ja sanoi tämän teon merkitsevän täydellistä suunnan ottamista, Suomen asettumista Saksan linjalle – saamme sotia niin kauan kuin Saksakin sotii”.¹³

Ideologista yhdensuuntaistamista kohtaan osoittamastaan epäilystä huolimatta Heljas ei tässä vaiheessa halunnut kuitenkaan asettaa sotilaallista yhteistyötä Saksan kanssa kyseenalaiseksi eikä saattaa epäilyjään laajemmin julkisuuteen. Maalaisliiton Kuopion piirijärjestön syyskokouksessa pian tämän jälkeen pitämässään ulkopoliittisessa katsauksessa hän päinvastoin korosti, että ainoa maa, joka sillä hetkellä saattoi suomalaisia auttaa, oli Saksa. Siksi oli tärkeää, että suhteet Saksaan säilyivät hyvinä. Samalla Heljas kuitenkin painotti, että Saksan ja Suomen yhteistoiminta ei perustunut mihinkään ”tunnetekijöihin” vaan etujen yhteisyyteen. Ilman Saksan aloittamaa sotaa Suomea tuskin olisi olemassa. Samalla Heljas arvosteli varsin voimakkaasti Englantia, joka oli liittoutunut bolshevistisen Venäjän kanssa ja julistanut sodan myös Suomelle. Hänen mielestään Suomella ei ollut ollut toisenlaista toimintamahdollisuutta, koska länsivallat eivät olleet voineet millään tavoin taata sen turvallisuutta. Hänen mielestään Englanti samoin kuin Yhdysvallat olivat tarjotessaan Suomelle rauhaa vaatineet sellaista, mikä olisi merkinnyt Suomelle kansallista itsemurhaa.¹⁴

Ilmeisesti Heljas halusi tietoisesti pidättyä saattamasta ulkoasiainvaliokunnassa esittämiään epäilyjä puolueensa kenttäväen tietoon jo siitäkin syystä, että myös maalaisliiton ryhmä oli antanut hyväksymisensä antikominternpaktille.¹⁵ Realistina hän näki myös Suomen ja Saksan sotilaallisen yhteistyön sillä hetkellä välttämättömänä ja ainoana mahdollisuutena. Tämän yhteistyön tuli kuitenkin hänen mielestään rajoitua vain taisteluun molemmille yhteistä vihollista vastaan, ei ideologisiin seikkoihin eli ”tunnetekijöihin”. Sama realismi koski myös Heljaksen asennetta länsivaltojen apuun ja Yhdysvaltojen syksyllä 1941 Suomelle esittämään rauhanvälitystarjoukseen.

3. KOHTI RAUHANOPPOSITIOTA

Vuosi 1942 ei Suomea koskeneiden sotatapahtumien osalta tuonut tullessaan mitään merkittäviä muutoksia. Kun sotilaallinen yhteistyö Suomen ja Saksan kesken jatkui varsin kitkattomasti, usko sodan onnelliseen lopputulokseen säilyi etenkin vuoden alkupuoliskolla laajoissa piireissä.

Toisaalta sodan jatkuminen, venäläisten vastarinnan sitkeys, Saksan miehittämissä maissa ilmennyt tyytymättömyys sekä etenkin suhteiden

oheneminen länsivaltoihin, Ruotsiin ja Yhdysvaltoihin, askarruttivat varsinkin niitä piirejä, jotka kielitaitonsa ja muiden yhteyksiensä nojalla saattoivat hankkia tietoja myös ulkomaisista lähteistä. Eduskunnan piirissä tämä koski erityisesti niitä, joilla oli luonnollisia kontakteja läntiseen naapuriin Ruotsiin, sekä ulkoasiainvaliokuntaa, joka muita enemmän joutui pohtimaan kysymystä maan suhteista ulkovaltoihin.

Suomen mahdollisuus irtaantua sodasta sekä maan suhteiden heikkeneminen länsivaltoihin näyttävät askarruttaneen vuoden 1942 aikana lisääntyvässä määrin myös Heljasta.¹⁵ Kun näihin kysymyksiin kohdistuvalle pohdinnalle ei löytynyt sanottavaa kaikupohjaa hänen oman puolueensa piiristä, hänen tiensä johti vuoden 1942 kuluessa vähitellen muotoutuneen, sinänsä hajanaisen oppositioryhmän piiriin, joka sittemmin sai rauhanopposition nimen. Ns. rauhanoppositio koostui voittopuolisesti sosiaalidemokraattisen puolueen vasemmistosiiven ja ruotsalaisen kansanpuolueen edustajista, joilla oli muita runsaammin yhteyksiä etenkin Ruotsiin. Niin ikään sen piiriin lukeutui runsaasti eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan jäseniä. Maalaisliitosta, jonka piirissä vallitsi tuolloin voimakas saksalaissuuntaus, tähän piiriin lukeutuivat Heljaksen lisäksi lähinnä Uno Hannula ja Yrjö Schildt sekä sittemmin Urho Kekkonen.¹⁶

Oppositioryhmän edustajia yhdisti toisiinsa enemmän tai vähemmän selvä epäily hallituksen ja erityisesti sen ulkoministerin harjoittaman ulkopolitiikan suunnasta, mikä ilmeni erityisesti suhteiden heikkenemisenä länteen. Heljasta tähän ryhmään yhdisti ennen muuta hänen anglofiili- ja ehkä jossakin määrin myös ruotsinkielinen lähtökohtataustansa. Tältä pohjalta hän koki etenkin suhteiden heikkenemisen länsivaltoihin, tässä vaiheessa Yhdysvaltoihin ja Ruotsiin, Suomen kannalta vaaralliseksi. Heljaksen omien muistelujen mukaan opposition keskusteluja käytiin valtiollisen poliisin katseen välttämiseksi muun muassa Ruotsinkielisen työväenopiston opettajainhuoneessa, koska edustaja John Österholm kuului tämän laitoksen opettajakuntaan. Sen sijaan oppositiota ja sen eri piirejä yhdistävä toiminta jäi hänen mielestään lähinnä idean tasolle.¹⁷

Oppositiomiesten ulkopoliittinen tyytymättömyys henkilöityi erityisesti ulkoministeri Rolf Wittingiin, jota voitiin pitää saksalaissuuntauksen näkyvimpänä symbolina. Olihan myös Yhdysvaltain Helsingin-lähetystö syyttänyt häntä avoimesti huonosta yhteyksien hoidosta, jopa lähetystönsä eristämisestä.¹⁸ Kun Witting turvautui myös ulkonaisessa

esiintymisessään asioiden peittelyyn, opposition edustajat saivat eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa aiheen kohdistaa arvostelunsa häneen. Arvostelu koski erityisesti niitä toimia, joiden pelättiin kytkevän Suomen entistä kiinteämmin Saksaan.

Myös Heljas sai aiheen joulukuussa 1942 pidetyssä ulkoasiainvaliokunnan kokouksessa puuttua suomalaisen SS-pataljoonan asemaan Saksassa, kun se sopimuskauden umpeutuessa oli tullut uuteen vaiheeseen. Koska SS-pataljoonaa voitiin hyvin pitää suomalaisen erillissotanaikemyksen kannalta onglmallisena, kysyjä halusi tiedustella, oliko pataljoonaa mahdollisesti täydennetty uusilla miehillä. Samalla hän esitti kainon toivomuksen, että miehistöltään harventunut pataljoona palautettaisiin Suomeen, koska sen miehetkin halusivat palata Suomen rintamalle.¹⁹ Heljaksen puheenvuoro kuvasteli luonnollisesti rauhanopposition halua höllentää kiinteitä suhteita Saksaan.

Ns. rauhanopposition muotoutuminen ja toiminta joutuivat uuteen vaiheeseen vuoden 1942 lopulla ja seuraavan vuoden alussa. Opposition pyrkimyksiä maan irrottamiseksi sodasta vahvistivat tässä vaiheessa yhä selvempänä näkyneet Saksan sotilaalliset vastoinkäymiset itärintamalla, erityisesti jo nähtävissä ollut Stalingradin katastrofi, pelättävissä ollut Leningradin saartorenkkaan murtuminen sekä levottomuuksien lisääntyminen Saksan miehittämissä maissa. Nämä seikat näyttivät entistäkin selvemmin vaativan pikaista suunnan muutosta Suomen politiikassa. Tätä muutosvaatimusta, joka siinä vaiheessa oli selviö myös maan hallitukselle, tuki omalla kampanjallaan Yhdysvaltain Helsingin-lähetystö, joka eri kanavia käyttäen pyrki vaikuttamaan Suomen irrottamiseksi sodasta. Kun kampanjan vireille pannut lähettiläs Arthur Schoenfeld oli vuoden 1942 lopulla matkustanut kotimaahansa, kampanjan jatkaminen jäi lähetystösihteeri Robert McClintockin tehtäväksi, joka sai määräyksen toimia väliaikaisena asiainhoitajana.²⁰

Yhden kaipaamistaan vaikutuskanavista lähetystö löysi hahmottomassa olleen rauhanopposition piiristä. Niinpä tämän liikkeen eri suuntauksia edustaneet jäsenet Lennart Heljas, Väinö Voionmaa, J. W. Keto, C. O. Frietsch ja Ensio Hiitonen, jotka Hiitosta lukuun ottamatta kuuluivat myös eduskunnan ulkoasiainvaliokuntaan, tapasivat 4. tammikuuta 1943 lähetystön edustajia. Tilaisuuden isäntänä toimineen McClintockin lisäksi tilaisuudessa oli läsnä myös lehdistöavustaja, International News Servicen kirjeenvaihtaja Albin Johnson.

Heljaksen kokouksesta tekemien muistiinpanojen mukaan tapaaminen lähti liikkeelle keskustelulla Johnsonin kanssa, koska McClintock ei ollut vielä ehtinyt paikalle. Suomalaisten tiedusteltua, milloin lähettiläs Schoenfeld palaisi mahdollisesti virkapaikalleen, Johnson vastasi suorasukaisesti: ”Ei ainakaan niin kauan kuin Witting on ulkoministerinä.” Tämän lisäksi Johnson totesi, että he (amerikkalaiset) odottivat jännittyneinä Suomen presidentinvaalien tuloksia. He eivät halunneet sekaantua Suomen sisäisiin asioihin, mutta Ryti oli henkilö, johon länsivalloissa ei ollut luottamusta. Ja kun Rangell oli epäitsenäinen ja kokonaan Rytin käskyvallassa, merkitsi Rytin valinta ja Rangellin jääminen pääministeriksi sitä, että Suomen mahdollisuudet päästä läheisempiin suhteisiin tulevaisuuden voittajavaltojen kanssa olivat vähäiset. Amerikkalaisia kiinnosti siis paitsi presidentinvaali myös hallituksen vaihdos. Pelkät puheet eivät riittäneet, vaan Suomelta odotettiin myös tekoja.

Heljaksen muistiinpanojen mukaan Johnson oli kiinnostunut Mannerheimin valinnasta presidentiksi. Mannerheim, josta hän aikoi kirjoittaa artikkelin amerikkalaiseen lehtiin, nautti hänen mielestään Amerikkassa suurta arvonantoa. Hän piti niin ikään toivottavana, että Suomi voisi irtaantua Saksasta ennen sen luhistumista, koska jäädessään yksin Venäjää vastaan se joutuisi toivottomaan asemaan. Amerikka oli valmis tekemään Suomelle palveluksia, mikäli se sellaisia pyysi. Se oli valmis toimimaan aselevon ja rauhan aikaansaamiseksi Neuvostoliiton kanssa. Hän lausui niin ikään uskovansa, että Yhdysvallat tekisi parhaansa vuoden 1939 rajojen palauttamiseksi, koska se oli sopusoinnussa ns. Atlantin julistuksen kanssa. Johnsonin mukaan Yhdysvalloilla ei ollut aikeita katkaista diplomaattisia suhteitaan Suomeen, mikäli Suomi ei vaikeuttaisi sen sodankäyntiä esimerkiksi hyökkäämällä Muurmännin radalle tai Sorokkaan.

Suomalaisten esittämä kysymys, eikö amerikkalaisia pelottanut bolshevismien mahdollinen leviäminen yli Euroopan, ei huolettanut Johnsonia. Hän katsoi, ettei koko Eurooppaa voitu bolshevisoida vastoin sen monien kansojen tahtoa. Myös yhden valtion yritykset hallita koko Eurooppaa olivat aina epäonnistuneet. Sen sijaan hän halusi varoittaa, että jokainen teko, joka lähensi Suomea Saksaan, vaikeutti sen asemaa. Jokainen teko, joka osoitti suomalaisten irtaantumista Saksasta, helpotti puolestaan sitä.

Keskustelu myöhemmin paikalle tulleen McClintockin kanssa noudatti pääosin Johnsonin jo aiemmin esittämiä ajatuskulkuja. Hänestä

poiketen McClintock halusi kuitenkin pidättäytyä mainitsemasta nimeltä sopimattomiksi kokemiaan suomalaisia poliitikkoja ja korostaa lähetystönsä haluttomuutta puuttua Suomen sisäisiin asioihin. Samoin hän halusi pidättäytyä vastaamasta lähettilään paluuta ja maiden välisten diplomaattisuhteiden jatkumista koskeviin kysymyksiin.

Sen sijaan myös va. asiainhoitaja katsoi Saksan häviön olevan varmaa ja totesi, ettei Yhdysvallat pyrkinyt vain Hitlerin järjestelmän kukistamiseen vaan myös sodanjälkeisen kollektiivisen turvallisuusjärjestelmän luomiseen maailmanrauhan ylläpitämiseksi. Tähän tähtäsi Atlantin julistus, johon myös Neuvostoliitto oli sitoutunut. Samalla McClintock torjui mahdollisuuden, että länsivallat käyttäisivät hyväksien Neuvostoliiton ja Saksan keskinäistä taistelua, joka johtaisi molempien näiden järjestelmien luhistumiseen.

Johnsonin tavoin myös McClintock painotti erityisesti sitä, että Suomen tulisi mahdollisimman nopeasti päästä sopimukseen Neuvostoliiton kanssa. Hän vakuutti uskovansa, että se saisi elää rauhassa, mikäli se ei tukisi tämän vihollisia. Jos Suomi sen sijaan jäisi sodan loppuun saakka Saksan rinnalle, sen asema muodostuisi säälettäväksi. Aika ei työkennellyt Suomen hyväksi, vaan sitä vastaan. Yhdysvallat oli valmis tekemään Suomelle palveluksia, mutta vain sillä ehdolla, että Suomi itse pyytäisi niitä.²¹

Yhdysvaltain edustajien esittämät mielipiteet opposition edustajille tukivat selvästi lähetystön jo aiemmin aloittamaa kampanjaa Suomen irrottamiseksi sodasta. Samalla kun he vaativat kiireisiä toimia Suomen poliittisen suunnan muuttamiseksi, he esittivät ainakin ylimalkaisia vakuuksia maan aseman turvaamiseksi, jopa entisten rajojen palauttamiseksi. Kun amerikkalaisten monet korostukset olivat samansuuntaisia oppositiomiesten aiemmin esittämien epäilyjen kanssa, ne olivat omiaan vahvistamaan heidän uskoaan asiansa oikeuteen. Sen sijaan annetut turvallisuusvakuutukset eivät sisältäneet mitään konkreettisia lupauksia siitä, miten Suomen asemassa olevan maan irtaantuminen sodasta esimerkiksi elintarvikehuollon tai saksalaisten joukkojen läsnäolon vuoksi saattaisi käytännössä tapahtua.

4. SANOISTA TEKOIHIN

Amerikkalaisten vaatimukset poliittisen suunnan pikaiseksi muuttamiseksi eivät kaikuneet rauhanopposition edustajien osalta kuuroille korville. Olivathan monet heistä Heljaksen tavoin jo vuoden 1941 lopulta lähtien pyrkineet eri yhteyksissä jarruttamaan lähentymistä Saksaan, minkä amerikkalaisetkin katsoivat nyt olevan Suomen etujen mukaista. Kun tiedot Saksan itärintamalta muuttuivat vuoden 1943 alussa viikko viikolta yhä hälyttävämmiksi, rauhanopposition edustajat katsoivat hetken tulleen siirtyä sanoista tekoihin amerikkalaisten esittämällä tavalla.

Tähän avautui hyvä tilaisuus vain paria viikkoa myöhemmin, kun ulkoministeri Witting tuli ulkoasiainvaliokunnan kokoukseen 21. tammikuuta 1943 pääministeri Rangellin saattelemana esittämään ulkopoliittisen katsauksen, jossa hän asettui voimakkaasti puolustamaan hallituksen ulkopoliitiikkaa ja hyökkäsi samalla Yhdysvaltoja vastaan. Propagandallaan Yhdysvallat oli hänen mielestään pyrkinyt vain herättämään pelkoa ja koettanut aikaansaada sisäistä hajaannusta.²²

Nähtävästi lähetystövierailun rohkaisemana valiokunnan enemmistö asettui kuitenkin päättävästi arvostelemaan ulkoministerin käsityksiä. Keskeistä osaa tässä esitti Heljas. Kohteliaasta esitystyylistään poiketen hän esitti puheenvuorossaan voimakasta arvostelua harjoitettua ulkopoliitiikkaa kohtaan. Hän totesi, miten Suomi oli Saksan nopeaan voittoon uskoen rakentanut sodan alkaessa ulkopoliitiikkansa tämän yhden kortin varaan ja hoitanut sinänsä elintärkeät suhteet Saksaan hyvin. Sen sijaan suhteiden hoito länteen, Ruotsiin ja läntisiin demokratioihin, oli ollut heikompaa. Tästä osoituksena hän piti ensiksikin sitä neulanpistopoliitiikkaa, joka oli edeltänyt suhteiden katkeamista Englannin kanssa. Vaikka samaan lopputulokseen olisi ehkä joka tapauksessa päädytty, neulanpistopoliitiikkaa suhteessa suurvaltaan olisi tullut kaikin tavoin välttää. Tätäkin voimakkaammin Heljas arvosteli hallituksen aikoinaan tekemää päätöstä liittyä antikominternpaktiin. Se ei hänen mielestään ollut ollut välttämätöntä. Tämän asian aikaisempaan käsittelyyn viitaten hän totesi jo tuolloin kokeneensa sen henkilökohtaisesti vastenmieliseksi.

Tämän lisäksi Heljas arvosteli varsin kärkevästi taitamatonta suhteiden hoitoa Yhdysvaltoihin, jolle oli ollut leimallista muun muassa lähetystön henkilökunnan ja siihen yhteyksiä pitäneiden suomalaisten val-

vonta ja ahdistelu. Tätä hän piti demokraattiselle maalle sopimattomana. Suomen tuli hänen mielestään tehdä kaikkensa välttääkseen Yhdysvaltain sodanjulistuksen. Konkreettisina toimina läntisten suhteiden parantamiseksi Heljas ehdotti muun muassa, että lehdistön oli varottava anglosaksisten maiden arvostelua samalla kun sille oli annettava enemmän vapauksia osoittaa myötätuntoa Saksan sortamia maita, etenkin Norjaa, kohtaan. Tärkeimpänä asiana Heljas piti kuitenkin maan ulkopoliittisen johdon uudistamista. Pyytäen anteeksi suorasukaista esiintymistään, jollaista tilanne hänen mielestään edellytti, hän katsoi, että onnettomasta kehityksestä oli ensisijaisesti vastuussa ulkoministeri. Koska silloisella ulkoministerillä ei ollut mitään mahdollisuuksia suhteiden parantamiseksi, hänen tilalleen oli saatava uusi henkilö.²³

Yhdysvaltain edustajien käsityksiä selvästi heijastellut Heljaksen kriittikki, joka päättyi suorasukaiseen vaatimukseen ulkopoliittiseksi rasitteeksi muuttuneen ulkoministerin erosta, herätti rauhanoppositioon vahvasti kallistuneen ulkoasiainvaliokunnan piirissä pääosin myötätuntoa. Niinpä useat valiokunnan jäsenet, kuten C. O. Frietsch, John Österholm, Oskari Reinikainen ja Yrjö Schildt asettuivat hieman eri vivahtein kannattamaan Heljasta. Näihin yhtyi myös valiokunnan puheenjohtaja Väinö Voionmaa, joka kirjeessään pojalleen totesi innostuneesti, että keskustelussa vain Ikola ja Salmiala olivat varauksetta hyväksyneet hallituksen kannan. ”Mutta Heljas sanoi häveliäästi mutta suoraan ja päättävästi, että suhteitamme USA:han ja Englantiin ei ole hoidettu hyvin ja että ulkoministerin vaihdos on tarpeen.” Samalla Voionmaa kiinnitti huomiota siihen, ettei paikalla ollut pääministeri Rangelkaan ollut asettunut puolustamaan Wittingiä.²⁴

Ulkoasiainvaliokunnan ulkoministerille antama ”epäluottamuslause” pääministerin läsnäollessa antoi rauhanoppositiolle selvästi lisäpotkua samansuuntaisen toiminnan jatkamiseksi. Voitiinhan kokousta pitää eräänlaisena rauhanoppositiion lähtölaukauksena henkilövaihdosten aikaansaamiseksi poliittisessa johdossa, kuten C. O. Frietsch luonnehti tapahtunutta myöhemmin.²⁵ Luontevan mahdollisuuden laajempiinkin henkilövaihdoksiin tarjosivat helmikuussa 1943 edessä olleet presidentinvaalit ja samassa yhteydessä odotettavissa ollut hallituksen vaihtuminen. Presidentinvaalit kiinnostivat opposition edustajia myös sen vuoksi, että heidän amerikkalaiset yhdyshenkilönsä olivat kiinnittäneet niihin huomiota.

Vaikka monet pitivät istuvan presidentin Risto Rytin uudellee valintaa valliinnessa sotatilanteessa lähes itsestään selvänä jo sen vuoksi, ettei julkista keskustelua voitu asiasta käydä, Rytin vastaehdokkaaksi nousi vaalien lähestyessä marsalkka Mannerheim. Mannerheimin ehdokkuus sai varsin merkittävää kannatusta porvarillisten puolueiden, maalaisliiton, ruotsalaisten ja kokoomuksen piirissä. Määrätietoisimmin presidentinvaihdosta ajoi maalaisliitto, jonka piirissä monet, etenkin siirtolaisväestö, joko sisäpoliittisista tai henkilökohtaisista syistä vierastivat Rytin uudelleenvalintaa.²⁶

Pyrkimys Rytin korvaamiseksi Mannerheimilla saikin vuoden 1943 alkaessa lisääntyvää kannatusta juuri ulkopoliittisista syistä. Tämä koski erityisesti monia rauhanoppositioon lukeutuneita, jotka olivat muun muassa amerikkalaisilta yhdyshenkilöiltään saaneet kuulla lännen varauksellisesta asenteesta Rytiiin. Mannerheimin kannatusta rauhanoppositiion piirissä ruokki paitsi tietoisuus hänen lännessä nauttimastaan arvonnasta myös tiedot hänen rauhanoppositiion lähenevästä ulkopoliittisesta linjastaan sekä hänen vieroksuudesta asenteestaan ulkoministeri Wittingiin. Mannerheimin painoarvoa oppositiion silmissä oli omiaan edelleen lisäämään hänen avustajansa eversti Aladár Paasosen aluksi Mikkelissä Mannerheimin isännöimässä valtiollisen johdon huippuryhmän kokouksessa ja sittemmin eduskunnassa pitämä sangen realistinen katse sotiilaiseseen tilanteeseen. Se herätti ärtymystä saksalaissuuntausta edustavien piirissä, mutta tyytyväisyyttä oppositiion taholla.²⁷

Myös Heljas, joka tunsii sangen hyvin amerikkalaisten Rytiiin kohdistaman kritiikin, jakoi rauhanoppositiion Mannerheimin ehdokkuutta tukevan näkemyksen. Tämän hän nähtävästi saattoi myös oman puolueensa ja etenkin sen oppositiion lähellä olleiden toveriensa tietoon. Tästä oli seurauksena, että maalaisliiton jo aiemmin asettamaa presidentin valitsijamiesten neuvottelukuntaa päätettiin täydentää valitsemalla Heljas sen viidenneksi jäseneksi. Ilmeisesti Heljaksen välityksellä myös hänen rauhanoppositiion lukeutunut puoluetoverinsa Uno Hannula asetui helmikuun alussa 1943 yhteyteen McClintockin kanssa ja sai häneltä samankaltaisia neuvoja kuin toiset oppositiion edustajat kuukautta aiemmin.²⁸ Näin ollen oli luonnollista, että kyseiset maalaisliiton oppositiionmiehet Hannula ja Heljas kävivät kädestä pitäen kiittämässä eversti Paasosta hänen eduskunnalle 10. helmikuuta pitämästään realistisesta sotiilaspoliittisesta katsauksesta, kuten *Marcku Jokisipilä* on kertonut.

Heidän käsityksensä mukaan Paasosen realistinen katsaus Saksan sotilaallisiin vastoinkäymisiin palveli parhaiten ulkopoliittisen suunnan muutoksen vaatimusta ja samalla Mannerheimin ehdokkuutta.

Mannerheimin valintaa ensisijaisesti ulkopoliittisista syistä kannattanut Heljas sai niin ikään tehtäväkseen esittää ulkopoliittisen katsauksen Helsinkiin 12. maaliskuuta 1943 kokoontuneille maalaisliiton valitsijamielille. Tässä katsauksessaan hän käytti hyväkseen eversti Paasosen muutamaa päivää aiemmin pitämää sotilaspoliittista katsausta ja kuvasi kuulijakunnalleen Saksan sotilaspoliittisen ja muun tilanteen vaikeutumista koko alastomuudessaan. Siten Helsinkiin kokoontunut maalaisliittolainen kenttäväki sai varsin pessimistisen kuvan yleistilanteen senhetkisestä kehityksestä.

Tarkastellessaan Suomen asemaa tältä taustalta Heljas totesi toisaalta, että Saksa oli edelleen Suomelle tärkeä tekijä, jonka kanssa ei voitu ajatella suhteiden rikkoutumista. Tämä ei kuitenkaan saanut merkitä sitä, etteikö Suomi voisi ylläpitää hyviä suhteita myös läntisiin demokraatioihin Englantiin ja Yhdysvaltoihin sekä niiden välittäjänä toimivaan Ruotsiin sekä osoittaa myötätuntoa myös alistuksesta kärsivää Norjaa kohtaan. Luotuaan laajahkon yleiskatsauksen Suomen läntisiin suhteisiin Heljas totesi yhteenvetona, että heikentyneestä asemastaan huolimatta Saksa oli edelleen vahva sotilaallinen tekijä, jota Suomella ei ollut syytä väheksyä. Toisaalta Amerikan ja Englannin sotilaallinen ja taloudellinen merkitys oli kasvanut ja niiden vaikutus maailman rauhaa ratkaistaessa tulisi muodostumaan oletettua suuremmaksi. Siksi olisi tärkeää, että Suomella olisi johtavilla paikoilla miehiä, joihin nämä valtiot saattoivat luottaa.²⁹

Vaikka Heljas halusi välttää oman ehdokkaansa selvää nimeämistä, hänen esityksensä tähtäsi selvästi henkilövaihdokseen myös presidentin osalta. Heljaksen ja Hannulan ajamana ulkopoliittisen suunnan muutokseen tähtäävä pyrkimys saikin jossakin määrin kannatusta niin maalaisliiton eduskuntaryhmän kuin valitsijamiestenkin keskuudessa, vaikka monet niihin kuuluvista asettuivat tukemaan Mannerheimia muista kuin ulkopoliittisista syistä. Niinpä valitsijamiehet päätyivät vilkkaan keskustelun jälkeen toimitetussa äänestyksessä äänin 37–19 kannattamaan Mannerheimin ehdokkuutta.³⁰

Vaikka Mannerheimin ehdokkuus sai myös muissa puolueissa kannatusta, vaali ei johtanut rauhanopposition toivomaan tulokseen. Kun

Mannerheim oli asettanut ehdokkuutensa ehdoksi ”huomattavan enemmistön” tuen, josta ei päästy varmuuteen, hän päätti tämän kantansa mukaisesti kieltäytyä ehdokkuudesta. Näin Risto Ryti sai 15. helmikuuta 1943 suoritetussa presidentinvaalissa 269 ääntä 24 edustajan äänestässä tyhjää.³¹

Keitä olivat ne valitsijamiehet, jotka halusivat pidättyä äänestämästä Rytin uudelleen valinnan puolesta, ei ole tiedossa. Erään vihjeen tästä sisältää Väinö Voionmaan kertomus pojalleen presidentinvaalien loppuvaiheista. Hän kertoi, miten hän enempää kuin Atos Wirtanen ja Mauno Pekkalakaan eivät olleet totelleet puolueensa tekemää päätöstä asettua sataprosenttisesti Rytin taakse. Voionmaan mukaan porvarillisissa puolueissa moni oli tehnyt samoin ”niin Heljas, Hannula, Frietsch ja luullakseni Österholm”. Voionmaan mukaan ulkoasiainvaliokunnalla oli ollut omat erityiset syynsä tähän menettelyyn, koska Wittingin oli katsottu puhuneen Rytin hengessä ja Rytin olevan vastuussa ulkoministerinsä puheista.³²

Kuuluiko myös Heljas tyhjää äänestäneisiin, jää arvoitukseksi. Hänen läheinen yhteistyönsä Voionmaan kanssa sekä vahva pyrkimys ulkopoliittisen suunnan muutokseen saattaisi viitata tähän.

Aidon parlamentarismin hengessä Heljas asettui kuitenkin välittömästi vaalin jälkeen tukemaan valittua presidenttiä. Maalaisliiton valitsijamiehille pitämässään jäähyväispuheessa hän ylisti kyllä Mannerheimia ”maansa suurimpana poikana”, joka ei kuitenkaan ollut katsonut voivansa tässä tilanteessa suostua ehdokkaaksi. Mutta samalla hän vaati lojaalisuutta valitulle presidentille, jonka hän katsoi nauttivan kansan jakamatonta luottamusta. Tätä kansallista yksimielisyyttä edellyttivät hänen mielestään edessä kenties olevat kasvavat vaikeudet.³³

Tähän lojaalisuuden vaatimukseen saattoi Heljasta ajaa myös hänen vaalien alla Voionmaalta saamansa ja muistikirjaansa merkitsemänsä tieto, että Ryti olisi tehnyt ulkopoliitikassaan täyskäännöksen.³⁴ Siten valittu presidentti ei näyttänytkaan opposition silmissä enää toivottomalta tapaukselta. Päinvastoin muutostoiveet saatiin kohdistaa myös häneen.

Oppositiota laajalti edustanut ulkoasiainvaliokunta halusikin välittömästi käyttää muuttunutta tilannetta hyväkseen sysätäkseen rauhan-tunnustelut liikkeelle. Niinpä valiokunnan oppositiopainotteinen enemmistö, sen joukossa Heljas, asettui helmikuun lopulla tukemaan edustaja John Österholmin esittämää vetoomusta, että hallitus ryhtyisi vakavissaan tutkimaan Suomen mahdollisuuksia irtaantua sodasta.³⁵

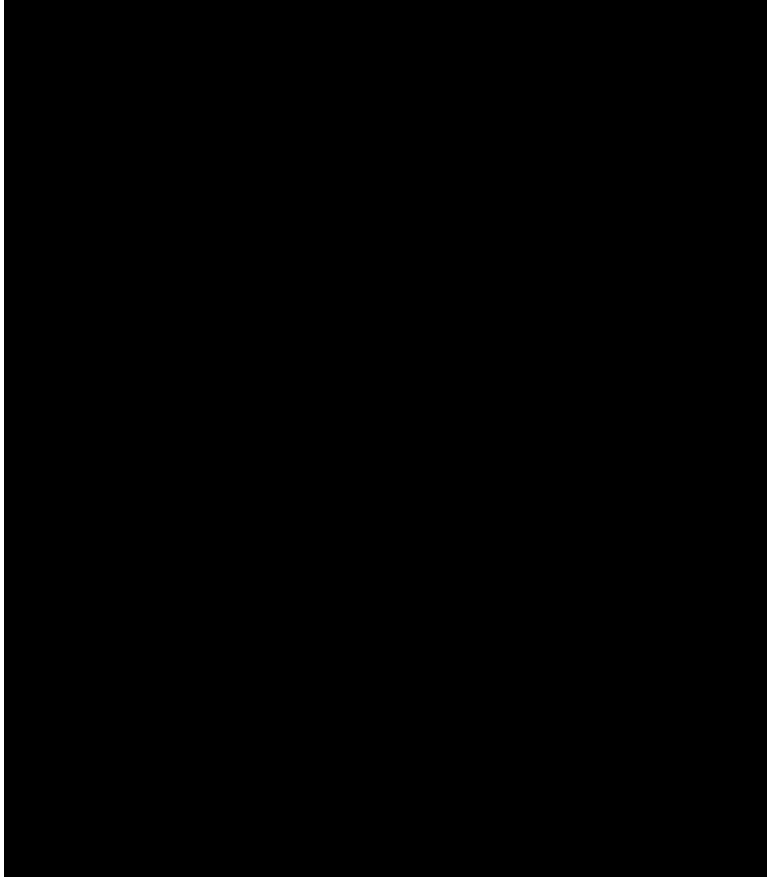
5. SODASTA RAUHAAN

1. UUDEN ULKOPOLITIIKAN ODOTUS

Rauhanopposition poliittisiin henkilömuutoksiin kohdistamat toiveet toteutuivat osittain presidentinvaalien jälkeen, kun J. W. Rangellin hallitus vaihtui 5. maaliskuuta 1943 Edwin Linkomiehen johtamaan ministeristöön. Hallituksen vaihtuminen toi muutoksen myös maan ulkopoliittiseen suuntaukseen, kun saksalaissuuntausta näkyvästi edustaneen ulkoministeri Wittingin tilalle uuden hallituksen ulkoministeriksi nousi läntisistä yhteyksistään tunnettu Henrik Ramsay. Saksan Helzingin-lähettiläs W. von Blücher yritti turhaan puolustaa Wittingin jäämistä edelleen ulkoministeriksi. Vaikka Witting oli myös presidentti Rytin mielestä tehnyt suuria palveluksia isänmaalle, hänestä oli luovutettava, koska hänen suhteensa eduskunnan ulkoasiainvaliokuntaan olivat huonot. Kun myös saksalaismyönteisimpänä ryhmänä pidetty isänmaallinen kansanliike jäi vaille edustusta uudessa hallituksessa, valintoja maan johdossa voitiin pitää oppositionkin taholla toivotun suuntaisina.¹

Hallituksen ja etenkin ulkoministerin vaihtuminen herättikin suurta toiveikkautta opposition taholla. Niinpä ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtaja Väinö Voionmaa kirjoitti kohta hallituksen vaihdoksen jälkeen riemastuneena pojalleen: ”Me aiomme Heljaksen kanssa mennä Ramsayn luo alkuvuikolla solmimaan sopivia suhteita ulkoasiainvaliokuntamme ja ministerin kesken. Sillä uusi ajanlaskuhan nyt alkaa, kun Wittinki on nyt poissa.” Samalla Voionmaa epäili kuitenkin, että ”uus-eurooppalaisuus” asui varsin syvällä uudessakin esivallassa.²

Uuden hallituksen tietoiset pyrkimykset maan irrottamiseksi sodasta ja erillisrauhan aikaansaamiseksi johtivatkin suhteiden lämpenemiseen hallituksen, ulkoministeriön ja ulkoasiainvaliokunnan kesken. Myönnteistä kuvaa hallituksesta oli opposition piirissä omiaan vahvistamaan se, että hallitus oli valmis tarttumaan Yhdysvaltain välitystarjoukseen

Rangellin hallituksen ulkoministeri Rolf Witting, joka edusti hallituksen piirissä näkyvästi saksalaissuuntausta, joutui eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan ja rauhanopposition terävimmän arvostelun kohteeksi. Hänen ulkopoliittisen asenteensa ja toimintansa katsottiin hämärtäneen käsitystä Suomen käymän sodan erillisluonteesta ja vaikeuttaneen hyvien suhteiden ylläpitämistä länsivaltoihin. Arvosteltuaan jo aiemmin Wittingin toimintaa Heljas päätyi vuoden 1943 alussa USA:n edustajien rohkaisemana vaatimaan hänen eroaan. Tätä käsitystä asettuivat tukemaan useat ulkoasiainvaliokunnan jäsenet. Rangellin hallituksen vaihtuessa Linkomiehen hallitukseen Witting joutuikin väistymään ulkoministerin paikalta, vaikka presidentti katsoi hänen tehneen suuria palveluksia isänmaalle.

rauhanneuvottelujen aikaansaamiseksi Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Tilanne muuttui kuitenkin pian, kun hallitus katsoi tarpeelliseksi informoida tapahtumista Saksaa, jopa ulkoministerin henkilökohtaisen vierailun muodossa. Kun ulkoministeri von Ribbentrop vaati jyrkästi kaikkien rauhankeskustelujen lopettamista ja edellytti Suomelta elintarvikeapunsa ehtona entistäkin selvempää sitoutumista aseveljeyteen, kehitys johti maan läntisten suhteiden ohenemiseen entisestäänkin.³

Läntisten suhteiden oheneminen ja riippuvuuden kasvaminen Saksasta herätti puolestaan epäluuloa rauhanopposition piirissä, joka saattoi vain osittain olla perillä hallituksen ponnisteluista maan aseman hyväksi. Tämä ilmeni muun muassa ulkoasiainvaliokunnan asenteessa, kun uusi ulkoministeri pääministerin saattamana esitti sille 9. huhtikuuta 1943 tilanneselostuksensa. Etenkin valiokunnan rauhanoppositiota lähellä olleet jäsenet – heidän joukossaan Heljas – asennoituivat hallituksen tiedonantoon nihkeästi. He pitivät arveluttavana, ettei Suomi voinut ottaa harkittavakseen edes luottamuksellista tarjousta sodan lopettamiseksi saattamatta asiaa ensin Saksan ulkoministeriön tietoon.⁴

Hallituksen vesittynyt yritys rauhantunnustelujen aikaansaamiseksi sai opposition lähtemään jälleen liikkeelle ja hakemaan suoraa kosketusta Yhdysvaltain lähetystöön. Eri puolueista koostunut rauhanopposition lähetystö, jonka muodostivat Kurt Antell, J. W. Keto, Väinö Voionmaa ja Lennart Heljas, vieraili 12. huhtikuuta Yhdysvaltain va. asiainhoitajan McClintockin luona ja esitti hänelle opposition kirjelmän. Siinä eri puolueita edustanut oppositio vakuutti pyrkivänsä rauhan aikaansaamiseen kansanvaltaisten maiden kanssa sekä sellaisen hallituksen aikaansaamiseen, joka loisi hyvät suhteet kaikkiin naapurimaihinsa ja myötävaikuttaisi maailman jälleenrakentamiseen Atlantin julistuksen hengessä. Peläten, että Yhdysvallat jättäisi syntyneessä tilanteessa Suomen oman onnensa nojaan, lähetystö pyysi McClintockia selittämään hallitukselleen, miten Suomi tarvitsi aikaa löytääkseen uudelleen itsensä. Maan vaikea asema, riittämätön ja yksipuolinen informaatio sekä toisisa oloissa valittu eduskunta rajoittivat nopeisiin ratkaisuihin pääsemistä maassa.

Vastauksessaan lähetystölle McClintock selitti puolestaan Amerikan tuntevan kyllä sympatiaa Suomea ja sen demokraattisia perinteitä kohtaan. Maiden väliset suhteet eivät kuitenkaan voineet parantua niin kauan kuin Suomi jatkoi yhteistyötä Yhdysvaltain vihollisen Saksan kanssa.⁵

Opposition toiminnassa kuvastui selvästi kasvava epäluulo myös uuden hallituksen toimia kohtaan. Se pelkäsi niiden johtavan Yhdysvaltojen täydelliseen ”vetäytymiseen” Suomen asiassa. Tämän vastapainoksi se halusi korostaa parlamentaarisen opposition olemassaoloa maassa, joka olisi valmis kaikkeen toivottuun yhteistyöhön demokraattisten valtioiden kanssa.

Opposition pelkoa lopullisesta välikirkosta Yhdysvaltain kanssa vauhditti edelleen keväällä 1943 Yhdysvaltain uudelleen tekemä välitystarjous ja sen osakseen saama nihkeä vastaanotto sekä Amerikan lähetystön henkilökunnan saama kehoitus poistua maasta. Vaikka suhteiden heikkeneminen ei johtanut diplomaattisten suhteiden katkeamiseen, Yhdysvaltain lähetystö jatkoi McClintockin johdolla toimintaansa vain eräänlaisena tarkkailupisteenä. Samalla kun Amerikan aktiivinen kiinnostus Suomea kohtaan näytti näin olevan hiipumassa, riippuvuus Saksasta sai entistäkin korostuneemman luonteen, ja Saksa jatkoi painostustaan saadakseen Suomelta poliittiset vakuudet aseveljeyden jatkumisesta.⁶

Pelko Amerikan-yhteyksien lopullisesta katkeamisesta ja niiden jäämisestä uudelleen vahvistuneiden Saksan-suhteiden varjoon sai oppositiopiirit ryhtymään myös poikkeuksellisiin toimiin lännen suhteiden vahvistamiseksi. Näihin kuului kesällä 1943 lähes mielenosoituksellisen luonteen saanut Suomalais-amerikkalaisen yhdistyksen perustamista koskenut hanke. Yhdistys, joka syntyi oppositiomiesten toimesta ja oppositiohengen sävyttämänä, korosti hyvien suhteiden luomista Yhdysvaltoihin sekä sikäläisen kulttuuri-, talous- ja yhteiskuntaelämän tunnetuksi tekemistä Suomessa, kuten perustavan kokouksen puheenjohtajana toiminut tohtori Ensio Hiitonen avajaispuheessaan totesi.

Suomalais-amerikkalaisen yhdistyksen puheenjohtajaksi valittiin Eljas Erkkö sekä varapuheenjohtajiksi kansanedustajat C. O. Frietsch ja Uuno Hannula. Yhdistyksen johtokuntaan valittiin niin ikään useita rauhanoppositioon lukeutuvia tai sitä lähellä olleita henkilöitä, heidän joukossaan poissaolleenä myös Heljas. Nähtävästi hyvin tietoisena saksalaisten Amerikan-yhteyksiä kohtaan osoittamasta epäluulosta sekä oman puolueensa piirissä vallinneesta saksalaissuuntauksesta Heljas katsoi viisaimmaksi kieltäytyä tästä tehtävästä.⁷

Saksalaisille täytenä yllätyksenä tullut Suomalais-amerikkalaisen yhdistyksen perustaminen herättikin heidän tahollaan tyrmistystä. Petty-

mys oli saksalaisille sitäkin suurempi, kun Suomen lehdistö otti tiedon riemuiten vastaan ja käytti tilannetta hyväkseen korostaakseen Amerikan-suhteiden vaalimisen tärkeyttä. Jo yhdistyksen perustamisen salliminen oli Saksan ulkoministeriön mielestä räikeässä ristiriidassa Suomen ehdotonta lojaalisuutta korostaneiden vakuuttelujen kanssa.⁸

2. KIISTANALAISEN RAUHANADRESSIN ALLEKIRJOITTAJANA

Vaikka Suomen hallitus onnistui kevään 1943 aikana torjumaan Saksan ulkoministeriön vaatimukset poliittisen lojaalisuussitoutumuksen antamisesta, maa joutui entistäkin kiinteämmin sidotuksi Saksaan. Tämä himmensi puolestaan yleistä kuvaa Suomen käymän sodan erillisuudesta. Toisaalta Saksan sotilaalliset vastoinkäymiset itärintamalla, liittoutuneiden maihinnousu Sisiliassa sekä Benito Mussolinin ero Italiassa enteilivät yleistilanteen muuttumista akselivaltojen kannalta entistä ongelmallisemmaksi.

Yleistilanteen muuttuminen entistä uhkaavammaksi sekä Suomen ja Yhdysvaltojen suhteiden vähittäinen hiipuminen herätti sekä hallituksen että erityisesti rauhanopposition piirissä lisääntyvää huolestumista. Tästä oli merkinä muun muassa kasvava arvostelu hallitusta kohtaan. Kun eduskunnan ulkoasiainvaliokunta kokoontui jälleen heinäkuun lopulla 1943, se kohdisti tällä kertaa arvostelunsa myös ulkoministeri Ramsayhin ja vaati hallitukselta aktiivisia toimia maan irrottamiseksi sodasta.⁹

Ulkoasiainvaliokunnan ja rauhanopposition piirissä vahvistunut käsitys siitä, että hallituksen rauhanpolitiikka oli liian passiivista ja johti samalla Suomen erillissotaa koskevan käsityksen hämärtymiseen länsessä, ei kuitenkaan rajoittunut vain tähän. Huoli maan asemasta ja pelkon ajautumisesta yhä syvemmälle ”Saksan syleilyyn” purkautui opposition piirissä kesän 1943 lopulla päätökseksi avoimen rauhanvetoomuksen esittämisestä myös tasavallan presidentille. Kyseisen presidentille osoitetun rauhanvetoomuksen allekirjoitti lopulta 33 henkilöä, heidän joukossaan myös Heljas. Allekirjoitusta koskeneen pyynnön esitti hänelle J. W. Keto.¹⁰

Vetoomuksen allekirjoittajista lähes kaksi kolmasosaa oli kansanedustajia, heidän joukossaan useita eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan

jäseniä, mikä tekee osaltaan ymmärrettäväksi myös Heljaksen osallistumisen vetoomukseen. Allekirjoittajien joukossa oli suhteellisesti runsaimmin ruotsalaisen kansanpuolueen ja maan ruotsinkielisen väestöryhmän edustajia, mutta määrällisesti eniten sosiaalidemokraattisen puolueen vasemmistosiipeen lukeutuneita kansanedustajia. Maalaisliiton piiristä vetoomuksen olivat allekirjoittaneet vain oppositiota lähellä olleet kansanedustajat Uuno Hannula, Lennart Heljas ja Yrjö Schildt. Sen sijaan adressin valmisteluvaiheisiin osallistunut Urho Kekkonen samoin kuin siitä tietoinen Vihtori Vesterinen jäivät syystä tai toisesta pois lopullisesta allekirjoittajien joukosta. Samoin oppositiota lähellä ollut J. K. Paasikivi epäili adressin tarkoituksenmukaisuutta ja halusi pidättyä allekirjoittamasta sitä.¹¹

Rauhanvetoamus, jonka opposition lähetystö luovutti presidentti Rytille 20. elokuuta 1943, ei sisältänyt mitään oleellisesti uutta ja muuttavaa. Siinä adressin allekirjoittajat toivat yhtäältä julki pelkonsa sen johdosta, että maa oli luisumassa kohti vaarallista ja sen tulevaisuuden kannalta kenties kohtalokasta tilannetta. Tämän vuoksi he vaativat maan johdolta toimia sen pikaiseksi irrottamiseksi sodasta sekä Suomen ja Yhdysvaltain suhteiden parantamiseksi.¹²

Vaikka rauhanvetoamus vastasi sisältönsä puolesta monien suomalaisten tuonhetkisiä tunteja aina hallituspiirejä myöten, asian teki ongelmalliseksi sen julkitulo. Vaikka kirjelmän allekirjoittajien ja sen vastaanottajan, tasavallan presidentin, oli annettu ymmärtää, ettei vetoomusta saatettaisi julkisuuteen, se tuli julkisuuteen jo seuraavana päivänä Dagens Nyheter -lehdessä Tukholmassa. Vetoomuksen välitön julkitulo antoi puolestaan hallitukselle aiheen syyttää rauhanoppositiota vilpillisyydestä sekä sisäisten erimielisyyksien kohtalokkaasta julkituomisesta ulkomailla. Asian näin saaman uuden käänteän vuoksi joukko allekirjoittajia, Ernst von Born, Ragnar Furuholm, Uuno Hannula, Lennart Heljas, Hugo Pipping, Yrjö Schildt, Arvi Turkka ja Väinö Voionmaa, katsoikin aiheelliseksi sanoutua julkisesti irti vetoomuksen julkaisemisesta.¹³

Vetoomuksen julkitulo synnytti valtavan lehdistöpolemiikin, jonka kuluessa hallitus Valtion tiedotuslaitoksen tukemana pyrki tuomitsemaan opposition menettelyn epäsanmaallisena tekona, missä se suuressa määrin onnistuikin. Voitiinhan julkisuuteen vuotanutta vetoomusta pitää perustellusti osoituksena sisäisen yksimielisyyden rakoilusta ja taiste-

lutahdon hiipumisesta, joiden julkitulo ulkomailla saattoi koitua vihollisen hyväksi. Siksi 33:n kirjelmä, jollaiseksi vetoomusta alettiin nimitää, haluttiin saattaa mahdollisimman kielteiseen valoon hallituksen ja sitä uskollisesti tukeneen Valtion tiedotuslaitoksen taholta.¹⁴

Kaikkein ankarinta arvostelua adressin allekirjoittajat saivat osakseen saksalaissuuntausta voimakkaimmin edustaneiden edustajaveriensa taholta. Niinpä Saksan lähetystön ”auliina tiedonantajana” toiminut Antti Kukkonen arvosteli eduskunnan salaisessa istunnossa 3. syyskuuta 1943 käyttämässään ryhmäpuheenvuorossa ankarasti adressin allekirjoittaneita kansanedustajia ja katsoi heidän vahingoittaneen maan ulkopoliittista asemaa sekä antaneen aineksia maalle vihamielisen propagandan käyttöön. Kokoomuksen oikeistosiipeen lukeutunut J. O. Ikola (Vaasan Jaakkoo) kohdisti puolestaan arvostelunsa erityisesti eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan johtoon, joka oli osallistunut rauhanvetoomukseen. Nimeltä mainiten hän kohdisti arvostelunsa edustajaveriinsä Voionmaahan ja Heljakseen ja syytti heitä valiokunnan puheenjohtajana ja varapuheenjohtajana osoitetusta ymmärtämättömyydestä ja edesvastuuttomuudesta. Olisi luullut, että edes nämä ”kansanvallan ja parlamentarismin vaalijat” olisivat ymmärtäneet asemansa ja heille uskotun luottamuksen, kuten Ikola paheksuen julisti.¹⁵

Yhdessä puoluetovereidensa Hannulan ja Schildtin kanssa Heljas joutui rauhanadressin allekirjoittamisen vuoksi varsin ankaran syytösyöryn kohteeksi myös maalaisliiton eduskuntaryhmässä 2. syyskuuta 1943. Kun saksalaissuuntauksen vankkumattomana kannattajana tunnettu ministeri Tyko Reinikka tiesi kertoa adressin synnyttäneen pahaa verta erityisesti Saksassa, katsoivat useat ryhmän kolmestatoista puheenvuoron käyttäjistä sen vahingoittaneen maan asemaa ja synnyttäneen pahaa verta niin rintamalla kuin kotirintamallakin. Arvelipa sotapappina tunnettu Antti J. Rantamaa – nähtävästi tiedotuslaitoksen ohjeiden mukaisesti – adressin tuottaneen vain ”ryssälle riemua ja Suomelle vahinkoa”. Ainoan allekirjoittajia peitetysti puolustelleen puheenvuoron käytti ylikuumentuneessa kokouksessa Urho Kekkonen.¹⁶

Kysymys rauhanadressin julkitulon mahdollisesta kielteisestä vaikutuksesta hallituksen neuvotteluasemaan sekä eri tahoilta opposition toimintaan kohdistetut syytökset vaikuttivat ilmeisesti siihen, että Heljas halusi muun muassa maalaisliiton ryhmäkokouksessa kokonaan pidättyä osallistumasta keskusteluun. Adressin allekirjoittajien puolustukses-

ta vastasi sitäkin määrätietoisemmin voimakkaista kannanotoistaan tunnettu Uuno Hannula. Puolustaessaan opposition kirjelmää hän kohdisti sanansa erityisesti Saksaa sokeasti myötäilevää politiikkaa vastaan ja huomautti, ettei kansanedustajille ollut uskottu valtakirjaa antaa Suomen kansan tuhoutua Saksan rinnalla. Kun Saksa tuli joka tapauksessa häviämään sodan, kansanedustajilla oli Hannulan mielestä oikeus kysyä, ”täytyikö meidän olla uskollisia Saksalle myös kuolema silmäin edessä”.¹⁷

Hannulan sanat vastasivat epäilemättä myös Heljaksen jo kauan edustamia käsityksiä, joita hän ei kuitenkaan halunnut hänelle vieraassa kiisatilatilanteessa tuoda julki.

Heljas koki rauhanvetoimuksen allekirjoittajiin ”isänmaan pettureina” kohdistetut syytökset sangen raskaasti ja tunsi jääneensä omassa ympäristössään yksin. Tämä syvä yksinäisyyden kokemus vaikutti ilmeisesti siihen, että hän syksyn 1943 aikana otti jossakin määrin etäisyyttä oppositiopiireihin ja pyrki osoittamaan lojaalisuuta hallituksen pyrkimyksiä kohtaan. Tähän antoi aihetta myös hallituksen muuttunut asenne, joka läheni selvästi opposition käsityksiä. Tästä oli osoituksena ennen muuta pääministeri Linkomiehen syyskuun alussa 1943 eräille ulkomaisille lehdille antama haastattelu, jossa hän opposition tavoin korosti Suomen käymän sodan erillisuonnetta ilman maata sitovia liittosopimuksia sekä sen oikeutta päättää myös sodasta irtaantumista. Samoin pääministeri viittasi hallituksen pyrkivän – opposition toivomusten mukaisesti – pitämään yllä hyviä suhteita Pohjoismaihin ja länsivaltoihin.¹⁸

Kun pääministeri joutui puheensa vuoksi paitsi saksalaisten myös saksalaismielisten suomalaisten arvostelun kohteeksi, asettui muiden muassa Heljas eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa puolustamaan häntä ja arveli hallituksen omaksuneen lähes saman kannan kuin oppositio. Samalla Heljas totesi, että pääministerin puheen julkitulo ulkomailla oli sisältänyt saman menettelytapavirheen, joka oli tapahtunut 33:n kirjelmän julkistamisessa.¹⁹

Heljaksen entistä sovittelevampi asenne hallituksen toimia kohtaan ilmeni myös muissa yhteyksissä syksyn 1943 aikana. Samalla hän ilmeisesti pyrki – rauhanadressikiistasta saamiensa ikävien kokemusten vuoksi – välttämään ristiriitoja oman eduskuntaryhmänsä kanssa, vaikka edusti sen enemmistön käsityksistä poikkeavaa kantaa. Niinpä Heljas pi-

dättyi osallistumasta maalaisliiton ryhmässä Urho Kekkosen alustusten pohjalta loka-marraskuussa sotatilanteesta ja erillisrauhasta käytyyn värikkääseen kiistaan. Hän ei ainakaan näkyvästi osallistunut väittelyyn, joka aiheensa puolesta oli epäilemättä häntä lähellä ja jossa toiset oppositiomiehet Hannula ja Schildt asettuivat tukemaan Kekkosta. Käyttämässään puheenvuorossa Heljas tyytyi vain toteamaan keskustelleensa asiasta ulkoministerin kanssa ja arveli myös hallituksen pohtivan omalla tahollaan samaa ongelmaa.²⁰

Sama kansallisen yksimielisyyden säilyttämisen ja ulkopoliittisten näkökohtien välinen jännitys, johon Heljas oli joutunut törmäämään syksyn 1943 aikana, kuvastui myös siinä ulkopoliittisessa katsauksessa, jonka hän piti lokakuun lopulla oman vaalipiirinsä syyskokouksessa Kuopiossa. Hän huomautti katsauksessaan, ettei suurelle yleisölle ollut silloisessa tilanteessa syytä esittää kaikkein synkimpiä tulevaisuuden ennusteita. Samalla hän kohdisti kuitenkin arvostelua edellisten vuosien hallituspolitiikkaan ja hallituksen ulkopoliittiseen passiivisuuteen, joka oli johtanut siihen, ettei tarjolla olleita mahdollisuuksia ollut voitu käyttää aktiivisesti maan hyväksi. Sen asemesta oli seurattu vain vähimmän vastuksen lakia. Heljaksen mielestä koko Suomen kansa saattoi kyllä yhtyä siihen vakuutteluun, että Suomi kävi omaa erillissotaansa. Ongelmana oli kuitenkin se, ettei maan rajojen ulkopuolella uskottu tätä vakuuttelua.²¹

Heljaksen sanoissa kuvastui sisäistä yksimielisyyttä korostavan kansallisen ajattelun ja ulkopoliittisten näkökohtien välinen jännitys. Suomalaisen sinänsä oikeutetut väitteet sotansa erillisluonteesta kaikuivat hänen mielestään ulkomailla, jopa lännen demokratioiden piirissä, kuurille korville.

Heljaksen sovinnollinen esiintyminen ei voinut kuitenkaan poistaa luottamuspulaa, jonka rauhanvetoomuksen allekirjoittaminen oli korostetun saksalaismyönteisessä maalaisliiton eduskuntaryhmässä aiheuttanut. Tämä ilmeni muun muassa siinä värikkäässä näytelmässä, jonka johdosta eduskuntaryhmä päätti vuoden 1944 valtiopäivien alkaessa syrjäyttää hänet ulkoasiainvaliokunnan jäsenyydestä. Vaikka tapahtunutta yritettiin jälkikäteen selittää eräänlaisena ”työtapaturmana”, se merkitsi epäilyksittä ryhmän saksalaissuuntauksen hengessä toimittamaa puhdistusta. Siten maalaisliiton eduskuntaryhmä pani toimeen sen epäluottamusponnen, jota kokoomuksen Ikola oli eduskunnan salaises-

sa istunnossa 3. syyskuuta Voionmaan ja Heljaksen osalta esittänyt. Ei ollut suinkaan sattuma, että ryhmä halusi jälkimmäisen asemesta ylivoimaisella enemmistöllä valita ulkopoliittisiksi edustajikseen juuri Saksan ja Karjalan luottamusmiehet Antti Kukkosen ja Juho Niukkasen.²²

3. SALAISEN ULKOASIAIN VALMISTELUKUNNAN JÄSENEÄ

Jo kevään 1943 aikana eräät rauhanoppositiota lähellä olleet henkilöt olivat muodostaneet komitean, joka oli ottanut tehtäväkseen valmistella Suomea koskevia asiakirjoja tulevaa rauhankonferenssia silmällä pitäen. Asian primus motorina lienee toiminut Väinö Voionmaa. Hänen lisäksi komiteaan kuuluivat Lennart Heljas, Rafael Erich, Ragnar Furuhjelm ja Paavo Kastari. Komitealla oli sittemmin yhteyksiä myös J. K. Paasikiveen.²³

Syksyn tullen asia sai kuitenkin uuden käänteen. Ilmeisesti rauhanadressin aiheuttaman julkisen kohun havahduttamana myös hallitus, erityisesti ulkoministeriö, näki tarpeelliseksi sekä hakea kosketusta mallillisiin opposition edustajiin että ottaa kyseisen valmistelutyön hallintaansa. Käytännössä asia järjestettiin niin, että hallitus päätti 27. syyskuuta 1943 asettaa komitean luonteisen salaisen ulkoasiain valmistelukunnan, jonka asettamisesta eduskuntakin sai tietää vasta myöhemmin seuraavana vuonna. Se sai tehtäväkseen selvittää tulevia rauhanneuvotteluja silmällä pitäen eräitä tärkeitä katsottuja poliittisia ja taloudellisia kysymyksiä sekä koota tätä tarkoitusta varten aineistoa. Valmistelukunnan puheenjohtajaksi asetui itse ulkoministeri Ramsay ja varapuheenjohtajaksi ulkoministeriön kansliapäällikkö P. J. Hynninen. Valmistelukunnan muiksi jäseniksi päätettiin valita Rafael Erich, Carl Enckell, Oscar Enckell, Ragnar Furuhjelm, Antti Hackzell, Lennart Heljas, Antti Kukkonen, J. K. Paasikivi, Oskari Reinikainen ja Väinö Voionmaa. Valmistelukunnan yleissihteeriksi valittiin tohtori Erik Castrén.

Valmistelukunnan arvovaltaisen kokoonpanon muodossa hallitus halusi ottaa tulevaisuuden suunnittelun ohjat lujasti omiin käsiinsä, mutta halusi samalla antaa tilaa myös asian vireille panneen opposition edustukselle. Varmuuden vuoksi opposition edustajat Voionmaa ja Heljas saivat kuitenkin rinnalleen omista puolueistaan toista näkökantaa edustavat edustajat Reinikaisen ja Kukkosen, joiden tiedettiin olevan lä-

hempänä hallituksen näkemyksiä. Tulipa Saksan ystävyyskin Kukkosen muodossa valmistelukunnassa turvatuksi.

Ulkoasiain valmistelukunta aloitti työnsä sota-ajan oloihin katsoen pramean juhlavasti Smolnassa 28. syyskuuta 1943. Se kokoontui yleisistuntoihin vuoden 1943 lopulla ja seuraavan vuoden alussa kuusi kertaa. Työskentely tapahtui kuitenkin pääosin kuudessa jaostossa, joiden tehtäväksi tuli valmistella teemoja, jotka koskivat muun muassa (1) käynnissä olevan sodan syitä ja alkuvaiheita, (2) Moskovan rauhan poliittista ja taloudellista merkitystä, (3) Ahvenanmaan kysymystä, (4) pohjoismaista yhteistyötä, (5) Suomen suhteita Kansainliittoon ja (6) Suomen suhteita Englantiin ja sen dominioihin. Tämän lisäksi jaostot saattoivat käsitellä myös muita asiaan liittyviä teemoja. Jaostot laativatkin kaikkiaan 19 laajahkoa mietintöä tai muistiota, joita kaikkia ei kuitenkaan ehditty käsitellä yleisistunnoissa.²⁵

Heljas toimi valtuuskunnan viidennen ja kuudennen jaoston jäsenenä, joiden tehtävänä oli käsitellä muun muassa Suomen suhteita Kansainliittoon ja Brittiläiseen kansainyhteisöön. Molempien jaostojen puheenjohtajana toimi Väinö Voionmaa ja muina jäseninä ministerit Carl Enckell ja Rafael Erich sekä Heljas. Jaoston sihteereinä toimivat Tauno Suontausta ja Rafael Seppälä. Edellä mainittujen yleistemojen lisäksi viidennen ja kuudennen jaoston toimesta valmisteltiin myös mietinnöt, jotka koskivat eräiden Suomessa olleiden diplomaattiedustustojen lakkauttamista kesällä 1941, pienten valtioiden asemaa suurvaltojen yhteistoiminnassa sekä Karjalais-suomalaisen neuvostotasavallan asemaa Neuvostoliitossa. Kahta viimeksi mainittua mietintöä ei kuitenkaan ehditty käsitellä valmistelukunnan yleisistunnossa.²⁶

On vaikea arvioida, millaiseksi Heljaksen panos ulkoasiain valmistelukunnan työssä muodostui. Ne kysymykset, joita valiokunnan viides ja kuudes jaosto käsitelivät, kuuluivat epäilemättä hänen harrastuksensa ja asiantuntemuksensa piiriin. Hänen kuten koko valmistelukunnan työskentelylle näyttää olleen leimallista maltillinen kriittisyys ja tietty pessimismi. Tämä ilmeni muun muassa hänen asenteessaan Kansainliittoa ja sen tulevaisuutta koskeneeseen mietintöön. Vaikka Heljas piti Kansainliiton olemassaoloa etenkin pienten valtioiden kannalta merkittävänä, hän epäili toisaalta, että suurvallat olivat ilmeisen tyytymättömiä pienten valtioiden Kansainliitossa saamaan liian suureen sananvaltaan. Vanhana anglofiilinä Heljas kannatti kuitenkin Suomen osallistumista

Kansainliiton toimintaan muun muassa sen vuoksi, että se avaisi pieniä mahdollisuuksia saada tällä tavoin yhteyksiä myös Englantiin, missä edelleen esiintyi suurta harrastusta Kansainliittoa kohtaan.

Muita selvästi pessimistisemmin asennoitui kuitenkin Kansainliiton toimintaan Paasikivi, joka epäili sen voimattomuutta suurvaltojen voimapolitiikassa. Pitipä hän koko vetoamista Kansainliittoon Suomen taholta epäviisaana, koska Neuvostoliitto oli juuri Suomen talvisodan vuoksi tullut erotetuksi järjestöstä.²⁷

Vaikka Heljas oli läpi jatkosodan ajan kantanut erityistä huolta Suomen suhteiden hiipumisesta Englantiin, hän ei halunnut arvostella kovin voimakkaasti Suomen hallitusta. Käsiteltäessä Suomen ja Englannin suhteiden kehitystä hän päinvastoin katsoi, että Suomen Englannin-politiikka oli ollut pakon sanelemaa, joskin joissakin yksityiskohdissa olisi voitu menetellä toisin. Suomen toimintaa Saksan painostuksen alaisena oli hänen mielestään syytä korostaa myös sen vuoksi, ettei ulkopuolisille annettaisi epäedullista kuvaa Suomen ulkopolitiikasta. Myös Suomen liittymistä antikominternpaktiin oli perusteltava siitä johtuneeksi, että kieltäytyminen siitä olisi johtanut Saksan elintarviketuonnin keskeyttämiseen. Toisaalta Suomen suhteita Englantiin käsitellyt jaosto piti toivottavana, että jo ennen suursodan päättymistä Suomen ja Englannin kesken pyrittäisiin aikaansaamaan jonkinlainen ”modus vivendi”, koska Englannin yleisessä mielipiteessä esiintyi tiettyä ymmärtämystä Suomea kohtaan.²⁸

Toisin kuin Suomen ja Englannin suhteita koskevassa kysymyksessä Heljas ja koko Voionmaan johtama jaosto arvioi sangen kriittisesti Suomen ulkoministeriön toimia diplomaattiedustustojen lakkauttamista koskevassa kysymyksessä 1941. Kritiikki kohdistui erityisesti Saksan painostuksesta tapahtuneisiin Norjan ja Puolan lähetystöjen lakkautuspäätöksiin. Jaoston mielestä Suomen menettely ei Norjan lähetystöä koskeneessa päätöksessä ollut loukannut vain kansainvälistä käytäntöä vaan myös Suomen pohjoismaista suuntausta. Vielä tätäkin loukkavampana jaosto piti tapaa, jolla Puolan lähetystö oli lakkautettu ja sen lähettiläältä riistetty hänen diplomaattinen asemansa. Tämä oli lisäksi tapahtunut siitä huolimatta, että sekä Yhdysvallat että Iso-Britannia olivat esittäneet asiassa varoituksensa. Valtuuskunnan yleisistunnossa asiaa käsiteltäessä Heljas korosti vielä viimeksi mainitun toimen moraalista arveluttavuutta, kun Puolan lähetystön lakkauttaminen oli syntynyt

maan miehityksen johdosta. Oli mahdollista, että myös Suomi saattoi pienenä maana joutua vastaavaan tilanteeseen.

Lähetystöjen lakkauttamiseen kohdistunut arvostelu ei kuitenkaan saanut osakseen valtuuskunnan jakamatonta hyväksymistä. Niinpä tuolloisen hallituksen opetusministerinä toiminut Antti Kukkonen piti arvostelua tarpeettoman ankarana ja vetosi Saksan taholta asiassa harjoitettuun painostukseen, jonka kohteeksi ulkoministeri Witting oli toistuvasti joutunut.²⁹

Jo mainittujen mietintöjen lisäksi Voionmaan johtama jaosto valmisti kaksi mietintöä, jotka koskivat pienten valtioiden asemaa liittoutuneiden politiikassa sekä Karjalais-suomalaisen neuvostotasavallan asemaa Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikassa. Vaikka kyseiset muistiot eivät ehtineet valtuuskunnan täysistunnon käsittelyyn, ne kuvastelivat kyseisen jaoston tuonhetkisiä ajatuksia ja Suomen tulevaan asemaan liittyneitä pelkoja.

Nähtävästi Teheranin konferenssista ym. tietolähteistä välittyneiden tietojen perusteella jaosto päättyi pienten valtioiden tulevaa asemaa koskeneissa pohdintoissa varsin pessimistiseen näkemykseen, etteivät suurvallat olleet löytäneet yhteistä pohjaa pienten valtioiden itsemääräämisoikeuden järjestelylle. Tämän mukaisesti suurvaltojen keskuudessa oli havaittavissa suoranaista neuvottomuutta siitä, miten Euroopan olot olisi tulevaisuudessa organisoitava. Sitä ei ollut omiaan selventämään suurvaltojen ilmeisesti omaksuma kanta, että kansainvälisen yhteistoininnan muodot saisivat muotoutua vähitellen sodan päättymisen ja sitä seuraavan siirtymäkauden kuluessa. Oli vaarana, että pienten valtioiden oikeudet jäivät kokonaan vaille huomiota suurvaltojen omaksuessa itselleen holhoavan johtoaseman.³⁰

Huomattavasti tätäkin pessimistisempiin johtopäätöksiin jaosto päätyi mietinnössään, joka koski Karjalais-suomalaisen neuvostotasavallan asemaa neuvostojärjestelmässä. Mietintönsä yhteenvedossa jaosto totesi muun muassa, että ”se kansallisuuspolitiikka, jota Neuvostoliitto oli harjoittanut Karjalassa, osoittaa, että Neuvostoliiton piirissä ei kansallisesta itsehallinnosta voi olla puhetta suppeassakaan perinnäisessä merkityksessä”. Kansallisuusasiaa olikin jaoston mielestä omaksuttu vain keinoksi ulkopoliittisten päämäärien toteuttamiseksi. Pohjimmaltaan Neuvostoliiton valtiosäännön federatiivisuus palveli vain valtion ekspansiivisia ulkopoliittisia tarkoituksia, samalla kun se oli tarkoitettu peit-

tämään keskusvallan sisäpoliittista vallantäyteyttä. Kansallisen itsemääräisoikeuden periaate merkitsi näin Neuvostoliitolle vain välikappaleita imperialististen päämäärien toteuttamiseksi.³¹

Näin kuukautta ennen sodan päättymistä 1. elokuuta 1944 allekirjoitettu muistio Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikasta sisälsi sängen kriittisen ja peittelemättömän katsauksen koko neuvostojärjestelmän luonteeseen. Vaikka muistioita ei ehditty enää käsitellä valmistelukunnan yleisistunnossa, se jaettiin kaikille valmistelukunnan jäsenille.

Salaisen ulkoasiain valmistelukunnan työ keskeytyi jo olosuhteiden pakosta vuoden 1944 aikana ja sen työ jäi vaille näkyvää koottua lopputulosta. Ministeriön ja rauhanaktivistien yhteistyöfoorumina valmistelukunta palveli kuitenkin hyvin hallituksen ilmeistä tarkoitusta. Sillä tähdättiin hallituksen ja maltillisen opposition välisten näkemyserojen tasoittamiseen. Käsitysten lähentymiseen valmistelukunnan piirissä näyttäisi viittaavan muun muassa sen rauhanoppositioon kuuluneiden jäsenten varsin säyseäksi jäänyt kritiikki hallituksen toimintaa kohtaan. Samalla opposition edustajille kävi selväksi, että myös hallitus toimi aktiivisesti maan irrottamiseksi sodasta, mikä käsitys heijastui myös Heljaksen aiemmin mainituissa kannanotoissa.

Toisaalta salainen ulkoasiain valmistelukunta palveli vähäisistä näkyvistä tuloksistaan huolimatta yleistä etua sikäli, että useimmat valmistelukunnan jäsenistä joutuivat sittemmin keskeisesti mukaan rauhan solmimista koskeneeseen prosessiin. Siten valmistelukunnan työ ja sen piirissä esille nousseet asiat loivat pohjaa asianomaisten henkilöiden myöhemmälle toiminnalle ja valmistelukunta toimi eräänlaisena ”valmennuskurssina” tuleviin koetuksiin.

4. LOJAALIN OPPOSITIOMIEHEN ROOLISSA KOHTI RAUHAA

Ulkoasiain valmistelukunnan myötä syntyneet kosketukset ulkoasiainhallintoon heijastuivat Heljaksen toimintaan sikäli, että hänen asenteensa hallituksen politiikkaa kohtaan muuttui entistä lojaalisemmaksi vuoteen 1944 siirryttäessä. Tämä ilmeni muun muassa hänen vuoden 1944 alussa Kytäjässä julkaisemassaan kirjoituksessa Ulkopoliittikkamme arvostelusta. Kirjoituksessaan Heljas korosti muun muassa, ettei ulkopoliittisia päätöksiä tehtäessä ollut voitu toimia aina täysin vapaas-

ti. Päinvastoin päätöksentekoa oli ohjannut ”raudankova pakko”. Tämä tarkoitti sitä, että päätöksiä tehtäessä painostus oli ollut niin suuri, ettei ollut voitu menetellä toisin. Soveltaen edellä sanottua senhetkiseen tilanteeseen Heljas totesi: ”On selvää, että maa, jossa on vieraita sotajoukkoja ja joka elintarpeiden ja eräiden muiden tarvikkeiden puolesta on toisesta riippuvainen, ei voi menetellä kuten se itse tahtoo.”³²

Heljaksen korostama pidättyvyys hallituksen ulkopoliittisten toimien arvostelussa nousi nähtävästi ulkoasiain valmistelukunnassa käytyjen keskustelujen pohjalta ja vastasi ilmeisesti valmistelukunnan enemmistön mielipiteitä. Samansuuntaisesti tämän kanssa vaikutti kuitenkin myös maalaisliiton eduskuntaryhmän jyrkentyntä kanta, jota edusti saksalaissympatioistaan tunnettujen Kukkosen ja Reinikan ohella puoleen lukuisa karjalaisen taustan omaavien edustajien joukko. Heille kysymys ulkopoliittisesta linjasta kytkeytyi läheisesti kysymykseen oman kotiseudun menetyksen uhkasta. Jyrkentyntä kanta ilmeni paitsi jo aiemmin mainituissa ulkoasiainvaliokunnan henkilövaihdoksissa ennen muuta asenteessa uusiin rauhantunnusteluihin talven ja kevään 1944 aikana. Niinpä maalaisliiton eduskuntaryhmä omaksui näistä lähtökohdista käsin täysin torjuvan asenteen helmikuun alussa rouva Kollontayn välityksellä saatuihin Neuvostoliiton rauhanehtoihin, jotka sisälsivät vaatimuksen Moskovan rauhan rajojen palauttamisesta.³³

Sama taipumaton kanta tuli ilmi myös, kun eduskunta kokoontui helmikuun lopussa salaiseen istuntoon kuullakseen hallituksen antaman selonteon ulkopoliittisesta tilanteesta. Kun hallituksen valtioneuvos J. K. Paasikiven neuvotteluissa venäläisiltä saamiin rauhanehtoihin sisältyi vaatimus Moskovan rauhan rajojen palauttamisesta, mikä olisi merkinnyt Karjalan uudestaan menetystä, kieltäytyi myös maalaisliiton ryhmän enemmistö antamasta hallitukselle valtuuksia jatkaa rauhantunnusteluja tältä pohjalta. Neuvottelujen jatkamisen puolesta äänestivät maalaisliiton ryhmästä vain edustajat Kekkonen, Hannula ja Schildt, kun taas Heljas asettui tällä kertaa tukemaan puolueensa enemmistön kantaa.³⁴

Heljaksen omaksuma kanta poikkesi tällä kertaa selvästi hänen aiemmasta erillisrauhaa varsin johdonmukaisesti tukeneesta linjastaan. Tähän vaikuttivat ilmeisesti paitsi rauhanehtojen kovuus myös hänen rauhanadressin allekirjoituksen vuoksi kokemansa syytökset ja nöyryytykset. Hän ei halunnut poikkeavan menettelynsä vuoksi joutua uudel-

leen omiensa syyttelyn kohteeksi ”epäisänmaallisesta” toiminnastaan ja asetui tästäkin syystä tukemaan enemmistön kantaa. Toisaalta Heljaksen tämänkertaiseen kantaan saattoi vaikuttaa myös länsivaltojen antaman Atlantin julistuksen ylevä vetoamus, jonka mukaan voittajat eivät tulisi myöhemmässä rauhanteossa hyväksymään sellaisia aluejärjestelyjä, jotka aiheuttaisivat toiselle osapuolelle suuria taloudellisia rasituksia. Kun ulkoasiain valmistelukunta ja sen mukana erityisesti Heljas oli äskettäisessä kokouksessaan kiinnittänyt huomiota juuri tähän Atlantin julistuksen lausumaan, hän saattoi sen valossa pitää Moskovan senhetkisiä ehtoja ylimitoitettuina; ne eivät vastanneet lännen tavoitteita. Sitä Heljas päätyi tavallaan siihen ongelmaan, jota *Kimmo Rentola* on pohtinut artikkelissaan Suomelle keväällä 1944 esitetystä rauhanehdoista.³⁵

Heljaksen poikkeaminen aikaisemmasta erillisrauhaa korostaneesta linjastaan ei muodostunut pysyväksi. Vaikka hän – ilmeisesti ulkoasiain valmistelukunnan jäsenyytensä vuoksi – halusi pidättäytyä osallistumasta aktiivisesti maalaisliiton ryhmän piirissä erillisrauhasta ja rauhanehdoista maaliskuuhuhtikuun aikana käytyihin varsin kireisiin keskusteluihin, joissa pääosaa esittivät toisaalta ministeri Reinikka ja toisaalta Urho Kekkonen, hän ei voinut tyystin välttyä ottamasta kantaa asiaan. Kun ministeri Reinikka kuvasi Neuvostoliiton esittämiä rauhanehtoja eduskuntaryhmälleen kansalliseksi itsemurhaksi ja vakuutti Saksan olevan ainoa todellinen auttaja, Heljas sai aiheen todeta hiukan arvoituksellisesti: ”Minulle on sanottu, että edessämme on joko sankarillinen tai häpeällinen kuolema. Minä en sentään olisi näin pessimistinen - -. Me luotamme armeijaamme, mutta kestäkö saksalainen vastus pohjoisessa?”³⁶

Heljaksen sanoissa kuvastui selvästi epäily sankarillisen taistelun jatkamiseen Saksan rinnalla kannustavaa politiikkaa kohtaan.

Puna-armeijan aloittama suurhyökkäys 9. kesäkuuta 1944 ja Kanaksen rintaman nopea murtuminen aina Viipuria myöten muutti lopullisesti tilanteen ja synnytti paineita sekä hallituksen vaihtamiseksi että rauhan aikaansaamiseksi. Tämän näkivät tavoitteekseen monien muiden ohella myös vanhat rauhanopposition kannattajat, niiden joukossa Heljas. Niinpä Karjalan asian erityiseksi puolestapuhujaksi maalaisliiton piirissä jälleen noussut Juho Niukkanen totesi samanaikaisissa muistiinpanoissaan kärkevästi, miten presidentti, marsalkka, sosialistit, ruotsalaiset, Kekkonen, Schildt ja Heljas puuhasivat uutta hallitusta ja

pyrkivät uusiin neuvotteluihin, mutta pyysivät samaan aikaan Saksalta lisää apua.³⁷ Siten Heljas kuului ainakin Niukkasen silmissä jälleen ”epäil-tyjen” rauhanajajien piiriin.

Kysymys hallituksen vaihtamisesta ja pikaisesta rauhasta jakoikin maalaisliiton eduskuntaryhmän selvästi kahtia. Hallituksen vaihdon asemesta monet vaativat kääntymistä Saksan puoleen pikaisen avun saami- seksi. Tämä koski erityisesti puolueen vaikutusvaltaista karjalaisten edus- tajien ryhmää, joka koki akuuttina kotiseutunsa uudelleen menettämi- sen uhan. Eduskuntaryhmän sisäinen ristiriita pelkistyi kahteen vaihto- ehtoon: pikainen rauha vaiko Saksan apu. Kun ministeri Reinikka va- kuutti eduskuntaryhmän kokouksessa 20. kesäkuuta 1944 Suomen saa- van Saksalta varmasti riittävän suuren avun, Urho Kekkonen piti puo- lestaan sodan jatkamista Saksan tuella arveluttavana, koska se johti maan yhä kauemmaksi länsivalloista. Myös Heljas yhtyi Kekkosen rinnalla Saksan-avun epäilijöihin. Käsitystensä tueksi hän viittasi siihen, että mi- käli Saksa antoi apua, siihen liittyi poliittisia ehtoja. Rauhan solmimista juuri sillä hetkellä Heljas piti kuitenkin epäedullisena.³⁸

Myös seuraavina päivinä pidetyissä ryhmäkokouksissa Heljas asettui yhä määrätietoisemmin vastustamaan sodan jatkamista ja turvautumista Saksan apuun. Hän vetosi käsitystensä puolesta siihen, ettei Suomella kulttuurikansana ollut oikeutta antaa tuhansien miestensä tuhoutua rintamalla. Sen asemesta maan piti pyrkiä kiireesti irti sodasta, koska Saksan apu ei tulisi olemaan riittävä. Hän asettui myös ehdottomasti vastustamaan maalaisliiton ministerien uhkausta erota hallituksesta ja katsoi, ettei puolueella ollut moraalistakaan oikeutta vetäytyä silloisessa tilanteessa hallituksesta.³⁹

Rauhanpyrkimysten ja hallitusratkaisun viivästyminen sai Heljaksen myös lähentymään uudelleen rauhanoppositiota, johon hän oli rauhan- adressin aiheuttaman kohun jälkeen ottanut etäisyyttä. Hän osallistui 22. kesäkuuta 1944 Urho Kekkosen johdolla eduskuntatalossa järjestet- tyyn rauhankokoukseen, johon otti osaa peräti 47 kansanedustajaa pää- osin sosiaalidemokraattisesta puolueesta ja ruotsalaisesta kansanpuolu- eesta. Maalaisliitosta kokoukseen osallistuivat vain Kekkonen, Heljas ja Schildt. Kokouksen avaajana ja puheenjohtajana toiminut Kekkonen totesi alustuspuheenvuorossaan muun muassa, miten Kannaksen läpi- murto oli vienyt pohjan hallituksen siihenastisilta laskelmilta, ja edellyt- ti pyrkimistä pikaiseen rauhaan vaikka kovillakin ehdoilla. Tämä edel-

lytti puolestaan nopeaa hallituksen vaihtamista. Uuden hallituksen yksinomaisena tehtävänä olisi rauhan aikaansaaminen. Kekkonen ehdotuksen mukaisesti kokous päätti valita keskuudestaan delegaation, jonka tehtäväksi tuli esittää nämä näkökohdat tasavallan presidentille.⁴⁰

Kokouksen valitsema delegaatio pääsikin jo seuraavana päivänä Urho Kekkonen johdolla presidentti Rytin puheille ja sai tilaisuuden esittää sille käsityksensä. Vaikka presidentti itse totesi niin ikään olevansa pikaisen rauhan aikaansaamisen kannalla, hän halusi toisaalta pidättäytyä antamasta selvää vastausta kokouksen vaatimukseen uuden hallituksen muodostamisesta. Kun vain muutamia päiviä tämän jälkeen levisi tieto, että presidentti Ryti oli eduskuntaa kuulematta allekirjoittanut maahan saapuneen ulkoministeri Ribbentropin kanssa sopimuksen jatkuvasta yhteistyöstä Saksan kanssa, se herätti opposition piirissä yleistä tyrmistystä. Allekirjoituksen katsottiin merkitsevän sitä, että rauhaan pyrkimisen asemesta maa oli päinvastoin liittymässä entistä kiinteämmin sotaan Saksan rinnalla.⁴¹ Tällaisena sen koki epäilyksittä myös Heljas, joka vuoden 1941 antikominternsopimuksesta alkaen oli vastustanut Suomen kohtalon kiinteää sitomista Saksaan.

Niin kuin *Juhani Suomi* on Kekkonesta koskevassa elämäkerrassaan kuvannut, Rytin–Ribbentropin sopimuksen synty johti sisäisen tilanteen kärjistymiseen erityisesti maalaisliiton eduskuntaryhmän piirissä. Kun rauhanopposition johtoon juuri asettunut Kekkonen hyökkäsi ryhmän kokouksessa voimakkaasti sopimusta vastaan ja leimasi sen jopa vallankaappaukseksi, hän sai vastaanansa paitsi saksalaissuuntausta näkyvimmin edustaneet Reinikan ja Kukkonen myös useat puolueen oikeistosiiven ja Karjalan edustajat. He pyrkivät osoittamaan Kekkonen edustaman ajattelun epärealistiseksi ja arvostelivat häntä omavaltaisesta toiminnasta, yksimielisyyden rikkomisesta ja jopa toiminnasta vihollisen hyväksi. Johtipa Kekkonen ja Reinikan välisten suhteiden kärjistyminen myöhemmin myös siihen, että viimeksi mainittu kieltäytyi antamasta luottamuksellisia tilanneselostuksia ryhmän kokouksessa Kekkonen läsnä ollessa, koska tiedot niistä levisivät sitä kautta liian laajoihin piireihin.⁴²

Kun Heljas oli vuotta aiemmin rauhanadressin allekirjoittamisen vuoksi joutunut maalaisliiton ryhmän piirissä lähes samankaltaisten syytösten kohteeksi, hän katsoi tällä kertaa viisaimmaksi pysytellä kiistan ulkopuolella. Tähän saattoi vaikuttaa myös kiistan saama kärkevä luon-

ne, joka oli Heljaksen hillitylle esiintymiselle vierasta. Tämä ei kuitenkaan voinut estää sitä, että hän puolueensa enemmistön silmissä kuului Kekkonen ja Schildtin ohella epäilyihin ”rauhanetsijöihin”, joita haluttiin pitää silmällä. Tämä epäily sai kesän 1944 kuluessa osittain koomisiakin piirteitä. Niinpä edustaja Antti J. Rantamaa vaati rauhanpropagandan vastapainoksi peräti hallituksen vastatoimia ja valitti Heljaksen muun muassa levittäneen vääriä tietoja venäläisten ”lempeydestä”. Vastatessaan tähän myös Antti Kukkonen kertoi jo varoittaneensa Heljasta liiallisesta pessimismistä ja toivottomasta mielialasta, koska kansanedustajien kannanotoilla saattoi olla suuri vaikutus kansan mielialoihin. Myös ministeri Viljami Kalliokoski osallistui mainittuun keskusteluun ja lupasi saattaa ryhmätoverinsa Rantamaan esittämän toivomuksen vasta-propagandan tehostamisvaatimuksesta hallituksen tietoon.⁴³ Siten Heljas joutui ”rauhanetsijänä” erityisesti kirkollisesti suuntautuneiden ryhmätoveriensä tarkkailuun.

Vaikka Heljas pysyi muodollisesti lojaalisena omaa eduskuntaryhmäänsä kohtaan, hän piti kiinni sodan viimeisten kuukausien ja viikkojen aikana toiveestaan saada rauha pikaisesti. Tältä pohjalta hän piti presidentin ja hallituksen vaihtumista elokuun alussa 1944 tarpeellisenä. Olihan hän jo vuonna 1943 toiminut juuri ulkopolitiisista syistä aktiivisesti Mannerheimin presidenttiehdokkuuden hyväksi, koska katsoi Rytin sitoutuneen liiaksi Saksaan. Sen sijaan hänen asenteensa Hackzellin hallitukseen lienee ollut rauhanopposition edustajien tavoin varauksellinen. Vaikeimman vaiheen maalaisliiton eduskuntaryhmän kannalta muodosti kysymys rauhanehtojen hyväksymisestä, koska ryhmään kuului monien saksalaissuuntausta edustaneiden ohella joukko luovutettavan Karjalan edustajia. Kun tieto jo ennakoita hyväksyttäväksi vaadituista ehdoista, joihin aiemmin esitettyjen lisäksi sisältyi vaatimus, että Suomen oli välittömästi katkaistava suhteensa Saksaan, tuli maalaisliiton eduskuntaryhmän tietoon, asettui ryhmäkokouksen suuri enemmistö vastustamaan hallituksen menettelyä ja piti sitä harkitsemattomana ja vaarallisena. Hallituksen toimille antoivat hyväksymisensä vain edustajat Kekkonen, Heljas ja Einari Karveti sekä varauksellisesti Kalliokoski ja K. A. Lohi. Kun Heljas vetosi ryhmäkokouksessa käyttämässään puheenvuorossa yksimielisyyden tärkeyteen ja toivoi, ettei maalaisliitto asettuisi arvostelemaan hallituksen asiassa pian sen jälkeen antamaa tiedonantoa, ehdotus ei saanut osakseen ymmärtämystä.

Sen johdosta edustaja Matti Lahtela sai aiheen todeta, ettei Suomen kansa voinut olla yksimielinen asiassa, johon se oli pakotettu. Hänen kuten useiden muiden mielestä ennakkoehdon hyväksyminen merkitsi hyppäystä tyhjiin ja tuntemattomaan.⁴⁴

Heljaksen esittämä toive yksimielisyydestä jäikin pelkäksi utopiaksi. Käsiteltäessä hallituksen tiedonantoa eduskunnassa maalaisliiton ryhmä hajaantui pahimmin ja monet sen edustajista asettuivat Niukkasen johdolla arvostelemaan jyrkästi hallituksen ottamaa askelta. Avoimessa äänestyksessä puolueen edustajista vain 17, heidän joukossaan Heljas, asettui tässä vaiheessa tukemaan hallitusta.⁴⁵

Kun tiedot lopullisista rauhanehdoista tulivat neuvottelujen alettua maalaisliiton eduskuntaryhmän tietoon 19. syyskuuta, monet kokivat ne tyrmävinä ja halusivat edelleen vastustaa alistumista niihin. Ehdotti Niukkanen, että puolue asettuisi oppositioon ja hakisi asiassa tukea toisilta porvarillisilta puolueilta. Heljas asettui kuitenkin ensimmäisenä vastustamaan päättävästi Niukkasen ehdotusta ja katsoi sen olevan vain omiaan hajottamaan kansaa. Hänen mielestään maalaisliitolle ei ollut niin ikään kunniaksi, jos se ryhtyi taktikoimaan asiassa. Vaikka vastustus sai ryhmässä edelleen tukea, useat edustajista, heidän joukossaan myös Heljas, katsoivat kuitenkin, että vaikka rauhanehdot olivat syvästi epäoikeudenmukaiset, niihin oli pakko siinä tilanteessa alistua. Viimeksi mainitun kannan mukaisesti maalaisliiton eduskuntaryhmä päättikin 19. syyskuuta äänin 27–9 hyväksyä hallituksen kannan.⁴⁶

6. PAASIKIVELÄISEN ULKOPOLITIIKAN PUOLESTA

1. UUTTA SUUNTAUSTA ETSIMÄSSÄ

Sodan päättyminen ja sitä seuranneet tapahtumat aiheuttivat voimakkaan murroksen suomalaisessa yhteiskunnassa. Murros oli luonteeltaan ensisijaisesti poliittinen ja johtui sodan lopputuloksesta. Sen lisäksi, että Suomi oli rauhansopimuksessa pakotettu luovuttamaan jo Moskovan rauhassa menettämiensä alueiden lisäksi muun muassa Petsamon ja vuokraamaan pääkaupungin välittömässä läheisyydessä sijainneen Porkkalan laivastotukikohdan, se veloitettiin karkottamaan maassa olevat saksalaiset joukot ja maksamaan vuoteen 1952 mennessä lähes ylivoimaisilta näyttäneet sotakorvaukset. Samalla se joutui huolehtimaan lähes puoli miljoonaa käsittävän siirtolaisväestön uudelleen asuttamisesta.

Toisaalta hävitty sota johti maan ulkopoliittisen aseman perusteelliseen muutokseen. Tämä koski erityisesti suhdetta äskeiseen viholliseen Neuvostoliittoon, joka sodan voittajavaltoihin kuuluvana oli nousemassa maailman johtavien supervaltojen joukkoon. Uusi asema velvoitti Suomen poliittisen johdon pitämään kaikessa silmällä Neuvostoliiton intressejä ja ottamaan ne huomioon myös kaikissa länteen suuntauneissa ratkaisuisissaan. Maan riippuvuutta suurvaltanaapuristaan symbolisoi näkyvimmin lähes 300-päisen valvontakomission (LVK) saapuminen kenraalievosti Ždanovin johdolla maahan kohta välirauhan solmimisen jälkeen. Kun LVK:n tehtävänä oli nimenomaan välirauhansopimuksen täytäntöönpanon valvominen, sen valtuudet ulottuivat sangen laajalle. Myös maan hallitus oli päätöksissään suuressa määrin sen tahdosta riippuvainen.

Välirauhansopimuksen sisältämät poliittisluonteiset määräykset sotarikollisten tuomitsemisesta, fasisistiluonteisten järjestöjen lakkauttamisesta, poliittisten vankien vapauttamisesta jne. tarjosivat valvontakomisille mahdollisuuden puuttua monella tavoin myös maan sisäisiin

asioihin. Tämä johtikin jo syksyn 1944 aikana paitsi äärioikeistolaisten poliittisten järjestöjen myös eräiden perinteisten aatteellis-isänmaallisten järjestöjen, kuten suojeluskuntien, Lotta Svärdin, Suomen Aseveliiton jne. lakkauttamiseen. Kun aiemmin kielletty Suomen kommunistinen puolue sai samanaikaisesti aloittaa julkisen toimintansa turvasäilyöstä vapautuneiden johtajiensa johdolla, oli poliittinen muutos varsin merkittävä.¹

Uusi poliittinen tilanne kosketti syvästi myös maalaisliittoa. Olihan puolue läpi sotavuosien tukenut usein varauksettomasti hallituksen harjoittamaa politiikkaa. Samoin puolueen eduskuntaryhmän enemmistö ja etenkin sen vaikutusvaltainen karjalaisperäisten edustajien ryhmä oli vaatinut aselevon syntymiseen saakka taistelun jatkamista. Tämän näkemysten hengessä puolueen vanhakantainen enemmistö piti rauhan tultuakin sodanaikaista toimintalinjaa pääosin oikeana ja näki sitä vastaan esitetyn kritiikin vain jälkiviisautena. Samoin se vaati päättävästi kaikkien kansanvaltaista, demokraattista järjestelmää uhkaavien ilmiöiden torjumista yhteiskunnassa. Nämä käsitykset saivat vielä syksyn 1944 aikana hallitsevasti tilaa muun muassa maalaisliiton päättävissä elimissä.²

Toisaalta poliittisen tilanteen muutos, erityisesti maan riippuvuus voittajavalloista, vaati omalla painollaan huomion kiinnittämistä maan uuteen ulkopoliittiseen asemaan ja vähitellen myös muotoutumassa olevaan ääriivasemmistoon. Tätä uuden suuntauksen mukaista poliittista linjaa ajoi puolueen piirissä voimaperäisimmin sodan loppuvaiheissa rauhanoppositio johtoon asettunut Urho Kekkonen, joka jo tuolloin oli vastoin eduskuntaryhmänsä enemmistön kantaa asettunut voimakkaasti puolustamaan uutta näkemystä. Kohdistuaessaan sittemmin terävän arvostelunsa myös puolueensa sodanaikaista johtoa vastaan hän joutui syksyn 1944 aikana lähes sovittamattomaan ristiriitaan puolueensa vanhan suuntauksen edustajien kanssa. Tämä ilmeni muun muassa siinä, että maalaisliiton puoluekokous päätti joulukuun alussa 1944 vanhan suuntauksen edustajien painostuksesta syrjäyttää hänet puoluevaltuuskunnan jäsenyydestä.³

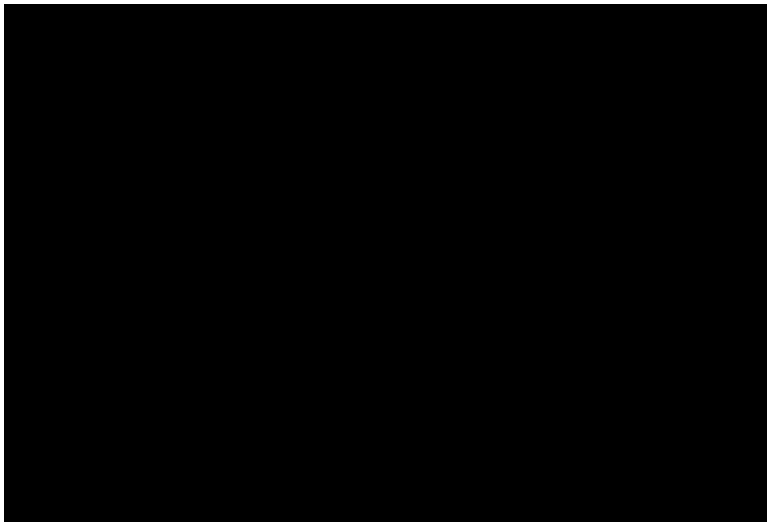
Kekkonen jyrkän voimaperäisesti ajama uusi suuntaus herätti laajalti epäilyä, mutta sai osakseen myös hillittyä ja harkitsevaa tukea. Tämä koski muun muassa puolueen jo sodan aikana rauhanoppositioon kuuluneita harvalukuisia edustajia (Hannula, Heljas, Schildt). Heidän lisäksi uutta suuntausta asettuivat eduskuntaryhmän piirissä enem-

män tai vähemmän selväpiirteisesti tukemaan myös eräät puolueen nimikkäät edustajat, kuten Vihtori Vesterinen, Lauri Kaijalainen, K. T. Jutila ja Kaarlo Hillilä, sekä eräät näkyvän johtoryhmän ulkopuoliset henkilöt. Sen sijaan suuri joukko puolueen edustajista lukeutui välitävään ”keskustaan”.⁴

Heljaksen liittyminen uuden suuntauksen kannattajiin oli tavallaan selviö hänen aikaisemman asennoitumisensa pohjalta ja perustui lähinnä hänen ulkopoliittiseen näkemykseensä. Olihan hän anglofiilinä varhaisista sotavuosista lähtien kantanut huolta maan suhteiden ohenemisesta läntisiin demokratioihin ja asennoitunut kriittisesti kaikkiin ratkaisuihin, jotka uhkasivat sitoa maan lujemmin Saksaan. Kun suhteista Saksaan oli sittemmin muodostunut lähes kohtalonkysymys, uusi tilanne edellytti tältä osin välttämättä myös ulkopoliittisen suuntauksen muutosta. Samaa edellytti luonnollisesti myös Neuvostoliiton aseman vahvistuminen ja sen kuuluminen länsivaltojen ohella sodan voittajavaltoihin. Sen vuoksi vanhasta asenteesta kiinnipitäminen suhteessa itäiseen naapuriin merkitsi vain ajautumista umpikujaan. Toisaalta Heljaksen osallistuminen rauhanopposition toimintaan oli vienyt hänet jo sotavuosina yhteistyöhön monien vasemmistolaisten, jopa sittemmin äärivasemmistoon siirtyneiden poliitikkojen kanssa, mistä syystä hänen asenteensa sodanjälkeisen vasemmisto-aallon edustajia kohtaan ei ollut samassa määrin varauksellinen kuin monien vanhan suuntauksen edustajien.

Uutta suuntausta kannattavasta asenteestaan huolimatta Heljas ei ottanut aktiivisesti osaa niihin varsin rajuiksikin muodostuneisiin kiistoihin, joita käytiin maalaisliiton eduskuntaryhmän piirissä syksyn 1944 aikana lähinnä uutta suuntausta vaatineen Urho Kekkosen ja vanhan puoluejohdon välillä.⁵ Tästä hän saattoi välttyä jo siitäkin syystä, että hän ei koskaan kuulunut puolueensa keskeisiin hallintoelimiin ja vain ani harvoin ministerikautenaan osallistui niiden toimintaan. Toisaalta hän näki tärkeäksi, että silloisessa tilanteessa Suomen oli syytä välttää antamasta ulospäin kuvaa sisäisistä ristiriidoista.

Edellä mainittu pyrkimys ristiriitojen peittelyyn tuli ilmi muun muassa niissä ”ohjeissa” lukijakunnalleen, joita hän jakoi Savon Sanomien pääkirjoituspalstalla talven 1945 vaaleja silmällä pitäen. Ilmeisen taktisin perustein Heljas torjui kirjoituksessaan väärinä sellaiset ulkomaillekin levinneet käsitykset, että Suomen kansa jakaantuisi edelleen toisaalta Neuvostoliittoon ja toisaalta Saksaan hyviä suhteita haluaviin.

Savon Sanomat muodostui jo 1930-luvulla Heljaksen keskeiseksi tiedotuskanavaksi. Vuosikymmenten aikana hän kirjoitti lehteen lukuisan joukon etenkin ulkopolitiikkaa koskevia tai sitä sivuavia kirjoituksia, jotka sävyttivät myös lehden yleistä linjaa etenkin 40-luvulla. Vuodesta 1944 alkaen hän kuului myös Savon Sanomien johtokuntaan. Kuvassa lehden johtokunta 1946: Edessä (vas.) kunnallisneuvokset Eino Laitinen ja Pauli J. Airaksinen; takana (vas.) Lennart Heljas, maanviljelysneuvos Niilo I. Jokinen ja toimitusjohtaja Martti Suhonen.

Hänen selityksensä mukaan silloisissa oloissa ei ollut yhtään sellaista puoluetta tai vastuullista poliitikkoa, joka ei tajunnut, että molempipuolisten luottamuksellisten suhteiden rakentaminen itäiseen suurvalta-naapuriin oli suomalaisille elintärkeä asia. Sen sijaan tulevien vaalien pääasiallinen kiistakysymys koski sitä, säilyikö suomalainen demokratia perinteisessä muodossaan vai annettiinko sille uusia, outoja muotoja. Demokratian säilyminen merkitsi hänen mielestään ensisijaisesti vapautta asettaa ehdokkaita, lausua vapaasti mielipiteensä niin puhutussa kuin kirjallisessa muodossa ja ennen muuta muodostaa kansan vaaleissa ilmaisemaa tahtoa edustava hallitus. Tämä pyrkimys oli hänen käsityksensä mukaan sopusoinnussa myös liittoutuneiden Jaltan konferenssissa äskettäin antaman julistuksen kanssa. Eräänlaisena kädenojennuksena äärivasemmiston suuntaan Heljas antoi vielä ymmärtää, että kansalais-

vapauksien rajoittamisessa oli varsinkin sotavuosina menty tarpeettoman pitkälle. Tästä vahingosta viisastuneena oli nyt asetettava tavoitteeksi suomalaisen kansanvallan lujittaminen.⁶

Samalla kun Heljas halusi näin korostaa ulkopoliittista yksimielisyyttä ja tietoisesti peittää sitä koskevat erimielisyydet, hän halusi keskittää huomion taisteluun parlamentaarisen järjestelmän säilymisen puolesta. Tärkeintä oli tulevien vaalien häiriötön sujuminen. Mikäli kansa sai vaaleissa ilmaista vapaasti poliittisen tahtonsa, elämä saattoi jatkua maan vaikeutuneesta ulkopoliittisesta asemasta huolimatta.

Samansuuntaisesti kuin edellä mainitussa kirjoituksessaan Heljas ”opasti” myös oman vaaliipiirinsä työntekijöitä heille Helsingistä lähettämässään luottamuksellisissa vaaliohjeissa. Hän korosti vaalien merkitystä ensimmäisinä koko Euroopan alueella sodan jälkeen järjestettävänä vaaleina, joilla sekä läntisten tarkkailijoiden että venäläisten silmissä oli ratkaiseva merkitys. Porvarillisten puolueiden oli hänen mielestään tässä tilanteessa mukauduttava murroskauteen ja ymmärrettävä esimerkiksi äärivasemmiston toimintaa ja lakkoilua sen vuoksi, että kysymyksessä oli ihmisryhmä, joka oli joutunut kauan olemaan sivussa kaikesta yhteiskunnallisesta toiminnasta. Samalla Heljas halusi kuitenkin varoittaa, että äärimmäisen vasemmiston taholta saatettiin yrittää vaalien aikana harjoittaa ”samean veden kalastusta” ja käyttää hyväksi ulkopoliittisesti arkaa tilannetta. Siksi oli pyrittävä pitämään ”pää kylmänä ja sydän lämpimänä” vaalien sujumiseksi ilman häiriöitä. Tähän antoi hänen mielestään toiveita myös äärivasemmiston taholta annettu tunnustus vaalien demokraattisesta luonteesta.⁷

Näin Heljas piti demokraattisen järjestelmän säilymistä ja häiriötöntä toteutumista uudessa tilanteessa ensisijaisen tärkeänä. Toisaalta tilanteen muutos edellytti kuitenkin irtaantumista vanhasta politiikasta ja sen mukaisista asenteista.

2. KOLMEN SUUREN SOPIMUS JA UUSI ULKOPOLITIikka

Vuoden 1945 maalisvaalit toivat odotetustikin huomattavan muutoksen Suomen poliittiseen kenttään. Kun uutena puolueena vaaleissa esiintynyt Suomen kansan demokraattinen liitto (SKDL) sai peräti 23,5 prosenttia annetuista äänistä ja 49 edustajanpaikkaa eduskunnassa, se

merkitsi poliittisen kentän siirtymistä aimo askeleen vasemmalle. Vaikka sosiaalidemokraattinen puolue (SDP) kykeni niukasti säilyttämään suurimman puolueen aseman 25,1 prosentin ääniosuuden turvin ja sai 50 edustajanpaikkaa, oli poliittinen uusjako myös poliittisen vasemmiston sisällä merkittävä.

Myös maalaisliitto kuului vaalien häviäjiin ja menetti seitsemän edustajanpaikkaa, vaikka onnistuikin 21,3 prosentin äänisaaliillaan saamaan 49 kansanedustajaa uuteen eduskuntaan. Puolue menetti kannatustaan etenkin siellä, missä SKDL eteni näyttävimmän. Tämä koski muun muassa Kuopion läänin läntistä vaalipiiriä. Vaikka Heljas itse menestyi vaaleissa kohtalaisen hyvin, samaa ei voitu sanoa hänen edustamastaan puolueesta. Se joutui tyytymään kolmeen edustajanpaikkaan aiempien viiden asemesta ja luovuttamaan SKDL:lle vaalipiirin suurimman puolueen aseman. Seitsemän edustajanpaikan kokonaistappiostaan huolimatta maalaisliitto oli kuitenkin edelleen yksi kolmesta suurpuolueesta.

Merkittävistä muutoksista huolimatta vuoden 1945 maalivaalit olivat Suomen kannalta sekä sisä- että ulkopoliittinen menestys. Eurooppalaisen suursodan jatkumisesta ja sekavasta yleistilanteesta huolimatta vaalit onnistuttiin toimittamaan häiriöttömästi. Suomalaiset pääsivät valitsemaan parlamentin, jonka voitiin katsoa heijastelevan aidosti yleistä kansalaismielipidettä. Tällaisina vaalit olivat myös ulkopuolisille tarkkailijoille osoituksena sekä maan demokratian vakaudesta että kansan uudesta orientoitumisesta, mitä etenkin voittajavaltojen taholla oli toivottu.⁸

Vuoden 1945 vaaleja seuranneiden viikkojen merkittävimpiin tapahtumiin kuului ns. kolmen suuren yhteistyösopimuksen syntyminen. Se sai alkunsa vasemmistopuolueiden keskinäisistä neuvotteluista, joihin maalaisliitto lähinnä Urho Kekkosen aktiivisen toiminnan ansiosta tuli kolmantena mukaan. Vaikka maalaisliiton eduskuntaryhmä aluksi asennoitui osittain varauksellisesti yhteistyöhön äärimmäisen vasemmiston kanssa, se oli kuitenkin valmis kannattamaan neuvotteluja ja hyväksymään ns. kolmen suuren sinänsä sangen väljäksi jääneen sopimuksen. Siihen sopimus sittemmin myös puolueen keskushallituksen hyväksymisen, vaikka varsinkin sen vanhaa suuntausta edustanut enemmistö asennoitui yhteistyöhön SKDL:n kanssa sangen varauksellisesti ja piti etenkin sopimuksen syntyä menettelytavaltaan poikkeavana.⁹

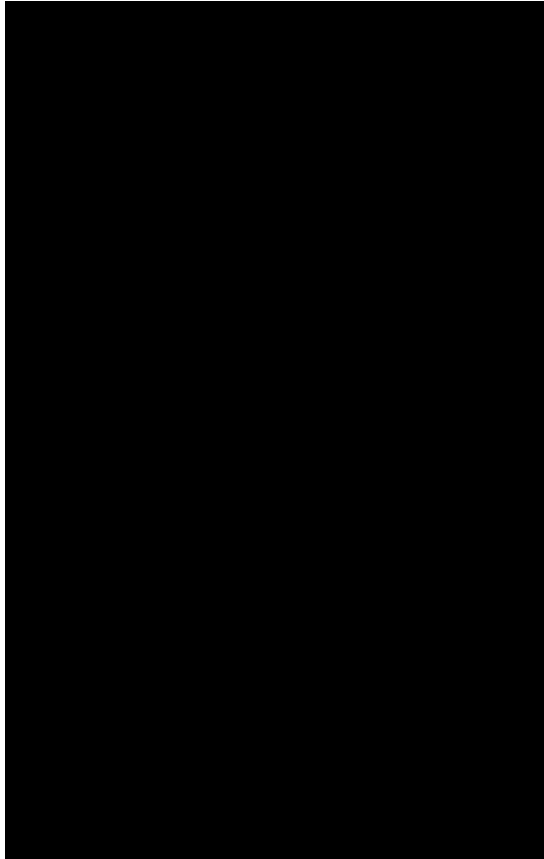
Myös Heljas lukeutui siihen kansanedustajien ryhmään, joka jo eduskuntaryhmän valtuuskunnassa asettui tukemaan sopimusta ja suositteli

sen hyväksymistä eduskuntaryhmälleen. Nähtävästi hänen vaikutuksestaan myös eräät toiset ryhmän ”kirkolliset” jäsenet, kuten vanhoillislestadiolaisiin lukeutunut kirkkoherra Antti Koukkari, omaksuivat sopimukseen myönteisen kannan ja katsoivat, että sen avulla voitiin parhaiten turvata kansan sisäinen rauha ja eduskunnan työrauha.¹⁰ Myönteistä kantaansa Heljas perustelikin hetkeä myöhemmin Helsingin piirin kokouksessa pitämässään tilannekatsauksessa muun muassa sillä, että sopimus sitoi äärimmäisen vasemmiston parlamentaariseen yhteistoimintaan ja loi voittajavaltoihin, erityisesti Neuvostoliittoon päin kuvan näiden toivomasta ”demokraattisesta” kehityksestä. Hän vetosi siihen, että kommunismi oli vallankumouksellinen liike. Mikäli tämä liike riistäytyi kadulle, edessä oli tuho. Myönnytyksin ja sitomalla kommunistit parlamentaariseen yhteistoimintaan tämä saatettiin välttää. Yhteistyö loi samalla ulospäin kuvan vakiintuneista oloista. Käsitystensä tueksi Heljas vetosi myös vanhan veteraaniedustajan Kalle Lohen esittämään toteamukseen, että maalaisliiton eduskuntaryhmän rohkea ote kyseisessä asiassa oli ollut ”yksi suurimpia palveluksia isänmaalle”

Heljaksen esittämät perustelut osoittivat näin oikeiksi englantilaisen tutkijan *Anthony F. Uptonin* sittemmin tekemän havainnon, että kolmen suuren sopimus oli sen ei-kansandemokraattisten osapuolten osalta eräänlainen ”ansa”, jolla kommunistinen liike haluttiin sitoa hallituskumppaneihinsa ja parlamentaariseen demokratiaan.¹¹

Kolmen suuren sopimukseen omaksumastaan myönteisestä asenteesta huolimatta Heljas ei ollut täysin tyytyväinen sen pohjalta syntyneen Paasikiven hallituksen kokoonpanoon. Hänen kuten useiden muidenkin mielestä maalaisliiton olisi tullut saada hallituksessa neljän ministerin asemesta viisi paikkaa ja välttää epämiellyttäväksi koettu kansanhuoltoministerin posti. Toisin kuitenkin kävi. Puolue joutui tyytymään neljään paikkaan ja ottamaan vastaan epämiellyttäväksi koetun kansanhuoltoministerin paikan, jolle istutettiin Kaarlo Hillilä.¹²

Heljaksen poikkeuksellisen voimakas mielenkiinto hallituksen salkukujakoa kohtaan perustui ilmeisesti siihen, että hän useiden muiden tavoin tunsu huolta hallituksen sisäisten voimasuhteiden kallistumisesta liiaksi vasemmalle ja erityisesti sisäministeriön jäämisestä kommunistien käsiin. Hän toivoi ilmeisesti, että kansanhuoltoministeriksi esitetty Hillilä, joka oli toiminut edellisen hallituksen sisäministerinä, olisi voinut edelleen jatkaa tässä tehtävässä. Siten sisäministerin salkun joutuminen

Heljas joutui kosketukseen Paasikiven kanssa jo sodan aikana rauhanoppositio-
tion ja salaisen ulkoasiain valmistelukunnan piirissä ja oppi jo tällöin arvosta-
maan tämän edustamaa ulkopoliittista realismia. Tästä syystä hänestä tuli heti
sodanjälkeisinä vuosina uuden paasikiveläisen ulkopoliitiikan varaukseton tu-
kija. Tämän mukaisesti hän katsoi, että vain luomalla luottamukselliset suh-
teet Neuvostoliittoon ja läntisiin voittajavaltioihin Suomi saattoi säilyttää itse-
näisyytensä. Myös Paasikivi arvosti Heljasta hänen ulkopoliittisten näkemys-
tensä vuoksi. Hänestä tuli presidentin keskeinen ulkopoliittinen luottamus-
henkilö maalaisliiton ja hallituksen piirissä etenkin Pekkalan hallituskaudella.
Heljas muisteli mielellään Paasikiven toimintaa etenkin hallituksen iltakoulu-
sa, jota instituutiota vanha presidentti käytti hänen mielestään hyväkseen ja-
kaakseen historiallista ja valtiollista ”opastusta” hallituksen jäsenille.

kommunisteille olisi voitu välttää. Tähän kiinnitti huomiota myös Heljaksen ”ohjailussa” ollut Savon Sanomat arvioidessaan hallituksen kokoonpanoa.¹³

Vuoden 1945 maaliskuun jälkeen Heljas palasi entiseen ulkopoliittiseen rooliinsa sikäli, että uusien valtiopäivien alkaessa hänet valittiin jälleen ulkoasiainvaliokunnan jäseneksi, josta tehtävästä hänet oli vuotta aiemmin oppositiomiehenä syrjäytetty. Ulkoasiainvaliokunnan jäsenyyden ansiosta Heljas pääsikin taas omimmalle alueelleen eduskuntatyönsä. Sodanjälkeisessä yleismaailmallisessa murroksessa hän seurasi muistiinpanoistaan päätellen sangen intensiivisesti poliittisen tilanteen kehitystä Euroopassa ja erityisesti Suomen lähialueilla. Erityistä huomiota saivat osakseen pääministeri Paasikiven valiokunnassa esittämät tilannekatsaukset ja hänen Neuvostoliiton politiikkaa koskeneet arvionsa. Viimeistään tässä vaiheessa Heljas omaksui sodanjälkeisen paasikiveläisen ulkopoliittikan perusnäkemykset, joihin hän tosin oli päätenyt pääosin jo sotavuosina. Tämän ohella hänen muistiinpanoissaan saivat huomiota osakseen muun muassa Euroopan tilanteen kehitykseen, liittoutuneiden huippukokouksiin ja keskinäisiin suhteisiin sekä itäisen Keski-Euroopan tilanteeseen liittyvät kysymykset.¹⁴

Paasikiveläisen näkemyksen mukaisesti Heljas näki etenkin ulkoasiainvaliokunnan tehtäväksi toimia niin, että se loisi liittoutuneisiin voittajavaltoihin päin kuvaa Suomen halusta sanoutua irti äskeisestä ulkopoliittisesta menneisyydestään. Tämä pyrkimys ilmeni muun muassa käsiteltäessä hallituksen kertomusta vuodelta 1944. Kun eräät ulkoasiainvaliokunnan oikeistolaiset edustajat vaativat kertomuksesta poistettavaksi kappaletta, jossa arvosteltiin hallituksen viivyttelyä rauhansopimuksen aikaansaamisessa, Ribbentrop-sopimuksen solmimista jne., Heljas asettui omasta puolestaan vastustamaan poistamisvaatimusta. Käsitelyksensä tueksi hän vetosi siihen, ettei valiokunta voinut tyytyä vain niukkaan toteamukseen hallituksen lähimenneisyyden toiminnasta, koska se herättäisi arvostelua liittoutuneiden taholla, jotka odottivat suomalaisilta juuri irtisanoutumista aiemmasta saksalaissuuntauksesta.¹⁵

Heljaksen kannanottoa on syytä pitää tuonhetkisellemme uudelle ulkopoliittiselle suuntaukselle tyypillisenä.

Arvioidessaan sittemmin tilannekatsauksessaan vuoden 1946 alussa maan ulkopoliittista asemaa Heljas katsoi sen kehittyneen odotettua paremmin. Suotuisa kehitys oli hänen mielestään johtunut siitä, että mo-

lemmin puolin itäistä rajaa oli osoitettu malttia. Ottaen huomioon 700 vuotta jatkuneen ryssävihan Suomen kansa oli käyttäytynyt suurem-
oisesti. Suurin ansio myönteisestä kehityksestä kuului kuitenkin Paa-
sikivelle ja hänen hallitukselleen. Paasikiveläisin sanakääntein myös Heljas
selitti kuulijakunnalleen, miten maan koko sisä- ja ulkopoliittikkaa hal-
litsivat tuolla hetkellä välirauhansopimuksen määräykset, jotka olivat
kaikkien lakien yläpuolella. Vedottaessa laillisuuteen ja lakien pyhyteen
unohdettiin helposti, että hyväksymämme rauhanehdot olivat näiden
yläpuolella. Tämän vuoksi suomalaiset olivat joutuneet alistumaan myös
paljoon sellaiseen, mikä aiemmin olisi heitä kauhistuttanut. Näihin kuu-
lui muun muassa isänmaallisten yhdistysten lakkauttaminen, emigrant-
tien luovuttaminen, ansioituneiden kansalaisten vangitseminen jne. Tä-
mä kaikki oli tapahtunut rauhan solmimisen hintana. Hallituksen poli-
tiikkaa oli tältä osin sanellut pakko.

Heljas piti erityisen tärkeänä, että Paasikiven politiikka herätti luot-
tamusta liittoutuneiden taholla. Sen ansiosta suhteet Neuvostoliittoon,
mutta myös läntisiin demokratioihin olivat parantuneet. Mikäli Suomi
kykeni luomaan hyvät suhteet Neuvostoliittoon, se saattoi säilyttää itse-
näisyytensä, vaikkakin joutui sovittamaan ulkopoliittikkansa sen ulkopo-
liittisiin näkemyksiin. Vain hallitus, joka nautti tätä luottamusta, saattoi
pysyä ”remmissä”. Tämä ei kuitenkaan Heljaksen mielestä merkinnyt
”matelemista” vaan vallitsevien tosiasioiden tunnustamista.¹⁶

3. VAIKEA SOTASYLLISYYSKYSYMYS

Yksi niistä Heljaksen edellä mainitussa katsauksessa mainitsemista ”kau-
histuttavista” asioista, joihin suomalaisten oli välirauhansopimuksen
määräysten nojalla alistuttava, oli sotasyllisyyskysymys. Sisältyihän vä-
lirauhansopimuksen 13. artiklaan myös velvoite, että Suomi sitoutui
yhteistoimintaan liittoutuneiden kanssa sotarikoksista syytettävien
henkilöiden pidättämiseksi ja rankaisemiseksi. Vaikka suomalaiset oli-
vat käsittäneet tämän koskevan lähinnä sotarikkomuksiin mahdollisesti
syyllistyneitä, voittajavaltojen ja niitä edustavan valvontakomission tul-
kinnan mukaan mainittu artikla koski myös poliittista syyllisyyttä so-
taan. Viimeksi mainittuun käsitykseen yhtyen myös äärivasemmistoa
edustaneet ns. kuutoset olivat jo tammikuussa 1945 tehneet eduskun-

nassa asiaa koskevan välikysymyksen. Hallitus päätti puolestaan tämän jälkeen asettaa ns. Hornborgin komitean tutkimaan sodan aikana harjoitettua politiikkaa tästä näkökulmasta.¹⁷

Kun kysymys sotasyllisyydestä nousi kansainvälisestikin esille ja vaatimus sen selvittämisestä Suomen osalta oli sisällytetty kolmen suuren sopimukseen, joutui myös Paasikiven hallitus kohta alkutaipaleellaan tarttumaan asiaan. Suomen ja Suomen hallituksen kannalta kysymys oli ensisijaisesti ulkopoliittinen, koska sotasyllisyysskysymyksen tutkiminen kuului nimenomaan valvontakomission vaatimuksiin. Tämän tietäen useatkin tahot halusivat kiirehtiä asian selvittämistä ja ratkaisun jouduttamiseksi tehdä siitä välikysymyksen.¹⁸

Koska kysymys oli ensisijaisesti ulkopoliittinen, myös sen kiirehtimiseen tähtäävät toimet tulivat esille eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan piirissä. Osallistuttuaan ulkoasiainvaliokunnassa asiaa koskeneeseen neuvotteluun Heljas välitti tätä koskevan suunnitelman oman eduskuntaryhmänsä valtuuskunnalle, jossa sekä eduskuntaryhmän puheenjohtaja K. T. Jutila että erityisesti oikeusministeri Kekkonen asettuivat sitä kannattamaan. Myös Heljas itse oli valmis tukemaan aloitetta tietyin varauksin.¹⁹

Tietoisena valvontakomission voimakkaasta painostuksesta myös eduskuntaryhmä oli valmis hyväksymään välikysymyksen, mikäli ryhmä allekirjoittaisi sen mieslukuisasti. Kysymys kohtasi kuitenkin myöhemmin suuria vaikeuksia, kun asian valmistelun tehtäväksi saaneet Heljas ja Lauri Kaijalainen toivat seuraavana päivänä viestin, etteivät sosiaalidemokraatit olleetkaan ryhmänä päättäneet allekirjoittaa välikysymystä, kuten aiemmin oli annettu ymmärtää. Tämä tieto synnytti maalaisliiton ryhmän keskuudessa sängen ristiriitaisen tilanteen. Monet sen jäsenistä ilmaisivat epäilynsä sekä välikysymystä että koko sotasyllisyysskysymyksen käsittelyä kohtaan ja ilmoittivat niin ikään kieltäytyvänsä allekirjoittamasta välikysymystä. Turhaan oikeusministeri Urho Kekkonen yritti muistuttaa omiaan asian ulkopoliittisesta arkaluonteisuudesta ja vedota siihen, että sotasyllisyysskysymyksen nopea ratkaisu oli maan elinehto. Asian sisäpoliittisen arkaluonteisuuden vuoksi monet halusivat kartella henkilökohtaista vastuuta asiassa ja jättää ikävän ratkaisun hallituksen harteille. Kun sosiaalidemokraattinen eduskuntaryhmä päätti vihdoinkin omalla tahollaan antaa jäsenilleen vapaat kädet kysymyksessä liittymisestä välikysymyksen allekirjoittajiin, päätti maalaisliiton ryhmäkokous menetellä samalla tavoin.²⁰

Maalaisliiton ryhmä halusi näin sosiaalidemokraattien tavoin väistää sisäpoliittisesti kiusallisen ja monia henkilökohtaisestikin koskettaneen sotasyllisyysasian. Olihan puolueen suuri enemmistö viimeiseen saakka tukenut hallituksen sotapolitiikkaa, mistä syystä poliittista sotasyllisyyttä koskevat moitteet voitiin kokea myös itseen kohdistuviksi. Kun paine sotasyllisyyskysymyksen ratkaisemiseksi tuli ääriivasemmiston taholta, torjuva asenne oli sitäkin ymmärrettävämpää. Sosiaalidemokraattien ja maalaisliiton ryhmäpäätöksestä olikin seurauksena, että asian kii-rehtimiseen tähdännyt välikysymys sai allekirjoittajikseen 36:n SKDL:n edustajan lisäksi vain kymmenen ruotsalaisen kansanpuolueen, seitsemän sosiaalidemokraattien ja kaksi maalaisliiton edustajaa. Maalaisliiton puolesta välikysymyksen joutuivat allekirjoittamaan ryhmän yhteishenkilöinä tämän asian käsittelyssä toimineet Heljas ja Kaijalainen.²¹

Myös Heljas koki tilanteen äärimmäisen kiusalliseksi. Kun välikysymys tuli heinäkuun alussa 1945 vihdoinkin eduskunnan käsittelyyn, Heljas käytti tilaisuutta hyväkseen perustellakseen yksityiskohtaisemmin käsitystään asiassa. Puheenvuoronsa alussa hän totesi, että keskustelu sotasyllisyydestä oli yksi kaikkein vaikeimpia ja vastenmielisimpiä asioita, mitä eduskunnan käsiteltäväksi saattoi tulla. Yhtenä syynä tähän oli se, ettei ollut voitu täsmällisesti määrittellä, mitä sotasyllisyydellä tarkoitettiin. Toisaalta asian teki vastenmieliseksi se, että monet niistä henkilöistä, joiden ylle lankesi nyt sotasyllisyyden varjo, olivat kansanedustajille henkilökohtaisesti tuttuja. Heidän kansalaiskuntoaan ja haluaan palvella isänmaata ja kansaa vaikeissa oloissa ei ollut syytä epäillä.

Näistä yleisesti hyväksytyistä sisäpoliittisista näkökohdista poiketen Heljas kiinnitti toisaalta huomiota asian ulkopoliittiseen puoleen. Sotasyllisyyskysymyksen ratkaisu oli hänen mielestään nimenomaan ulkopoliittisesti välttämätöntä ja se oli tehtävä mahdollisimman nopeasti. Heljas totesi:

Asian siirtäminen epämääräiseen tulevaisuuteen on huono ratkaisu, koska se silloin tulee todennäköisesti etemme nykyistä vaikeampana –. Samoin on mahdotonta ajatella, että asia jätettäisiin kokonaan ratkaisematta. Kaikkialla voittajamaissa on tämä kysymys mitä suurimman mielenkiinnon kohteena. Jo pikainen silmäys näiden maiden lehdistöön osoittaa, miten juuri sotasyllisyyskysymys kuohuttaa yleistä mielipidettä näissä mais-

sa. Olisi siis lapsellista luulla, että Suomi saisi pysyä jonakin onnellisten saarena eristettynä muun maailman tapahtumista.

Puheenvuoronsa lopuksi Heljas kiinnitti edelleen huomiota sotasyllisyyden mahdollisiin rangaistusperusteisiin ja totesi, ettei ketään voitu tuomita poliittisten mielipiteiden vuoksi, koska se johtaisi koko poliittisen elämän kriminalisointiin. Rangaistusten täytyi koskea vain sellaista tekoa, joka oli tuottanut onnettomuutta maalle tai jota tehdessään asianomainen oli ylittänyt valtuutensa ja joutunut rikkomään maan lakeja vastaan. Samoin Heljas torjui ehdottomasti mielivaltaiset poliittiset puhdistukset ja niiden toteuttamisen ”torikokousten” päätöksillä. Välikysymyksen eräänä tarkoituksena olikin ollut siirtää sotasyllisyysasian hoitaminen ”kadun parlamentilta” hallituksen ja eduskunnan tehtäväksi. Maan etu vaati niin ikään, että puhdistukset rajoittuivat vain ehdottoman välttämättömään.²²

Heljaksen puheenvuorossa kuvastuivat hänen keskeiset tuonhetkiset poliittiset näkemyksensä. Monien edustajatoveriensa mielipiteistä poiketen hän koki sotasyllisyyskysymyksen ensisijaisesti ulkopoliittisena asiana, jota Neuvostoliiton ja voittajavaltojen vaatimukset tuntien ei voitu välttää. Sisäpoliittisesti vastenmielisestä luonteestaan huolimatta se oli ratkaistava pian, koska se samalla korosti voittajavaltoihin päin irtisanoutumista vanhasta politiikasta. Asian siirtäminen tuonnemmaksi saattoi taas johtaa varsin arvaamattomiin seurauksiin. Toisaalta Heljas katsoi jo aiemmin esittämänsä näkemyksen mukaisesti, että sotasyllisyyskysymyksen vetäminen pois kommunistien ”torikokouksista” saattoi tapahtua vain ottamalla asia hallituksen ja eduskunnan käsiteltäväksi, mikä merkitsi ääriivasemmiston sitomista parlamentaariseen toimintaan.

Vaikka Heljaksen näkemys poikkesi epäilemättä monien hänen ryhmätoveriensä kannasta, hänen maltillinen ja sovittelleva esiintymisensä ei saanut osakseen kritiikkiä hänen oman ryhmänsä taholta. Sen sijaan ryhmän arvostelu kohdistui oikeusministeri Kekkonen välikysymyskeskustelussa käyttämään puheenvuoroon. Kun Kekkonen valvontakomissiota silmällä pitäen kohdisti puheenvuorossaan tarkoituksellisen kärkevää kritiikkiä sodan ajan tapahtumiin ja haki esimerkkejä tapahtuneista sotarikoksista, se herätti ryhmän taholla voimakastakin paheksumista. Ehdottivatpa eräät, että ryhmä irtisanoutuisi julkisesti oikeusministerin lausunnosta. Ehdotus ei kuitenkaan johtanut toimenpiteisiin

Kekkosen vedottua siihen, että hänen oikeusministerinä oli vastattava välirauhansopimuksen 13. artiklan täytäntöönpanosta.²³

Oikeusministerin rooli vaikeassa sotasyllisyyssiassa ei rajoittunutkaan tähän. Jo kesän 1945 aikana kävi selväksi, ettei voimassa olevan lainsäädännön pohjalta asiassa päästäisi valvontakomission edellyttämään loppuratkaisuun. Sen vuoksi oikeusministeriön tehtäväksi tuli laatia taannehtiva laki, joka tekisi valvontakomission edellyttämät tuomiot mahdollisiksi. Mikäli Suomi ei kykenisi hoitamaan sotasyllisyyssi- asiaansa itse, oli pelättävissä, että asia siirtyisi kansainvälisen tuomiois- tuimen ratkaistavaksi.²⁴

Kun oikeusministeriön valmisteleva ja hallituksen hyväksymä eh- dotus taannehtivaksi sotasyllisyyssilaksi tuli maalaisliiton eduskunta- ryhmän käsittelyyn, se herätti siellä tyrmistystä. Useat ryhmän jäsenet asettuivat aluksi erilaisin sanakääntein vastustamaan ehdotusta, jota he pitivät oikeusvaltion periaatteita syvästi loukkaavana. Kun Suomen so- taan liittymisen edistäminen sekä rauhan aikaansaamisen estäminen oli laissa julistettu sotarikosten piiriin kuuluviksi teoiksi, saattoivat monet edustajista kokea taannehtivan lain kohdistuvan myös itseensä. Ryhmä katsoikin voivansa pakon sanelemana suostua hyväksymään lakiehd- otuksen vain, mikäli muilta ryhmiltä voitiin saada vastaava vakuutus.²⁵

Kun ehdotus sotasyllisyyssilaksi tuli elokuun lopulla 1945 eduskun- nan lähetekeskusteluun, eduskuntaryhmä päätti edustaja Juhani Lep- pälän ehdotuksesta valita ryhmäpuheenvuoron käyttäjäksi Heljaksen, mitä tämä näyttää vielä 1960-luvulla tehdyssä veteraanihaastattelussa- ankin hieman ihmetelleen.²⁶ Heljaksen valinta tehtävään lienee perustu- nut yhtäältä siihen, että ryhmän puheenjohtaja K. T. Jutila ja nähtävästi useat muutkin halusivat syystä tai toisesta väistää vastuuta perin kiusal- lisessa asiassa. Kun Heljas oli myös samaa asiaa koskeneen välikysymys- keskustelun yhteydessä esiintynyt ryhmää tyydyttävällä tavalla, ikävää asiaa koskeva kannanmäärittely haluttiin uskoa hänelle. Toisaalta Hel- jaksen vanhana rauhanopposition edustajana voitiin katsoa henkilökoh- taisesti jäävän taannehtivan lain rikossyytösten ulkopuolelle.

Taannehtivan sotasyllisyyssilain hyväksyminen oli kuitenkin myös Heljakselle hänen oikeusperiaatteistaan lähtien lähes ylivoimaisen vai- kea asia. Eduskunnassa käyttämässään ryhmäpuheenvuorossa hän viit- tasikin aiemmin välikysymyskeskustelun yhteydessä esitettyyn yleiseen käsitykseen, että sotasyllisyyttä koskeva asia oli hoidettava voimassa

olevan lainsäädännön pohjalta. Asia oli kuitenkin saanut uuden kään-
teen hallituksen katsoessa aikaisemmasta käsityksestään poiketen tarpeel-
liseksi turvautua poikkeukselliseen lainsäädäntöön. Puhtaasti legaaliselta
kannalta arvioiden maalaisliiton ryhmän mielestä oli näin lähdetty pe-
rin arveluttavalle tielle, mitä voitiin puolustaa vain opportunititeettinäkö-
kohdan eli valtakunnan yleisen edun nimessä. Millainen muoto laille,
joka perustui välirauhansopimuksen 13. artiklaan, tulisi lopullisesti an-
taa, sitä ei maalaisliiton ryhmä ollut halunnut vielä siinä vaiheessa mää-
ritellä.²⁷

Heljaksen puheenvuoron mukaan lakiehdotus ei täyttänyt juridisia
enempää kuin moraalisiakaan ehtoja. Koska solmitun välirauhansopi-
muksen määräykset olivat kuitenkin sillä hetkellä kaikkien lakien ylä-
puolella, niihin perustuva laki oli valtakunnan yleisen edun nimissä
pakko hyväksyä. Tätä vaativat ennen muuta Neuvostoliiton arvovalta-
syyt. Tähän johtopäätökseen tuli sittemmin myös maalaisliiton edus-
kuntaryhmä, joka äänesti lain ratkaisevassa kolmannessa käsittelyssä 11.
syyskuuta 1945 pääosin sen hyväksymisen puolesta.²⁸

Miten Heljas asennoitui sotasyllisyysslain soveltamista koskeviin ky-
symyksiin, ei ole tiedossa. Ilmeisesti eri puolilla Eurooppaa samanaikai-
sesti virinneet sotasyllisyysoikeudenkäynnit ja langetetut tuomiot oli-
vat hänelle kuten monille muillekin vakuutena siitä, että sotasyllisyyss-
kysymyksen ratkaisu oman hallituksen toimesta oli poliittisesti oikea
ratkaisu, vaikka se ei täyttänyt enempää juridisia kuin moraalisiakaan
ehtoja.

7. MINISTERIKSI PEKKALAN HALLITUKSEEN

1. PEKKALAN HALLITUKSEN SYNTY

Presidentti Mannerheimin esitettyä odotetun eronpyyntönsä sotasyllisyysuomioiden lopullisen langettamisen jälkeen 3. maaliskuuta 1946 hänen seuraajastaan ei ollut epäilyä. Niinpä Heljas totesi jo edellä mainitussa tilannekatsauksessaan vuoden 1946 alussa, että Paasikivi oli lähes puoli vuotta joutunut hoitamaan myös presidentin tehtäviä, mikä oli hänelle liiallinen rasitus. Hän oli käyttökelpoisin mies, jota ei ollut varaa kuluttaa loppuun. Tämän vuoksi Heljas toivoi, että Mannerheim eroaisi ja Paasikivi voisi nousta hänen tilalleen.¹

Paasikiven valinta tapahtuikin viivyttelöttä hallituksen jo ennakolta valmisteleman poikkeuslain nojalla 9. maaliskuuta 1946. Eduskunnan toimittamassa presidentinvaalissa hän sai ehdottoman enemmistön, 159 ääntä. Hänen lisäkseen K. J. Ståhlberg sai vaalissa 14 ääntä, kun taas 11 edustajaa äänesti tyhjää, mikä lienee heijastellut äskeisen sotasyllisyyskysymyksen vaikutusta vaaliin.

Odotettavissa olleiden henkilövaihdosten vuoksi myös keskustelu tulevasta hallituksesta ja sen pääministeristä oli käynnistynyt jo vuoden 1946 alussa. Muun muassa maalaisliiton ministeriryhmä piti jo tammi-kuun puolivälissä yhdessä erään kansanedustajaryhmän kanssa epävirallisen neuvottelukokouksen, jossa se pohti Mannerheimin odotettavissa olevan eron jälkeistä hallitustilannetta. Kysymyksessä lienee ollut eräänlainen ennakoiva mielipiteiden mittaus siitä, missä määrin eduskuntaryhmä olisi valmis asettumaan Kekkonen pääministeriehdokkuuden taakse, jota hänen ystävänsä ministeri Hillilä erityisesti ajoi. Hillilän kuten eräiden muidenkin mielestä maalaisliiton tuli sekä osallistua hallitusvastuuseen entiseltä pohjalta että pitää kiinni Kekkonen pääministeriehdokkuudesta.

Myös neuvottelussa mukana ollut Heljas asettui tukemaan Kekkonen ehdokkuutta, koska arveli hänen saaneen hyvän nimen myös Neuvosto-

liiton taholla. Asiaa vaikeutti kuitenkin Heljaksen mielestä se, ettei hänellä ollut jakamatonta kannatusta muiden puolueiden, varsinkaan SDP:n piirissä. Toisaalta hän epäili, oliko maalaisliiton viisasta tavoitella siinä vaiheessa pääministerin paikkaa, koska edessä oli erittäin vaikea vuosi.²

Heljaksen asema uuden, paasikiveläisen suuntauksen edustajana, joka samalla nautti arvonantoa myös puolueensa vanhan suuntauksen edustajien piirissä, oli syynä siihen, että hän sai mainitulta kokoukselta epävirallisen tehtävän tunnustella edelleen hallituskysymystä ja samalla myös oman eduskuntaryhmän vanhan suuntauksen kannattajien asennetta Kekkonen pääministeriehdokkuuteen. Heljaksen asemaa tunnustelijana vahvisti paitsi se, että hän ei ollut ”polttanut siltoja” puolueensa vanhoillisiin, myös se, että hänet valtiopäivien juuri alkaessa valittiin sekä eduskunnan varapuhemieheksi että Parlamenttienvälisen liiton Suomen ryhmän puheenjohtajaksi.³

Epävirallisessa tunnustelutehtävässään Heljas päätyi siihen käsitykseen, että kolmen suuren yhteistyötä tulisi jatkaa, mutta maalaisliiton asemaa hallituksessa samalla vahvistaa. Paras hallituspohja saattoi olla 5+5+5, minkä lisäksi kolme paikkaa annettaisiin muille porvarillisille puolueille. Pääministerin pitäisi kuitenkin olla porvarillisista puolueista, ja tähän tehtävään hän piti parhaana Urho Kekkonesta.

Kolmen suuren hallitusyhteistyön jatkaminen ja Kekkonen pääministeriehdokkuus saivatkin maalaisliiton eduskuntaryhmän yksimielisen tuen, vaikka ryhmän vanha suuntaus asennoitui jossakin määrin pidättyvästi Kekkonen pääministeriehdokkuuteen. Vieläkin enemmän epäilijöitä löytyi puoleen lisätyn keskushallituksen piiristä, joka kuitenkin asettui niin ikään tukemaan ehdotusta. Kekkonen ehdokkuutta oli vanhan suuntauksen taholla omiaan vahvistamaan huhu siitä, etteivät kommunistit nähtävästi hyväksyisi häntä pääministeriksi.⁴

Viimeksi mainittu huhu osoittautuikin paikkansapitäväksi. Vastustus ei kuitenkaan ollut lähtöisin kotimaisista kommunisteista vaan itsestään valvontakomissiosta, joka ei ollut täysin tyytyväinen Kekkonen toimintaan sotasyllisyyssasiassa, kuten *Tuomo Polvinen* on osoittanut. Tästä syystä se piti häntä kykenemättömänä pääministeriksi ”toteuttamaan Suomen uutta demokraattista kurssia” sekä ”turvaamaan ystävyyspolitiikan noudattamisen suhteessa Neuvostoliittoon”.⁵

Valvontakomission ohjetta ”nöyrästi” seuraten Hertta Kuusinen antoi kohtaan hallitusneuvottelujen aluksi oman ryhmänsä puolesta ym-

märtää, ettei SKDL hyväksyisi Kekkonen ehdokkuutta eikä tulisi osallistumaan hänen johtamaansa hallitukseen. Tekosyinä Kekkonen torjumiseksi SKDL:n edustajat vetosivat Heljaksen muistiinpanojen mukaan muun muassa siihen, ettei hän ollut ulkopoliittisesti paras nimi, ei osannut tarpeeksi kieliä eikä tuntenut kyllin työväen asioita. Kun SDP oli omasta puolestaan torjunut sekä Yrjö Leinon että Eero A. Wuoren pääministeriehdokkuuden, päättyi kolmen suuren neuvottelukunta hyväksymään vihdoinkin pääjohtaja Mauno Pekkalan ehdokkuuden. Vaikka pääministerikandidaatti ei alun alkaenkaan nauttinut tasavallan presidentin suurta luottamusta, tämä päättyi jo 26. maaliskuuta 1946 nimittämään Pekkalan johtaman kolmen suuren hallituksen.⁶

Hallituksen lopullinen syntyminen ei kuitenkaan käynyt kivuttomasti sosiaalidemokraattien enempää kuin maalaisliitonkaan osalta. Kun sosiaalidemokraatit paheksuivat sitä, että liian monet pääministerin valitsemista sosiaalidemokraattisista ministreistä lukeutuivat puolueen oppositioon, herätti maalaisliiton taholla tiettyä närää Kekkonen ehdokkuuden vesittyminen ja SKDL:n pyrkimys yliedustuksen saamiseen hallituksessa sekä eräiden keskeisten ministeriöiden, etenkin sisäministeriön jääminen kansandemokraateille. Vaikka muun muassa Heljas eräiden muiden tavoin korosti, ettei puolueen tulisi antaa perään niistä minimiehdoista, joilla se oli luvannut mennä hallitukseen, tästä vaatimuksesta jouduttiin osaksi tinkimään ja SKDL sai pääministerin postin lisäksi viisi ministerinpaikkaa.⁷

Hallituksen syntyä ja kansandemokraattien tuleva yliedustus vaikuttivat siihen, ettei innostus valtioneuvoston jäsenyyteen ollut kovin suurta. Niinpä Juho Niukkanen, joka vanhana Pekkalan ystävänä oli ottanut tehtäväkseen puolueen ministeriehdokkaiden valitsemisen hallitukseen, on antanut muistiinpanoissaan ymmärtää ”runnaneensa” hallitukseen jo valittujen Kaijalaisen, Heljaksen ja Vesterisen lisäksi Vilhulan ja Vidingin sen jälkeen, kun Virolainen oli kieltäytynyt tehtävästä. Johannes Virolainen on puolestaan muistelmissaan todennut, että Vesterinen sekä erityisesti Kaijalainen ja Heljas olivat lähellä Kekkonesta, joka piti huolen myös heidän tulostaan hallitukseen ja oli mahdollisesti neuvotellut siitä jo ennakkoon Paasikiven kanssa.⁸ Näin maalaisliittoa tulivat Pekkalan hallituksessa edustamaan maatalousministerit Vihtori Vesterinen ja Paavo A. Viding, kulkulaitosministeri Lauri Kaijalainen, kansanhuoltoministeri Taavi Vilhula ja sosiaaliministeri Lennart Heljas.

Näistä aikaisempaa ministerikokemusta omannut Vihtori Vesterinen toimi samalla ministeriryhmän puheenjohtajana ja varapääministerinä. Vanhana arvostettuna maalaisliittolaisena hän oli myös presidentti Paasikiven luottomies, johon presidentti piti luottamuksellista keskusteluyhteyttä. Muista maalaisliiton ministereistä Vilhula lukeutui puolueen vanhan suuntauksen edustajiin, kun taas Heljas lukeutui uuden ulkopoliittisen suuntauksen kannattajiin ja tuli tavallaan itseoikeutettuna valituksi hallituksen ulkoasiainvaliokuntaan. Kolmiliiton ulkopuolelta tulivat hallitukseen vain ulkoministeri Carl Enckell ja valtiovarainministeri Ralf Törngren.⁹

Omien sanojensa mukaan Heljas ei pitänyt nimitystään sosiaaliministeriksi kovin houkuttelevana ja arveli, että olisi mieluummin ottanut hoitaakseen opetusministerin tehtävät. Kun Pekkala oli kuitenkin kysynyt häntä sosiaaliministerin tehtävään, hän oli lupautunut siihen, koska ryhmän neuvottelijoilla ei ollut mitään ehdotusta vastaan.¹⁰

2. SKDL-VETOISEN HALLITUKSEN SOSIAALIMINISTERINÄ

Pääjohtaja Mauno Pekkalan valinta pääministeriksi perustui lähinnä siihen, että hän kuului poliittisesti vasemmistopuolueiden välimaastoon sijoittuneeseen ns. sosialistiseen yhtenäisyysuuntaan. Jo ennen pääministeriksi tuloaan hänellä oli runsaasti kokemusta sekä eduskuntatyöstä että valtioneuvoston jäsenyydestä. Vuoteen 1945 saakka hän oli ollut sosiaalidemokraattisen puolueen näkyvimpiä edustajia ja toiminut valtiovarainministerinä kolmessa peräkkäisessä sota-ajan hallituksessa sekä sota-ajan jälkeen ministerinä kahdessa Paasikiven hallituksessa. Jo jatkosodan aikana hän oli arvostellut maan ulkopolitiikkaa ja liittynyt sodan lopulla rauhanoppositioon sekä jäätyään puolueessaan vähemmistöön siirtynyt tammikuussa 1945 sosialistiseen yhtenäisyysuuntaan.

Vasemmistolaisuudestaan huolimatta uusi pääministeri oli monien mielestä ”hyvä porvari”, jolle kaikki vallankumouksellisuus oli syvimältään vierasta. Pekkალalta ei liene puuttunut myöskään hyvää tahtoa maan ohjaamiseksi lopullisesti rauhan kauteen. Hänen ongelmakseen muodostuivat sen sijaan epäroivä saamattomuus ja epäsuvarinnalliset elämäntavat, mikä johti vaikeiden ratkaisujen välttelyyn ja häilyvyyteen päätöksissä. Tältä osin hän poikkesi oleellisesti presidentiksi siirtyneestä

edeltäjästään Paasikivestä, johon hän ei niin ikään kyennyt luomaan luottamuksellisia suhteita koko hallituskautensa aikana.¹¹

Pääministerin persoonasta ja pyrkimyksistä riippumatta Pekkalan hallitus kantoi selkeästi vasemmistolaista leimaa muun muassa sen vuoksi, että eräät sen äärivasemmistolaisista ministereistä olivat vielä sodan aikana olleet pidätettyinä tai suljettuina turvasäilöön. Eräät sosiaalidemokraattiset ministerit lukeutuivat puolestaan oppositior ryhmään, jonka edustajia SDP:n puolue neuvosto oli vain vaivoin tunnustanut omikseen.¹² Hallituksen vasemmistolainen yleisluonne herätti luonnollisesti arvostelua maalaisliiton piirissä, erityisesti sen oikeistosiivessä. Katsottiinpa omien neuvottelijoiden antaneen liian helposti periksi muun muassa siinä, että sisäministeriö oli jäänyt edelleen kommunistien hallintaan. Pisimmälle maalaisliiton lehdistön piirissä meni oikeistosuuntausta edustanut Lalli, joka toi julki epäilynsä myös sen johdosta, etteivät puolueen pääosin uutta suuntausta edustavat ministerit (Heljas, Kaijalainen, Vesterinen ja Viding) kykenisi kenties tarpeeksi panemaan vastaan entistä kommunistisemmaksi muuttuneessa hallituksessa. Toisaalta eduskuntaryhmä samoin kuin puolueen muut elimet pitivät osallistumista hallitusvastuuseen perusteltuna ennen muuta sen vuoksi, että maalaisliitto saattoi olla katsomassa perään arvaamattomia hallituskumppaneitaan ja luomassa tiettyä vakautta valtakunnan asioiden hoitoon.¹³ Puolueen oikeistosiiven taholta tulleen kritiikin vastapainoksi myös Heljas sai aiheen huomauttaa oman piirinsä kevätkokouksessa, etteivät maalaisliittolaiset ministerit kolmen suuren hallituksen mennessään olleet suinkaan tinkineet periaatteistaan eivätkä tehneet kauppaa isänmaan asialla.¹⁴

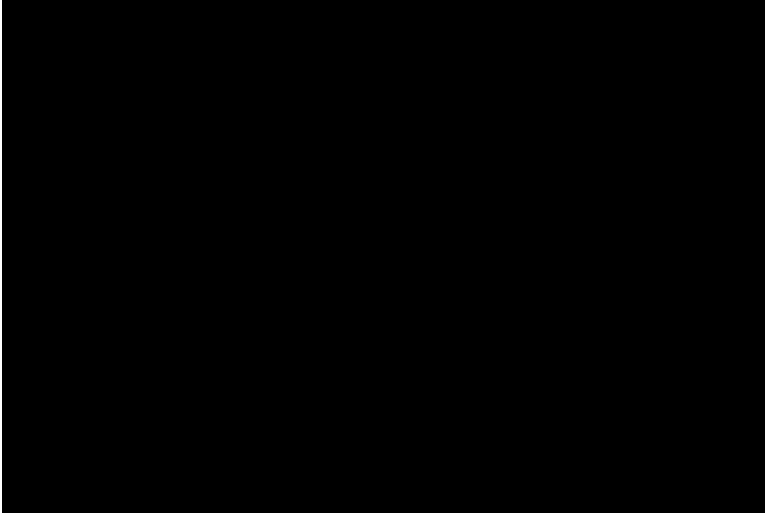
Sosiaalitoimen osalta Pekkalan hallituksen ohjelma oli äärimmäisen lyhyt ja niukkasanainen. Se tyytyi vain toteamaan, että ”sosiaalipolitiikka on hoidettava vähäväkisen väestön etuja silmälläpitäen, jolloin varsinkin sodasta kärsineiden tukalaa asemaa on pyrittävä huojentamaan”.¹⁵ Sosiaaliministeriön toimialalle oli nimitetty kaksi ministeriä, SKDL:ään lukeutuva Matti Janhunen ja Heljas lähinnä sen vuoksi, että sosiaalinen lainsäädäntötyö oli sodan vuoksi ollut suurelta osin keskeytyksissä ja so-
taa seurannut murrosvaihe edellytti juuri tällä alalla nopeaa uudistustyötä. Sosiaaliministeriön sisäisessä työnjaossa Heljaksen johtoon tulivat kuulumaan huoltoasiain osaston tehtävät sekä asuntoasiain osastolle kuuluvat asiat yleiseltä osastolta. Ministeri Janhuselle kuuluivat puolestaan muut sosiaaliministeriön toimialaan kuuluvat tehtävät.¹⁶

Vaikka Heljaksen nimitys sosiaaliministeriksi herätti jossakin määrin ihmetystä, hän oli tosiasiasaassa joutunut jo aiemmin perehtymään varsin runsaasti etenkin kyseisen toimialan käytännölliseen problemaatiikkaan. Olihan hän merimiespappina joutunut huolehtimaan mitä suurimmassa määrin merimiesten ja siirtolaisten tarpeista ja paneutumaan tätä alaa koskevaan kansainväliseen lainsäädäntöön. Toimiessaan toisaalta syrjäisen Kaavin seurakunnan kirkkoherrana ja kunnallisena luottamusmiehenä hän oli joutunut perehtymään erityisesti syrjäseutujen vaikeisiin sosiaalisiin ongelmiin ja etsimään niihin ratkaisuja. Siten Pekkalan hallituksen ohjelmaan sisältynyt vaatimus sosiaalitoimen suuntaamisesta ”vähäväkisen väestön” tukemiseen kävi yksiin Heljaksen aiemman sosiaalisen harrastuksen kanssa.

Sosiaalisen toiminnan merkitystä oli Heljaksen ja maalaisliiton kannalta omiaan korostamaan myös kamppailu poliittisen kannatuksen suunnasta erityisesti maan heikosti kehittyneillä syrjäseuduilla. Tulihan Heljas itse vaalipiiristä, jossa SKDL oli vuoden 1945 vaaleissa saavuttanut merkittävän voiton ja noussut vaalipiirin suurimman puolueen aseman juuri sosiaalisesti vaikeassa asemassa olevan väestönosan tuella. Voittoaikseen takaisin syrjäseutujen vähäväkisen väestön kannatuksen maalaisliiton oli kiinnitettävä entistä enemmän huomiota tämän väestönosan sosiaalisiin tarpeisiin. Näin kolmen suuren yhteistyö ja kilpailu kannatuksesta äärivasemmiston kanssa lisäsivät Heljaksen ja maalaisliiton näkökulmasta tarvetta sosiaalisen uudistustoiminnan kaikinpuoliseksi vahvistamiseksi yhteiskunnassa, erityisesti kehitysalueilla.¹⁷

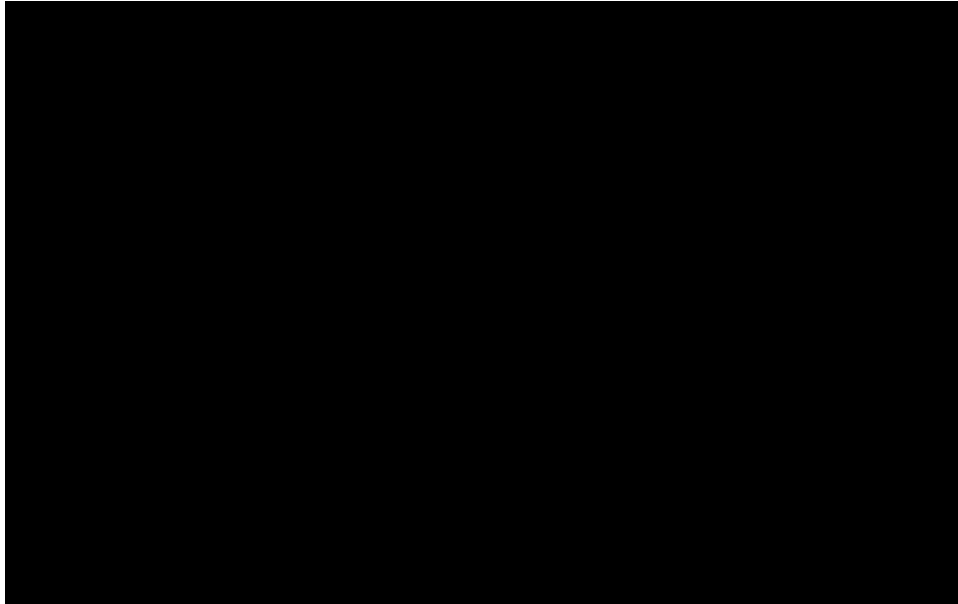
Ilmeisesti kommunistisen liikkeen saama vahva jalansija ja kamppailu poliittisen kannatuksen suunnasta vaikuttivatkin osaltaan siihen, että Pekkalan hallituksen sosiaaliministeriö teki – myöhemmänkin todistuksen mukaan – varsin intensiivistä työtä sodan vuoksi herpaantuneen sosiaalisen toiminnan uudelleen kehittämiseksi. Tällä työllään se oli laske-massa pohjaa myös myöhemmän hyvinvointivaltion luomiselle. Ministeriö joutui hakemaan ratkaisua myös moniin sodanjälkeisen kauden uusiin ongelmiin. Näihin kuuluivat ennen muuta kysymykset siirtoväen ja rintamamiesten asuttamisesta, sotainvalidien ja muiden sodan uhrien auttamisesta, sotaleskien ja sotaorpojen tukemisesta sekä lastensuojelun ja äitiyshuollon asettamat uudet vaatimukset.¹⁸

Ajankohtainen käytännön tarve sosiaalitoimen kehittämiseksi sekä kilpailu tiettyjen väestöryhmien kannatuksesta löivät selvästi leimansa

Sosiaaliministeri Heljas kotioloissa vaimonsa ja tyttärensä seurassa. Sosiaalinen toiminta ei ollut Heljakselle uutta hänen tullessaan Pekkalan hallituksen sosiaaliministeriksi. Yhtenä tämän ajanjakson tärkeimmistä sosiaalisista uudistuksista, jonka valmisteluun hän joutui keskeisesti osallistumaan, oli lapsilisäjärjestelmän luominen. Heljas puolusti voimakkaasti lapsilisän maksamista kaikille äideille, mikä vahvisti tuntuvasti maaseudun runsaslapsisten ja vähäväkisten perheiden taloudellista asemaa.

myös Heljaksen toimintaan sosiaaliministerinä. Samanaikaisesti kun poliittinen vasemmisto pani toimeen laajoja sosiaalisia uudistuksia maalaisliitolle etäisissä työaika- ja työnsuojelulakikysymyksissä, Heljas näki tehtäväkseen keskittää huomiota erityisesti hänen tehtäväalueelleen kuuluviin väestö- ja perhepoliittisiin uudistuksiin, jotka koskettivat perinteisen maalaisliiton kannattajakunnan lisäksi laajoja kansalaispiirejä. Niinpä sosiaaliministeriö kiinnitti hänen johdollaan erityistä huomiota äitiyshuoltoon ja sen kehittämiseen kaikkia kansalaisryhmiä koskevana ongelmana sekä lastensuojelun, köyhäinhoidon ja alkoholistihuollon kehittämiseen ajan vaatimusten mukaiselle tasolle. Heljaksen ministeri-kaudella syntyneisiin merkittävimpiin uudistuksiin kuuluivat muun muassa 1946 annettu invalidihuoltolaki ja laki nuorten raittiushuollosta. Heljas vaikutti keskeisesti myös siihen, että Pekkalan hallitus päätti tam-

Heljaksen muistelun mukaan Pekkalan hallituksen sisäinen henki oli varsin hyvä suurista poliittisista erimielisyyksistä huolimatta. Kuvassa Pekkalan hallituksen jäseniä kokoontuneena kahvihuoneeseen. Vasemmalta ministerit Vilhula, Leino, Viding, Hiltunen (joka on juuri kertonut kaskun), Kaijalainen, Takki, Murto, Törngren, Kilpi ja selin Heljas.

mikuussa 1948 asettaa komitean suunnittelemaan lapsilisäjärjestelmää. Kun lapsilisäjärjestelmä päätettiin sittemmin ulottaa koskemaan kaikkia, myös omaa työtään tekevien vanhempien alle 16-vuotiaita lapsia, sen vaikutus etenkin runsaslapsisella maaseudulla muodostui erittäin merkittäväksi.¹⁹

Sosiaalipolitiikan uusi, laaja-alaisempi suuntautuminen, johon Heljaksen toiminnalla oli kiistatta oma merkittävä osuutensa, saikin osakseen tunnustusta etenkin maaseudun naisten taholta. Niinpä maalaisliiton naisjärjestöt totesivat jo joulukuussa 1947 neuvottelukokouksensa yhteydessä antamassaan julkilausumassa hyväksyvästi, että ”viime vuosien väestöpoliittinen lainsäädäntö on ollut oikeaan osunutta ja merkittäväällä tavalla lieventänyt sitä yksipuolisuutta, jolla sosiaaliset uudistuk-

semme näihin saakka ovat kohdistuneet pääasiassa palkkatyötä tekeviin. Vastaisuudessaakin olisi perhe- ja väestöpoliittisille uudistuksille pyrittävä antamaan etusija sosiaalipoliitikassa, koska yhteiskunta tätä tietä voi parhaiten ojentaa auttavan kätensä kaikille tuen tarpeessa oleville.”²⁰

Heljaksen aidosti positiivinen asenne sosiaaliseen uudistustyöhön lähensi häntä hallituksen äärivasemmistolaisiin kollegoihin. Asettuihan SKDL esimerkiksi yleistä lapsilisää koskevassa kiistassa tukemaan Heljaksen ja maalaisliiton kantaa. Moitteettomiin henkilösuhteisiin viittaa muun muassa Heljaksen myöhemmin veteraanihaastattelussaan esittämä toteamus, että Pekkalan hallituksen sisäinen ilmapiiri oli vallinneista poliittisista erimielisyyksistä huolimatta varsin ehyt. Ministerikollegat pääministeri Pekkalan alkaen asennoituivat keskinäisessä yhteydenpidossa toisiinsa korrektisti ja lojaalisti.

Yhden Heljaksen erityistehtävistä kyseisen hallituskauden aikana muodosti – hänen oman kertomansa mukaan – huolenpito lukuisten länsimaisten avustusjärjestöjen edustajista, joita sotaa seuranneina vuosina saapui maahan lisääntyvässä määrin. Kun myös valtioneuvoston jäsenen kielitaito oli tuossa vaiheessa varsin rajallinen, vieraanvaraisuuden osoittaminen valtioneuvoston puolesta ulkomaisten avustusjärjestöjen edustajille jäi useissa tapauksissa hänen tehtäväkseen. Näin ulkomaisille ”ystävälle ja avun antajille” järjestetyistä vastaanotoista, juhlista ja päivällisistä muodostui ajankäytön kannalta kattava lisätehtävä.²¹ Suurena kulinaristina Heljas lienee toisaalta myös nauttinut osallistumisesta vieraille järjestettäviin päivällisiin.

3. TAISTELU MAAN ”DEMOKRATISOIMISESTA”

Pyrkimys äärivasemmiston sitomiseksi parlamentaariseen toimintaan kolmen suuren hallitusyhteistyön puitteissa ei suinkaan osoittautunut ongelmattomaksi. Myös äärivasemmisto pyrki käyttämään hyväkseen johtavaa asemaansa hallituksessa omien ideologisten ja muiden päämäärien ajamiseksi. Tähän tarjosi mahdollisuuden muun muassa väli-
rauhansopimuksen 21. artiklaan sisältynyt velvoite valtiokoneiston puhdistamiseksi fasisistiluonteisista, taantumuksellisista aineksista sekä hallitusohjelmaankin tämän mukaisesti sisällytetty tavoite julkisen elämän lisäpuhdistusten tarpeellisuudesta ja ”demokratian” edistämisestä. Ky-

seisiin sopimuksen kohtiin toisten hallitusosapuolten edustajat eivät olleet hallitusta muodostettaessa panneet kovin suurta painoa.²²

Pyrkimys mainittujen päämäärien saavuttamiseksi ja maan ”demokratisoimiseksi” kommunistien toivomalla tavalla joutui uuteen vaiheeseen kohta Pekkalan hallituksen alkuvaiheissa, kun Suomen kommunistisen puolueen valtuuskunta päätti Moskovassa käymiensä neuvottelujen pohjalta ja Neuvostoliiton kommunistisen puolueen tukemana turvautua voimakkaaseen ulkoparlamentaariseseen toimintaan tavoitteittensa toteuttamiseksi. Aiemmasta maltillisesta toimintalinjastaan poiketen SKP otti tavoitteekseen joukkomielenosoitusten nostattamisen virkamieskunnan puhdistamiseksi ”fasistisista” aineksista, taistelun sensuurin tiukentamiseksi ja maareformin toteuttamiseksi sekä pankkien, vakuutuslaitosten ja suurteollisuuden kansallistamiseksi jne. Laajaa lehdistökampanjaa seurasi eri puolilla maata laajamittainen kansalaiskokousten sarja. Jo touko–kesäkuun aikana 1946 SKP kykeni organisoimaan yli 200 kansalaiskokousta, joihin osallistui kaikkiaan 50 000–60 000 ihmistä. Ne toivat julki äänekkäät vaatimuksensa niin koululaitoksen, poliisin ja armeijan kuin muun julkisen elämän puhdistamiseksi epäkansanvaltaisista, ”fasistisista” aineksesta. Ulkoparlamentaarinen painostuskampanja saavutti huippunsa touko–kesäkuun vaihteessa ja huipentui SKP:n organisoimien lähetystöjen maan hallitukselle ja eduskuntaryhmille esittämiin jyrkkiin vaatimuksiin sekä 7. kesäkuuta 1946 eduskuntatalon edessä järjestettyyn suureen joukkomielenosoitukseen, johon oli haalittu kokoon peräti 30 000 henkeä.²³

Kommunistien ajoittain uhkaavalta näyttänyt esiintyminen äänekäine puhdistus- ym. vaatimuksineen herätti huolestumista valtakunnan korkeinta johtoa myöten, vaikka monet pitivät torikokouksia pääosin masinoituina. Niinpä presidentti Paasikivi katsoi tarpeelliseksi puuttua asiaan ja esittää hallituksen iltakoulussa 5. kesäkuuta oman periaatteellisen kantansa ääriivasemmiston ulkoparlamentaarisesta liikehtimisestä.

Paasikiven ohjelmaan kuului, että hän halusi tehdä selvän eron toisaalta Neuvostoliittoon ja toisaalta kotimaisia kommunisteja koskevien asenteiden välillä. Mitä ensiksi mainittuihin suhteisiin tuli, Paasikivi toteasi painokkaasti, että kaikenlainen Neuvostoliitolle vihamielinen agitaatio tai muu toiminta, joka vahingoitti suhteita Neuvostoliittoon, oli estettävä. Myös välirauhanehdot, jotka Suomi oli jo 95-prosenttisesti toteuttanut, oli kaikessa oleellisessa täytettävä. Sen sijaan kaikki, mikä

meni tämän alueen ulkopuolelle, kuului presidentin mukaan suomalaisille itselleen. Tämä koski myös välirauhansopimuksen 21. artiklaa. Mikäli jonkin järjestön toiminnan katsottiin olevan ristiriidassa artiklan kanssa, se oli lakkautettava. Mutta asiaa koskeva todistusaineisto oli suomalaisten itsensä harkittava. Sama koski myös suhdetta virkamiehiin, joihin kohdistetuista erottamisvaatimuksista presidentti esitti useita kielteisiä esimerkkejä. Kansankokoukset, joita kommunistit olivat panneet toimeen, olivat ulkoparlamentaarisesta toimintaa, joka ei soveltunut suomalaisen valtiojärjestykseen ja horjutti vain Suomen ulkomaisesta luottamusta.²⁴

Paasikiven ”ohjelmanjulistus” loi kaivatut toimintaperiaatteet asennoitumiselle äärivasemmiston harjoittamaan ulkoparlamentaarisesta painostuksesta. Kun Heljas sai tehtäväkseen informoida jo seuraavana päivänä omaa eduskuntaryhmäänsä presidentin esittämistä käsityksistä, viesti herätti maalaisliiton eduskuntaryhmän piirissä voimakasta vastakaikua. Ryhmän tyytyväisyyttä presidentin ohjelmanjulistusta kohtaan oli omiaan vahvistamaan se, että Paasikivi oli torjunut esityksessään nimeltä mainiten myös kommunistien maalaisliittolaisiin Oulun ja Lapin läänin maaherroihin E. Y. Pehkoseen ja Uno Hannulaan kohdistamat erottamisvaatimukset naurettavina. Kun maalaisliitto oli jo tätä ennen ehtinyt ilmoittaa, että puolue jättäisi hallituksen, mikäli hallitus lähtisi tällaisten erottamisten tielle, presidentin sanoma vastasi hyvin sen odotuksia. Tämän vuoksi ryhmä päättikin erojulistuksensa asemesta vain lähettää lähetystön pääministerin luo esittämään huolestumisensa kommunistien ulkoparlamentaarisesta toiminnasta sekä toimittaa selosteen tilanteesta ja presidentin esittämistä ajatuksista kaikille maalaisliiton lehtien päätoimittajille.²⁵

Paasikiven ”ohjelmanjulistus” muodosti tervetulleen perustan myös ei-kansandemokraattisten ministerien toiminnalle hallituksessa. Niinpä hallituksen enemmistö asettui kyseisen ohjelman hengessä myöhemmin syksyllä 1946 tukemaan muun muassa Paasikiven aloittamaa kamppailua reserviupseeriliiton ja ilmailuliiton säilyttämisen puolesta. Vastoin ministeri Leinon ja häntä tukeneen valvontakomission kantaa Paasikivi ja hallituksen enemmistö katsoivat, että myös valvontakomission oli kyettävä osoittamaan, että mainitut järjestöt olivat syyllistyneet Yhdistyneille kansakunnille ja erityisesti Neuvostoliitolle vihamieliseen toimintaan, ennen kuin mainitut järjestöt voitaisiin lakkauttaa.²⁶

Toisaalta ”paasikiveläinen” pyrkimys ääriivasemmiston toiminnan rajoittamiseksi perinteisen suomalaisen oikeusjärjestyksen puitteisiin aiheutti myös ”ylilyöntejä” ja jännitystä toisten puolueiden sisällä asennoitumisessa hallituskumppaniin, SKDL:ään. Niinpä eräät maalaisliiton oikeistosiipeen lukeutuneet edustajat olivat valmiit kieltämään kannatuksensa kaikilta SKDL:n taholta tulevilta parlamentaarisilta muutosvaatimuksilta. Tämä koski muun muassa SKDL:n ajamaa sinänsä perusteltua lakiesitystä vanhojen työväentalojen palauttamisesta entisille yhdistyksille, joilta ne oli yhdistysten lakkauttamisen myötä aikoinaan riistetty.²⁷

Hallitusyhteistyön aiheuttama ristikkäispaine tuli ehkä kaikkein selvimmän ilmi asenteessa kokoomuksen edustajan Päiviö Hetemäen johdolla syksyllä 1946 tehtyyn välikysymykseen, joka koski kommunistijohtoisen valtiollisen poliisin toimintaa ja sen asekatkentaasian yhteydessä suorittamia laittomiksi katsottuja pidätyksiä ja vangitsemisia. Kun asekatkenta ja sen yhteydessä tapahtuneet pidätykset koskettivat sängen monia maalaisliittoa lähellä olleita henkilöitä, myös monet maalaisliiton kansanedustajat olivat valmiit allekirjoittamaan välikysymyksen. Asia muuttui kuitenkin ongelmalliseksi, kun yli puolet hallitusvastuuta kantavan ryhmän jäsenistä oli allekirjoittanut sen.²⁸

Hallituspuolueen edustajien runsaslukuinen liittyminen välikysymyksen allekirjoittajiin synnytti sängen ristiriitaisen tilanteen. Vaikka ryhmän edustajien enemmistö oli sisäministeri Leinon toiminnan tuomitsevan välikysymyksen takana, puolue enempää kuin presidenttikään ei toivonut välikysymyksen johtavan hallituksen hajoamiseen. Eduskuntaryhmän puheenjohtajana Urho Kekkonen saikin aiheen muistuttaa omaa ryhmäänsä siitä, että puolueen jäsenten velvollisuus olisi ollut ainakin ilmoittaa ryhmälleen osallistumisestaan välikysymykseen, koska hallituksen kaatamisella ei silloisessa tilanteessa sopinut leikitellä. Myös Heljas oli saanut tehtäväkseen tuoda eduskuntaryhmälleen oman ministeriryhmän ja pääministerin terveiset. Hän kertoi, että lukuisten maalaisliiton edustajien osallistuminen välikysymykseen oli tehnyt huonon vaikutuksen etenkin pääministeriin, joka oli toivonut, että asiasta olisi ennakkoon neuvoteltu kolmen hallitusryhmän kesken.

Syntyneestä ongelmallisesta tilanteesta huolimatta monet edustajat totesivat, että heidän oli ollut mahdotonta pidäytyä allekirjoittamasta välikysymystä pidätyksissä tapahtuneiden laittomuuksien vuoksi. He

toivoivat sisäministerin voivan selittää laittoman toimintansa perusteita välikysymyskeskustelun yhteydessä. Keskusteltuaan presidentti Paasikiven kanssa Kekkonen sai puolestaan tehtäväkseen toimia niin, ettei välikysymys johtaisi hallituksen kaatumiseen. Pitkällisen harkinnan jälkeen maalaisliiton ryhmä päättikin esittää välikysymyskeskustelussa oman pontensa, jossa se edellytti vain hallitusmuodon 6 §:ssä mainitun pidättämistä ja vangitsemista koskevan lainsäädännön kiireellistä aikaansaamista.²⁹

Valtiollisen poliisin (Valpon) toiminnan aiheuttama ristiriitainen tilanne jatkui maalaisliiton osalta vielä välikysymyskeskustelun yhteydessäkin. Leinon sovittelavasta vastauspuheenvuorosta huolimatta eräät maalaisliiton oikeistosiiven edustajat (Annala, Hirvensalo) arvostelivat eduskuntakäsittelyn yhteydessä valtiollisen poliisin toimintaa sangen ankarasti. Tähän arvosteluun yhtyi osaltaan myös Kekkonen, joka käyttämässään ryhmäpuheenvuorossa arvosteli ääriivasemmistoa siitä, että se oli valtiollisen poliisin ja ulkoparlamentaarisen toimintansa osalta poikennut kolmen suuren sopimuksesta. Mikäli tällainen toiminta jatkuisi, työnnettäisiin maalaisliitto tietoisesti pois hallitusyhteistyöstä.³⁰

Vaikka hallituksen kaatuminen välikysymykseen onnistuttiin yhteistoimin estämään, Valpon ja sisäministeri Leinon toimintaan kohdistunut julkinen arvostelu heikensi sekä Valpon että ääriivasemmiston yleistä asemaa. Olihan pelätty punainen Valpo joutunut ensi kerran julkisen arvostelun kohteeksi ja sen toiminta asetettu kyseenalaiseksi.³¹

Samalla kun välikysymyskeskustelu heitti julkisuudessa varjon Valpon ja sisäministeri Leinon toiminnan ylle, se huojensi ei-kansandemokraattisten ministerien asemaa hallituksessa ja antoi heille aseita puuttua sisäministeriön toimintaan yleensä. Viimeksi sanottu koski myös Heljasta. Kun valtiollisen poliisin toiminta herätti vielä seuraavan vuoden aikanakin runsaasti arvostelua ja antoi Paasikivelle aiheen puuttua siihen jälleen valtioneuvoston istunnossa 15. elokuuta 1947, teki Heljas arvosteluun viitaten ehdotuksen tutkimuksen toimeenpanemiseksi valtiollisen poliisin toiminnasta. Kun sekä Paasikivi että pääministeri Pekkala asettuivat tukemaan ehdotusta, päätti valtioneuvosto 1. syyskuuta 1947 asettaa erityisen toimikunnan selvittämään Valpon toimien lainmukaisuutta sekä sitä vastaan esitettyjen syytösten aiheellisuutta. Kyseisen toimikunnan puheenjohtajaksi määrättiin Vaasan läänin maaherra K. G. Ahlbäck. Vaikka komitean työ valmistui lopullisesti vasta kesällä

1948, jo komitean asettaminen ja tutkimustyön käynnistäminen Valpon toiminnan selvittämiseksi merkitsi vakavaa iskuja kommunistien ja pahamaineisen Valpon toiminnalle.³¹

Heljas kiinnitti vielä myöhemminkin syksyn 1947 aikana kriittistä huomiota Valpon toimintaan siltä osin kuin se kohdistui muun muassa emigrantteihin – erityisesti virolaisiin emigrantteihin. Hänen mielestään Valpo oli osoittanut tarpeetonta intoa ja aloitteellisuutta, mikä heitti varjonsa koko hallituksen ylle.³²

Ilmeisesti Heljas yritti joskus myös yksityisesti keskustella ministeriverinsa Leinon kanssa runsaasti levottomuutta herättäneistä Valpon toimista. Tällöin jo omiensaakin keskuudessa epäsuosioon joutunut Leino tyytyi vain toteamaan: ”Luuletko sinä, että minä tahdon kaikkea tätä, mutta minua pakotetaan, minä en voi.” Heljaksen oman arvion mukaan painostava osapuoli oli joko hänen oma puolueensa tai sitäkin kauempana olleet vaikuttajat.³³

8. PARIISIN RAUHANVALTUUSKUNNAN

JÄSENEÄ

1. RAUHANKOKOUKSEN VALMISTELU JA KIISTA DELEGAATIOSTA

Pekkalan hallituksen keskeiseksi ulkopoliittiseksi tehtäväksi muodostui sen syntyhetkistä lähtien kysymys rauhansopimuksen aikaansaamisesta. Tämän toivottiin voivan tapahtua voittajavaltiojen mahdollisesti jo kesällä 1946 koollekutsumassa suuressa rauhankonferenssissa Pariisissa. Kun rauhanteon uskottiin vahvistavan lopullisesti maan kansallista riippumattomuutta ja johtavan samalla valvontakomission ”herruuden” päättymiseen, sen aikaansaamista oli pidettävä maan kannalta keskeisenä tavoitteena.¹

Kun Pekkalan hallituksen ulkoasiainvaliokunta, johon Heljas kuului, kokoontui presidentti Paasikiven johdolla ensimmäiseen istuntoonsa 9. huhtikuuta 1946, kokouksen keskeisen asian muodosti kysymys rauhansopimuksen valmistelusta. Samalla kun presidentti selosti edellisen hallituksen asiassa suorittamia valmistelutoimia, hän herätti kysymyksen Neuvostoliiton kanssa ennen varsinaista rauhankokousta käytävien neuvottelujen tarpeellisuudesta. Näissä neuvotteluissa voitaisiin neuvostohallitukselle esittää lopullista rauhaa koskevia toivomuksia. Kun ulkoasiainvaliokunta asettui varsin yksimielisesti tukemaan presidentin esitystä, joka sittemmin sai myös Moskovan suostumuksen, päätettiin Moskovaan lähettää pääministeri Pekkalan johtama hallitusvaltuuskunta. Sen muodostivat pääministerin lisäksi valtiovarainministeri Törnngren, sisäministeri Leino ja maatalousministeri Vesterinen sekä kauppasopimusneuvotteluissa jo Moskovassa olleet ministerit Takki ja Svento.

Jo Moskovassa käytävien neuvottelujen sisältöä pohdittaessa nousi keskustelun kohteeksi sotakorvauksia, kauppaa ja kulttuuria koskeneiden kysymysten rinnalla kysymys luovutetuista alueista ja niitä koskevien rajojen tarkistamisesta. Ongelmalle loivat taustaa myös karjalaisten lähetystön presidentille ja ilmeisesti eräille valtioneuvoston jäsenillekin

asiassa esittämät vetoamukset. Vaikka rajojen tarkistamista koskevaan kysymykseen ei uskottu voitavan sanottavasti vaikuttaa, niin Paasikivi kuin häneen liittyen Heljas katsoivat, ettei Karjalan asiaa voitu muistiossa kokonaan sivuuttaa. Myös pääministeri Pekkala oli valmis jakamaan tämän käsityksen, mutta katsoi, että valmistelumuistion johtavana ajatuksena tuli olla rauhanehtojen Suomen kansantaloudelle aiheuttamat vaikeudet. Sen mukaisesti Suomen esittämiin toivomuksiin kuului ensimmäisenä – pääministerin muotoileman lopullisen muistion mukaan – sotakorvausten alentaminen, mikä auttaisi Suomea selviytymään muistakin velvoitteistaan. Kun myös karjalaisen siirtoväen sijoittaminen aiheutti maalle tuntuvia taloudellisia ongelmia, pääministeri päätyi esittämään muistiossaan toivomuksen Viipurin kaupungin ja sen lähiympäristön palauttamisesta Suomelle sekä viittaamaan karjalaisen väestön voimakkaaseen toiveeseen päästä takaisin entisille asuinsijoilleen. Tämä koski etenkin Karjalan pohjoisimpia osia. Muistioon sisältyi niin ikään toivomus Saimaan kanavan mahdollisesta käyttöön saamisesta rauhanteon jälkeen sekä mahdollisuus Porkkalan läpikulkuliikenteen järjestämisestä.²

Pekkalan 17. huhtikuuta 1946 Moskovaan matkustanut ministerivaltuuskunta saikin isäntien taholta ystävällisen vastaanoton ja tapasi ulkoministeri Molotovin ja varaulkoministeri Dekanosovin lisäksi myös itsensä Stalinin. Varsinkin samanaikaisesti käydyt kauppapoliittiset neuvottelut tuottivat Suomen kannalta sangen suotuisia tuloksia. Asennoituipa Stalin myös eräisiin suomalaisten rauhansopimusta koskeviin toiveisiin puolittain myönteisesti ja piti muun muassa sopimusta Saimaan kanavan käytöstä ja Porkkalan läpikulkuliikenteestä tulevaisuudessa mahdollisina. Sen sijaan hänen asenteensa suomalaisten aluetarkistuksia koskeviin toivomuksiin oli täysin kielteinen. Väli rauhan ehdot olivat siltä osin lopulliset.³

Vaikka suomalaisten elättelemät toiveet helpotuksista lopulliseen rauhansopimukseen jäivät varsinkin aluekysymysten osalta toteutumatta, Pekkalan valtuuskunnan saamat vähäiset myönnytykset loivat tilaa ainakin mahdollisuudelle pitää yllä toiveita uusista myönnytyksistä. Tämä koski myös presidentti Paasikiveä, joka muun muassa presidentti Ståhlbergin kanssa asiasta neuvoteltuaan päätyi käsitykseen, että Karjalan asia oli kaikkesta huolimatta otettava rauhanneuvotteluissa esille. Tämä oli suomalaisten velvollisuus, vaikka ei ollutkaan toiveita saavuttaa tu-

loksia. Ellei mitään Karjalasta mainittaisi, oma kansa enempää kuin ulkopuolisetkaan eivät sitä ymmärtäisi. Jälkeenpäin voitaisiin sanoa, että suomalaiset eivät olleet tehneet asiassa kaikkea voitavaansa. Saattoivatpa venäläisetkin vedota myöhemmin siihen, ettei suomalaisten taholta ollut edes esitetty muutosvaatimusta.⁴

Painetta aluekysymyksen esillä pitämiseksi olivat Paasikiven osalta omiaan vahvistamaan karjalaisen väestönsänsä häneen kohdistamat odotukset. Esittivätpä karjalaiset kansanedustajat hänelle kesäkuun puolivälissä karjalaisten kokouksen yhteisen vetoamuksen, että presidentti itse matkustaisi Moskovaan keskustelemaan Karjalan asiasta Stalinin kanssa. Vaikka Paasikivi torjui esityksen suoraltaan epärealistisena, hän lupasi kuitenkin saattaa asian pääministerin ja valtioneuvoston tietoon.⁵

Paasikiven Karjalan kysymyksen esillä pitämistä puolustava näkökanta sai kannatusta erityisesti Heljakselta, johon hänen oman puolueensa runsas karjalaisperäinen kannattajakunta oli niin ikään vedonnut ja joka viipurilaisen syntytaustansakin vuoksi saattoi tuntea poikkeuksellista kiinnostusta asiaan. Kun Paasikivi toi karjalaisten kansanedustajien vetoamuksen hallituksen ulkoasiainvaliokunnan käsittelyyn, Heljas asennoitui siihen jossakin määrin muita valiokunnan jäseniä myönteisemmin. Vaikka myös hän oli lopputuloksen osalta toisten tavoin täysin pessimistinen, hän kehotti kuitenkin presidenttiä harkitsemaan, olisiko joitain vähäisiä toiveita olemassa edes osittaisesta onnistumisesta. Kehottipa hän harkitsemaan myös mahdollisuutta kosketuksen ottamiseksi länteen, kuten eräät Itä-Euroopan maat olivat tehneet.⁶

Heljaksen lievä optimismi ja etenkin viimeksi mainittu vetoamus perustui arvattavasti vaikutelmiin, jotka hän oli saanut huhtikuun loppulla Parlamenttienvälisen liiton kokoukseen Kööpenhaminaan tekevältään matkalta. Sen aikana hän oli joutunut – ryhmälleen antamansa raportin mukaan – kiinnittämään huomiota paitsi Euroopassa kasvavaan venäläisvihaan myös englantilaisten osoittamaan myötätuntoon Suomea kohtaan, joka erään englantilaisen toteamuksen mukaan oli heille ”suosituin vihollinen”. Kun englantilaisten taholta tiedusteltiin niin ikään, halusiko Suomi edelleen ”säilyttää suhteensa ja kosketuksensa länteen”, tämä antoi Heljakselle luonnollisen aiheen viitata presidentille myös läntisten kosketusten mahdollisuuteen. Sen sijaan Suomen ei Heljaksen mielestä tullut asettaa mitään toivoa kasvavan venäläisvastaisuuden varaan.⁷

Vaikka myös Heljas omaksui sittemmin täysin kielteisen asenteen karjalaisten esittämään toivomukseen presidentin erillisestä Moskovamatkasta, hän piti toisaalta Pariisin rauhankokouksen valmistelujen jatkuessa myöhemminkin varsin johdonmukaisesti kiinni siitä näkemyksestä, ettei Karjalan kysymystä ollut lupa Pariisin kokouksessa sivuuttaa. Paasikiven käsitykseen yhtyen Heljas piti arveluttavana sellaista menettelyä, että Suomi jättäisi aluekysymykset kokonaan vaille huomiota. Sellaista eivät ymmärtäisi muut maat eivätkä omat kansalaiset. Siksi asian piti jo sisäpoliittisista syistä tulla kokouksessa esille. Asian esille ottaminen oli kuitenkin hänenkin mielestään tehtävä hyvin harkitusti.⁸

Samanaikaisesti kun hallituksen ulkoasiainvaliokunta jatkoi tulevan rauhankokouksen sisällön pohdintaa, tuli ajankohtaiseksi myös kysymys rauhankokousvaltuuskunnan kokoonpanosta. Jo kesäkuun lopulla presidentti Paasikivi kiinnitti ulkoasiainvaliokunnan kokouksessa alustavasti huomiota tähän asiaan. Tällöin hän mainitsi mahdollisena puheenjohtajaehdokkaana ulkoministeri Enckellin ja jäsenehdokkaana Voionmaan, Heljaksen ja Helon. Tuolloin käydyn lyhyen keskustelun yhteydessä Heljas toivoi puolestaan Karjalan edustajan nimittämistä valtuuskuntaan, mutta muun muassa Svento katsoi, että tämän asian hoitamiseen riittivät Heljas ja Voionmaa.⁹

Presidentin alustavat kaavailut eivät kuitenkaan miellyttäneet sisäministeri Leinoa, joka länsivaltojen ja Neuvostoliiton keskinäisen jännityksen lisääntyessä – ja ilmeisesti korkeammalta taholta saamiensa ohjeiden mukaisesti – toivoi Neuvostoliitolle myönteisempää kokoonpanoa. Sellaisena hän piti äsken Moskovassa vierailleen Pekkalan delegaation pohjalle rakentuvaa ratkaisua. Tätä silmällä pitäen ministeriryhmä, jonka muodostivat M. Pekkala, Vesterinen, Törngren, Leino ja E. Pekkala, matkustikin heinäkuun puolivälissä Kultarantaan neuvottelemaan presidentin kanssa valtuuskunnan kokoonpanosta. Matka oli siinä määrin salaperäinen, että Heljaskin näyttää saaneen siitä tietää ministeritoveriltaan Uuno Takilta vasta tapahtumahetkellä.¹⁰

Vedoten muun muassa siihen ennakkovaikutelmaan, jonka venäläiset saivat delegaation kokoonpanosta (Leino), ministeriryhmä ehdotti yhtäältä, että valtuuskunnan puheenjohtajaksi valittaisiin presidentin kaavaileman ulkoministeri Enckellin asemesta pääministeri Pekkala. Toisen keskeisen muutoksen presidentin kaavailuihin muodosti ehdotus Väinö Voionmaan jättämiseksi pois valtuuskunnasta; häntä piti etenkin

pääministeri Pekkala tehtävään sopimattomana. Hänen tilalleen Pekkala ehdotti Eino Kilpeä. Näytelmän sivuosassa ollut Vesterinen ilmoitti puolestaan, että karjalaiset toivoivat myös Vidingin nimeämistä valtuuskuntaan. Vastoin ministeriryhmän ehdotuksia presidentti Paasikivi ilmoitti kuitenkin pitävänsä tiukasti kiinni aiemmista kaavailuistaan ja totesi etenkin Enckellin olevan maan kannalta ”korvaamaton”.¹¹

Leinon ja häntä tukeneen Pekkalan yritys Pariisin valtuuskunnan ”soluttamiseksi” mahdollisimman neuvostomyönteiseksi ei johtanut sellaisenaan tulokseen. Kun syrjäyttämishankkeista syvästi loukkaantunut Enckell pyysi presidentiltä välittömästi eroa suunnitellun delegaation jäsenyydestä, tilanne johti päinvastoin ikävään keskusteluun ja presidentti Paasikiven riipaisevan suorasukaiseen purkaukseen seuraavissa ulkoasiainvaliokunnan ja valtioneuvoston istunnoissa. Kun Paasikivi kertoi ulkoasiainvaliokunnan kokouksessa 18. heinäkuuta Enckellin eroanomuksesta, katsoivat hänen lisäksi Takki, Heljas ja Svento, että Enckellin mukanaolo valtuuskunnassa oli välttämätöntä. Niin ikään he katsoivat, että Voionmaan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajana tulisi olla siinä mukana. Omasta puolestaan Heljas totesi edelleen vastoin Pekkalan ja Leinon ehdotusta, ettei Pekkalan johtama Moskovan-delegaatio ollut vastannut kokoonpanoltaan eduskunnan voimasuhteita. Myös muut eduskuntapuolueet voivat vaatia yhtä suurta edustusta kuin SKDL. Heljas halusi puolustaa erityisesti vanhan ”yhteistyökumppaninsa” Voionmaan asemaa ja huomautti, että jos tämä jäisi pois, eduskunta ei olisi lainkaan edustettuna valtuuskunnassa.¹²

Kun kysymys valtuuskunnan kokoonpanosta tuli seuraavana päivänä valtioneuvoston istuntoon, presidentti Paasikivi sai aiheen tunnettuun suorasukaiseen purkaukseensa pääministeri Pekkala ja ministeri Leinoa kohtaan. Tätä näytelmää ovat *Toivo Heikkilä*, *Yrjö Leino* ja *Tuomo Polvinen* jo aiemmin kuvanneet siinä määrin yksityiskohtaisesti, ettei siihen ole tarvetta tässä yhteydessä palata.¹³ Siitä huolimatta, että presidentti saattoi pääministerinsä taidot toimia rauhanvaltuuskunnan puheenjohtajana sangen kyseenalaiseen valoon, valtioneuvosto päätyi lopulta kompromissiin, jonka mukaisesti Pekkala päätettiin kuitenkin valita valtuuskunnan puheenjohtajaksi ja eroanomuksensa presidentin taituttelun jälkeen peruuttanut ulkoministeri Enckell varapuheenjohtajaksi. Rauhanvaltuuskunnan muiksi varsinaisiksi jäseniksi tulivat tuolloin tehdyn päätöksen ja myöhemmin suoritetun täydennyksen mukai-

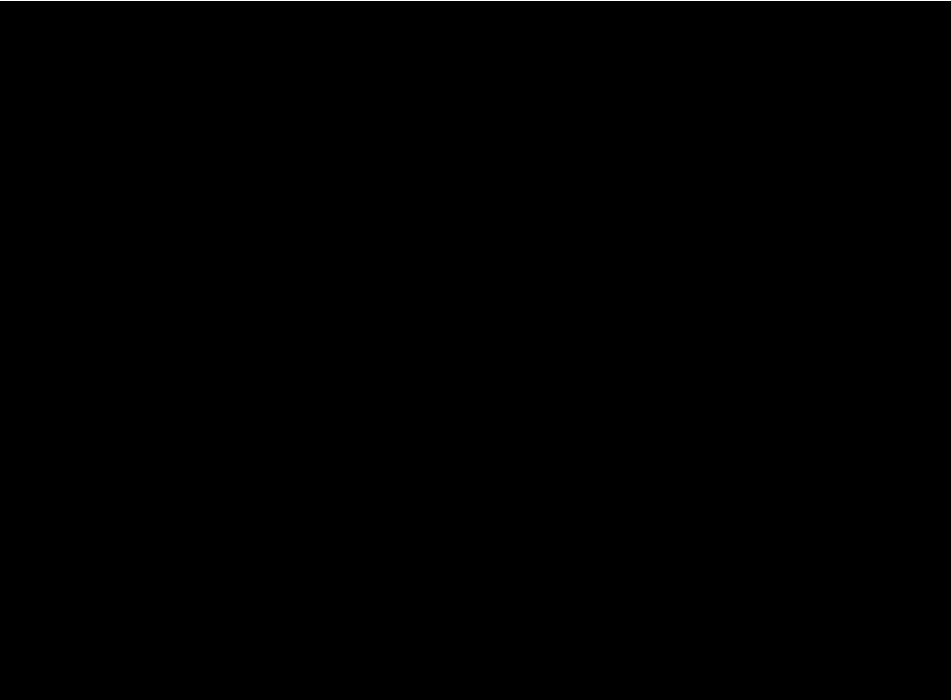
sesti Yrjö Leino, Lennart Heljas, Väinö Voionmaa ja John Österholm. Erimielisyyttä aiheutti myös valtuuskuntaan ehdotettujen lähettiläiden Cay Sundströmin, Johan Helon ja Eero A. Wuoren asema. Ministeri Takin ehdotuksesta ja Heljaksen kannattamana kysymys päätettiin ratkaista nimittämällä heidät valtuuskunnan ”poliittisiksi asiantuntijoiksi”, mikä tähtäsi selvästi äärivasemmiston edustuksen rajoittamiseen varsinaisessa valtuuskunnassa. Heidän lisäksi professori Kaarlo Kaira päätettiin niin ikään valita valtuuskunnan juridiseksi asiantuntijajäseneksi. Kun valtuuskuntaan valittiin lisäksi joukko eri alojen asiantuntijoita, sen kokonaisvahvuus nousi noin 30 henkilöön.¹⁴

2. RAUHANKOKOUKSEN RIITAISA ALKUNÄYTÖS

Samalla kun presidentti Paasikivi nimitti lopullisesti Suomen rauhanvaltuuskunnan, hän esitti sille myös yleisohjeensa. Presidentin antamien ohjeiden mukaan valtuuskunnan tuli kaikissa neuvotteluvaiheissa ensimmäisenä muistaa, että ”pysyväisten hyvien ystävyysuhteiden aikaansaaminen ja säilyttäminen Neuvostoliiton kanssa on Suomen ulkopoliittikan pääperiaate”, minkä vuoksi kaikkea kärkevyyttä tuli karttaa. Samoin suomalaisten tuli presidentin mukaan välttää kaikin tavoin antamasta sitä käsitystä, että suomalaiset halusivat intrigoida, juonitella, Neuvostoliiton selän takana.

Näistä keskeisistä periaatteista huolimatta Suomen hallitus ei kansanasetujen vaalijana voinut kuitenkaan toisaalta olla presidentin mielestä esittämättä Suomen näkökantoja ja toivomuksia myös aluekysymyksessä. Sen tuli muun muassa selostaa Karjalan ja Porkkalan taloudellinen ja historiallinen merkitys Suomelle. Samoin sen tuli kiinnittää huomiota maan taloudelliseen tilaan ja sille määrättyjen sotakorvausten aiheuttamiin rasituksiin sekä pyrkiä sille määrätyn sotakorvaussumman vähentämiseen. Tärkeimpiin päämääriin neuvotteluissa kuului presidentin mielestä niin ikään Suomen suvereniteetin ja perinteisen pohjoismaisen demokraattisen järjestyksen turvaaminen, jonka kanssa eräät rauhansopimusluonnoksen kansalaisoikeuksia koskevat määräykset olivat ristiriidassa.¹⁵

Presidentin ohjeet enempiä kuin samassa hengessä valmistettu puheluonnos, joka valtuuskunnan johtajan oli määrä pitää Suomen puolesta rauhankokouksen yleisistunnossa ja jonka valtuuskunta oli koti-

Pääministeri Peckalan johtama Suomen rauhanvaltuuskunta saapui Pariisiin 13. elokuuta 1946 ja usean viikon keskeytyksen jälkeen palasi kotimaahan 9. lokakuuta samana vuonna. Heljas piti osallistumista Pariisin rauhankokoukseen poliittisen uransa ehkä kaikkein raskaimpana kokemuksena. Kokouksen teki raskaaksi paitsi valtuuskunnan sisäiset erimielisyydet ja Neuvostoliiton torjuva asenne kaikkiin suomalaisten ehdottamiin lievennyksiin ennen muuta valtuuskunnan kokema nöyryyttävä kohtelu. Valtuuskunta sai kokea edustavansa sodan häviäjiin kuuluvaa maata. Ainoan valonpilkahduksen muodosti Heljaksen mielestä samanaikaisesti Pariisissa käyty Suomi–Ranska yleisurheilumaaottelu, joka päättyi suomalaisten voittoon. Vaikka Heljas ei suinkaan kuulunut urheilun intohimoiisiin harrastajiin, Suomen voitto siinä tilanteessa nostatti myös hänen mieltään siinä määrin, että hän muisteli sitä vielä 70-vuotispäivän haastattelussaan.

maassa hyväksynyt, eivät saaneet osakseen äärivasemmiston hyväksymistä Pariisissa, päinvastoin. Kun Pariisiin 13. elokuuta 1946 saapunut valtuuskunta kokoontui seuraavana aamuna ensimmäiseen istuntoonsa, jo seuraavana päivänä pidettäväksi aiotun puheen luonnos herätti voimakasta kritiikkiä. Arvostelun kärkeen asettuivat valtuuskunnan ”poliittisiksi asiantuntijoiksi” valitut lähettäjä Cay Sundström, Eero A. Wuori ja Johan Helo, joista etenkin Moskovan-lähettäjä Sundström esiintyi Heljaksen muistiinpanojen mukaan suorastaan ylimielisesti ja valtuuskuntaa kohtaan väheksyvästi. Arvostelun kärki kohdistui erityisesti puheluonnoksessa esitettyihin aluekysymystä ja Suomen suvereeniteettia koskeviin kohtiin, joita pidettiin vaarallisina, jopa tuhoisina. Kyseinen kritiikki sai tukea erityisesti ministeri Leinolta, mutta osaksi myös pääministeri Pekkjalalta.

Vastoin ”Moskovan ääntä” heijastelleen äärivasemmiston kantaa valtuuskunnan toiset jäsenet Heljas, Voionmaa ja Österholm pitivät välttämättömänä, että puhe noudatti presidentin antamia ohjeita, joita myös Suomen eduskunta ja kotimaan yleinen mielipide tukivat. Omassa puheenvuorossaan Heljas totesi, että hän ymmärsi kyllä hyvin epäilyjä, jotka kohdistuivat voimakasta esiintymistä vastaan kysymyksissä, jotka ehkä jo oli ratkaistu. Mutta suomalaisten huomautukset koskivat asioita, joista ulkovallat eivät olleet perillä. Tämän vuoksi aluekysymys oli ehdottomasti otettava esille. Huojennuksia rauhannehtoihin tuskin saatiin, mutta myös yleisen mielipiteen vuoksi asioihin oli puututtava presidentin ohjeiden mukaisesti, joihin oli oltu yleisesti tyytyväisiä.¹⁶

Kun yksimielisyyttä puheen sisällöstä ei syntynyt, kokous päätti puheenjohtajan ehdotuksesta asettaa kolmihenkinen työryhmän (Voionmaa, Wuori, Helo) laatimaan mielipiteiden yhteensovittamista. Lähinnä Voionmaan ja Wuoren toimesta syntyi uusi puheluonnos, jossa vastustusta herättänyttä aluekysymystä ja Suomen suvereeniteettia koskevia kohtia oli lievennetty sekä laadittu puheen alkuun lisäys Suomen ja Neuvostoliiton uudesta yhteisestä rauhan ja yhteistyön linjasta. Tämä uusi luonnos hyväksyttiin vielä samana päivänä valtuuskunnassa ainakin jossakin muodossa.

Oletettu yksimielisyys osoittautui kuitenkin jo seuraavassa hetkessä pelkäksi haaveeksi. Tähän vaikutti ratkaisevasti se, että Moskovan ”aulliksi avustajiksi ja tiedottajiksi” jo aiemmin asettuneet Leino ja Sundström veivät samana iltana pääministeri Pekkalan yksityisluonteiselle

tervehdyskäynnille itsensä ulkoministeri Molotovin luo, missä pääministeri teki hänelle selkoa seuraavana päivänä rauhankonferenssille pidettäväksi aiotusta puheesta. Niin kuin *Tuomo Polvinen* on kyseistä yöllistä vierailua selostaessaan perustellusti todennut, Molotov käytti suomalaisten avustajiensa hänelle järjestämää tilaisuutta hyväkseen pelotellakseen pääministerin ja karsiakseen seuraavana päivänä pidettäväksi aiotusta Suomen valtuuskunnan puheesta viimeisetkin Neuvostoliiton kannalta epämiellyttäväksi koetut toivomukset. Niinpä Molotov antoi ymmärtää hallituksensa pysyvän välirauhansopimuksen sisältämissä määräyksissä niin sotakorvausten kuin aluekysymystenkin osalta ja ihmetteli, miksi suomalaiset esittivät puheessaan nyt uusia, odottamattomia vaatimuksia, mikä hänen venäläisestä sananlaskusta poimimansa esimerkin mukaisesti merkitsi ”tervaisen lusikan työntämistä ystävyiden hunajapurkkiin”. Hän arveli suomalaisten päätyneen tähän niiden ulkomaisten piirien yllytyksestä, jotka olivat tyytymättömiä suomalais-neuvostoliittolaisten suhteiden suotuisaan kehitykseen, ja katsoi, ettei tästä hyvää seuraisi.

Leinon ja Sundströmin toimesta pääministerille järjestetty Molotovin yöllinen ”puhuttelu”, johon pääministeri yksin jääneenä oli joutunut nöyrästi alistumaan, aiheutti välittömästi uuden käänteen delegaation johtajan toiminnassa. Kun valtuuskunta kokoontui seuraavana aamuna, 15. elokuuta istuntoonsa, itsensä umpikujaan ajanut Pekkala hämmästytti kokousta ilmoittamalla, ettei hän voinut vastata myöhemmin iltapäivällä Luxembourgin palatsissa pidettäväksi aiotusta valtuuskunnan puheesta. Tähän hän ilmoitti syyksi yksityisen vierailunsa Molotovin luona sekä tämän omaksuman kielteisen asenteen suomalaisten puheluonnoksessa esittämiin tiettyihin näkökohtiin. Asiasta vasta tässä vaiheessa kuultuaan valtuuskunnan jäsenet Österholm, Voionmaa ja Heljas esittivät paheksumisensa eräiden valtuuskunnan jäsenten toisten selän takana harrastamasta yksityispolitiikasta ja katsoivat sen heikentäneen valtuuskunnan neuvotteluasemaa. Ulkoministeri Enckell, jonka tehtäväksi puheen pitäminen oli jo aiemmin uskottu, katsoi puolestaan, että puheen pitäminen sovitussa muodossa merkitsisi Molotovilta saadun ennakkovaroituksen jälkeen protestia, mistä syystä joko puhetta oli muutettava tai sen pitämiseksi pyydettyä konferenssilta lykkäystä.

Kokous päätti turvautua ensiksi mainittuun vaihtoehtoon ja antaa Wuoren tehtäväksi uuden kompromissiehdotuksen laatimisen. Vaikka Leino Molotovin tahtoa seuraten halusi jättää puheesta kaikki alue-

kysymystä koskevat viittaukset pois, hänen tahtonsa ei täysin toteutunut. Myös Wuoren valmisteleva kompromissiehdotus, jota Heljas ja Voionmaa tosin pitivät alkuperäistä puheluonnosta heikompana, sisälsi viittauksen Suomen kärsimisiin aluemenetyksiin ja niiden aiheuttamiin taloudellisiin rasituksiin sekä toivomuksen rauhansopimuksessa näiltä osin saataviin lievennyksiin.

Lähes uskomattomilta vaikuttaneiden käännteiden jälkeen lopullinen puheteksti valmistui viime hetkellä ennen valtuuskunnan siirtymistä tapahtumapaikalle Pariisiin Luxembourg-palatsiin. Vastuusta irtisanoutuneen valtuuskunnan puheenjohtajan asemesta ranskankielisen puheen esitti ulkoministeri Enckell, kun taas Suomen delegaatio sai kuunnella sitä salin taaimmaisilta penkkiriveiltä.¹⁷

Valtuuskunnan sisäisten ristiriitojen ohella rauhankokouksen alkuvaiheet muodostuivat myös ulkonaisen kulkunsa puolesta kokouksen osanottajille varsin masentaviksi. Niinpä Heljas kuvasi tapahtumien kulkua Savon Sanomille lähettämässään Pariisin-kirjeissä hiukan ironiseen, mutta samalla ahdistuneeseen sävyyn. Hän kertoi muun muassa, miten voitettujen maiden edustajat tuotiin yksitellen saliin, missä he saivat istua viimeiselle tuoliriville. He saivat todella tuntea olevansa voitettuja tai ehkä paremmin sanottuna tuhlaajapoikia, ”joiden pitäisi tässä hyvien ja oikeamielisten seurassa hävetä harharetkiään”. Myös Suomen valtuuskunnan johdattelua salin taaimmaisille istuimille Heljas kuvasi syvästi nöyryyttäväksi: ”Astuimme kuin syytetyt tuomarinsa eteen puolustautumaan ja armoa pyytämään.”¹⁸

Suomen valtuuskunnan yleisistunnon puhetekstiinsä viime hetkellä tekemät muutokset enempää kuin valtuuskunnan muutoin osoittama ”nöyryys” eivät kuitenkaan osoittautuneet riittäviksi venäläisten silmissä. Tämä tuli ilmi erityisesti siinä puheenvuorossa, jonka ulkoministeri Molotov käytti yleisistunnossa voitettujen valtioiden puheenvuorojen jälkeen. Puheenvuorossaan Molotov torjui Suomen taholta esitetyt toiveet rauhanehtojen tarkistamiseksi uusina ehdotuksina sekä alueellisten tarkistusten että sotakorvausveloitteiden osalta ja vaati välirauhanehtojen säilyttämistä sellaisenaan. Samalla Molotov varoitti painokkaasti Suomea antautumasta aseeksi suurvaltojen välisissä ristiriidoissa. Hän vakuutti Neuvostoliiton harjoittavan hyvän naapurisuuden politiikkaa Suomea kohtaan, mikäli Suomi harjoittaisi samanlaista politiikkaa eikä muuttuisi jälleen toisten käsissä olevaksi aseeksi Neuvostoliittoa vastaan

tai pyrki keinoilemaan suurvaltojen kesken ilmenevillä erimielisyyksillä. Tällainen kokeilu, jossa Suomea käytettäisiin aseena toisten suurvaltojen käsissä Neuvostoliittoa vastaan, osoittautuisi Molotovin uhkauksen mukaan sängen ikäväksi Suomelle.¹⁹

Molotovin puheenvuorossa kuvastui selvästi länsivaltojen ja Neuvostoliiton välillä Pariisin kokouksen kynnyksellä kasvanut jännitys sekä siihen liittynyt pelko Suomen mahdollisesta yrityksestä tukeutua rauhanneuvotteluissa länsivaltojen apuun. Olihan voittajavaltojen keskinäisen jännityksen lisääntyminen ja Neuvostoliiton vastaisen mielialan kasvaminen Pariisin kokouksen kynnyksellä käynyt kaikille ilmeiseksi ja Englannin entisen pääministerin Winston Churchillin Fultonin puheessaan keväällä 1946 esittämä taisteluhuuto patojen rakentamiseksi leviävää neuvostokommunismia vastaan tullut jo laajojen piirien tietoisuuteen.²⁰ Torjuakseen jo ennakolta länsivaltojen mahdolliset sekaantumisyriykset Suomea koskeviin rauhanehtoihin Molotov ja häntä avustaneet suomalaiset kommunistit halusivat varmuuden vuoksi siivota suomalaisdelegaation kannanotot vähäisimmästäkin kriittisistä.

Suomen valtuuskunnan ”pitämiseksi ruodussa” Molotovin viitoittamalla tavalla Neuvostoliiton Pariisissa olleet edustajat halusivat jakaa myös yksityisesti varoituksia epäilyttävinä pitämilleen Suomen valtuuskunnan jäsenille. Niinpä eräs Neuvostoliiton valtuuskunnan jäsen (Korolev) arvosteli jo samana iltana Hollannin lähetystön kutsuilla tapaamalleen Heljakselle Suomen valtuuskunnan puheenvuoroa. Hän piti parempana, että suomalaiset keskustelisivat asioistaan ja toiveistaan suoraan Moskovan kanssa. Helsingin ja Moskovan yhteys oli hänen mielestään asian käsittelylle kansainvälistä foorumia edullisempi.

Seuraavana päivänä järjestetyillä Puolan lähetystön kutsuilla Heljas sai puolestaan tavata Neuvostoliiton varaulkoministerin Vyshinskin, joka ystävällisessä hengessä ihmetteli, miten rajanaapurit Suomi ja Neuvostoliitto olivat ajautuneet huonoihin suhteisiin ja sotaan keskenään. Uutena kannustavana esimerkkinä hän viittasi Puolaan, missä aiemmin oli niin ikään vihattu Venäjää, mutta jolla nyt oli erittäin ystävälliset suhteet Neuvostoliittoon. Samalla Vyshinski sai aiheen varoittaa suomalaisia uusista läntisistä ystäväistä, jotka pikemminkin vain vahingoittivat heitä.

Heljaksen osaksi tullessiin varoituksiin ja uusiin ystävyyden vakuuteluihin liittyi läheisesti myös karmaisevia esimerkkejä eräiden Itä-Euroopan maiden neuvostoystävydestä maksamasta hinnasta. Niinpä

Bulgarian parlamentin puhemies kertoi Heljakselle edellä mainituilla Puolan lähetystön kutsuilla maansa uudesta poliittisesta järjestyksestä. Puhemiehen kertoman mukaan kaksi tuhatta vanhan järjestelmän kannattajaa oli tuhottu ja kymmentuhatta pantu keskitysleireihin. Nämä olivat kertojan mukaan sellaisia, jotka eivät olisi voineet elää ja mukautua Bulgarian uuteen järjestykseen. ”Siksi oli parempi, että ne erotettiin kansakunnan yhteydestä.”²¹

Puhemiehen nähtävästi täysin vilpittömässä tarkoituksessa maansa uusimmasta kehityksestä esittämä kertomus tuskin innosti ainakaan Heljasta tälle ystävyyden tielle. Tapaus jäi ilmeisesti kuitenkin askarruttamaan häntä siinä määrin, että hän kertoi siitä myöhemmin myös Paasikivelle, kuten tuonnempana käy ilmi.

Samankaltaisten yksityisten varoitusten kohteeksi kuin Heljas joutui Suomen valtuuskunnan jäsenistä myös Väinö Voionmaa. Jo edellä mainituilla Puolan lähetystön kutsuilla Neuvosto-Eestin ulkoministerinä Neuvostoliiton valtuuskunnassa toiminut professori Hans Kruus antoi vanhan kollegansa Voionmaan ymmärtää, että Neuvostoliiton valtuuskunnan piirissä oltiin yleisesti tyytymättömiä Suomen yleiskokouksessa käyttämään puheenvuoroon.²²

Nähtävästi yksityiset varoitellut kohdistuivatkin ensisijaisesti niihin Suomen Valtuuskunnan jäseniin, joiden tiedettiin pitäen kiinni Suomen valtuuskunnan alkuperäisestä ohjelmasta ja presidentti Paasikiven ohjeista, jotka Leinin ja Sundströmin ystävällisellä välityksellä oli saatettu venäläisten tietoon.

3. RISTIRIIDAT SYVENEVÄT

Pariisin rauhankokouksen yleiskeskustelun ja hävinneiden maiden kuulemisen päätyttyä 15. elokuuta 1946 kokous siirtyi uuteen eli ns. valiokuntavaiheeseen. Tällöin Suomen valtuuskunnalla kuten muillakin hävinneillä mailla oli mahdollisuus esittää kirjalliset huomautuksensa rauhansopimusluonnokseen ja sen yksityiskohtiin. Kun Suomen valtuuskunta ei ollut edellisessä vaiheessa luopunut kaikista rauhanehdoihin liittyneistä lievennystoivomuksista, tämä antoi neuvostovaltuuskunnan taholla aiheen epäillä, että suomalaiset varoituksista huolimatta puuttuisivat kirjallisissa muistutuksissaan Neuvostoliitolle kiusallisiin yksityiskohtiin ja turvautuisivat samalla lännen apuun.

Torjuakseen jo ennakolta mahdollisen ristiriitatilanteen neuvostovaltuuskunta näki tehtäväkseen ryhtyä uusiin painostustoimiin Suomen valtuuskunnan pitämiseksi ”ruodussa”. Tähän tarjosivat mahdollisuuden Suomen valtuuskunnan piirissä jo aiemmin ilmenneet erimielisyydet sekä sen eräiden jäsenten – Leinin, Sundströmin – neuvostodelegaation kanssa harjoittama salainen yhteistyö. Nähtävästi edellä mainittujen ”yhdyshenkilöiden” välittämän kehotuksen pohjalta valtuuskunnan puheenjohtaja Pekkala teki valtuuskunnalleen ehdotuksen, että hän yhdessä ulkoministeri Enckellin kanssa kääntyisi vielä samana iltana Molotovin johtaman neuvostovaltuuskunnan puoleen tiedustellakseen Suomen mahdollisuuksia. Tähän puheenjohtajan esitykseen valtuuskunta antoiikin 18. elokuuta suostumuksensa.²³

Keskustelujen sijasta vierailu sai kuitenkin kokonaan toisen luonteen. Molotovin asemesta vieraat vastaanottanut varaulkoministeri Vyshinski käytti tilaisuutta hyväkseen ilmaistakseen nyt Suomen delegaation puheenjohtajan lisäksi myös sen varapuheenjohtajalle tyytymättömyytensä Suomen yleisistunnossa käyttämään puheenvuoroon syyttäen sitä samalla pyrkimyksestä turvautua lännen apuun. Näin Suomi halusi vain jatkaa vanhaa politiikkaansa. Aselepoehdot olivat järkkymättömät. Uhkaavassa äänilajissa varaulkoministeri varoitti: ”Koettakaa vain saada raja siirrettyksi lähemmäksi Leningradia vieraalla avulla, koettakaa myös tehdä sama muihin toivomuksiin nähden, niin saatte nähdä, mihin se johtaa.” Jo tähänastinen Suomen delegaation esiintyminen oli varaulkoministerin mielestä vain heikentänyt asenteita eräiden Suomen toivomusten osalta.

Vyshinskin aggressiivinen esiintyminen ei jättänyt tilaa suomalaisille vieraille. Ulkoministeri Enckell yritti turhaan Vyshinskin syytösten vastapainoksi vedota siihen tosiasiaan, että suomalaiset olivat tietoisesti halunneet välttää kaikkea turvautumista ”vieraan avun etsintään” ja vain omalle kansalleen vastuullisina esittää vaatimattomia lievennystoivomuksia rauhanehdotoihin myös aluekysymysten osalta. Osoituksena Suomen täysin korrektista toiminnasta oli ulkoministerin mielestä ollut se, että se oli Pariisissäkin ollut yhteydessä vain Neuvostoliiton delegaation kanssa.²⁴

Vyshinskin korostetun jyrkkä varoitus suomalaisten välirauhanehdotoihin esittämien muutosvaatimusten johdosta ja selvä viittaus turvautumisesta lännen apuun kieli entistäkin selvemmin asian yleispoliittisesta luonteesta. Jännityksen lisääntyessä neuvostodelegaatio pelkäsi entistäkin enemmän länsivaltojen sekaantumista Suomen asiaan, jonka se

tiesi vanhastaan kiinnostavan näitä. Samalla Vyshinskin varoitus saattoi Suomen rauhanvaltuuskunnan entistäkin tukalampaan asemaan, koska sen alun perin saamat ohjeet ja kansan mielipide edellyttivät myös venäläisten kiusallisiksi kokemien kysymysten esille ottamista. Kun valtuuskunta yritti turhaan saada Helsingistä uuden tilanteen edellyttämiä ohjeita sekä sotakorvausten että aluekysymysten ja poliittisten artiklojen osalta komissiolle annettavia vastauksia varten, se joutui lopulta itse määrittelemään toimintalinjansa Helsingistä saamansa liikkumavapauden puitteissa.²⁵

Valtuuskunnan piirissä ilmeni selvästi erimielisyyttä jo Helsingistä saadun vastaussähkeen tulkinnasta. Kun valtuuskunnan jäsenet Pekkala, Leino ja Enckell olivat sitä mieltä, että valtuuskunnalle oli annettu vapaat kädet arvioida tilannetta ja toimia vastauksissaan sen mukaisesti, katsoivat Heljas ja Voionmaa, että valtuuskunnan liikkumavapautta rajoittivat edelleen sen alun perin Helsingistä saamat toimintaohjeet. Mainitulla tulkinnallaan Heljas ja Voionmaa pyrkivät luonnollisesti varmistamaan mahdollisuutensa puuttua ainakin joihinkin kiistanalaisiin asioihin vastausten yhteydessä.

Syntyneessä ristiriitatilanteessa valtuuskunnan jäsenet Pekkala ja Leino omaksuivat sen kannan, että kirjallisissa huomautuksissa oli tyydyttävä mahdollisimman vähiin muutosehdotuksiin ja luovuttava etenkin kaikista aluekysymyksiä koskevista viittauksista.

Jos valtuuskunta toimisi niin, että suhteet Neuvostoliittoon kylmenivät, siitä saattoi Pekkalan mielestä olla arvaamattomia seurauksia. Tälle käsitykselleen he saivat etenkin valtuuskunnan poliittisten asiantuntijajäsenten – Sundströmin, Helon, Wuoren – tuen. Etenkin aluekysymysten osalta tätä käsitystä asettui tukemaan myös Vyshinskin ”puhuteluissa” ollut ulkoministeri Enckell. Hänenkin mielestään aluekysymysten uudelleen esille ottaminen merkitsi Vyshinskin esittämän kannanoton jälkeen mielenosoitusta, joka saattoi vaarantaa suhteiden hoitoa Neuvostoliittoon. Valtuuskunta oli hänen mielestään täyttänyt velvollisuutensa tuodessaan asian julki yleisistunnon puheenvuorossaan.²⁶

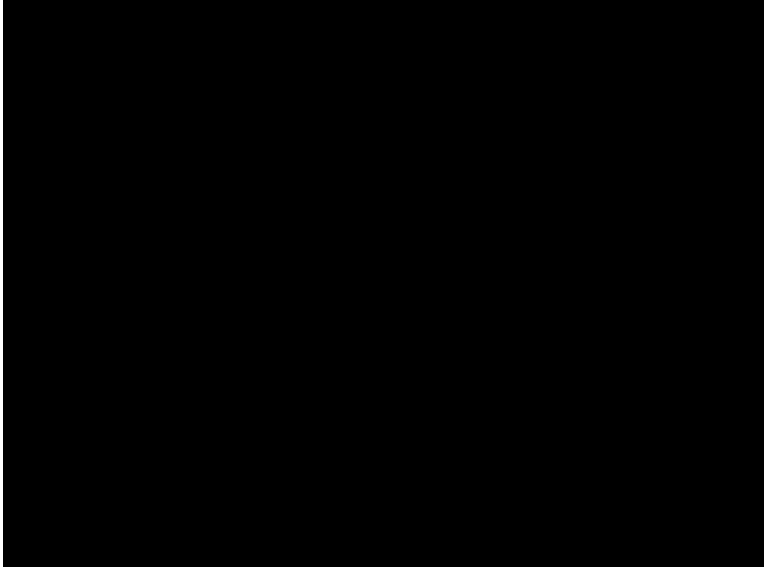
Toisin kuin edellä mainitut valtuuskunnan jäsenet Heljas, Voionmaa ja Österholm katsoivat, että koska valtuuskunta oli jo yleispuheenvuorossaan esittänyt myös aluekysymystä koskevia toivomuksia, olisi outoa, jos se tyystin vaikenisi asiasta tässä yhteydessä. Siksi kirjallisten huomautusten yhteydessä voitaisiin ainakin viitata Enckellin puheen-

vuorossaan mainitsemiin alueellisiin toivomuksiin, kuten Voionmaa ko-rosti. Kun eräät valtuuskunnan jäsenet, ennen muita Helo ja Wuori, ar-vestelivat varsin voimakkaasti vastalauseen esittäneitä ja syyttivät heitä taktikoinnista ja arkailusta omien puolueidensa ja kotimaisen mielipiteen edessä, sai Heljas aiheen puolustautua ja vedota tässä yhteydessä muun muassa itsenäiseen toimintaansa sotavuosina. Pääasia ei hänen mielestään ollut puolueen kanta tai muu sellainen vaan maan etu ja maine. Kun valtuuskunta oli yleisistunnossa puhunut rajoista, koko maailma odotti siltä myös tätä koskevia ehdotuksia. Ellei niitä esitettäisi, sen katsottaisiin tapahtuneen Neuvostoliiton painostuksesta, jolloin Suomen maine vapaana maana olisi vaarassa ja se käsitettäisiin vasallivaltioksi. Koska valtuuskunta oli saanut kutsun ja saapunut rauhankokoukseen, sen tuli Heljaksen mie-lestä esittää näkökantansa myös rajakysymyksessä.²⁷

Kun pääministeri Pekkala asettui aluekysymystä koskevien toivo-musten osalta valtuuskunnan lopullisessa äänestyksessä tukemaan Lei-non ja Enckellin kantaa, jäi Heljaksen, Voionmaan ja Österholmin alue-kysymysten mainintaa puolustava esitys vähemmistöön ja pois kirjalli-sista huomautuksista. Sen sijaan valtuuskunta päätyi kirjallisissa huo-mautuksissaan esittämään toivomuksensa sotakorvausten vähentämi-seksi ja jätti muutosehdotuksensa eräisiin ns. poliittisiin artikloihin, joi-ta koskeva valmistelu jäi Voionmaan muistelmien mukaan lähinnä hä-nen, Heljaksen ja Österholmin sekä valtuuskunnan lainopillisten asian-tuntijoiden valmistelun varaan.²⁸

Ääriivasemmiston Neuvostoliiton valtuuskunnan painostuksella rau-hanvaltuuskunnassa saavuttama voitto kääntyi kuitenkin kotimaan ylei-ässä mielipiteessä välittömästi sitä vastaan. Niinpä Heljaksen vaikutus-piiriin kuulunut Savon Sanomat luonnehti välittömästi pääkirjoitus-palstallaan valtuuskunnan päätöstä ”sabotoivien maanmiesten” aikaan-saannokseksi. Nähtävästi Heljakselta saamiensa tietojen perusteella lehti totesi syyttävästi, että Suomen valtuuskunnan enemmistö oli pidättynyt tekemästä tiettyjä lievennysehdoituksia rauhanehtoihin, koska tämä voi-tiin kommunistien tulkinnan mukaan selittää kääntymiseksi Neuvosto-liittoa vastaan. Siten Suomen valtuuskunta oli lehden mielestä joutunut kommunistien ”sabotoinnin” vuoksi pidättymään alueellisista toivomuk-sista, jotka olivat kuuluneet valtuuskunnan alkuperäisiin ohjeisiin.²⁹

Savon Sanomien kannanotto oli viitteenä siitä, millä tavoin kotimai-nen mielipide tulisi asennoitumaan delegaation enemmistön omaksu-maan kantaan.

Pariisista kotimaahan lomalle palannut Heljas kotona Kuopion Pappilanmäellä. 1940-luvun kiireisinä ja vaiherikkaina vuosina, Heljas ehti matkustaa kotiin vain viikonloppuisin, jos silloinkaan.

4. KOTIMAINEN RAUHANKRIISI JA PARIISIN PÄÄTÖS

Neuvostovaltuuskunnan Pariisissa esittämät varoitukset puuttumisesta aluekysymyksiin sekä turvautumisesta lännen apuun eivät rajoittuneet vain Pariisiin ja rauhanvaltuuskuntaan. Asian ilmeinen arkaluonteisuus sai Moskovan turvautumaan vielä tätäkin laaja-alaisempiin ehkäisytoimiin suomalaisten vaijantamiseksi tässä asiassa. Tätä osoitti SKP:n rauhanvaltuuskunnan Moskovasta äsken palanneen Hertta Kuusisen johdolla käynnistämä kampanja. Lehtikirjoituksissa, työmaa- ja torikokouksissa sekä erilaisissa julkilausumissa pyrittiin osoittamaan, ettei Suomen valtuuskunta ollut esiintynyt Pariisissa kyllin nöyrästi ja alistuvasti. Niin kuin *Tuomo Polvinen* on Paasikivi-elämäkerrassaan osoittanut, tämä sittemmin kotimaisen rauhankriisin nimellä tunnettu kampanja kohdistui paitsi Enckellin rauhankokouksen yleisistunnossa pitämää puhetta myös itseään tasavallan presidenttiä vastaan, jonka katsottiin omakoh-

taisesti johtaneen taistelua ”taantumuksen” puolesta. Vaadittiinpa eräissä vetoimuksissa myös rauhanvaltuuskunnan vaihtamista ”demokraattisen väestöosan” pyrkimyksiä paremmin vastaavaksi.³⁰

SKP:n Moskovan toivomuksesta aloittama kampanja heijastui välitömästi myös Pariisin rauhanvaltuuskunnan toimiin. Niinpä valtuuskunnan jäsenet saivat yllättäen kuulla, että valtuuskunnan puheenjohtaja ja ministeri Leino aikovat matkustaa vierailulle kotimaahan. Kyseinen tieto herätti toisten valtuuskunnan jäsenten keskuudessa epäilyä, että tämä johtaisi liian yksipuolisen informaation välittymiseen kotimaahan Pariisin kokoustapahtumista. Heränteen kritiikin vuoksi valtuuskunta joutuikin päättämään, että pääministerin ja ministeri Leinon lisäksi myös valtuuskunnan jäsenet Heljas ja Voionmaa matkustaisivat väliaikaisesti kotimaahan, kun taas ulkoministeri Enckell ja edustaja Österholm sekä pääosa asiantuntijajäsenistä jäisivät Pariisiin. Tämän päätöksen mukaisesti neljä valtuuskunnan varsinaista jäsentä, heidän joukossaan Heljas ja Voionmaa, matkusti 31. elokuuta kolme viikkoa kestäneelle kotilomalle Suomeen.³¹

Valtuuskunnan piirissä syntynyt täydellinen luottamuspuola puheenjohtajan tukeman enemmistön ja vähemmistön kesken johti siihen, että vähemmistöön jääneet Heljas ja Voionmaa kiiruhtivat välittömästi kotimaahan saavuttuaan informoimaan omiaan ja oikaisemaan SKP:n kampanjassa esitettyjä väitteitä. Yhteisen sopimuksen mukaisesti Voionmaa vieraili jo 31. elokuuta yksityisesti presidentti Paasikiven luona ja esitti tälle yksityiskohtaisen kuvauksen valtuuskunnan toiminnasta.³² Heljas antoi puolestaan aluksi Savon Sanomille laajahkon haastattelun, jossa hän totesi kommunistien rauhanvaltuuskuntaa vastaan kohdistaman liikehännän vaarantavan Suomen osakseen saamaa ulkomaista arvonantoa ja luottamusta. Vastoin SKP:n taholta esitettyjä väitteitä, että neuvotteluissa oli sivuutettu eduskunnan ja kansan tahto, Heljas vakuutti, että valtuuskunnan saamat esitykset ja ohjeet olivat olleet eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan yksimielisesti hyväksymiä. Valtuuskunnan piirissä olikin herättänyt suurta hämmennystä tieto siitä, että kotimaassa oli liikehditty asioissa, jotka olivat olleet selviä ja yhteisesti hyväksytyjä jo valtuuskunnan Suomesta lähtiessä. Samalla Heljas torjui valtuuskunnan toiminnasta Suomen lehdistössäkin esitettyjä vääriä tietoja ja totesi täysin perättömäksi muun muassa AP-tietotoimiston välityksellä levitetyn tiedon eräästä hänen muka Pariisin lentokentällä antamastaan haastatte-

lusta. Samalla kun Heljas vakuutti ulkomailla tunnettavan Suomea kohtaan varsin suurta myötätuntoa, hän varoitti toisaalta liiallisista toiveista myös taloudellisten helpotusten saamiseksi rauhanehtoihin.³³

Heljaksen antaman haastattelun innoittamana Savon Sanomat jatkoikin tämän jälkeen lähes päivittäin Pariisin rauhankokousta koskevaa kirjoitteluaan ja kohdisti voimakasta kritiikkiä kommunistien liikehdintää vastaan.³⁴

Toisin kuin Voionmaa ja Heljas pääministeri Pekkala arveli eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle muutamaa päivää myöhemmin antamassaan selonteossa syntyneiden vaikeuksien johtuneen lähinnä valtuuskunnan kokoonpanosta ja siitä, ettei valtuuskunta ollut kriittisessä tilanteessa saanut Helsingistä uusia ohjeita. Siten valtuuskunta oli joutunut toimimaan oman harkintansa mukaan. Yleisistunnossa käyttämässään puheenvuorossa valtuuskunta oli pääministerin selityksen mukaan puuttunut kuitenkin myös ohjeiden edellyttämään aluekysymyksen.³⁵

Pääministerin selonteosta poiketen Heljas kertoi omalle eduskuntaryhmälleen antamassaan raportissa, miten eräiden valtuuskunnan jäsenten Neuvostoliiton valtuuskuntaan tekemät yksityiset vierailut olivat johtaneet delegaation toisten jäsenten painostamiseen sekä valtuuskunnan poikkeamiseen hallituksen Helsingissä vahvistamista toimintaohjeista. Tämä oli koskenut erityisesti aluekysymyksiä. Hänen mielestään mitään muutoksia rajoihin ei ilmeisesti olisi saatu, vaikka tätä koskevat kirjalliset toivomukset olisi esitetty. Tulevaisuuden vuoksi ja historiallisista syistä näitä koskevat huomautukset olisi kuitenkin hänen mielestään pitänyt tehdä.³⁶

Ryhmän vahvan karjalaisedustuksen vuoksi Heljaksen selonteko synnytti sen keskuudessa sängen vilkkaan keskustelun. Samalla kun monet maalaisliiton eduskuntaryhmän jäsenet ilmaisivat tyytymättömyytensä Heljaksen toimintaa kohtaan ja katsoivat hänen menetelleen presidentin, hallituksen ja puolueen hyväksymien ohjeiden mukaisesti, he kohdistivat varsin ankaraa arvostelua valtuuskunnan enemmistön toimintaa vastaan ja vaativat, että maalaisliiton tulisi jo historiallisista syistä tuoda oma kantansa julkisuuteen (Juho Niukkanen). Vaikka asia oli etenkin aluekysymyksen osalta auttamattomasti loppuun käsitelty, tiedot valtuuskunnan enemmistön ja kommunistien menettelystä oli saatettava kansan ja erityisesti siirtoväen tietoon. Katsoipa myös eduskuntaryh-

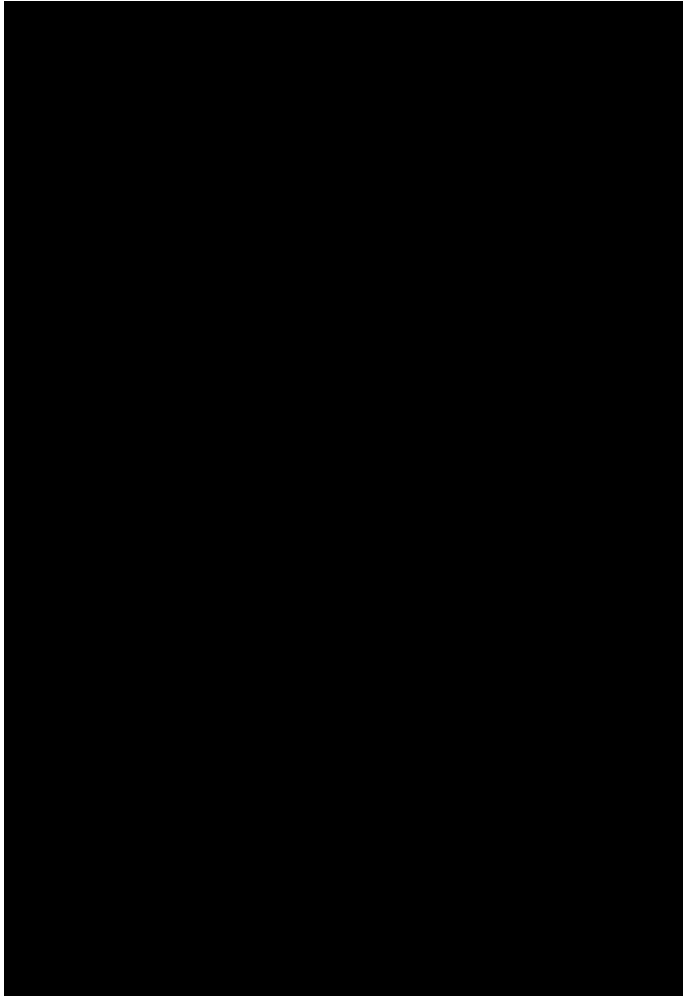
män puheenjohtajana toiminut Urho Kekkonen kommunistien tehneen pahan taktisen virheen, josta he joutuisivat vielä kerran tilille kansan edessä. Vaikka monet maalaisliiton ryhmän jäsenet toivoivat asian tuomista jo tässä vaiheessa eduskunnan käsittelyyn, ryhmä päätti pidettyä tästä peläten sen aiheuttavan ulkopoliittisesti arkaluonteisen keskustelun ja johtavan mahdollisesti myös hallituksen hajoamiseen.³⁷

Asia herätti maalaisliiton ryhmän taholla siinä määrin ärtymystä, että se palasi vielä hetkeä myöhemmin kysymykseen ja pohti erillisen julkilausuman antamista sen johdosta. Myös julkilausumaa pidettiin kuitenkin siinä määrin voimakkaana mielenilmauksena, että ryhmä päätti sen asemesta tyytyä julkaisemaan artikkelin puolueen omassa lehdistössä. Samalla kun puolue kyseisessä artikkelissa ilmaisi paheksumisensa kommunistien toimintaa kohtaan, se antoi toisaalta varauksettoman tunnustuksensa Heljakselle, joka sen mielestä kaikissa asian käsittelyvaiheissa oli edustanut annettujen ohjeiden mukaista kantaa. Karjalaista siirtoväkeä keskeisesti edustaneen puolueen mielestä tämä oli koskenut myös aluekysymykseen liittyvien kirjallisten toivomusten jättämistä komissiolle.³⁸

Maalaisliiton piirissä koettua ärtymystä lieenee vahvistanut Pariisista kantautunut tieto, jonka mukaan Neuvostoliiton edustaja Novikov oli komission kokouksessa 29. elokuuta vedonnut aluekysymyksen osalta siihen, ettei Suomen valtuuskunta ollut tehnyt mitään huomautusta siinä asiassa. Sen vuoksi oli katsottava, että Suomen valtuuskunta ja hallitus hyväksyivät alueita koskevat artiklat sellaisenaan tarvitsematta enää kutsua heitä kuultaviksi.

Vaikka myös Paasikivi kiinnitti huomiota mainittuun Novikovin toteutumukseen valtuuskunnan jäsenten Pekkalan, Leinon, Voionmaan ja Heljaksen käydessä hänen luonaan, hän piti toisaalta ymmärrettävänä, ettei valtuuskunta ollut enää Molotovin ja Vyshinskin kannanottojen jälkeen jättänyt aluekysymyksiä koskevia kirjallisia esityksiä. Sen sijaan presidentti purki samassa tilaisuudessa ärtymystään kommunistien kotimaassa järjestämää kampanjointia vastaan. Heljaksen muistiinpanojen mukaan hän syytti kommunisteja avoimesti asian vääristelystä ja Leinon puoleen kääntyen totesi: ”sinun rouvasi on järjestänyt nämä mielenosoitukset.”³⁹

Viivyttyään kotimaassa noin kolmen viikon ajan rauhanvaltuuskunnan jäsenet palasivat 20. syyskuuta takaisin Pariisiin, missä rauhan-

Kansanedustaja, professori Väinö Voionmaa. Sosiaalidemokraatteihin lukeutuva Voionmaa ja Heljas muodostivat ulkopoliittisesti varsin samanmielisen aisarparin toimiessaan eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajana ja varapuheenjohtajana sodan aikana. Yhteistoiminta jatkui sittemmin muun muassa rauhanopposition piirissä ja salaisen ulkoasiain valmistelukunnan työssä. Molemmat olivat myös Pariisin rauhankokousvaltuuskunnan jäseniä ja joutuivat yhdessä puolustamaan vähemmistöön jäänyttä Suomen valtuuskunnan alkuperäistä kantaa.

ehtojen komissiokäsittely jatkui. Komissiotyö vahvisti kuitenkin vain sen ennakkoepäilyn, ettei mitään myönnytyksiä rauhaneehtoihin ollut luvassa. Mikäli taloudellisia lievennyksiä voitiin toivoa, ne olivat mahdollisia vain bilateraalisisissa keskusteluissa Helsingin ja Moskovan kesken. Tämän tosiasian vahvisti Neuvostoliiton lähettiläs Abramov presidentti Paasikiven kanssa Helsingissä käymässään keskustelussa sekä Suomen valtuuskunnan edustajien presidentin kehotuksesta Pariisissa käymä keskustelu neuvostovaltuuskunnan edustajien kanssa.⁴⁰

Vaikka toiveet rauhaneehtojen lieventämisestä kuivuivat kokoon, valtuuskunnan oleskelun loppujakso Pariisissa muodostui painostavaa alkujaksoa monella tavoin viihtyisämmäksi. Tähän vaikutti muun muassa neuvostovaltuuskunnan muuttunut asenne. Kun neuvostovaltuuskunnalle oli käynyt selväksi, etteivät suomalaiset rauhaneehtojen lieventämistä toivoessaan olleet missään vaiheessa halunneet käyttää hyväkseen voittajavaltojen keskinäisen jännityksen lisääntymistä, sen asenne Suomen valtuuskuntaa kohtaan muuttui entistä ystävällisemmäksi. Näkyväksi merkiksi ilmapiirin muutoksesta muodostui neuvostovaltuuskunnan 30. syyskuuta lähetystössään Suomen valtuuskunnalle ystävällisessä hengessä tarjoama lounas, jota isännöi itse ulkoministeri Molotov. Hänen lisäksi olivat paikalla muiden muassa varaulkoministeri Vyshinski, Valkovenäjän ulkoministeri Manuilski, Neuvostoliiton Pariisin-lähettiläs Bogomolov sekä Viron, Latvian ja Liettuan neuvostotasa-valtojen ulkoministerit.

Heljaksen muistiinpanojen mukaan tilaisuus oli kokonaisuudessaan miellyttävä. Lounaspuheessaan Molotov kohdisti sanansa erityisesti pääministeri Pekkälle ja antoi ymmärtää, että Suomella saattoi olla sellainen hallitus kuin se itse halusi. Mutta Neuvostoliitto harjoitti yhteistyötä vain sellaisen hallituksen kanssa, johon se luotti. Samalla Molotov vakuutti Neuvostoliiton vilpittömästi ystävyyttä Suomea kohtaan ja totesi sen ottavan huomioon kaikki Suomen tarpeet. Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden lujittumista toivoen Molotov kohotti maljan Suomen valtuuskunnalle ja sen puheenjohtajalle. Vyshinski kohdisti puolestaan – tällä kertaa ystävälliset – sanansa ulkoministeri Enckellille ja Manuilski sisäministeri Leinolle.⁴¹

Lounaan aikana käydyssä keskustelussa Molotov viittasi Heljaksen muistiinpanojen mukaan muun muassa Stalinin äskettäin antamaan haastatteluun, joka hänen mielestään oli kylmä suihku kaikille sodan-

lietsojille. Vyshinski valitti puolestaan presidentti Rooseveltin kuolemaa, mikä hänen mielestään oli ollut korvaamaton vahinko maailmanrauhan asialle. Hänen seuraajansa Truman kuvitteli – suorasanaisuudestaan tunnetun Vyshinskin mukaan – olevansa suurmies, mutta olikin vain vähäinen kääpiö, joka vaaransi maailmanrauhaa. Varaulkoministerin paheksunta suuntautui luonnollisesti ns. Trumanin oppiin, joka tähtäsi Yhdysvaltojen talousavun antamiseen kaikille kommunismin uhkan alla eläville maille. Manuilski, joka oli nuorena opiskellut Sorbonnen yliopistossa ja käynyt myös Suomessa, ilmaisi kiitollisuutensa suomalaisen Venäjän vallankumoukselle aikanaan antamasta avusta. Esitipä Viiron ulkoministeri Hans Kruus, joka kuului professori Voionmaan vanhoihin tuttaviiin, kahvipöydässä myös maljaa Neuvostoliiton vaikutuspiirissä elävien suomensukuisten kansojen ystävyydelle.

Etenkin Molotovin ja Vyshinskin lounaspöydässä esittämät ajatukset olivat entistäkin selvempänä merkinä voittajavaltojen yhteistyöpolitiikan päättymisestä. Tässä maailmanpolitiikan uusjaossa Suomen toivottiin löytävän paikkansa itäisten ystävien joukosta, minkä vuoksi sen edustajille haluttiin osoittaa erityistä ystävyyttä.

Heljas piti venäläisten suomalaisille kaiken koetun jälkeen osoittamaa lounasystävyyttä myös merkinä alkavasta jäiden sulamisesta Neuvostoliiton ja Suomen suhteissa. Samalla hän joutui kuitenkin muistiinpanoissaan katkerasti toteamaan, miten komissio oli hylännyt lopullisesti myös Suomen ehdotuksen sotakorvausten alentamisesta. Eniten Heljasta näyttää kuitenkin jääneen askarruttamaan rauhansopimuksen aluekysymystä koskenut ensimmäinen artikla, jonka osalta poliittisen komission pöytäkirjaan oli venäläisen Novikovin esityksen mukaisesti kirjattu toteamus, ettei Suomi ollut tehnyt mitään huomautuksia tämän kohdan osalta. Tämä sanonta merkitsi hänen mielestään sitä, että ”Karjalan kysymys oli loppuun käsitelty”. Oliko ”vaikeneminen ollut kultaa”, kuten hän happamasti totesi.⁴²

Rauhanvaltuuskunta palasi ulkoministeri Enckelliä lukuun ottamatta Suomeen 9. lokakuuta 1946. Välittömästi paluun jälkeen antamassaan haastattelussa Heljas oli yhtäältä valmis yhtymään pääministeri Pekkalan toteamukseen: ”Palaamme Pariisista keventynein sydämin.” Omasta puolestaan hän katsoi kuitenkin, että rauhankokous ei ollut antanut sellaisia tuloksia kuin monet olivat toivoneet. Tämä ei ollut kuitenkaan koskenut vain Suomea. Myönteisenä seikkana Heljas piti yh-

täältä sitä, että Suomi oli ensimmäisen kerran sodan jälkeen saanut esiintyä Pariisissa kansainvälisellä foorumilla vapaana kansana. Toinen ilahduttava seikka oli hänen mielestään ollut se, että ilmapiiri oli kokouksen toisen vaiheen aikana muodostunut aikaisempaa myönteisemmäksi, mikä saattoi lisätä tulevia mahdollisuuksia helpotusten aikaansaamiseksi raskaisiin rauhanehtoihin.⁴³

Viimeksi mainittu viittaus tarkoitti luonnollisesti Suomen ja Neuvostoliiton valtuuskuntien välillä kokouksen loppuvaiheessa ilmennyttä lähentymistä sekä sittemmin presidentti Paasikiven ja Neuvostoliiton lähettilään välillä asiasta Helsingissä käytyjä keskusteluja. Päällimmäiseksi vaikutelmaksi Pariisin kokouksesta jäi kuitenkin Heljakselle – omaisten kertoman mukaan – se, miten hävinneen maan delegaatio joutui kokouksessa syvän nöyryytyksen kohteeksi.⁴⁴

9. TAISTELU MAAN LINJASTA

1. OMAN SUOMALAISEN LINJAN ETSINTÄÄ

Pariisin rauhankokouksella oli Heljaksen näkökulmasta kahtalainen merkitys. Samalla kun rauhankokous oli merkinä maan riippumattoman aseman vahvistumisesta ja sen saamasta kansainvälisestä tunnustuksesta, kokouksen kulku oli osoittanut, ettei Suomella ollut muuta vaihtoehtoa kuin sopeutua poliittisesti itäisen suurvaltanaapurinsa politiikkaan. Toisaalta kokoustapahtumat olivat olleet merkinä siitä keskinäisestä erimielisyydestä, joka tosiasiaassa vallitsi äärivasemmiston ja toisten hallituspuolueiden välillä.

Edellä mainitut näkökohdat tulivat ilmi muun muassa niissä puheissa, joita Heljas piti välittömästi sen jälkeen, kun rauhansopimus oli lopullisesti allekirjoitettu Pariisissa 10. helmikuuta 1947. Sekä Ylivieskassa että Kuopiossa pitämässään puheissa hän korosti rauhansopimuksen historiallista merkitystä: ”Tiedämme nyt, missä olemme.” Hänen mielestään rauhansopimus vapautti Suomen lopullisesti siitä voitetun maan asemasta, johon se oli syyskuussa 1944 joutunut. Suomi oli jälleen suvereeni valtio, joka saattoi vapaasti hoitaa omat asiansa huomioon ottaen kuitenkin ne rajoitukset ja raskaat velvoitteet, jotka sisältyivät rauhansopimukseen.

Samalla Heljas palasi vielä Suomen rauhanvaltuuskunnan kiistanalaiseen toimintaan Pariisissa ja pahoitteli, että se oli vastoin saamiaan ohjeita vaiennut aluekysymyksistä kansainvälisellä foorumilla. Vaikka mitään toiveita muutoksen aikaansaamisesta ei ollut olemassa, valtuuskunnan oikeus ja velvollisuus olisi jo historian edessä ollut julkituoda ne toiveet, jotka Suomen kansan keskuudessa elivät, ja kertoa niistä taloudellisista vaikeuksista, joita aluemenetykset merkitsivät maan ja siirtoväen kannalta. Näiden näkökohtien esittäminen ei Heljaksen mukaan perustunut rehvassi-ajatteluun eikä pyrkimykseen juonitella toisten valtioiden avulla

Neuvostoliittoa vastaan. Päinvastoin Suomen tuli pyrkiä rakentamaan rehellisesti hyviä suhteita Neuvostoliittoon ja täyttää kaikki sitoumuksensa sitä kohtaan. Mutta sillä oli jo oman itsekunnioituksensa vuoksi myös oikeus puhua rehellisesti vaikeuksistaan ja esittää omia toiveitaan.

Itsesyytösten ja sinänsä oikean virheiden tunnustamisen sijasta Suomen kansan olikin Heljaksen mielestä nyt aika löytää oma suomalainen linjansa sekä suhteessa muihin maihin että omassa sisäisessä elämässään. Tämä merkitsi sitä, että se myönsi rehellisesti ne virheensä, jotka liittyivät äskeiseen maailmanhistorian suureen mullistukseen. Mutta se ei saanut merkitä kansakunnan jäämistä väärin itsesyytyksiin eikä oman pesän likaamista. Suomen kansan tuli muiden kansakuntien tavoin puolustaa tinkimättä omia kansallisia etujaan ja omaa kunniaansa.¹

Heljaksen puheessa kuvastui usko siihen, että Pariisin rauhansopimus antoi maalle entistä enemmän sisäistä liikkumavapautta oman suomalaisen linjan luomiseksi sillä edellytyksellä, että Suomi piti kiinni silloisesta ulkopoliittisesta suuntauksestaan. Oman suomalaisen linjan rakentaminen merkitsi samalla etäisyyden ottamista äärivasemmiston puhtaasti Neuvostoliittoa myötäilevään politiikkaan, joka oli johtanut muun muassa Suomen valtuuskunnan vaikenemiseen aluekysymyksessä Pariisissa.

Samanaikaisesti alkaneen asekatkentaajutun oikeuskäsittelyn luomassa ilmapiiirissä Heljaksen puhe omasta kansallisesta linjasta herätti myönteistä vastakaikua ainakin hänen oman puolueensa taholla. Niinpä Savon Sanomat referoi pääkirjoituspalstallaan varsin laajasti Heljaksen puhetta ja asettui voimakkaasti tukemaan hänen esittämiään ajatuksia. Lehden mukaan Heljaksen suomalaisen linjan nimissä esittämä arvostelu oli kohdistunut juuri niitä ajan ilmiöitä vastaan, jotka eniten olivat huolestuttaneet kaikkia ajattelevia suomalaisia.²

Oman kansallisen linjan ja suvereniteetin korostus, joka tuli ilmi myös Heljaksen sekä maalaisliiton Kuopion piirin kevätkokouksessa että sittemmin puoluevaltuuskunnan kokouksessa pitämässä katsauksissa³, johti kevään 1947 aikana myös hallitusyhteistyön vaikeutumiseen äärivasemmiston kanssa. Tähän antoi kuitenkin ensisijaisen aiheen äärivasemmiston julistama uusi taisteleva palkkapolitiikka ja maan taloudellisen tilanteen kielteinen kehitys. Niinpä hintojen ja palkkojen kilpaajuksun aiheuttama uuden inflaatiovyöryn uhka johti siihen, että hallituksen maalaisliittolaiset ministerit Vesterinen, Heljas, Vilhula ja Viding päättivät 10. huhtikuuta 1947 eduskuntaryhmänsä kehotuksesta jättää

paikkansa hallituksessa. Vaikka myös Heljas asettui hallituskysymyksestä keskusteltaessa tukemaan eropäätöstä pitäen sitä silloisessa tilanteessa taktisesti viisaana, hän piti sitä toisaalta ”isänmaalliselta”, rauhan ja järjestyksen säilymisen kannalta myös epäilyttävänä.⁴

Viimeksi mainittu Heljaksen toteamus perustui ilmeisesti siihen pelkoon, että puolueen vetäytyminen hallitusvastuusta johtaisi kenties vain entistäkin sekavamman tilanteen syntymiseen maassa ja äärivasemmiston lisääntyvään valtaan maan hallituksessa, kuten useissa Itä-Euroopan maissa oli tapahtunut. Perustellessaan maalaisliiton ministerien vetäytymistä hallituksesta Helsingissä 24. huhtikuuta pitämässään katsauksessa Heljas vetosi kuitenkin vain taloudellisiin syihin. Hänen mielestään silloinen kriisi perustui syvimmältään vasemmiston jo kaksi vuotta aiemmin ajamaan ylisuureen palkankorotuspäätökseen, joka oli johtanut talouselämän jatkuvaan epätasapainoon. Kun valtioneuvosto oli jälleen vasemmistoministerien enemmistön tuella tehnyt uusia palkankorotuspäätöksiä, jotka olivat johtamassa uuden inflaatiovyöryn liikkeelle lähtöön, oli maalaisliitto nähnyt ajan tulleen vetäytyä pois hallituksesta.⁵

Maalaisliiton ministeriryhmän eropäätös, jolle rauhansopimusta seurannut uusi tilanne ja Neuvostoliiton vastavaikutuksen väheneminen loivat taloudellisten syiden ohella pohjaa, ei johtanut kuitenkaan toivotuun tulokseen. Lukuisat yritykset hallituksen muodostamiseksi uuden pääministerin johdolla jäivät tuloksettomiksi. Tämä johti puolestaan siihen, että hallitus päätti lähes kuusi viikkoa kestäneen kriisin jälkeen jatkaa toimintaansa entisessä kokoonpanossaan sen jälkeen, kun se oli laatinut sopimusluonnoksen maalaisliiton ministerien eronpyyntöön johtaneista asioista. Karuna tosiasiana puolue joutui – Juho Niukkasen sanoja lainaten – toteamaan, ettei hallitusta kyetty lähellä Neuvostoliiton intressipiiriä muodostamaan ilman kommunisteja. Sen sijaan puolue halusi päättävästi torjua pääministeri Pekkalan esittämän tulkinnan siitä, että hallituskriisissä olisi ollut kysymys yrityksestä muuttaa maan ulkopoliittista linjaa.⁶

Paluu Pekkalan johtamaan hallitukseen oli tosiasiaa merkkinä siitä, että lisääntyneestä sisäisestä liikkumavapaudesta huolimatta edellytyksiä uusimuotoiseen hallitusratkaisuun ei tässä tilanteessa nähty olevan olemassa. Sisäinen tyytymättömyys pääministerin persoonaa ja kommunistien ylisuurta määräysvaltaa vastaan ei vielä riittänyt perusteeksi oman suomalaisen linjan toteuttamisen hallitusratkaisussa.

2. MARSHALL-APU JA SUOMI

Kysymys oman, entistä itsenäisemmän suomalaisen toimintalinjan noudattamisesta joutui kovalle koetukselle pian Pekkalan hallituksen ”uudelleen syntyminen” jälkeen. Sen aiheutti Yhdysvaltain ulkoministerin George Marshallin kesäkuun alussa 1947 julkistama tunnettu Euroopan taloudelliseen elvyttämiseen tähdännyt ohjelma, joka sittemmin sai Marshall-suunnitelman nimen. Suunnitelman tarkoituksena oli Amerikan huomattavalla taloudellisella avulla turvata sodassa pahoin vaurioituneiden Euroopan maiden jälleenrakentaminen länsimaisen demokraattisen järjestelmän hengessä. Suunnitelmaan liittyi niin ikään pyrkimys Euroopan yhteismarkkinoiden muodostamiseksi ja Saksan sitomiseksi läntiseen yhteisöön.

Marshall-suunnitelma herätti suuria toiveita eri puolilla Eurooppaa. Tämä koski erityisesti läntisen Euroopan maita, niiden joukossa Suomea, mutta myös eräitä Itä-Euroopan valtioita. Asennoituipa Neuvostoliittokin aluksi aloitteeseen epäroivän tunnustelevasti. Mutta päästyään selville ohjelmaan liittyneistä läntisistä yhdentymishdoista ja Saksan läntisen miehitysvyöhykkeen vetämisestä mukaan ohjelmaan ulkoministeri Molotov seurueineen päätti poistua Pariisiin tätä tarkoitusta varten kutsutusta kolmen vallan ulkoministerikokouksesta.

Neuvostodelegaation poistuminen Pariisista oli selvänä merkinä Neuvostoliiton asenteen muuttumisesta Marshall-suunnitelmaa kohtaan epäileväksi, mikä ei voinut olla heijastumatta myös Suomen asemaan. Kun Ranskan ja Englannin ulkoministerit päättivät heinäkuun alussa 1947 esittää kaikkiaan 22 Euroopan maalle, niiden joukossa Suomelle, kutsun osallistua Pariisissa järjestettävään konferenssiin Euroopan jälleenrakennusohjelman laatimiseksi, kutsu koettiin taloudellisissa vaikeuksissa kamppailevassa Suomessa sangen houkuttelevaksi. Neuvostoliiton jo ennakkoon kokoukseen omaksuma varauksellinen kanta saattoi kuitenkin Suomen poliittisen johdon mitä vaikeimpaan asemaan. Asian arkaluonteisuutta oli omiaan korostamaan Moskovan pian tämän jälkeen 14:lle itäisen Euroopan maan hallitukselle toimittama muistio, jossa se omaksui kriittisen asenteen Pariisin kokoukseen.

Vältelyään aluksi selkeää kannanottoa kysymykseen Suomen osallistumisesta Pariisin kokoukseen Moskova esitti vain muutamia päiviä myöhemmin niin Suomen kommunistisen puolueen johdolle kuin val-

vontakomission välityksellä myös maan hallitukselle selvän kehotuksensa, että Suomi kieltäytyisi osallistumasta Pariisin kokoukseen. Vetoomus herätti välittömästi vastakaikua äärimmäisen vasemmiston taholla. Hallitukselle osoitetun vetoomuksen välitti valvontakomission varapuheenjohtaja kenraaliluutnantti Savonenkov, joka välirauhansopimukseen vedoten ilmoitti kahdenkeskisesti pääministeri Pekkalalle neuvostohallituksen odottavan, ettei Suomi osallistuisi Pariisin konferenssiin. Vetoomuksen esittäminen valvontakomission välityksellä perustui siihen, ettei Neuvostoliitto ollut vielä tuolloin ratifioinut Pariisin rauhansopimusta.⁷

Neuvostohallituksen selvä sekaantuminen Suomen päätöksentekoon sille taloudellisesti sängen merkittäväksi koetussa asiassa loukkasi erityisesti niitä, jotka olivat uskoneet välirauhanehtojen täsmällisen täyttämisen ja Pariisin rauhansopimuksen solmimisen vahvistaneen maan suvereniteettia ja antaneen sille lisää liikkumavapautta. Tämä koski erityisesti presidentti Paasikiveä, joka koki koko hänen harjoittamansa sovittelu politiikan murentuneen tällaisen Suomen asioihin sekaantumisen johdosta. Savonenkovin viestistä raivostuneena presidentti uhkasikin niin omalla kuin hallituksen erolla sekä vaati selvitystä siitä, antoiko välirauhansopimus venäläisille todella oikeuden tällaiseen sekaantumiseen. Suomen jääminen pois Pariisista venäläisten käskystä oli ”hirmuinen kolahdus” maamme arvolle koko maailmassa, kuten presidentti vielä seuraavana päivänäkin totesi.⁸

Presidentin tavoin myös Heljas oli sängen pettynyt Neuvostoliiton puuttumiseen Suomen asioihin. Olihan hän edellisten kuukausien aikana voimakkaasti puolustanut Suomen omaa itsenäistä toimintalinjaa ja viimeksi maalaisliiton puoluevaltuuskunnan kokouksessa huhtikuun lopulla pitämässään ulkopoliittisessa katsauksessa korostanut, että suomalaisten oli pidettävä lujasti kiinni omasta suvereniteetistaan. Kun kysymys osallistumisesta Pariisin kokoukseen tuli 9. heinäkuuta hallituksen ulkoasiainvaliokunnan käsittelyyn, Heljas asettuikin tukemaan presidentin aiemmin edustamaa kantaa ja vetosi erityisesti asian taloudelliseen merkitykseen. Suomi tarvitsi seuraavien vuosien aikana 160 miljoonaa dollaria luottoina. Jos Suomi jäi pois konferenssista, se merkitsi kaiken luoton saannin loppumista lännestä ja samalla elintason alenemista. Samalla Heljas totesi, että Savonenkovin nootti oli täysin ristiriidassa Molotovin Pariisissa pienten kansojen suvereenisuudesta esittämän lausunnon kanssa.

Heljaksen käsityksestä poiketen pääministeri Pekkala omaksui kuitenkin sen kannan, että kyseinen Savonenkovin ilmoitus oli jätetty niin kategorisessa muodossa, että hallituksen oli vaikea asettua toiselle kannalle. Myös useimmat muut paikalla olleet ministerit – Leino, Svento, Enckell ja Kilpi – asettuivat eri vivahtein tukemaan tätä pääministerin käsitystä ja katsoivat, ettei Suomi voinut tässä asiassa menetellä vastoin Neuvostoliiton selvää kantaa. Valiokunnan enemmistön asetuttua kannattamaan pääministerin mielipidettä Heljas katsoi vielä, että Savonenkovin luottamuksellisena tekemä ilmoitus oli kuitenkin saatettava koko hallituksen ja eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan tietoon.⁹

Viimeksi mainittu Heljaksen ehdotus tähtäsi tietenkin siihen, ettei hallitus joutuisi yksin kantamaan vastuuta Suomen jäämisestä osattomaksi Marshall-avusta, mistä syystä venäläisten puuttuminen asiaan oli saatettava laajempien piirien tietoon. Toisaalta Heljas vanhana anglofiilinä koki lännen taholta tarjotun avun torjumisen syvästi vastenmielisenä. Asian aiheuttamaa ärtymystä kuvasteli hänen valiokunnan keskustelusta muistikirjaansa tallentama Paasikiven raivonpurkaus Kremlin menettelyn johdosta: ”Minulla ei ole niitä 10 milj. pistimiä, mitä Stalinilla ja Kremlillä on takanaan, mutta en katso olevani heitä tyhmempi.”¹⁰ Ilmeisesti kyseinen purkaus vastasi tuolla hetkellä myös Heljaksen syvimpiä tuntoja.

Marshall-avun aiheuttama pettymys ei kuitenkaan voinut presidentin osalta muodostua pitkäaikaiseksi. Saatuaan Neuvostoliiton lähettialältä Abramovilta jo seuraavana päivänä vahvistuksen käsitykselle, että venäläiset pitivät Marshall-suunnitelmaa yrityksenä muodostaa Neuvostoliittoa vastaan suuntautunut blokki, Paasikivi päätyi käsitykseen, että asia oli ratkaistava poliittisten näkökohtien perusteella. Tästä lähtökohdasta käsin laatimassaan luonnoksessa vastaukseksi Marshall-suunnitelmaa koskevaan kutsuun presidentti päätyi toteamaan, että koska puheena oleva asia oli muodostunut suurvaltojen välisen vakavan erimielisyyden aiheeksi, Suomi ei taloudellisen avun tarpeestaan huolimatta katsonut voivansa osallistua puheena olevaan kokoukseen.

Presidentin uudelta pohjalta laatima vastausluonnos hyväksyttiin 10. heinäkuuta hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa. Myös edellisenä päivänä Pariisista poisjäämistä vastaan protestoinut Heljas asettui, tosin vaikerrellen, tukemaan presidentin kantaa. Asian taloudellista merkitystä korostaen Heljas totesi kuitenkin käydyn keskustelun yhteydessä, että

suomalaisten olisi nyt käännättävä vastaavasti Neuvostoliiton puoleen ja tiedusteltava, miten se saattoi taloudellisesti tukea Suomea.¹¹

Marshall-avusta kieltäytymisen Suomelle aiheuttama huomattava taloudellinen menetys aiheutti vielä myöhemminkin kitkaa sekä valtioneuvoston istunnossa että eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa. Niinpä eräät valtioneuvoston maalaisliittolaiset ja sosiaalidemokraattiset jäsenet – Heljas, Viding, Vilhula, Hiltunen ja Takki – valittivat avoimesti sitä, että Suomen täytyi jäädä pois Pariisiin kokouksesta. Vaikka he olivat valmiit hyväksymään ulkoasiainvaliokunnan kielteisen vastausehdotuksen, he katsoivat päätöksen vaikuttavan oleellisesti Suomen taloudellisiin toimeentulomahdollisuuksiin.

Päätöksen kiusallisuutta osoitti myös se, että useat ministerit halusivat ministeri Onni Hiltusen johdolla esittää valtioneuvoston pöytäkirjaan erillisen lausuntonsa siitä, että päätös oli perustunut Savonenkovin pääministerille neuvostohallituksen kannasta tekemään ilmoitukseen. Koska Savonenkovin viesti oli ollut luottamuksellinen, asianomaiset ministerit joutuivat kuitenkin pääministeri Pekkalan vaatimuksesta luopumaan esityksestään.¹²

Vastustelustaan huolimatta valtioneuvosto päätyi lopulta hyväksymään yksimielisesti kielteisen vastauksen Pariisiin kokouskutsuun presidentin esittämässä muodossa:

Koska Suomen valtiollinen asema ei vielä ole pysyvän rauhansopimuksen kautta vakautettu sekä koska puheenaoleva asia on muodostunut suurvaltojen välisen vakavan erimielisyyden aiheeksi, mutta Suomi haluaa pysyä maailmanpoliittisten ristiriitojen ulkopuolella, Suomen hallitus valitettavasti ei näe mahdolliseksi osallistua p.o. konferenssiin.

Kun Suomi on vilpittömästi halukas myötävaikuttamaan puhtaasti taloudelliseen yhteistoimintaan valtioiden välillä ja kun se itse taloutensa jälleenrakentamiseksi tähdellisesti tarvitsee ulkomaista taloudellista apua, Suomen hallitus samalla ilmoittaa olevansa valmis asettamaan käytettäväksi talouttaan koskevan informaatioaineiston.

Useat poliitikot, heidän joukossaan Heljas, kokivat ilmeisesti Suomen jäämisen pois Marshall-avun piiristä paitsi taloudellisesti kohtalokkaak-

si myös poliittisesti arveluttavaksi. He pelkäsivät päätöksen eristävän Suomen entistä enemmän lännestä ja sitovan sen kiinteämmin muotoutumassa olevan itäryhmän piiriin. Jo solmittu, mutta ratifioimaton rauhansopimus ei tarjonnut odotettua mahdollisuutta maan entistä itsenäisemmälle päätöksenteolle, niin kuin Heljas monien muiden tavoin oli toivonut.

3. RAKOILEVA HALLITUSYHTEISTYÖ

Pian Marshall-apua koskeneen kiistan jälkeen Heljas piti elokuun puolivälissä 1947 maalaisliiton paikallisjuhlassa Suonenjoella puheen, jossa hän käsitteli hallitusvastuuta ja vallitsevaa talouskriisiä. Hän totesi puheessaan muun muassa, miten hallituksella oli muodollisesti vahva parlamentaarinen asema, koska hallituksessa olevilla puolueilla oli eduskunnassa kolmen neljäsosan enemmistö. Hallituksen toimintaan eduskunnassa kohdistunut arvostelu oli kuitenkin ollut siinä määrin voimakasta, että loogisena johtopäätöksenä tästä olisi ollut hallituksen sama epäluottamuslause. Sama koski myös maan lehdistössä ilmenevää yleistä mielipidettä. SKDL:n lehdistöä lukuun ottamatta myös hallituspuolueiden lehdistön asenne hallitukseen oli kriittinen.

Ne seikat, jotka herättivät kansalaisten keskuudessa runsaimmin arvostelua, eivät koskeneet maan ulkopoliitiikkaa, kuten SKDL:n taholta oli väitetty, vaan kohdistuivat ensisijaisesti sisäpoliittisiin kysymyksiin. Näistä ensimmäisenä Heljas mainitsi valtiollisen poliisin, jolla oli epäilyttävä maine kansalaisten keskuudessa. Sen toiminta edellytti hänen mielestään puolueettoman tutkimuksen toimeenpanemista. Vielä tätäkin merkittävämpänä tyytymättömyyden aiheuttajana olivat kuitenkin taloudelliset ongelmat. Ne olivat osittain seurausta hävitystä sodasta. Mutta pääosin ne olivat seurausta hallituksesta riippumattomista, ulkoparlamentaarisisista tekijöistä. Hallituksen huolena olivat jatkuvat lakot ja lakkohankkeet, jotka samalla olivat lyöneet murskaksi kaikki suunnitelmat talouselämän vakauttamiseksi. Jokainen lakolla tai lakonuhalla saatu palkankorotus oli sysännyt inflaation liikkeelle. Hallituksen ansiona oli kyllä ollut työrauhan säilyttäminen yhteiskunnassa. Mutta se oli saavutettu raskaiden myönnytysten hinnalla.

Eräänlaisena yhteenvetona edellä sanotusta Heljas totesi, että talouselämän pelastamiseen katastrofilta eivät näin ollen riittäneet vain halli-

tuksen toimet ja eduskunnan tuki. Sitä eivät taanneet edes uusi hallitus tai uudet vaalit, mikäli ei mainittuja ulkoparlamentaarisia tekijöitä samalla kyetty saamaan hallintaan. Oli toivotonta laatia mitään taloussuunnitelmia, mikäli kyseiset piirit eivät oppineet ymmärtämään maan vaikeaa asemaa ja noudattamaan lakeja.¹⁴

Heljaksen voimakas kannanotto liittyi ensisijaisesti SKP:n myötävaikutuksella kesän 1947 aikana teollisuuden piirissä puhjenneiden levottomuuksien synnyttämään huolestuttavaan tilanteeseen. Kehittyihän jo heinäkuussa 1947 alkaneista ja syyskuulle jatkuneista lakoista ja levottomuuksista yksi suurimmista Suomessa koskaan nähdyistä lakkoalloista, joihin osallistui runsaasti yli 110 000 työntekijää. Säännöstellyn lopettamisesta valloilleen päässeet lakot olivat luonteeltaan pääosin korpilakkoja, joita sekä SAK että sosiaalidemokraatit kieltäytyivät tunnustamasta. Kohdistipa K. A. Fagerholm lähes samanaikaisesti Heljaksen kanssa Espoossa pitämässään puheessa jyrkän arvostelunsa kommunisteja vastaan ja syytti heitä pyrkimyksistä SAK:n hajottamiseen ja sekasorron aikaansaamiseen.¹⁵

Heljaksen maan demokratian tilanteesta hallituksen jäsenenä esittämä epätoivoinen kuva herätti varsin runsaasti huomiota lehdistössä ja antoi etenkin opposition edustajille aiheen kiinnittää huomiota ristiriitaiseen tilanteeseen. Muun muassa Uusi Suomi julkaisi Heljaksen puheen näytävästi ja totesi pääkirjoituspalstallaan, miten puhe oli antanut järkyttävän kuvan tilanteen vakavuudesta ja hallituksen voimattomuudesta sen edessä. Oltiin jo pitkällä, kun hallituksen jäsen oli päätenyt siihen käsitykseen, etteivät hallituksen toimet ja eduskunnan tuki riittäneet ulkoparlamentaarisessa paineessa. Vaikka tämä oli kyllä tiedetty, oli hälyttävää, että hallituksen jäsen joutui sen toteamaan.¹⁶

Uuden Suomen tavoin hallituksen omasta piiristä noussut voimattomuuden tunnustus antoi myös useille muille lehdille aiheen ihmetteilyyn. Ilmeisen aiheellisesti Helsingin Sanomat viittasi kuitenkin pääkirjoituksensa loppuksi siihen, että Heljaksen lausunto lienee ollut käsitettävä lähinnä varoitukseksi siitä, mihin ajauduttaisiin, mikäli ulkoparlamentaarinen kurittomuus ei loppuisi.¹⁷ Samansuuntaisesti tämän käsityksen kanssa myös Heljaksen ”oma lehti” Savon Sanomat arveli puhujan tarkoittaneen voimattomuudella ensisijaisesti sitä, ettei mikään muukaan hallitus kykenisi saamaan muutosta aikaan, ellei ulkoparlamentaarista toimintaa kyettäisi hillitsemään.¹⁸

Toisin kuin oikeistolaiset lehdet SKP:n äänenkannattaja Työkansan Sanomat leimasi Heljaksen puheen lähinnä suurpääoman tukemaksi kannanotoksi kommunisminvastaisessa kampanjassa. Nähtävästi kommunistien senhetkinen halu pitää viimeiseen saakka kiinni hallitusyhteistyön jatkumisesta sai kuitenkin lehden käsittelemään Heljasta varsin ”hellävaraisesti”. Sen sijaan Työkansan Sanomat paheksui ensisijaisesti sitä, että taantumukselliset lehdet olivat saaneet Heljaksen puheesta aiheen jatkaa ulkoparlamentaarista toimintaa koskevan asian jauhamista.¹⁹

Äärivasemmiston provosoiman lakkoallon voimistuminen syyskuussa 1947 aiheutti joka tapauksessa sen, että Pekkalan hallitus ajautui syksyn 1947 alkaessa uudelleen vakavaan kriisiin. Niin kuin *Kari Hokkanen* on maalaisliiton historiassa kertonut, tämä kosketti varsin syvästi juuri maalaisliittoa. Niinpä sen puoluetoimisto katsoi aiheelliseksi muun muassa tuottaa jyrkkäsanaisen kommunisminvastaisen lentolehtisen ja valistaa omaa lehdistöään kirjelmällä, jossa lakot leimattiin Neuvostoliitosta Suomeen palanneiden kommunistien inspiroimiksi ja viitattiin vastaaviin ilmiöihin Neuvostoliiton miehittämissä Itä-Euroopan maissa.²⁰

Kommunistien ja sosiaalidemokraattien väliseksi kamppailuksi muutunut lakkoalto huipentui syyskuun lopulla 1947 SAK:n antamaan yleislakkovaroitukseen ja sittemmin 10 prosentin yleiseen palkankorotukseen. Kun hallituksen vähemmistö joutui tälläkin kertaa taipumaan inflatoriselta näyttävään ratkaisuun, Heljas kuvaili käytyjä neuvotteluja eduskuntaryhmänsä valtuutetuille varsin synkin värein. Hänen esittämänsä pelko hallituksen hajoamisesta ei kuitenkaan tälläkään kertaa toteutunut.²¹

Myös toinen Heljaksen Suonenjoen-puheessaan mainitsema kansan tyytymättömyyden aihe, valtiollisen poliisin toiminta, koetteli syksyn 1947 aikana syvästi hallitusyhteistyön kestävyyttä. Niin kuin jo aiemmin on kerrottu, valtioneuvosto päätti Heljaksen ehdotuksen pohjalta jo 1. syyskuuta 1947 asettaa maaherra Ahlbäckin johtaman toimikunnan tutkimaan valtiollisen poliisin toimintaa. Valpon toiminnan herättämä huoli ei kuitenkaan rajoittunut Heljaksen osalta tähän. Kritiikille antoi aihetta syksyn 1947 aikana muun muassa valtiollisen poliisin suorittama eräiden Neuvostoliiton kansalaisiksi katsottujen henkilöiden, heidän joukossaan sodan aikana Suomen armeijassa taistelleiden virolaisten pidätys, joka herätti runsaasti huomiota.

Kun kysymys virolaisten vangitsemisesta tuli esille hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa, Heljas kohdisti presidentti Paasikiven mielipiteisiin

yhtyen voimakasta arvostelua Valpon toimintaan. Hän huomautti muun muassa, että asia herätti suuren yleisön keskuudessa hallituksen vastaista arvostelua, koska hallituksen kokonaisuudessaan uskottiin olevan tällaisen toiminnan takana. Hallitus ei ollut kuitenkaan tiennyt tapahtuneesta mitään. Kun pidätykset eivät olleet perustuneet venäläisten taholta tulleeeseen aloitteeseen, Valpon toimintaa oli pidettävä erehdyksenä ja tarpeettomana nöyristelynä.²²

Heljaksen kuten presidentinkin kantaan tässä asiassa vaikutti erityisesti Englannin täkäläisen lähettilään Suomen ulkoministeriölle esittämä käsitys, ettei Suomen hallituksella ollut mitään velvollisuutta pakolaisten luovuttamiseen välirauhansopimuksen perusteella. Nähtävästi tämä Englannin edustajan ilmaisema käsitys vaikutti siihen, että Heljas asennoitui myöhemminkin Valpon pidättämien virolaisten asiaan sangen kriittisesti. Sen jälkeen kun ulkoministeriö oli yhdessä oikeuskanslerin kanssa pyrkinyt selvittämään välirauhansopimuksen luovuttamiskysymyksessä asettamia velvoitteita ja asia tuli uudelleen hallituksen ulkoasiainvaliokuntaan, Heljas arvosteli Valpon toimintaa tarpeettomasta ”virkainnosta”. Hänen mielestään virolaisten luovuttaminen oli rauhansopimuksen 9. artiklan mukaan pantava toimeen vain Neuvostoliiton kirjallisen vaatimuksen perusteella. Tällaista vaatimusta ei ollut kuitenkaan esitetty.

Toisaalta Heljas piti vaarallisena myös sellaisen näkemyksen hyväksymistä, että sotavankeihin yhä sovellettaisiin välirauhansopimuksen määräyksiä. Hän katsoi sen voivan muodostua vaaralliseksi ennakkotapaukseksi. Heidän osaltaan oli syytä nojata vain Haagin sopimuksen määräyksiin. Niin ikään Heljas torjui ministeri Leinon esittämän ajatuksen, että sotavankikysymyksestä olisi neuvoteltava neuvostolähetystön kanssa. Neuvottelujen kielteistä lopputulosta peläten hän katsoi, ettei suomalaisten tullut asiassa tehdä mitään aloitetta. Vastoin Heljaksen käsitystä valiokunnan enemmistö päätyi kuitenkin käsitykseen, ettei sotavankien luovuttamisesta voitu kieltäytyä.²³

Ilmeisesti sotavankien ja erityisesti virolaisten luovuttamiskysymyksen herättämä häly ja arvostelu vaikuttivat osaltaan siihen, että Heljas omaksui vielä myöhemminkin sangen kriittisen asenteen luovutuskykykseen. Kun asia tuli vielä vuoden 1948 alussa esille valtioneuvoston ja sen ulkoasiainvaliokunnan istunnossa, Heljas vetosi edelleen käsitykseen, ettei sotavankien luovuttamista voitu toteuttaa välirauhansopi-

muksen perusteella, koska se oli lakannut olemasta. Luovutus saattoi tapahtua vain Haagin sopimuksen nojalla. Niin ikään hän asettui tukemaan ulkoministeri Enckellin tekemää ehdotusta, että luovutettavien puolesta yritettäisiin vielä tehdä amnestia-anomus Neuvostoliiton lähetystöön.

Kun Neuvostoliiton lähetystö esitti myöhemmin kyseisiä henkilöitä koskevan kirjallisen vaatimuksen ja syytti heitä maanpetoksesta ja yhteistyöstä vihollisen kanssa, hallitus joutui taipumaan heitä koskevaan luovutukseen. Nähtävästi Englannin lähetystöltä saamansa informaation perusteella Heljas asettui kuitenkin myös tässä yhteydessä edelleen vastustamaan välirauhansopimuksen 9. artiklan käyttämistä luovutusperusteena.²⁴

4. YYA-SOPIMUKSEN SYNTY KAAPPAUSHUJEN VARJOSSA

Kansainvälisen jännityksen kasvaminen ja kylmän sodan rintamalinjojen vahvistuminen Euroopassa sai Moskovan ryhtymään vuoden 1947 lopulta lähtien uusiin toimiin sotilaallisen turvallisuusjärjestelmänsä vahvistamiseksi ja yhteistoiminnan lisäämiseksi sen vaikutuspiiriin joutuneen Itä-Euroopan alueella. Tähän uudelleen järjestelyyn kuului paitsi bilateraalisten puolustusliittosopimusten solmiminen eräiden Itä-Euroopan maiden kanssa myös yhteistoiminnan yleinen vahvistaminen satelliittimaiden piirissä. Tämän suunnitelman puitteissa Moskova halusi sitoa myös Marshall-suunnitelman ulkopuolelle jääneen Suomen lisävelvoittein omaan turvallisuusjärjestelmäänsä. Samalla tämän tuli estää maan liukuminen länteen sen jälkeen, kun rauhansopimus oli vihdoin syyskuussa 1947 saanut lopullisen vahvistuksensa ja valvontakomissio poistunut maasta.

Pyrkimykset rauhansopimuksen yli menevien lisätakeiden saamiseksi sekä ”demokraattisen” vasemmistosuuntauksen jatkumiseksi maassa saivat kannatusta erityisesti äärivasemmiston piirissä. Nähtävästi äärivasemmiston inspiroimana aloite puolustusliittoa koskevien neuvottelujen aloittamiseksi sai kannatusta myös hallituksen piirissä, missä itse pääministeri Pekkala asettui ajamaan sitä. Niin kuin *Tuomo Polvinen* on Paasikivi-elämäkerrassaan kuvannut, pääministeri toimi jo syksyn 1947 aikana aktiivisesti puolustusliittoa koskevien neuvottelujen vireille panemi-

seksi. Hän pyrki presidentin ohjeista piittaamatta herättämään puolustus sopimusta koskevan kysymyksen niissä keskusteluissa, joita hänen johtamansa delegaatio kävi neuvostojohtajien kanssa marraskuussa 1947 Moskovassa sikäläisten vallankumousjuhllisuuksien yhteydessä. Vaikka pääministerin toivoma keskustelu liittosopimusneuvottelujen käynnistämisestä jäi tässä vaiheessa toteutumatta, hän palasi asiaan hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa useaan otteeseen vielä myöhemminkin.²⁵

Lähes samoista syistä, joiden vuoksi ääri vasemmisto ja pääministeri toivoivat sopimusneuvottelujen kiireistä käynnistämistä, presidentti Paasikivi asennoitui sotilassopimuksen solmimiseen varsin pidättyvästi. Yhtenä syynä tähän oli nähtävissä oleva Euroopan yhä selvempi jakautuminen kahteen vastakkaiseen leiriin. Sen valossa oli pelättävissä, että Suomen ja Neuvostoliiton välinen sotilassopimus kytkisi Suomen entistä selvemmin itäiseen ryhmään ja vaikeuttaisi erityisesti taloudellisten suhteiden hoitamista länteen. Kun sotilassopimus samalla vaikeuttaisi maan pysymistä suurvaltaristiriitojen ulkopuolella, sopimusta ei presidentin mielestä ollut syytä uudessa tilanteessa ainakaan kiirehtiä.²⁶

Presidentin kannan muuttuminen sotilassopimuksen solmimiskysymyksessä aiheutti sen, että hän halusi kieltää Pekkalan vallankumousjuhliin matkustavalta valtuuskunnalta kaiken suostumuksensa poliittista sopimusta koskevien neuvottelujen käymiseen. Kun asia kaikesta huolimatta nousi esille mainituissa keskusteluissa, jopa antoi – sinänsä perättömästi – eräille läntisille lehdille aiheen kertoa Moskovassa jo solmitusta Suomen ja Neuvostoliiton välisestä puolustusliitosta, se herätti presidentissä voimakasta suuttumusta, joka kohdistui erityisesti pääministerin persoonaan. Ajankohta ei hänen mielestään ollut lainkaan sopiva asian esille ottamiseksi.²⁷

Presidentti purki vielä myöhemminkin suuttumustaan saman asian johdosta hänen luottamustaan nauttineelle ministeriryhmälle (Vesterinen, Törngren, Hiltunen, Heljas) ja tuomitsi anteeksiantamattomana kevytmielisyytensä, että Pekkala oli Moskovassa ottanut esille liittosopimuksen. Hänen mielestään liittoajatuksen toteuttamista oli lykättävä, koska sopimuksen solmiminen siinä vaiheessa merkitsisi sitä, että Suomi joutuisi kylmässä sodassa asettumaan länsivaltoja vastaan.²⁸

Ulkopoliittisten näkökohtien ohella presidentin epäilyjä liittosopimuksen solmimisesta kohtaan piti ilmeisesti yllä pelko sen vaikutuksen mahdollisesta heijastumisesta maan sisäpolitiikkaan. Niinpä presidentti

Paasikivi ilmaisi toisessa yhteydessä äsken mainitulle ministeriryhmälle huolestumisensa sen johdosta, että ääriivasemmiston piirissä oli esiintynyt liikehtimistä liittosopimuksen puolesta, ja viittasi Itä-Euroopan kansandemokratioiden piiristä saatuihin kielteisiin esimerkkeihin. Samalla hän kehotti ministereitään seuraamaan valppaasti tilanteen kehitystä.²⁹

Paasikiven näkemystä seuraten myös Heljas jakoi presidenttinsä varauksellisen asenteen puolustusliittosopimusta ja etenkin sen kiireellistä toteuttamista kohtaan. Tämä ilmeni muun muassa hallituksen ulkoasiainvaliokunnan keskusteluissa. Kun pääministeri Pekkala otti siellä tammiukuun puolivälissä 1948 esille kysymyksen puolustusliittosopimuksesta ja kiirehti sen käsittelyä, Heljas asettui yhdessä ministeri Sventon kanssa vastustamaan asian käsittelyä ilman presidentin läsnäoloa. Kun maalaisliittolainen Liitto-lehti oli puolestaan esittänyt käsityksensä, ettei Suomi voisi välttää sotilasliittoa, mikäli Neuvostoliitto sitä haluaisi, Heljas sai niin ikään presidentiltä tehtäväksi varoittaa lehteä tarpeettomasta kohtaloudesta. Heljas, joka nähtävästi oli samaa mieltä, lupasikin hoitaa asian. Toimiessaan pääministerin ja ulkoministerin Moskovamatkan aikana vt. ulkoministerinä Heljas joutui niin ikään oikaisemaan läntisessä lehdistössä esitettyjä huhuja, joiden mukaan Suomi oli jo pääministerinsä johdolla solmimassa Moskovassa liittosopimusta.³⁰

Kysymys puolustusliittosopimuksesta joutui kuitenkin täysin uuteen vaiheeseen, kun Neuvostoliiton uusi lähettiläs kenraaliluutnantti Savonenkov toi 23. helmikuuta 1948 presidentti Paasikivelle Stalinin hänelle henkilökohtaisesti osoittaman kirjeen, joka sisälsi ehdotuksen Suomen ja Neuvostoliiton yhteistä puolustusliittoa koskevien neuvottelujen aloittamiseksi. Kirje oli suoraa jatkoa Neuvostoliiton helmikuun kuluessa Moskovassa Romanian ja Unkarin valtuuskuntien kanssa allekirjoitettaville yhteistyö- ja avunantosopimuksille, joissa nämä maat olivat luvanneet antaa sotilaallista ja muuta apua toisilleen Saksan tai sen kanssa tavalla tai toisella liittoutuneiden maiden taholta tulevaa hyökkäystä tai hyökkäysuhkaa vastaan.

Presidentti koki Stalinin hänelle osoittaman henkilökohtaisen vetoomuksen puolustusliittosopimusta koskevien neuvottelujen aloittamiseksi kaiken edellä sanotun nojalla ”tyrmyttävänä”. Jos Neuvostoliiton Romanian ja Unkarin kanssa tekemiä liittosopimuksia oli kansainvälisestikin voitu pitää vain muodollisena vahvistuksena Neuvostoliiton ylivallalle näissä maissa, samaa ei voitu sanoa rauhansopimuksen nojalla

suvereniteettinsa vahvistaneen Suomen osalta. Puolustusliittoneuvottelujen aloittamista koskeneelle ehdotukselle loi samalla pelottavaa taustaa kommunistien Tšekkoslovakiassa samanaikaisesti toimeenpanema valankaappaus, jonka seurauksena kommunistit ottivat hallitusvallan ja maa luisui lopullisesti Itä-Euroopan kansandemokratioiden joukkoon. Etenkin Prahan tapahtumien valossa lukuisat suomalaiset samoin kuin ulkovaltojen edustajatkin saattoivat vain aavistella, että venäläisten tarkoituksena oli liittosopimuksen välityksellä eristää myös Suomi läntisestä maailmasta ja sitoa se näkyvästi Itä-Euroopan satelliittimaiden ryhmään.³¹

Neuvoteltuaan Stalinin kirjeen johdosta aluksi eräiden asiantuntijajärjestönsä kanssa vilustunut presidentti informoi hänen luonaan kokoontunutta hallitusta vasta muutamia päiviä myöhemmin, 26. helmikuuta. Samalla kun presidentti esitti Stalinin kirjeestä ”sanattomaksi mykistyneelle” hallitukselle ihmettelynsä ehdotettujen neuvottelujen ajankohdasta, niiden luonteesta ja vaikutuksesta Suomen kansan mielialoihin sekä maan kansainväliseen asemaan, hän ilmoitti haluavansa vetää eduskunnan alusta alkaen mukaan asian käsittelyyn.³²

Niin kuin jo ennakkoon oli odotettavissa, ehdotus liittosopimusneuvottelujen aloittamiseksi herätti eduskuntaryhmien keskuudessa varsin sekavan tilanteen. Lukuun ottamatta SKDL:n eduskuntaryhmää, joka odotetusti omaksui myönteisen kannan sopimusneuvottelujen aloittamiseen, muiden puolueiden asenne liittosopimuksen solmimista kohtaan oli epäluuloisen torjuva. Tämä koski myös maalaisliittoa, joka toisten porvarillisten puolueiden, kokoomuksen ja edistyspuolueen tavoin piti neuvottelujen aloittamista tarpeettomana ja katsoi äsken solmitun rauhansopimuksen olevan riittävä perusta Suomen ja Neuvostoliiton suhteille. Puheenjohtajansa Juho Koiviston johdolla maalaisliiton eduskuntaryhmä korosti Suomen pyrkimystä pysyä puolueettomana ja sotilaallisuonteisten liittoutumien ulkopuolella. Kun jo ryhtyminen Stalinin kirjelmän edellyttämiin neuvotteluihin oli ristiriidassa tämän kanssa ja merkitsi periaatteellista valmiutta myös sopimuksen itsensä hyväksymiselle, puolue ei voinut suositella ehdotettujen neuvottelujen aloittamista.

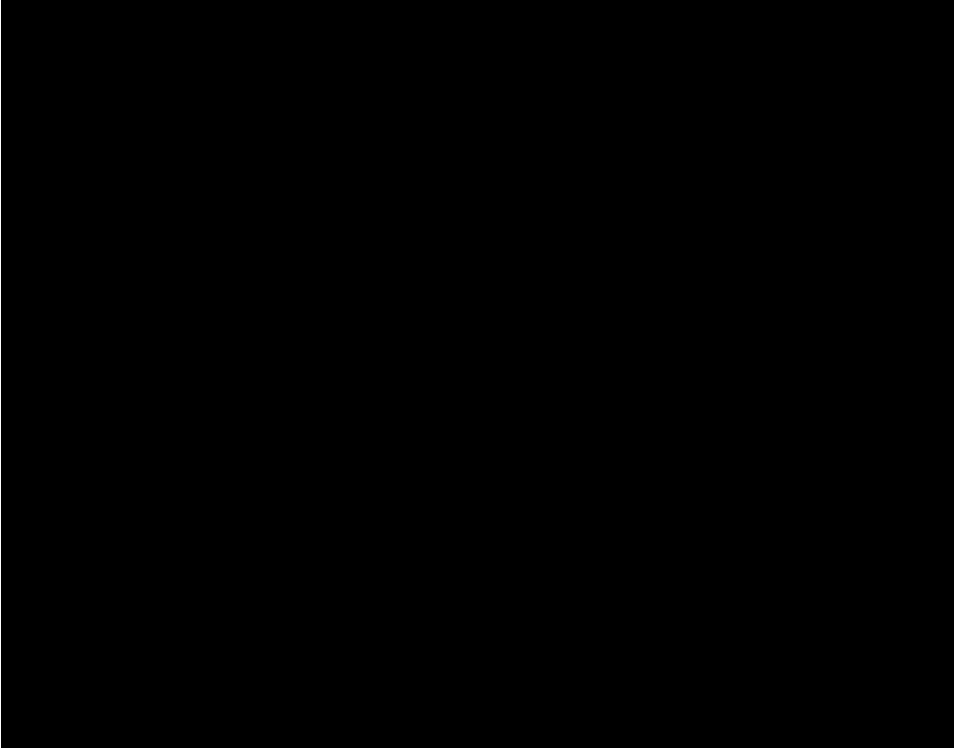
Eduskuntaryhmän varsin jyrkkä linja ei muodostunut kuitenkaan täysin rikkumattomaksi. Niinpä seitsemän ryhmän jäsentä, heidän joukossaan presidentin kanssa asiasta keskustellut Urho Kekkonen sekä mi-

nisteriryhmän jäsenet Heljas, Kajjalainen ja Vesterinen, piti ryhtymistä neuvotteluihin mahdollisena. Pitipä Vesterinen neuvotteluista kieltäytymistä Suomen taholta ajattelemattomana ”nyrkiskuna” ja puolustusliittoaikin tietyn ehdoin mahdollisena. Jättäessään ryhmänsä lopullisen vastauksen presidentille myös Koivisto korosti suullisesti, että maalaisliitto asennoitui asiaan lojaalisti eikä tulisi vetäytymään pois mahdollisen valtuuskunnan jäsenyydestä.³³

Kun eduskuntaryhmien antamat vastaukset tulivat hallituksen ulkoasiainvaliokunnan käsiteltäväksi 6. maaliskuuta, presidentti ilmoitti käsityksensä, että Suomi tulisi menemään neuvotteluihin ja tekemään omat ehdotuksensa, jotka soveltuivat Suomen oloihin. Keskustelua herätti kuitenkin se, tulisiko eduskunta hyväksymään sopimuksen. Oman eduskuntaryhmänsä enemmistön jyrkästä kannasta tinkien myös Heljas oli valmis hyväksymään presidentin kannan, mutta totesi samalla eduskunnan enemmistön kannattavan puolueettomuutta ja olevan sotiliittoa vastaan. Hän tulkitsi oman eduskuntaryhmänsä ja eduskunnan enemmistön kielteisen kannan perustuneen lähinnä Romanian ja Unkarin sopimusmalleihin, jollaisia eduskunta ei hyväksyisi. Ryhmät saattoivat kuitenkin ottaa lopullisesti kantaa vasta oman Suomea koskevan sopimusehdotuksen valmistuttua.³⁴

Sen jälkeen kun valtioneuvosto oli 8. maaliskuuta tehnyt lopullisesti päätöksen neuvottelujen aloittamisesta, presidentti päätti vihdoin 9. maaliskuuta Stalinille lähettämässään vastauskirjeessä esittää Suomen valmiuden liittosopimusta koskevien keskustelujen aloittamiseksi ja esittää neuvottelupaikaksi Moskovaa. Kieltäydyttyään itse lähtemästä Moskovaan Paasikivi teki samana päivänä lopullisen päätöksen sopimusneuvottelujen valtuuskunnaksi. Sen muodostaisivat pääministeri Pekkala puheenjohtajana, ministerit Enckell, Sveto ja Leino sekä kansanedustajat Peltonen, Kekkonen ja Söderhjelm valtuuskunnan jäseninä.

Valtuuskunnan nimittäminen ei kuitenkaan sujunut täysin kitkattomasti. Niinpä presidentin valtuuskunnan puheenjohtajaksi aluksi kaavaillema Fagerholm kieltäytyi tehtävästä. Hänen asemestaan tuli sosiaalidemokraattisen puolueen edustajaksi valtuuskuntaan kansanedustaja Onni Peltonen. Maalaisliiton eduskuntaryhmän puheenjohtajan Juho Koiviston Kekosta kohtaan tuntema vastenmielisyys aiheutti puolestaan sen, että puoluevaltuuskunta päätti hänen johdolla 9. maaliskuuta esittää Kekosen sijasta Heljaksen valitsemista puolueen edustajaksi val-

Maalaisliiton pitkäaikaisen kansanedustajan ja ryhmän puheenjohtajan Juho Koiviston Urho Kekkosta kohtaan tuntema vastenmielisyyks aiheutti muun muassa sen, että maalaisliiton puoluevaltuuskunta päätti vastoin presidentin kaavailuja esittää Kekkosen asemesta Heljasta YYA-sopimuksesta neuvottelevaan delegaatioon. Koiviston Kekkosta vastustanut asenne lienee sittemmin vaikuttanut osaltaan myös Fagerholmin vähemmistöhallituksen syntyyn. Kuvassa Heljas, Koivisto ja Kekkonen tutustumassa sulassa sovussa erääseen näyttelyyn Lontoossa Englannin-matkansa aikana.

tuuskuntaan. Vastoin tätä Paasikivi piti kuitenkin kiinni aikaisemmasta esityksestään ja nimitti Kekkosen valtuuskunnan jäseneksi. Samoin presidentti nimitti ministeri Yrjö Leinon valtuuskuntaan vastoin hänen tahtoaan ja tietämättä, että Leino ei enää tuolloin nauttinut Moskovan enempää kuin omien puoluetovereidensä luottamusta ja pyrki tästä

syystä pois valtuuskunnasta. Niin ikään presidentti ei lämmennyt Heljaksen ja Vilhulan ehdotukselle, että kaikkien puolueiden, myös kokoomuksen, tulisi olla edustettuna valtuuskunnassa.³⁵

Käsiteltäessä seuraavien päivien ja viikkojen aikana valtuuskunnan neuvotteluohjeita puhetta neuvotteluissa määrätietoisesti johtanut presidentti omaksui alusta alkaen kielteisen asenteen esikuviksi asetettuihin Romanian ja Unkarin kanssa tehtyihin sopimusmalleihin. Suomen tekemän sopimuksen tuli hänen mielestään ilmentää maan poliittista erityisasemaa. Se saattoi koskea vain sellaisen hyökkäyksen torjuntaa, jonka Saksa tai sen liittolaiset suuntaisivat Suomen alueen kautta Neuvostoliittoa vastaan. Niin ikään Neuvostoliiton apu tulisi ajankohtaiseksi vain, mikäli Suomen omat voimavarat eivät sen torjumiseksi riittäisi.

Kun valtuuskunnan neuvotteluohjeet päätettiin pitää salaisina ja antaa niistä vain suullista informaatiota eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle, mutta ei eduskuntaryhmille, asia oli omiaan lisäämään jännitystä ja epäilyjä myös eduskunnan piirissä. Tämä koski osittain myös hallitusta, jonka piirissä kysymys ”sotilaallisesta sopimuksesta” kohtasi jo sellaisenaan arvostelua. Kun hallituksen sosiaalidemokraattiset ministerit asettuivat puolue toimikuntansa päätöksen perusteella vastustamaan sotilas sopimusta, kriittinen asenne sai tältä osin tukea myös erältä maalaisliiton ministereiltä (Vilhula). Ministerit Heljas, Viding ja Vesterinen halusivat puolestaan rajoittaa Neuvostoliiton sotilaallisen avun siten, että se tulisi kysymykseen vain ”pyydettyinä”. Heljas halusi sotilas sopimuksen yhteydessä ottaa esille myös kysymyksen sitä koskevasta kompensatiosta. Koska hyöty sopimuksesta koituisi ylivoimaiselta osin Neuvostoliiton hyväksi ja Suomi tulisi toimimaan eräänlaisena Neuvostoliiton ulko varustuksena, Suomella oli hänen mielestään oikeus tätä koskevaan kompensatioon.³⁶ Mitä Heljas kyseisillä kompensatioilla tarkoitti, ei säilyneistä lähteistä ole pääteltävissä.

Vielä jyrkemmin kuin ministeriryhmä asennoitui neuvottelu ehtoihin maalaisliiton eduskuntaryhmä, joka joutui toimimaan asiasta saamansa rajoitetun suullisen informaation varassa. Ryhmä ilmaisikin epäilynsä muun muassa omaa ministeriryhmäänsä kohtaan siitä, ettei se ollut kyllin ”selvästi ja tinkimättömästi” pitänyt kiinni ryhmän sotilasliittoa kohtaan esittämästä kielteisestä kannasta. Niin ikään se velvoitti edustajiaan pitämään edelleen kiinni aiemmin esitetystä kannasta, ”ettei mahdollisesti tehtävä sopimus saa sisältää maata mme ja kansaamme sitovaa sotilasliittoa”.³⁷

Varauksellinen asennoituminen sotilasliittoa kohtaan sai lähestyvien vaalien vuoksi osittain vaalitaktisen luonteen. Kun sosiaalidemokraatit puoluetoimikuntansa ottamaan kielteiseen kantaan vedoten asennoituivat sotilassopimukseen jyrkän torjuvasti, katsoivat myös maalaisliittolaiset ministerit Heljas, Vesterinen ja Viding asiakseen tarkistaa asiassa kantaansa. Tämä johti siihen, että lopullisia neuvotteluohjeita 18. maaliskuuta annettaessa myös viimeksi mainitut ministerit perääntyivät aikaisemmasta kannastaan ja peräti kahdeksan ministeriä esitti epäävän kantansa sotilasliittosopimukseen. Vastustuksen taktisen luonteen ymmärtäen Paasikivi käytti sitä taitavasti hyväkseen viestittääkseen venäläisille hyväksytyjen neuvotteluvaltuuksien olevan äärimmäinen raja, jonka Suomen hallitus ja eduskunta saattoivat hyväksyä.³⁸

Samaan aikaan kun hallitus presidentin johdolla valmistautui yhteistyöneuvotteluihin, kysymys sotilasliitosta herätti kansan keskuudessa suurta rauhattomuutta ja pelkoa, mitä vahvistivat ulkomaisten lähetystöjen piiristä tulleet huhut. Niiden siivittämänä kansan suuri enemmistö pelkäsi puolustussopimuksen solmimisen johtavan Suomen itsenäisyyden asteittaiseen häviämiseen ja maan ajautuvan Itä-Euroopan satelliittimaiden joukkoon. Sitä vastoin äärivasemmisto koki yhteistyösopimuksen olevan takeena Suomen ja Neuvostoliiton ystävyysjatkumisesta ja muodostavan toivotun esteen maan liukumiselle läntisen liittoutuman piiriin. Samalla se toivoi ystävyysopimuksen vahvistavan myös omia vaikutusmahdollisuuksiaan yhteiskunnallisen ”demokratisoinnin” jatkumiseksi kansandemokraattisessa hengessä.

Edellä mainittujen päämääriensä toteuttamiseksi äärivasemmisto pyrki venäläisten toveriensa innoittamana helmikuun lopulta lähtien nostattamaan omiensa keskuudessa joukkoliikkeen työpaikkakokouksineen ja mielenosoituksineen Neuvostoliiton sopimusaloitteen tukemiseksi. Ystävyys ja rauha oli taattava sopimuksella Neuvostoliiton kanssa, kuten mielenosoituksissa runsaasti käytetty iskulause kuului. Neuvostolähetystön tukemana SKP päätti niin ikään ryhtyä aktiivisiin toimiin liittosopimuksen vastustuksen eliminoimiseksi ja epäilemiensä oikeiston läntisten salanhankkeiden paljastamiseksi, kuten useat tutkijat (*Lauri Haataja, Osmo Jussila, Kimmo Rentola, Tuomo Polvinen*) ovat jo aiemmin kuvanneet. Näiden salanhankkeiden se uskoi ulottuvan aina oikeistopuolueiden johtoon ja hallitukseen saakka. Äärivasemmiston liikehdintä vahvistui etenkin maaliskuun alkupäivinä ja huipentui 9. maaliskuuta

suureen mielenosoitukseen ja runsaslukuisten kommunistilähetystöjen maan hallitukselle ja eduskuntaryhmille esittämiin vaatimuksiin avunantosopimuksen pikaiseksi hyväksymiseksi.³⁹

Äärivasemmiston äänekäs esiintyminen rinnan samanaikaisten Tšekkoslovakian tapahtumien kanssa lisäsi laajoissa kansalaispiireissä entisestään pelkoa sopimusneuvotteluja ja niihin mahdollisesti kytkeytyviä sisäpoliittisia muutosvaatimuksia kohtaan. Kasvava levottomuus runsaine huhuineen pakotti myös maan poliittisen johdon lähtemään liikkeelle kansan mielialojen rauhoittamiseksi. Tässä tarkoituksessa pääministeri Pekkala pitikin 12. maaliskuuta radion välityksellä puheen, jossa hän vakuutti, ettei mahdollisesti solmittava ystävyyssovitmus tulisi aiheuttamaan muutoksia maan sisäisissä oloissa eräiden ”oikeistopiirien” epäilemällä tavalla. Kun pääministerin sanojen ei ilmeisesti uskottu vakuutetun kaikkia kansalaispiirejä, sai myös Heljas – vt. ulkoministerinä ja nähtävästi Paasikiven toivomuksesta – tehtäväkseen esittää samanaikaisesti rauhoittavan vetoamuksensa kansalle.

Lauantaina 13. maaliskuuta STT:n välityksellä koko maan lehdistölle jaetussa haastattelulausunnossa Heljas viittasi aluksi siihen, miten kysymys ystävyys- ja avunantosopimuksesta oli herättänyt runsaasti sekä keskustelua että huolestumista. Hän totesi myös eduskuntaryhmien esittämän kannanoton Suomen halusta pysyä kansainvälisten selkkausten ulkopuolella vastaavan kansan enemmistön todellisia mielialoja. Kun hallitus oli kuitenkin päättänyt lähteä neuvotteluihin, oli tärkeää, ettei harkitsemattomalla esiintymisellä vaikeutettaisi tätä työtä kytkemällä neuvottelu joihinkin yhteiskunnallisiin muutoksiin. Tässä mielessä Heljas torjui jyrkästi kansan keskuudessa liikkuvat itsepintaiset huhut esimerkiksi siitä, ettei tulevana kesänä toimitettavia valtiollisia vaaleja voitaisikaan toimittaa vapaasti ja että tiettyjen kansalaisryhmien äänioikeutta ja vaalikelpoisuutta tulotisiin rajoittamaan. Hänen mielestään silloinen hallitus ja eduskunta eivät tulisi koskaan sellaista hyväksymään. Vaalivapautta voitaisiin supistaa vain laittomia, väkivaltaisia keinoja käyttäen. Mikäli taas tällaista tapahtuisi, koko maailma saisi tietää, että ”demokratian ja vapauden valo” oli Suomessa sammunut. Omasta puolestaan Heljas ei halunnut tällaiseen ”synkkään mahdollisuuteen” uskoa.

Samalla kun Heljas pyrki rauhoittamaan kansalaisia liioittelevien huhujen aiheuttamalta pelolta, hän halusi toisaalta korostaa voimakkaasti poliittisen valppauden merkitystä. Tältä osin hän viittasi monissa

maissa, Suomi niihin mukaan lukien, sillä hetkellä käytävään kamppailuun perinteisen demokraattisen ja totalitaarisen järjestelmän välillä. Hänen mielestään tarvittiin vapaiden miesten ja naisten päättäväisyyttä puolustaa demokraattista suomalaista yhteiskuntajärjestystä, joka antoi vapauden kaikkien poliittisten ryhmien toiminnalle. Suomalaisten ei hänen mielestään tullut pelästyä todetessaan demokraattisen järjestelmän luhistuvan eräissä muissa maissa, koska Suomella oli erilaiset edellytykset rakentaa omalle pohjalle. Heljas päätti haastattelulausuntonsa toteamukseen, että ne, jotka väkivalloin riistivät vallan itselleen, joutuivat sen myös väkivalloin säilyttämään. Suomen kansan enemmistö inhosi sen sijaan kaikkia järjestelmiä, jotka rajoittivat sen poliittista vapautta.⁴⁰

Heljaksen haastattelulausuntoon sisältynyt voimakas vetoisuus kansanvaltaisen suomalaisen järjestelmän puolesta poikkesi oleellisesti pääministerin samanaikaisesta radiopuheesta ja herätti sellaisenaan erilaisten vallankumous- ym. huhujen täyttämässä ilmapiirissä runsaasti vastakäikua. Etenkin oikeistolainen lehdistö, joka lähes kauttaaltaan julkaisi haastattelun, vertasi pääministerin radiopuhetta ja Heljaksen lausuntoa mielellään toisiinsa ja totesi turkulaisen Uuden Auran ja kuopiolaisen Savo-lehden tavoin Heljaksen puuttuneen lausunnossaan juuri sellaisiin asioihin ja uhkakuviin, joita julkisuudessa oli eri tahoilla esitetty. Erityisen tervetulleena kyseiset lehdet pitivät Uuden Suomen tavoin hallituksen taholta tullutta vakuutusta rajoittamattomasta vaalivapaudesta sekä vetoomusta valppauteen maan demokraattisen järjestelmän puolustamiseksi. Arvelipa Uusi Aura Heljaksen lausunnossa kuvastuneen juuri sellaisen huolentäyteisen mielialan, jonka ilmenemismuotoja pääministeri oli väheksynyt vain päättöminä huhuina.⁴¹

Toisin kuin oikeistolehdistissä Heljaksen haastattelulausunto herätti ääriivasemmiston taholla ilmeistä ärtymystä ja otettiin vastaan sangen nyreästi. Kuvaavaa oli, ettei SKP:n päälehti Työkansan Sanomat julkaisut lainkaan Heljaksen haastattelua. Sen sijaan se julkaisi samanaikaisesti 14. maaliskuuta nelipalstaisen etusivun uutisen, jossa kerrottiin maalaisliiton ja edistyspuolueen olleen neuvotteluissa Yhdysvaltain Tukholman-lähettilään kanssa. Ruotsalaisesta kommunistisesta Ny Dag -lehdestä saamansa vahvistamattoman tiedon mukaan lehti kertoi maalaisliiton ja edistyspuolueen edustajien käyneen Tukholmassa Amerikan-lähetystössä salaisia neuvotteluja lähettiläs Freeman Mathewsin kanssa,

joka oli kehottanut molempia puolueita ottamaan vastustavan kannan Suomen ja Neuvostoliiton ystävyys sopimukseen.

Näyttävään etusivun uutiseen liittyi sen kainaloon sijoitettu erillinen ylio ”Heljas ja Kalliala”, joka tiesi kertoa mainittujen herrojen, ministeri Heljaksen ja pankinjohtaja K. J. Kallialan, pistäytyneen yhtyneen oikeiston puolesta Yhdysvaltain Tukholman-lähettilään puheilla ja saaneen tältä ohjeen vastustaa ystävyys sopimusta parhaansa mukaan. Samassa yhteydessä lehti viittasi niin ikään jo aiemmin markkinoimaan uutiseen edustaja Onni Peltosen amerikkalaiselle Daily Mirror -lehdelle antamasta neuvostovastaisesta haastattelusta. Vaikka mainittu Heljasta ja Kallialaa koskeva tieto oli lehden oman kertoman mukaankin toistaiseksi vahvistamaton, mainittujen herrojen lausunnot eivät sen mielestä ainakaan olleet ristiriidassa mainitunkaltaisen ohjeen kanssa. Vaikka molemmat herrat olivat ilmeisessä ”eksytystarkoituksessa” jesusittamaisesti arvotelleet myös Yhdysvaltoja, heidän äskeisiä lausuntojaan oli lehden mukaan selvästi sävyttänyt ”sotakiikhoineen henki ja Neuvostoliittoa kohtaan vihamielinen kärki”.

Myös SKDL:n äänenkannattaja Vapaa Sana julkaisi mainitun Ny Dag -lehdestä saadun uutisen maalaisliiton ja edistyksen käymistä neuvotteluista, mutta vaikenä sen sijaan salaliittoa punoneiden neuvottelijain nimistä. Lehti otaksui kuitenkin omasta puolestaan, että Tukholma oli valittu neuvottelupaikaksi Helsingin asemesta, koska Yhdysvallat halusi Suomen osalta toteuttaa varovaisempaa politiikkaa kuin eräissä muissa Euroopan maissa, joissa Amerikan diplomaattien toiminta oli aiheuttanut vakavia paljastuksia.⁴²

Viimeksi mainituilla paljastuksilla lehti luonnollisesti tarkoitti kommunistien etenkin Tšekkoslovakiassa ja Unkarissa lavastamia paljastuksia, joissa monia poliittisia vastustajia oli pidätetty ja asetettu syytteeseen ”salajuonista” ja ”vehkeilystä” juuri amerikkalaisten diplomaattien kanssa.

Ääri vasemmiston lehtien julkaisema hälyydyttävä ”porvarillisesta salaliittolaisuudesta” sai altavastajien taholta tylyn vastaanoton. Maalaisliiton puheenjohtaja V. J. Sukselainen kiisti välittömästi syytökset puolueensa salaisista neuvotteluista täysin perusteettomina ja huomautti nokkavasti, ”että maalaisliitto ei ole koskaan ottanut ohjeita eikä aatteita ulkomailta eikä vastedeskään tule niin tekemään”. Samalla puolueen päälehti tiesi kertoa, että Ny Dagin julkaiseman uutisen lähettäjäksi oli merkitty hämäräperäinen Telpress ja lähetyspaikaksi Lontoo. Lehden mielestä juttu oli kuitenkin selvästi keitetty kokoon Helsingissä.⁴³

Yhtä valheellisena ja provokatorisena pitivät kyseistä uutista myös Keskisuomalaisen nimimerkki Nax ja Uuden Suomen Timo. Ensiksi mainittu ihmetteli, kuinka ihmeessä Heljaksen lausunto oli saattanut aiheuttaa niin ankan ”kiljaisun” kommunistien päälehdessä ja miten tietoinen valhe maalaisliiton ja edistyspuolueen neuvotteluista Yhdysvaltain lähettilään kanssa oli voitu julkaista neljällä palstalla lehden etusivulla. Kirjoittajan mielestä toiminta oli matalamielistä ja provokatorista. Uuden Suomen Timo piti puolestaan sekä tätä että kansanedustaja Peltosen haastattelusta esitettyjä tietoja kommunistien, jopa Kominformin keksintönä ”liittolaisuudesta”. Kun salaseuroja ja salaisia yhteyksiä ei ollut löydetty, niitä piti tarpeen mukaan myös keksiä.⁴⁴

Työkansan Sanomien julkaiseman uutisen osoittautuminen selvästi tekaistuksi antaakin aiheen kysymykseen, mistä lehden kirjoittelussa oli perimmältään kysymys. Sisältyikö lehden kirjoitteluun muutakin kuin hetkellinen ärtymys Heljaksen vetoomukseen ”suomalaisen kansanvaltaisen järjestyksen puolesta”. Väite maalaisliiton ja edistyspuolueen sekä näiden edustajina Heljaksen ja Kallialan salaisista neuvotteluista Yhdysvaltain Tukholman-lähettilään kanssa täytti ulkonaisilta puitteiltaan varsin täsmällisesti samat salaliittosyytösten tunnusmerkit, joita oli käytetty Unkarissa ja sittemmin Tšekkoslovakiassa tekaistuina todisteina oikeistopiirien maanpetoksellisesta yhteistoiminnasta länsivaltojen kanssa. Kun SKP:n johtoryhmä oli – eräiden suomalaisten tutkijain (*Jussila, Rentola, Polvinen*) mukaan – saanut hetkeä aiemmin Ždanovilta vihjeen unkarilaisten esikuvien hyödyllisyydestä taistelussa kommunismin vastustajia vastaan, syytöstä Heljaksen ja Kallialan sekä heidän edustamiensa puolueiden ”salaisesta vehkeilystä” Yhdysvaltojen lähettilään kanssa voi kenties pitää mainittujen ohjeiden sovellutusyrityksenä myös Suomessa. Myös kansanedustaja Peltosen amerikkalaislehdelle antamia lausuntoja koskeneet epämääräiset väitteet saattaisivat soveltua hyvin samaan joukkoon. Epäilyttävien läntisten tapaamisten sijoittaminen Tukholmaan perustui taas nähtävästi SKP:n saamiin vihjeisiin siitä, että ulkoministeri Enckell oli kehottanut Suomen Tukholman-lähettilästä G. A. Gripenbergiä toimimaan asemapaikallaan länsivaltojen edustajiin päin ymmärtämyksen lisäämiseksi Suomen vaikeaa asemaa kohtaan silloisessa tilanteessa.⁴⁵

Työkansan Sanomien hyökkäyksen kohdistuminen juuri Heljakseen perustui nähtävästi paitsi hänen ministerinä ja vt. ulkoministerinä esittämänsä SKP:n kannalta epämiellyttävään haastattelulausuntoon myös

siihen, että läntiset salaliittoa epäilyt oli helppo kohdistaa juuri häneen hänen kielitaitonsa sekä vanhojen läntisten yhteyksiensä ja anglofiilitaustansa vuoksi. Kun Heljas oli lisäksi lähimmässä menneisyydessä kritisoinut kommunistien ”demokratisoimispyrkimyksiä”, ehdottanut Valpoa koskevan tutkimuksen toimeenpanoa ja asennoitunut varauksellisesti muun muassa hallituksen Marshall-apua koskevaan päätökseen, hänet voitiin myös näiltä osin helposti leimata läntistä liittoutumaa tukeväksi antikommunistiksi. Nähtävästi pääsyynä Heljakseen suuntautuvaan epäilyyn oli kuitenkin hänen jossakin määrin varauksellinen asenteensa puolustusliittosopimusta kohtaan ja pelko hänen liittymisestään oikeistolaiseen torjuntarintamaan.

Viimeksi mainittu epäily tuli ilmi Työkansan Sanomien muutamia päiviä myöhemmin julkaisemassa pääkirjoituksessa, jossa lehti – nähtävästi aikaisempien väitteittensä perustaksi – vaati Heljasta tilille siitä, mitä hän oli haastattelulausunnossaan tarkoittanut. Lehti tivasi erityisesti kokoomuslehtien haastattelusta tekemien johtopäätösten ja tulkin-tojen oikeutta ja halusi tietää, katsoiko myös Heljas eräiden Itä-Euroopan maiden tekemien ystävyyssopimusten olleen syynä demokratian luhistumiseen näissä maissa ja arveliko hän Suomen ja Neuvostoliiton välisen ystävyys- ja avunantosopimuksen uhkaavan suomalaisen kansanvallan perusteita. Niin ikään lehti toi julki epäilynsä pyrkimyksestä yhtyneen oikeistorintaman muodostamiseksi Suomen ja Neuvostoliiton ystävyys- ja avunantosopimuksen vastustamiseksi.⁴⁶

Vaikka Työkansan Sanomien Heljasta vastaan kohdistama kritiikki ei tässä vaiheessa saanut jatkoa, se Tšekkoslovakian kriisiin ja YYA-sopimusneuvottelujen luomassa jännittyneessä ilmapiirissä antoi lisäaineksia epäilyihin äärivasemmiston pyrkimyksiä kohtaan. Tähän antoi aihetta erityisesti tapauksen samankaltaisuus eräissä Itä-Euroopan maissa esitettyjen ”salaliittosyytösten” kanssa. Niinpä sosiaalidemokraattinen kansanedustaja Matti Lepistö on muistelmissaan kertonut, miten Heljasta koskenut Työkansan Sanomien uutinen pani hänen ”iltaporukassaan” mielikuvituksen liikkeelle. Se muistutti joukkoon kuuluneita monista satelliittimaista saaduista esimerkeistä, joissa tällä tavoin oli esitetty väite maanpetoksellisesta toiminnasta ja ryhdytty sen perusteella tekemään pidätyksiä. Oliko tällä tavoin pohjustettu kenties Heljaksen pidättämistä? Ja miten maan hallitus asennoituisi tähän ja mahdollisiin muihin sitä seuraaviin pidätyksiin, mikäli sellainen tulisi ajankohtaiseksi.⁴⁷

Nähtävästi Heljasta koskenut tekaistu väite antoi myös muilla tahoilla aiheita tiettyihin varotoimiin. Niinpä tässä vaiheessa omiensa ja Moskovan epäsuosioon joutunut sisäministeri Yrjö Leino, joka samoihin aikoihin varoitti puolustusvoimien komentajaa ystävyyss- ja avunantosopimuksen mahdollisesti aiheuttamasta ”liikehännästä”, tarjosi myös Heljakselle poliisivartiota, jollainen hänellä itsellään oli. Omien sanojensa mukaan Heljas, joka ei pitänyt ääriivasemmiston kaappaushankkeita ainakaan myöhemmin edes todellisina, torjui Leinon tarjouksen omalta osaltaan tarpeettomana.⁴⁸

Heljaksen osuus kevään 1948 kaappausuhkaa koskeneessa näytelmässä rajoittui tietävästi tähän, jo ennen YYA-neuvottelujen alkamista sattuneeseen välikohtaukseen. Sen ensisijaisena tarkoituksena lieneekin ollut raivata mahdolliset esteet ystävyyssopimusta koskevien neuvottelujen alkamisen tieltä. Kun YYA-sopimus oli saatu aikaan, tilanne oli tältä osin ohi. Ilmeisesti Heljasta ja Kallialaa vastaan kohdistettu syytös jätti kuitenkin jälkeensä epäilyn ääriivasemmiston pitemmälle tähtäävistä pyrkimyksistä ja loi omalta osaltaan pohjaa kuusi viikkoa myöhemmin syntyneille huhuille kommunistien mahdollisista ”kaappaushankkeista”, jotka saivat myös maan valtiollisen johdon ja poliisivoimat asettumaan valmiustilaan ja joista useat historiantutkijat ja muistelmien kirjoittajat ovat kertoneet. Epäilyä siivitti pelko, että ääriivasemmisto pyrki käyttämään jo syntyneen yhteistyösopimuksen luomaa tilannetta väkivaltaisesti hyväkseen myös sisäpoliittisen suunnanmuutoksen aikaansaamiseksi ja maan johtamiseksi itäiselle ”Tšekkoslovakian tielle”.⁴⁹

Vaikka Heljas oli viimeksi mainituista huhuista ja kaappausuhkaan varautumisesta luonnollisesti hyvin selvillä, hän ei ainakaan myöhemmin pitänyt kaappaushankkeita todellisina.⁵⁰

5. PEKKALAN HALLITUKSEN TILINPÄÄTÖS

YYA-sopimusta koskevat neuvottelut, Tšekkoslovakian kriisi ja lähestyvät eduskuntavaalit loivat kevään 1948 aikana maahan varsin jännittyneen ilmapiirin. Sen vallitessa hallituspuolueet sosiaalidemokraatit ja maalaisliitto kilpailivat keskenään, kumpi saattoi selkeämmin erottautua ääriivasemmistosta ja ensimmäisenä sanoutua irti kolmen suuren yhteistyöstä, joka näytti muuttuneen hallituskumppaneille rasi-

si. Tätä taustaa vasten huhut kommunistien mahdollisista vallankaappaushankkeista löysivät otollisen maaperän myös toisten hallituspuolueiden piirissä ja tarjosivat mahdollisuuden sanoutua entistä jyrkemmin irti äärivasemmiston pyrkimyksistä. Nähtävästi poliittiset tarkoituksenmukaisuusnäkökohdat värittivätkin osaltaan huhuja äärivasemmiston kaappaushankkeista vaalien lähestyessä.

Äärivasemmistoon kohdistuneet epäilyt kohdistuivat huomattavalta osin sisäministeri Yrjö Leinoon, joka etenkin Valpon toiminnan vuoksi oli joutunut keskeisesti arvostelun kohteeksi. Ärtymystä häntä kohtaan oli omiaan lisäämään hänen 28. huhtikuuta pitämänsä radiopuhe, jossa hän – ilmeisesti omaa jo murtunutta asemaansa puolustaakseen – syytti kaappaushankkeista ja poliittisesta liikehtimisestä oikeistopiirejä ja arveli maassa lietsottavan vihaa myös Neuvostoliittoa vastaan.

Leinoon kohdistunut epäluottamus purkautui eduskunnan hänelle toukokuussa 1948 antamassa epäluottamuslauseessa. Aiheen tähän eduskunta sai jo huhtikuussa 1945 tapahtuneesta venäläisten emigranttien luovuttamisesta Neuvostoliittoon, minkä eduskunnan perustuslakivaliokunta katsoi tapahtuneen ministerin toimivaltuudet ylittäen. Tietämättä, että Leino oli jo useita kuukausia aiemmin saanut osakseen niin SKP:n johdon kuin Moskovankin tuomion, varsinkin eduskunnan oikeistolaiset piirit olivat valmiit kaatamaan hänet. Tämä koski myös maalaisliittoa, joka päätti ryhmäkokouksessaan yksimielisesti äänestää mahdollisen epäluottamuslauseen puolesta. Äänin 81–61 eduskunta päättikin 19. toukokuuta hyväksyä kokoomuksen puheenjohtajan Arvo Salmisen esittämän epäluottamuslauseponnen, jota asettuivat kannattamaan pääosin eduskunnan porvarilliset puolueet istuvan hallituksen jäsenten kuitenkin pidättyessä äänestämästä.⁵¹ Siten eduskunnan porvarillinen enemmistö tuli tietämättään panneeksi toimeen SKP:n jo aiemmin omalle ministerilleen antaman tuomion.

Leinon eduskunnalta yllättäen saama epäluottamuslause johti myös asian jatkokäsittelyn osalta poikkeuksellisiin toimiin. Kun SKDL toivoi voivansa edelleen pitää sisäministerin paikan itsellään, pidättyi Leino – puolueensa tahtoa noudattaen – usean päivän ajan jättämästä erohake-
mustaan ja saapui vielä 22. toukokuuta pidettyyn valtioneuvoston istuntoon. Kun presidentti piti epäluottamuslauseen saaneen ministerin osallistumista valtioneuvoston istuntoon Suomen valtiosäännön vastaisena, hän päätti hallitusmuodon 36. pykälän nojalla vapauttaa sisä-

ministerin valtioneuvoston jäsenyydestä ilman eronpyyntöä, mikä teki paikalla olleisiin valtioneuvoston jäseniin ja muihin eduskunnan jäseniin syvän vaikutuksen. Päättipä esimerkiksi maalaisliiton eduskuntaryhmä esittää puheenjohtajiansa välityksellä presidentille tunnustuksen hänen miehekkäästä esiintymisestään.⁵²

Toisaalta Leinon ero johti eräisiin uudelleenjärjestelyihin Pekkalan hallituksen piirissä. Kun SKDL vaati sisäministerin paikan täyttämistä edelleen oman ryhmänsä piiristä vastoin maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien kantaa, päätyivät eri osapuolet hyväksymään sisäministerin tehtävään entisen opetusministerin Eino Kilven, joka äskettäin oli siirtynyt sosiaalidemokraattien riveistä SKDL:ään. Hänen paikalleen opetusministeriksi päätettiin puolestaan nimittää toinen sosiaaliministeri Lennart Heljas sekä Heljaksen paikalle toiseksi sosiaaliministeriksi sosiaalidemokraatteihin lukeutuva Onni Peltonen. Näiden lisäksi päätettiin nimittää salkuttomaksi ministeriksi valtioneuvoston kansliaan kansanedustaja Hertta Kuusinen, jonka tehtäviin päätettiin siirtää muun muassa ministeri Yrjö Kalliselle aiemmin kuuluneet kansliaministerin tehtävät.⁵³

Heljaksen siirtymistä opetusministeriksi voitiin pitää varsin luonnollisena. Ennen valtioneuvoston uudelleen järjestelyä presidentti Paasikivellä näyttää Heljaksen osalta olleen kuitenkin myös muita kaavailuja. Kun toinen ulkoministeri Reinhold Svento jätti 30. huhtikuuta paikansa siirtyäkseen lähettilääksi Berniin, presidentti suunnitteli Heljaksen siirtämistä hänen paikalleen ulkoministeriöön. Presidentin suunnitelman esteeksi muodostui kuitenkin SKDL:n taholta esitetty vaatimus Hertta Kuusisen nimittämiseksi Kilven tilalle opetusministeriksi. Koska opetusministeriön toimialaan kuuluivat myös kirkon asiat, presidentti piti Kuusisen nimittämistä opetusministeriksi ”iskuna vastoin Suomen kansan enemmistön kasvoja” ja katsoi, että opetusministeriksi oli sittenkin nimitettävä Heljas.⁵⁴

Paasikiven suunnitelma Heljaksen siirtämiseksi toiseksi ulkoministeriksi oli osoituksena presidentin häntä kohtaan tuntemasta ulkopoliittisesta luottamuksesta. Kun Heljas oli joutunut jo sosiaaliministerinä hoitamaan ajoittain virkaatekevänä ulkoministerin tehtäviä ja huolehtimaan valtioneuvoston puolesta etenkin lukuisten valtioneuvoston vieraiden vastaanotosta ja kestityksestä, presidentti saattoi pitää hänen sijoittamistaan ulkoministeriöön hyvin perusteltuna. Tärkeintä lienee kui-

tenkin ollut herrojen varsin samansuuntainen näkemys maan ulkopoliittisesta asemasta ja sen edellyttämästä ulkopoliitiikasta.

Heljaksen toiminta Pekkalan hallituksen opetusministerinä jäi jo ajallisesti perin rajalliseksi. Lyhyen opetusministerikautensa aikana hän joutui kuitenkin osallistumaan keskeisesti ajankohtaiseksi muodostuneeseen koulujärjestelmää koskeneeseen kiistaan. Kun pääjohtaja Yrjö Ruudun johtama koulujärjestelmäkomitea oli 1947 valmistuneessa mie-tinnössään esittänyt siirtymistä 8-vuotiseen yhtenäiskouluun, ehdotus oli silloisessa poliittisessä tilanteessa herättänyt runsaasti epäilyjä. Kun monet olivat kokeneet komitean ehdotuksen eräänlaisena kansandemokraattisen koulupoliitiikan ilmentymänä, teki komitean jäsenenä toiminut kansanedustaja Aino Malkamäki puolestaan eduskunnassa laki-aloitteen kansakoulun muuttamisesta 7-vuotiseksi kouluhallituksen aiemmin tekemien ehdotusten mukaisesti. Kun Malkamäen ehdotusta voitiin pitää silloisessa tilanteessa myös taloudellisesti toteuttamiskelpoisempana, monet asettuivat Ruudun komitean ehdotuksesta poiketen kannattamaan sitä.⁵⁵

Myös opetusministeriksi äsken siirtynyt Heljas asettui tukemaan Malkamäen aloitetta. Tätä puolustaessaan hän vetosi paitsi Ruudun komitean ehdotuksen herättämiin jyrkkiin erimielisyyksiin myös maaseudun kansakouluopetuksen kiireiseen tehostamistarpeeseen, joka oli nopeammin toteutettavissa Malkamäen ehdotuksen mukaan. Kun kansandemokraattiseksi leimautuneelle Ruudun komitean esitykselle haluttiin näin – vuoden 1948 vaaleja edeltävässä tilanteessa – asettaa sulkua, sai Malkamäen ehdotus taakseen eduskunnan suuren enemmistön tuen. Ehtipä Heljas huolehtia siitäkin, että eduskunta-aloitteen pohjalta syntynyt Lex Malkamäki vahvistettiin vielä hänen opetusministerikautensa aikana.⁵⁶

Välittömästi lyhyen opetusministerikautensa jälkeen, elokuun alussa 1948, Heljas teki myös eduskunta-aloitteen tieteiden ja taiteiden edistämiseksi toimivien yhdistysten, seurojen ja järjestöjen valtionapua koskevan lain säätämiseksi. Aloite, jonka allekirjoitti hänen lisäksi kolmekymmentä muuta edustajaa, perustui arvattavasti hänen opetusministerikautensa herätteisiin ja johti sittemmin kyseisten seurojen ja järjestöjen valtionapujärjestelmän muutokseen.⁵⁷

Kun maalaisliiton edustajat kokoontuivat kesäkuussa 1948 puoluekokoukseen Turkuun, Heljas esitti 19. kesäkuuta yleisluonteisen tilan-

nekatsauksessa, jossa hän kosketteli sodanjälkeisen ajan, mutta erityisesti Pekkanen hallituskauden aikaista poliittista kehitystä. Tässä eräänlaisessa hallituskauden ja koko sodanjälkeisen kauden tilinpäätöksessään hän totesi muun muassa, miten suhteet Neuvostoliittoon olivat sodanjälkeisen jännittyneen tilanteen jälkeen kehittyneet ilahduttavasti, ja katsoi äskeisten YYA-sopimusneuvottelujen osoittaneen, että Neuvostoliitto halusi kunnioittaa Suomen itsenäisyyttä. Sen sijaan erällä muilla ulkomaisilla tahoilla oli hänen mielestään ilmennyt tiettyä pidättyvyyttä Suomea kohtaan, mikä oli perustunut pelkoon, ettei demokraattinen kehitys saisi maassa jatkua häiriintymättä.

Myös maan sisäpoliittista kehitystä oli Heljaksen mielestä arvioitava sodanjälkeisten poikkeuksellisten olojen pohjalta. Tämä koski muun muassa niitä ratkaisuja, joita oli jouduttu tekemään sotasyllisyyssasiassa ja yhdistysten lakkautusasiassa ja joita yleinen kansalaismielipide ei ollut voinut hyväksyä. Sama oli hänen mielestään koskenut kuitenkin myös runsaasti keskustelua aiheuttanutta kolmen suuren hallitussopimusta. Todellisuudessa sopimus oli sisältänyt vain kolmen sopimukseen osallistuneen puolueen mieliajatukset, ilman että niitä olisi yritettykään saattaa sopusointuun keskenään. Tämän kolmikantasopimuksen avulla oli kuitenkin voitu turvata maan rauhallinen kehitys ja torjua ääri vasemmiston pyrkimykset maan hallinnon väkivaltaisesta muuttamisesta. Tästä näkökulmasta osallistumista kolmen suuren sopimukseen ja hallitusyhteistyöhön oli pidettävä kansan edun mukaisena ja suurena palveluksena isänmaalle.

Myönteisten ulko- ja sisäpolitiikkaa koskeneiden arvioidensa ohella Heljas arvosteli omissa tilinpäätöksessään sängen ankarasti maan hallitusten edellisinä vuosina harjoittamaa talouspolitiikkaa. Sen lisäksi että sotakorvaukset olivat rasittaneet suunnattomasti maan taloutta, vasemmistoenemmistöisten hallitusten harjoittama ”holtiton palkkapolitiikka” lakkoineen oli johtanut paitsi jatkuvaan inflaatioon myös pääomanmuodostuksen täydelliseen tyrehtymiseen. Vasemmistoenemmistöiset hallitukset ja vasemmistopuolueiden yhteistyö oli tältä osin muodostunut maalle kalliiksi ja rasitti vielä tulevienkin hallitusten toimintaa.⁵⁸

10. SKDL:N HEGEMONIAN

LUHISTUESSA

1. VUODEN 1948 VAALIEN AIHEUTTAMA KÄÄNNE

Kesän 1948 eduskuntavaalit muodostuivat monia aikaisempia valtiopäivävaaleja kiihkeämmiksi. Edellisten vuosien kokemusten valossa vaalien merkitys koettiin maan tulevaisuuden kannalta erityisen merkittäväksi. Tämä sai puolueet valmistautumaan huolella vaalitaisteluun ja nosti vaalien äänestysvilkkauksen ennätyselliseen 78,2 prosenttiin.

Maalaisliiton osalta vaalitaistelu suuntautui etenkin Itä- ja Pohjois-Suomen alueella SKDL:ää vastaan, joka edellisissä vaaleissa ja vielä edellisen vuoden kunnallisvaaleissakin oli menestynyt näillä alueilla hyvin ja aiheuttanut maalaisliitolle karvaita tappioita. Luomansa uuden tukimiesjärjestelmän avulla maalaisliitto kävi taisteluun etenkin näiden alueiden runsaslukuisen pienviljelijäväestön sieluista. Toisaalta hallitusyhdistyminen vasemmiston kanssa pakotti sen myös puolustustaisteluun oikeiston taholta tulevaa arvostelua vastaan.

Vaalien tulos ilmensi kauan kyteneitä muutospaineita. Vaalien suurimman tappion kärsi SKDL, jonka eduskuntaryhmä pieneni osaksi vaalien äänestysvilkkauksen kasvamisen vuoksi 51:stä peräti 38:aan, vaikka puolueen äänimäärä laski vain 23 000 äänellä. Toiset suuret hallituspuolueet menestyivät sen sijaan hyvin. Niinpä sosiaalidemokraattinen puolue sai vaaleissa 70 000 lisä-ääntä ja sen paikkaluku nousi edellisten vaalien 50 edustajanpaikasta 54:ään. Vaalien suurimmaksi voittajaksi nousi kuitenkin maalaisliitto, joka lisäsi kannatustaan edellisiin vaaleihin verrattuna yli 93 000 äänellä. Vaalivoiton ansiosta puolue sai peräti seitsemän lisäpaikkaa ja nousi 56 edustajallaan eduskunnan suurimmaksi ryhmäksi.¹

Myös Heljas, joka saattoi vaalitaistelussaan vedota sekä omaperäiseen rooliinsa kolmen suuren hallituksessa että toimintaansa sosiaaliministerinä muun muassa yleisen lapsilisälain aikaansaamiseksi², me-

nestyi erinomaisesti ja sai vaaliliittonsa selvästi runsaimman äänisaaliin, yli 6 000 ääntä. Tämä ylitti usealla tuhannella hänen edellisissä vaaleissa samansa äänimäärän ja kuului koko vaalipiirin korkeimpiin lukuihin. Myös puolueena maalaisliitto menestyi Kuopion läänin läntisessä vaalipiirissä sangen hyvin ja sai yli 9 000 lisä-äänensä turvin yhden uuden edustajanpaikan, mikä korvasi pääosin sen edellisissä vaaleissa SKDL:lle kärsimän menetyksen.³

Samalla kun maalaisliitto nousi vaaleissa eduskunnan suurimmaksi ryhmäksi, se niiden yleisen trendin mukaisesti astui myös askeleen oikealle. Sen lisäksi että puolueen sodanaikainen puheenjohtaja Viljami Kalliokoski palasi eduskuntaan, eduskuntaryhmän johto samoin kuin ryhmän valtuuskunta saivat vaalien jälkeisessä järjestäytymiskokouksessa selvästi oikeistosuuntaisen kokoonpanon. Niinpä eduskuntaryhmän puheenjohtajaksi päätettiin valita puolueen oikeistosuuntausta selvästi edustanut Juho Koivisto sekä varapuheenjohtajiksi puolueen puheenjohtaja V. J. Sukselainen ja sodan aikana ministerinä toiminut Toivo Ikonen. Ehkä tätäkin selvemmin oikeistosuuntainen kurssin tarkistus ilmeni 15-henkisen ryhmän valtuuskunnan valinnassa, kun esimerkiksi Pekkalan hallituksen ministereistä vain oikeistosuuntausta selvästi edustanut Vilhula kelpuutettiin joukkoon.⁴

Oikeistosuuntauksen vahvistuminen puolueessa merkitsi sitä, että myös maalaisliitto näki keskeiseksi tehtäväkseen äärivasemmiston vallan rajoittamisen ja sen syrjäyttämisen keskeisistä hallitustehtävistä. Tämä näkemys sävytti etenkin eduskuntaryhmän puheenjohtajaksi valitun Juho Koiviston ja ilmeisesti monien muiden oikeistosiiven edustajien toimintaa. Heidän mielestään oli tärkeää osoittaa, että hallitus voitiin uudessa tilanteessa muodostaa ilman äärivasemmiston tukea. Samalla maalaisliitto eduskunnan suurimman ryhmän asemastaan huolimatta ajautui alkavissa hallitusneuvotteluissa lähinnä sivustakatsojan osaan, kuten *Juhani Suomi* on perustellusti huomauttanut.⁵

Sen jälkeen kun eduskunta oli valinnut Urho Kekkosen suurimman puolueen edustajana eduskunnan puhemieheksi, sai K. A. Fagerholm sosiaalidemokraattien ja maalaisliiton välipuheiden nojalla tehtäväkseen uuden hallituksen muodostamisen. Presidentin samoin kuin eduskunnan puhemiehen ja maalaisliiton eduskuntaryhmän alkuperäisen kannan mukaan hallitus tuli muodostaa ensisijaisesti vanhalle pohjalle. Mikäli kommunistit eivät kuitenkaan suostuisi hallitukseen kohtuullisin

ehdoin, maalaisliitto ilmoitti olevansa valmis muodostamaan hallituksen myös sosiaalidemokraattien kanssa.⁶

Kysymys maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien yhteishallituksesta ei kuitenkaan missään vaiheessa noussut todellisen vaihtoehdon neuvottelun kohteeksi. Kun hallitusneuvottelut SKDL:n kanssa ajautuivat karrille puolueen pitäessä kiinni eräistä keskeisistä ministerinpaikoista, niiden joukossa sisäministerin salkusta, Fagerholm päätyi oman eduskuntaryhmänsä lähes yksimielisellä tuella muodostamaan sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen. Tälle ratkaisulle, joka oli jo ennen vaaleja kuulunut sosiaalidemokraattien tavoitteisiin, hän sai paitsi tasavallan presidentin – kaikesta päätellen – myös maalaisliiton eduskuntaryhmän johdon hiljaisen hyväksymisen. Sekä kommunistien toiminnasta sydämistyneen presidentin että maalaisliiton eduskuntaryhmän oikeistolaisväriitteisen johdon mielestä oli tärkeintä asettaa salkku äärivasemmiston toiminnalle ja päästä irti sen vaikutusvallasta maan hallituksessa. Tämä saattoi Koiviston samoin kuin eräiden muidenkin mielestä tapahtua parhaiten juuri työväestön kannatuksesta taistelevan sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen avulla. Ratkaisun hyväksymistä olivat omiaan helpottamaan hallituksen muodostajan esittämät vakuutukset, että kysymyksessä olisi vain väliaikainen ratkaisu, joka olisi eduskunnan toimesta helposti muutettavissa.⁷

Edellä mainittua käsitystä Fagerholmin sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen synnystä sekä sen maalaisliiton eduskuntaryhmän johdon taholta saamaa hiljaista hyväksymistä äärivasemmiston syrjäyttämiseksi näyttäisivät tukevan paitsi eräiden tuonhetkisten poliittisten vaikuttajien myöhemmät muistelmat myös eräiden maalaisliiton oikeistosiiven edustajien omaksuma hallitusratkaisua puolusteleva asenne. Niinpä useat maalaisliiton oikeistosiiven edustajat asettuivat omassa ryhmäkokouksessaan varsin selväpiirteisesti tukemaan Fagerholmin vähemmistöhallitusratkaisua ja vaativat, ettei puolueen tulisi ennakoita asettua vastustamaan sitä. Tärkeintä ei heidän mielestään ollut eduskunnan suurimmaksi ryhmäksi nousseen maalaisliiton osallistuminen hallitukseen vaan se, että hallituksesta muodostuisi kyllin vahva vastapaino kommunisteille. Tältä osin eräiden maalaisliiton oikeistoryhmän edustajien epäilyt suuntautuivat osittain myös puolueen omaa ehdokasta Urho Kekkosta vastaan, jonka haluttiin mieluummin olevan eduskunnan puhemiehenä kuin pääministerinä. Halusipa ryhmän puheenjohtaja Juho Koivisto il-

meisesti Fagerholmin hallitusratkaisua tukemalla estää juuri sen mahdollisuuden, että pääministeriksi nousisi hänen asemestaan Urho Kekkonen.⁸

2. FAGERHOLMIN HALLITUKSEN NOSTATTAMA KRITIIKKI

Voitollisten vaalien jälkeinen hallitusratkaisu, jossa eduskunnan suurimmaksi puolueeksi noussut maalaisliitto oli jäänyt puhtaasti sivustakatsojan osaan, herätti puolueen piirissä myös jyrkkää arvostelua. Tämä koski ensisijaisesti niitä, jotka olivat syystä tai toisesta nähneet kommunismin uhkan ja etenkin huhut kevään 1948 kaappaushankkeista tarkoituksellisesti liioiteltuina ja ounastelivat hallitusratkaisun taakse kätkeytyvän puhtaita valtapyrkimyksiä. Näihin kuului muiden muassa puolueen vanha ”sotaratsu” Juho Niukkanen, joka katsoi puolueen neuvottelijoiden päästäneen ohjat käsistään ja tyytyneen maalaisliiton kannalta erittäin huonoon ratkaisuun. Hänen mielestään maan yleistä asemaa koskevan huolen taakse kätkeytyivät sosiaalidemokraattien kylmän itsekkiät etulaskelmat, joita oli pidettävä maalaisliiton kannalta epäilyttävinä ja pelättävinä.⁹

Myös Heljas, joka läpi Pekkalan hallituskauden oli joutunut toimitaan hallituksesta käsin ääriivasemmiston pyrkimysten rajoittamiseksi ja piti puhetta kommunismin vaarasta silloisessa tilanteessa ilmeisen liioiteltuna, koki hallitusratkaisun parlamentaarisesti perin arveluttavaksi ja maalaisliiton kannalta kyseenalaiseksi. Hän tulkitsi maalaisliiton jäämisen pois hallituksesta vetäytymiseksi vastuusta, mikä herättäisi arvostelua myös valitsijain taholla. Samalla maalaisliiton arkuus tuli hänen mielestään johtamaan sosiaalidemokraattien aseman vahvistumiseen, mikä ei ollut eduksi voittaneelle puolueelle.¹⁰

Heljas jatkoi eduskuntaryhmän piirissä aloittamaansa hallitusratkaisun arvostelua myös hetkeä myöhemmin Savon Sanomille antamassaan haastattelussa. Hänen arvostelunsa kärki kohdistui ensisijaisesti ratkaisun epäparlamentaariseen luonteeseen. Uusi hallitus ei vastannut kokoonpanoltaan millään tavoin eduskuntavaalien tulosta. Vaalit olivat johtaneet ei-sosialististen puolueiden selvään vahvistumiseen. Nämä puolueet olivat nyt kuitenkin jääneet kokonaan vaille edustusta hallituksessa, mikä ei vastannut parlamentarismin periaatteita. Samalla Heljas kiinnitti huomiota syntyneen vähemmistöhallituksen piilopoliittiseen

oikeistosisidonnaisuuteen ja totesi, että se joutui nojaamaan toiminnassaan lähinnä porvarillisten puolueiden tukeen eduskunnassa, koska yhtyneen vasemmistonkaan kannatus ei sille riittänyt. Hänen mielestään oli kuitenkin kyseenalaista, missä määrin porvarilliset puolueet olivat todella valmiit uhraamaan vaalivoittonsa hedelmät vasemmiston edellisinä vuosina harjoittaman virheellisen talouspolitiikan seurausten korjaamiseksi.¹¹

Heljaksen enteilemä Fagerholmin hallituksen riippuvuus porvarillisten puolueiden tuesta tuli ilmi jo syksyn 1948 aikana. Se ilmeni yhtäältä siinä, että äärivasemmiston hallituksen ulkopoliittikkaan kohdistama arvostelu ei saanut muiden puolueiden tukea. Toisaalta etenkin taloudellisissa ratkaisuissaan hallitus joutui ottamaan huomioon eduskunnan porvarillisen enemmistön mielipiteet, jotka eivät aina välttämättä vastanneet sen oman kannattajakunnan käsityksiä. Kun eduskunnan porvarillinen enemmistö asettui myös maatalouden etujen ollessa kyseessä taktisista syistä tukemaan hallitusta, tämä oli omiaan horjuttamaan maalaisliiton oikeistosiiven hallitusta kohtaan aluksi osoittamaa luottamusta.¹²

Kasvava jännitys maalaisliiton ja sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen välillä tuli ilmi muun muassa siinä lehdistöpolemikissa, jonka Heljaksen marraskuussa 1948 Helsingin paikallisyhdistyksen kokouksessa pitämä sisäpoliittinen tilannekatsaus sai aikaan. Katsauksessaan Heljas toisti aluksi jo aiemmin esittämänsä pahoittelun sen johdosta, että sosiaalidemokraatit olivat hallitusneuvotteluissa toimineet vastoin vaalien selvää tulosta ja sivuuttaneet hallitusratkaisussa selvän vaalivoiton saaneen maalaisliiton. Samalla hän esitti kuitenkin tyytyväisyytensä sen johdosta, että ns. asevelijunta oli kyennyt vakiinnuttamaan asemansa sosiaalidemokraattisen puolueen piirissä, mikä oli tehnyt tyhjäksi puolueen luisumisen vasemmalle ja ajautumisen kommunistien syliin itäisten kansandemokratioiden tapaan.

Heljaksen katsauksen päähuomio kohdistui ensisijaisesti ajankohtaisiin ulko- ja talouspoliittisiin ongelmiin. Hänen mielestään hallitusratkaisun tapahtuessa maan ulko- ja sisäpoliittiset edellytykset olivat olleet kohtalaisen suotuisat. Syksyn kuluessa hallituksen tielle oli kuitenkin alkanut kasaantua lähinnä talouspoliittisia vaikeuksia, jotka liittyivät toisaalta idänkauppaan ja toisaalta heikkeneviin talousnäkyymiin. Ensiksi mainittu ongelma kytkeytyi Heljaksen mukaan parhailleen Moskovassa käytäviin kauppasopimusneuvotteluihin. Niiden tuloksista näkyi, oli-

vatko kommunistien esittämät väitteet hallituksen ulkopoliittisista vaikeuksista todenmukaisia vai eivät. Toisen hallituksen koetinkiven muodosti heikkenevien talousnäkymien ohella sen poliittinen riippuvuus oikeiston tuesta. Samaan aikaan kun hallitus halusi etenkin SAK:n sisäisiä taistelujä ja edessä olevia vaaleja silmällä pitäen hankkia etuuksia omille kannattajilleen, se joutui eduskunnassa hankkimaan esityksilleen porvariston tuen ja noudattamaan sen talouspoliittisia käsityksiä. Mikäli hallitus tulevaisuudessakin noudattaisi talouspolitiikassaan eduskunnan porvarillisen enemmistön hyväksymää linjaa, sille Heljaksen kyynisen lopputoteamuksen mukaan voitiin ennustaa pitkäkin ikää.¹³

Heljaksen ilmeisen tarkoituksellisesti hallituksen arkoihin kohtiin – sen oikeistositonnaisuuteen ja heikkeneviin idänsuhteisiin – kohdistama isku ylitti selvästi ärsytyskynnyksen ja sai etenkin vasemmistolehdistön ottamaan kantaa katsauksessa esitettyihin väitteisiin. Samalla kun SKP:n pää-äänenkannattaja Työkansan Sanomat ja SKDL:n Vapaa Sana saivat Heljaksen tulkintojen pohjalta aiheen syyttää hallitusta porvarillisen talouspolitiikan seuraamisesta työväestön etujen kustannuksella¹⁴, kiiruhtivat useat sosiaalidemokraattiset lehdet kiistämään väitteen. Viimeksi mainittuja lehtiä ärsytti erityisesti Heljaksen esittämä ”letkaus” hallituksen pitkä-ikäisyydestä, mikäli se noudatti eduskunnan porvarillisen enemmistön toiveita. Aiheellisesti tamperelainen Kansan Lehti päätyikin pääkirjoituksensa lopuksi toteamaan, että Heljaksen tarkoituksena oli ollut vain kasata kiviä hallituksen rattaisiin. Hän oli pyrkinyt toisaalta horjuttamaan hallituksen asemaa porvarillisella taholla sekä toisaalta antamaan propaganda-aseita kommunisteille. Samalla lehti toisten sosiaalidemokraattisten lehtien tavoin pyrki tekemään väitteet tyhjiksi viittaamalla muun muassa maalaisliiton hallituskipeyteen ja yhteistyöhön SKDL:n kanssa edellisessä hallituksessa.¹⁵

Heljaksen katsaus ei ärsyttänyt vain sosiaalidemokraatteja. Sama koski myös Fagerholmin vähemmistöhallituksen ”suojelijaksi” alun perin asetunutta presidentti Paasikiveä. Myös Paasikivi kiinnitti huomiota Heljaksen hallituksen keskeisinä koetinkivinä pitämiin seikkoihin ja katsoi hänen viittauksensa Moskovan kauppaneuvottelujen tulokseen olleen varomaton, koska se saattoi provosoida kommunisteja toimintaan venäläisten kanssa. Sama koski hänen mielestään myös Heljaksen viittausta hallituksen riippuvuuteen eduskunnan porvarillisesta enemmistöstä, koska se antoi hallituksen vastustajille mahdollisuuden käydä sen kimp-

puun. Paasikivi päätti vanhaa luotettuaan koskevan vuodatuksensa paheksuvaan toteamukseen: ”Heljas olisi hyvä mies muuten, mutta puhuu varomattomuuksia. Tämä ei ole ensimmäinen kerta.”¹⁶

Paasikiven oli vaikea ymmärtää, että hänen vanha uskottunsa oli esittänyt myös ulkopoliittisia epäilyjä hallituksesta, jonka syntyä hän oli ollut tietoisesti tukemassa leikatakseen kommunisteilta lopullisesti siivet. Heljaksen hallitukseen kohdistama arvostelu tuskin kuitenkaan perustui ”varomattomuuteen”, kuten Paasikivi otaksui. Päinvastoin Heljas samoin kuin eräät toiset maalaisliittolaiset, heidän joukossaan ennen muita Kekkonen, pitivät Fagerholmin hallituksen syntyä paitsi parlamentaarisesti ”pikkuovelana taktikointina” myös ulkopoliittisesti liian aikaisena ja uhkarohkeana.¹⁷ Neuvostolehdistöä seuraavana Heljas oli ilmeisesti monia muita paremmin perillä voimistuvasta arvostelusta, jota se syksyn 1948 aikana kohdisti Fagerholmin hallitusta vastaan. Arvostelun perusteella hän saattoi ounastella myös kauppaneuvotteluihin ulottuvia vaikeuksia.

Toisaalta Heljas halusi myöhemmin varoa Fagerholmin hallitukseen kohdistunutta julkista ulkopoliittista arvostelua ilmeisesti juuri Paasikiven mainitsemasta syystä. Tämä kävi ilmi, kun maalaisliiton eduskuntaryhmä keskusteli joulukuun puolivälissä 1948 ulkopoliittisesta tilanteesta. Useat ryhmän jäsenet, heidän joukossaan Heljas, totesivat tällöin Suomen ulkopoliittisen aseman selvästi heikentyneen. Hän kuten useat muut asettui kuitenkin kannattamaan päätöstä, ettei asiaa tulisi viedä julkisuuteen. Sen sijaan ryhmä päätti saattaa näkemyksensä presidentin tietoon hänen vanhan ”luottomiehensä” Vihtori Vesterisen välityksellä. Tällä tavoin puolue halusi välttää asettumasta hallituksen ulkopoliittisessa arvostelussa ääriivasemmiston rinnalle. Vesterisen vietyä viestin perille presidentti vieritti kuitenkin syyn kotimaisten kommunistien tiliin, jotka hänen mielestään yrittivät vahingoittaa suhteita Neuvostoliittoon.¹⁸

Heljas jatkoi myöhemmin seuraavana vuonna Fagerholmin vähemmistöhallituksen arvostelua ja katsoi sen syntymisen perustuneen yksinomaan sosiaalidemokraattien taktisiin laskelmiin. Sen oli uskottu saavan aikaan peräti ”maanvyöryn” puolueelle seuraavissa vaaleissa. Erityisen ankarana arvostelu kohdistui hallituksen maataloutta koskeneisiin päätöksiin. Niissä Heljas katsoi hallituksen tarjonneen Suomen talonpojille vain ”kiviä leivän asemesta”.

Fagerholmin vähemmistöhallituksen ja maalaisliiton suhteiden kärjistyminen etenkin vuoden 1949 lopulla vahvisti Heljaksen entisestään

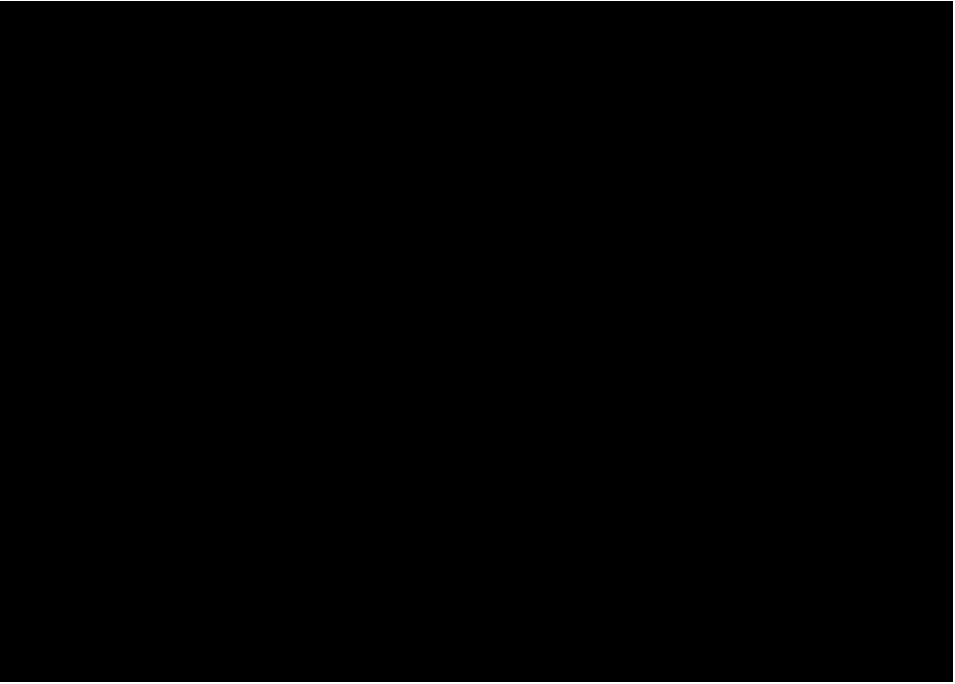
kielteistä asennetta hallitukseen ja samalla sosiaalidemokraatteihin, joiden suurimpana ansiona hän piti leppymätöntä taistelua kommunisteja vastaan. Fagerholmin vähemmistöhallitus oli kuitenkin hänen mielestään tehnyt vain sen, minkä jokainen muukin hallitus olisi tehnyt yhtä hyvin ellei paremminkin.¹⁹

3. LISÄÄNTYVÄT KOSKETUKSET LÄNTEEN

Vapautuminen valtioneuvoston jäsenyydestä kesällä 1948 tarjosi Heljakselle entistä paremmat mahdollisuudet osallistua kansainväliseen toimintaan. Jo vuodesta 1946 lähtien hän oli toiminut Parlamenttienvälisen liiton (IPU) Suomen-ryhmän puheenjohtajana, mutta hallituskiiireiden vuoksi hän oli voinut vain vähäisessä määrin osallistua sen kokouksiin. Kun liiton yleiskokous järjestettiin syyskuussa 1948 Roomassa, Heljas osallistui yhdessä kansanedustaja Yrjö Kilpeläisen kanssa kokoukseen, jonka keskeisinä teemoina olivat äitien ja lasten suojeluun liittyvät kysymykset sekä kansainvälinen moraal.

Matkalta tekemissään havainnoissa Heljas kiinnitti huomion yhtäältä länsimaiden ja Itä-Euroopan maiden edustajien välillä kokouksessa vallinneeseen jännitykseen sekä toisaalta Italian Amerikan tehokkaan avun turvin saavuttamaan varsin korkeaan hyvinvoinnin tasoon. Italian maaseudun suuriin sosiaalisiin epäkohtiin kuului hänen havaintojensa mukaan kuitenkin eräänlainen suomalaisen torpparilaitokseen verrattava järjestelmä, joka samalla muodosti kommunismin vankimman alustan maassa.²⁰

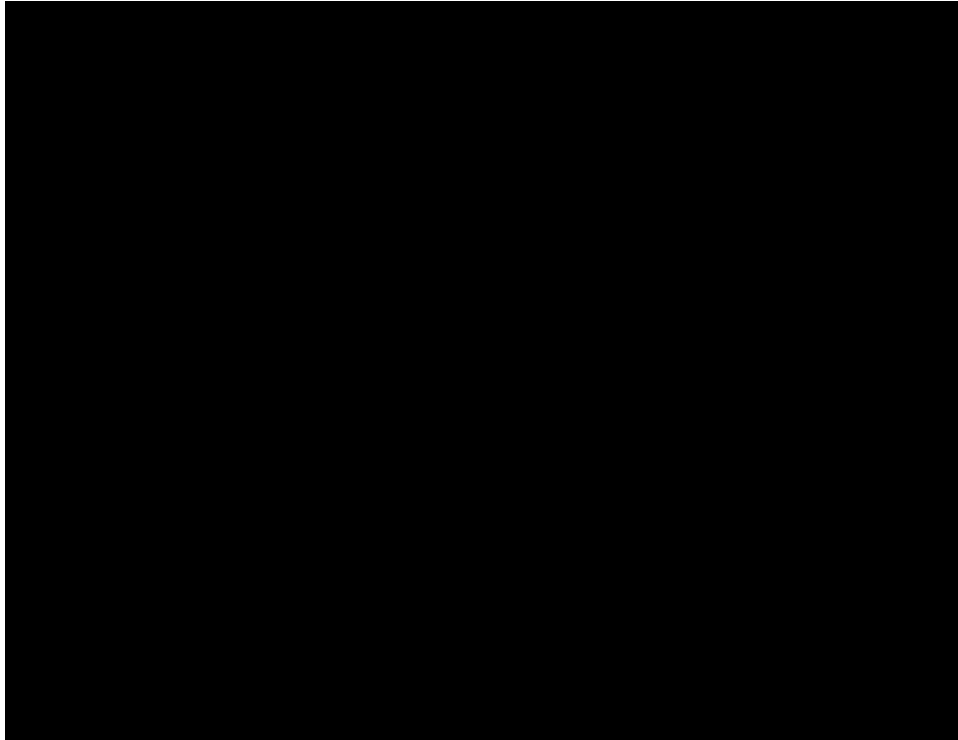
Parlamenttienvälisen liiton yleiskokouksen rinnalla Heljaksen Rooman-matkaan liittyi myös toinen tehtävä, käynti Pyhän istuimen haltijan Paavi Pius XII:n luona, jota hän kiitti Vatikaanin sodan aikana ja sen jälkeen Suomelle osoittamasta hyväntahtoisuudesta ja tekemistä lahjoituksista. Audienssin oli järjestänyt Suomen Vatikaanin väliaikainen asiainhoitaja, maisteri Göran Stenius. Paavin kesäasunnolla Castel Gandolfossa järjestetyssä erityisaudienssissa Heljas sai entisenä sosiaaliministerinä esittää Pyhän istuimen haltijalle Suomen hallituksen kiitoksen niistä lahjoituksista, joita Vatikaani oli muun muassa vaatelahjojen muodossa tehnyt Suomelle. Lyhyessä audienssissa paavi Pius XII lausui puolestaan tunnustuksen sanoja sankarilliselle ja työssään uutteralle Suomen kansalle ja esitti sille siunauksen toivotuksensa.²¹

Syyskesällä 1948 Heljas osallistui Parlamenttienvälisen liiton yleiskokoukseen Roomassa ja suoritti samalla matkallaan kiitoskäynnin Pyhän istuimen haltijan paavi Pius XII:n luokse hänen kesäasunnolleen Castel Gandolfoon. Kuvassa Heljas Italian radion haastateltavana.

Parlamenttienvälisen liiton Rooman-kokous ja Suomen hallituksen edustajan oma kirkollinen tausta loivat erinomaiset edellytykset kiittolisuuden osoitukselle Vatikaanin jo talvisodan aikana ja myöhemmin Suomea kohtaan osoittamasta myötätunnosta.

Edellä mainitun Rooman-matkan lisäksi Heljas osallistui marraskuussa 1948 eduskunnan kymmenhenkisen vierailijaryhmän puhemies Urho Kekkosen johdolla tekemään Lontoon matkaan. Matka tapahtui Englannin parlamentin kutsusta ja oli luonteeltaan epäpoliittinen ystävyysvierailu. Sen lisäksi että Heljas joutui suomalaisen parlamenttivaaluuskunnan puolesta esittämään Englannin parlamentin jäsenille kat-sauksen Suomen sodanjälkeiseen politiikkaan ja jälleenrakennustyöhön,

Vuoden 1948 lopulla vieraili eduskunnan kymmenhenkinen ryhmä puhemies Urho Kekkosen johdolla Lontoossa sikäläisen parlamentin vieraana. Ystävyysvierailun kohokohtiin kuului tapaaminen Winston Churchillin kanssa. Kuvassa vierailuryhmän jäsenet pääjohtaja Norman Walkerin vieraana, joka kuvassa keskustelee puhemies Urho Kekkosen kanssa. Takarivissä muiden muassa kansanedustajat Väinö Hakkila, Juho Koivisto, Kyllikki Pohjala ja Lennart Heljas.

vieraat saivat tilaisuuden tavata henkilökohtaisesti lukuisan joukon Englannin poliittisen elämän edustajia ja kuulla heidän näkemyksiään.

Yhdeksi vierailun kohokohdista muodostui se, että myös Englannin sodanaikainen pääministeri ja konservatiivisen puolueen tunnettu puheenjohtaja Winston Churchill suostui ottamaan suomalaisen ystävyysvaltuuskunnan vastaan. Vierailijat muistivat hyvin Churchillin Suomea kohtaan talvisodan aikana ja sodan kriittisessä päätösvaiheessa osoittaman kiinnostuksen. He tiesivät hänen myös aktivoituneen uudelleen

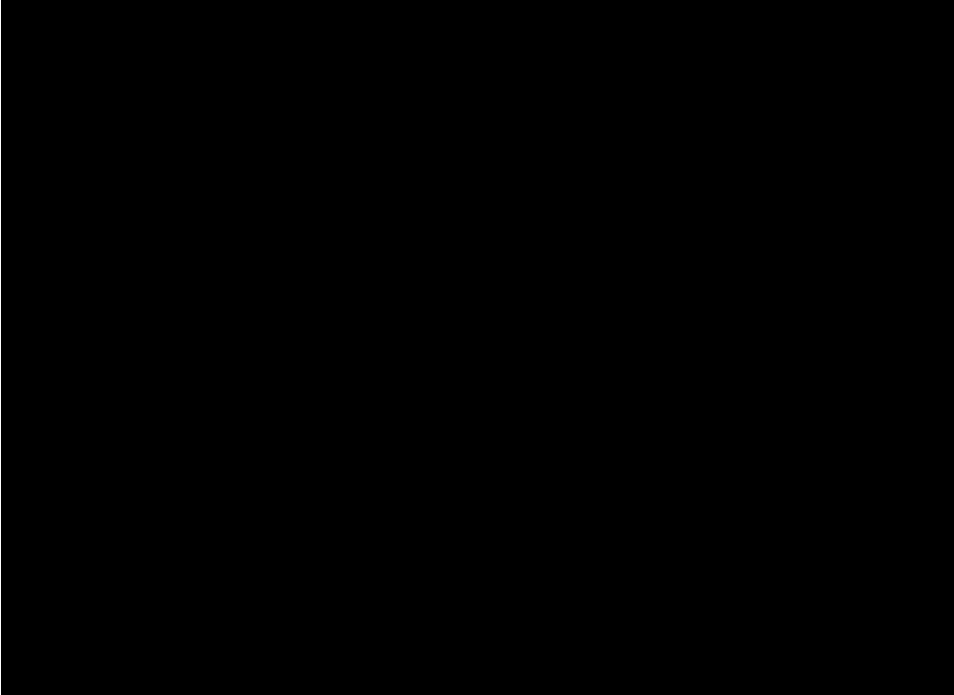
Euroopan yhdentymiskysymyksen ja Neuvostoliiton Itä-Euroopan politiikan suhteen. Olihan hänen pari vuotta aiemmin pitämänsä Fultonin puhe merkinnyt tavallaan uuden vaiheen alkamista Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen politiikassa.²²

Parlamenttivaltuuskunnan Lontooseen suuntaama matka ja etenkin tapaaminen Churchillin kanssa herättivät myös presidentti Paasikiven uteliaisuutta siinä määrin, että hän pyysi Heljaksen kohta matkan jälkeen luokseen kuullakseen siitä tarkemmin. Presidentille esittämässään ”matkaraportissa” Heljas kertoi Churchillin vieraille esittämistä ajatuksista, jotka koskivat muun muassa hänen asennettaan Suomeen sekä kysymystä Euroopan yhdentymisestä. Yhtenä tärkeistä ajankohtaisista kysymyksistä Churchill piti Heljaksen mukaan kysymystä vapaudesta ja katsoi, ettei elämä ilman vapautta ollut ihmisarvon mukaista.

Suomen asiasta puhuessaan entinen pääministeri totesi puolestaan leikkillisesti, etteivät suomalaiset olleet tehneet sodan aikana, niin kuin englantilaiset olivat toivoneet. Nämä eivät kuitenkaan halunneet siitä syyttää suomalaisia. Euroopan poliittisesta yhdentymisestä puhuessaan Churchill taas totesi jo aiemmin julkisuudessa esittämiensä ajatusten mukaisesti, ettei vihan politiikka voinut Euroopassa jatkua määrättömiin. Ilman Saksan nousua ei voitu päästä tulokseen. Kaikkien kansojen, jotka kuuluivat länsimaisen sivistyksen piiriin, tuli siksi yhtyä Euroopan yhdysvaltoihin. Tämän hän toivoi voivan tapahtua myös Suomen ja Skandinavian osalta. Euroopasta puhuessaan Churchill vältti Heljaksen mukaan tietoisesti viittauksia Neuvostoliittoon ja kommunismiin.

Omasta Englannin parlamentin jäsenille pitämästään Suomen politiikkaa koskevasta katsauksesta Heljas totesi presidentille muun muassa, että hänen esityksensä oli herättänyt runsaasti mielenkiintoa ja kysymyksiä. Kysymykset olivat koskeneet muun muassa Suomen mahdollisuutta liittyä Pohjolan puolustusliittoon, Suomen asennetta Marshall-apuun, vapaata tiedonvälitystä sekä kaupan ja liikkumisen vapautta Suomessa. Heljaksen mukaan englantilaiset olivat ymmärtäneet hyvin hänen rehellisesti esittämänsä vastaukset ja asennoituneet kaikkiin puolin ystävällisesti ja korrektisti. Senhetkisestä varustautumiskilpailusta englantilaiset olivat taas todenneet, että ”demokratiat eivät hyökkää, mutta varustautuvat”.

Samassa yhteydessä Heljas kertoi presidentille myös havaintojaan Parlamenttienvälisen liiton kokouksesta Roomasta. Hän mainitsi mo-

Ystävyysvierailun eräät osanottajat joutuivat matkan aikana myös BBC:n haastatteluun. Kuvassa vasemmalta Heljas, toimittaja Liisa Pesonen sekä kansanedustajat Mauri Ryömä ja Varma K. Turunen.

nien länsimaisten edustajien olleen iloisia Suomen sodanjälkeisestä kehityksestä mutta kysyneen samalla, ”kuinka kauan Venäjä sallii Suomen nauttia tätä suhteellista vapautta”.²³

Antaessaan selonteon omalle eduskuntaryhmälleen Heljas ja Kekkonen kiinnittivät edellä sanotun lisäksi huomiota tuolloin voimakkaana eläneeseen sodan pelkoon, jota etenkin Kekkonen piti tuossa vaiheessa sangen todellisenä. Heljas puolestaan mainitsi Englannin hallitsevan Labour Partyn edustajien todenneen hänelle, ettei Suomella ollut minäkäänlaisia mahdollisuuksia saada apua lännestä, mikäli sotainen selkkaus puhkeaisi Euroopassa.²⁴

Vaikka viimeksi mainittu tieto ei Heljakselle enempää kuin muillekaan ollut uusi, se oli omiaan korostamaan Suomen oman itsenäisen ul-

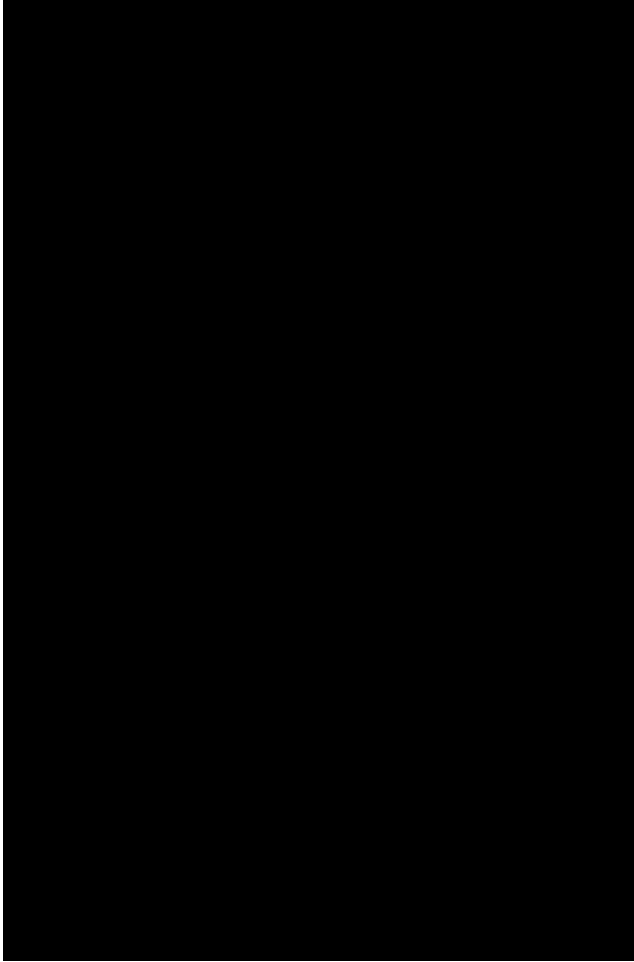
kopolitiikan merkitystä silloisessa tilanteessa. Vierasta apua ei ollut odotettavissa.

Heljaksen kolmas merkittävä läntinen matka suuntautui kesällä 1949 Yhdysvaltoihin. Hän osallistui yhdessä ministeri Matti Lepistön kanssa valtion edustajana elokuun lopulla 1949 järjestettyihin Minnesotan valtion 100-vuotisjuhlallisiin, joita samalla vietettiin suomalaisen Amerikan-siirtolaisuuden juhlanä. Yli kuukauden kestäneen matkan aikana Heljas ja Lepistö vierailivat Suomen valtion virallisina edustajina myös kahdeksallatoista muulla paikkakunnalla, muun muassa Oregonissa, Illinoisissa, Michiganissa ja Massachusetissa tervehtimässä sikäläisiä suomalaisia.

Amerikansuomalaisten siirtolaisten keskuuteen tehdyn virallisen vierailun tarkoituksena oli paitsi entisten maanmiesten yleinen muistaminen 100-vuotisjuhlan yhteydessä myös julkisen kiitoksen esittäminen siitä avusta, jota amerikansuomalaiset siirtolaiset olivat toimittaneet entiselle kotimaalleen sekä sotavuosina että sodanjälkeisenä kautena. Vieraat saivatkin kaikkialla suurenmoisen vastaanoton. Heidän eräänä ajankohtaisena tehtävänä oli entisten maanmiesten rauhoittaminen niiden hälyttävien uutisten johdosta, joita sikäläisiin lehtiin oli ilmestynyt Suomessa puhjenneesta uudesta lakkoaallostä. Kun amerikkalainen lehdistö kertoi sensaatiomaisin otsikoin vanhan kotimaan olevan kulke-massa jopa kohti täydellistä kaaosta, Heljas katsoi vielä kotimaahan palattuaankin maan kannalta ensiarvoisen tärkeäksi asiällisen tiedon jakamisen Suomesta ulkomaille.²⁵

4. TAISTELU YLEISRADION LINJASTA

Sodanjälkeisen Suomen merkittäviin muutoksiin oli kuulunut Yleisradion näkyvä ”puhdistus”. Olihan Yleisradio toiminut etenkin sodan aikana kansallishengen tulkkina ja pyrkinyt parhaansa mukaan vahvistamaan kansan taisteluhenkä. Toisaalta Yleisradioita voitiin poliisi- ja koululaitoksen ohella pitää yhtenä tärkeimmistä välineistä kansan mielipiteiden muokkaamiseksi ja uuden, rauhanehtojenkin edellyttämän ”demokraattisen” ajattelutavan vahvistamiseksi sen keskuudessa. Tämän vuoksi sodan jälkeen hallitusvastuuseen noussut SKDL vaatikin jo

Vuonna 1949 Heljas teki yhdessä ministeri Matti Lepistön kanssa toista kuukautta kestäneen virallisen vierailumatkan amerikansuomalaisten keskuuteen. Matkan tarkoituksena oli esittää kiitokset amerikansuomalaisten entiselle kotimaalleen toimittamasta runsaasta avusta. Vieraat saivatkin kaikkialla suuremman vastaanoton. Mutta monia amerikansuomalaisia huolestuttivat suuresti samanaikaisesti Suomesta kantautuneet tiedot maata koetelleesta lakko-aallosta, jonka pelättiin johtavan maan itsenäisyyden menetykseen. Kuvassa Heljas ja Lepistö nousemassa American Airlinen koneeseen Malmin lentokentällä.

J. K. Paasikiven toista hallitusta vuonna 1945 muodostettaessa paitsi yleisradiotoiminnan yleistä uudistamista myös oman edustajansa kirjailija Hella Wuolijoen valitsemista Yleisradion johtoon, mikä vaatimus toteutuikin.

Hella Wuolijoen tulo Yleisradion johtoon merkitsi huomattavaa muutosta kyseisen laitoksen toiminnassa. Hän hoiti tehtävänsä erittäin tarmokkaasti ja osallistui aktiivisesti Yleisradion kaikinpuoliseen kehittämiseen. Tämä koski erityisesti Yleisradion ohjelmatoimintaa. Hän toi radioon muun muassa uusia päivänpolitiikkaa käsitteleviä ja voimakkaasti kantaa ottavia yhteiskunnallisia ohjelmia. Näihin kuului muun muassa kuuntelijoiden keskuudessa suurta suosiota saavuttanut poliittinen keskusteluohjelma ”pienoisparlamentti”.

Yleisradion johdossa tapahtunut vallanvaihdos ja pääjohtajan persoonana herättivät alusta lähtien sekä myötätuntoa että runsaasti myös epäilyjä. Kriitikkiä oli omiaan synnyttämään etenkin radion poliittisten ohjelmien saama kansandemokraattisesti painottunut luonne sekä useiden tätä suuntausta edustaneiden uusien toimittajien (Lauri Kantola, Kalevi Kilpi, Unto Miettinen, Raoul Palmgren, Erkki Vala) kiinnittäminen Yleisradion toimittajakuntaan. Lisääntyvässä määrin Yleisradion katsottiin joutuneen yhden poliittisen suuntauksen ohjailuun ja sen toiminnan välikappaleeksi.²⁶

Arvostelu ”Hella-radiota” kohtaan, jonka leikkillisesti todettiin vetävän vain itätuulella, lisääntyi paitsi oikeiston myös sosiaalidemokratien piirissä. Kyseisten puolueiden toimesta tehtiin vuosina 1946–1947 parikin eduskuntakyselyä Yleisradion yksipuolisesta poliittisesta suuntautumisesta. Niin ikään Yleisradion yksipuoliseksi katsottu toiminta johti jo vuonna 1947 Suomen radiokuuntelijain liiton perustamiseen.²⁷

Voimakkaimmasta hyökkäyksestä Wuolijoen johtamaa Yleisradiota vastaan vastasi kuitenkin asevelisocialisteihin lukeutunut Yrjö Kilpeläinen, sotavuosien pakinoitsija-nimimerkki Jahvetti. Jo 1946 hän teki eduskunnassa lakialoitteen yleisradiotoiminnan kansanvaltaistamiseksi siten, että eduskunta valitsisi Yleisradiolle sitä johtavan hallintoneuvoston. Aloitteen, joka henki selvästi epäluottamusta pääjohtajaa kohtaan, allekirjoitti peräti toista sataa kansanedustajaa. Pääjohtaja Wuolijoen varsin kipakoista ja terävistä puolustuspuheenvuoroista ja SKDL:n hänelle eduskunnassa antamasta tuesta huolimatta Kilpeläisen uutta yleisradiolakia koskeva ehdotus, ”Lex Jahvetti”, sai vuoden 1948 lopulla eduskunnan suuren enemmistön hyväksymisen.²⁸

Heljas ei ottanut aktiivisesti osaa Lex Jahvetista eduskunnassa käytyyn keskusteluun eikä Yleisradion ohjelmapolitiikasta tehtyihin eduskuntakyselyihin. Sen sijaan hän toimi vuodesta 1946 alkaen Yleisradion hallinnossa varsin muodollista roolia esittäneen ohjelmanevoston jäsenenä ja joutui tässä roolissa ottamaan kantaa myös Yleisradion ohjelmapolitiikan yksipuolisuudesta virinneeseen kiistaan. Yhdessä ohjelmanevoston toisten maalaisliittolaisten jäsenten Paavo Vidingin ja Atte Pakkasen kanssa hän teki vuoden 1948 alussa hallintoneuvostolle aloitteen ohjelmien ennakkotarkastuksesta huolehtivan työvaliokunnan perustamiseksi, jossa eri poliittiset mielipidesuunnat olisivat olleet tasapuolisesti edustettuina. Saamastaan osittaisesta kannatuksesta huolimatta ehdotus ei kuitenkaan johtanut Yleisradion hallintoneuvostossa tulokseen. Sen sijaan hallintoneuvosto asettui tukemaan aloitteessa esitettyä vaatimusta, että ohjelmien laatimisessa ja esittäjien valitsemisessa tulisi noudata entistä suurempaa tasapuolisuutta.²⁹

Heljas joutui entistä keskeisemmin mukaan Yleisradion linjasta käytyyn kiistaan sen jälkeen, kun hänet oli valittu keväällä 1949 uuden yleisradiolain nojalla täytettyyn hallintoneuvostoon. Kun hallintoneuvosto kokoontui ensimmäiseen istuntoonsa 22. kesäkuuta 1949, se päätti lähinnä porvarillisten puolueiden äänillä valita puheenjohtajakseen Heljaksen sekä varapuheenjohtajaksi pääministeri K. A. Fagerholmin, joka oli esiintynyt kilpailevana puheenjohtajaehdokkaana.³⁰

Heljaksen valinta uuden hallintoneuvoston johtoon merkitsi samalla sitä, että hän joutui käytännön tasolla toteuttamaan sen Yleisradioon kohdistuvan ”suursiivouksen”, jota laajat poliittiset piirit olivat jo kauan vaatineet ja johon erityisesti eduskunnan äskettäin hyväksymä Lex Jahvetti oli selvästi tähdännyt.

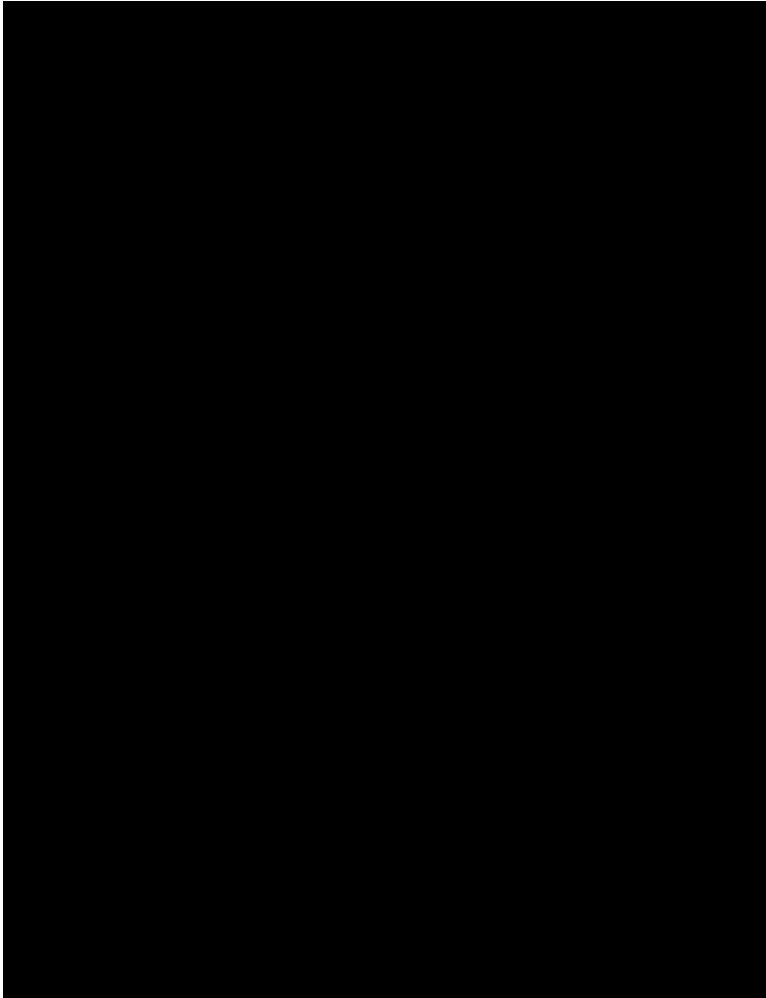
Puheenjohtajiston vaalia seurasiikin välittömästi varsin dramaattinen pääjohtajan erottamisprosessi. Kun hallintoneuvoston käsiteltäväksi tuli jo edellisen hallintoneuvoston valmisteleva ehdotus yhtiön johtajien palkkojen tarkistamiseksi, edustaja Atte Pakkanen kiinnitti huomiota siihen, että yhtiön hallintoneuvoston vaalitapaa oli muutettu lähinnä yhtiön johtoon, erityisesti pääjohtaja Wuolijokeen kohdistuneen tyytymättömyyden vuoksi. Lain hyväksyminen edellytti näin henkilövaihdosta myös yhtiön johdossa. Tämän vuoksi Pakkanen ehdotti pormestari Väinö Hakkilan kannattamana, että pääjohtaja Wuolijoki vapautettaisiin samasta päivämäärästä lukien pääjohtajan tehtävästä. Tehdyn eh-

dotuksen mukaisesti hallintoneuvosto päättikin sen kansandemokraattisten jäsenten esittämistä vastalauseista huolimatta äänin 13–3 vapauttaa pääjohtajan välittömästi tehtävästään. Samalla hallintoneuvosto määräsi yhtiön talusjohtajan Einar Sundströmin toimimaan yhtiön virkaatekevänä pääjohtajana sekä asetti puheenjohtaja Heljaksen johdolla toimikunnan valmistelemaan uuden pääjohtajan valintaa. Toimikuntaan valittiin puheenjohtajan lisäksi pormestari Väinö Hakkila, professori Arvi Korhonen, maisteri Nils Meinander ja tohtori Mauri Ryömä. Samoin hallintoneuvosto päätti antaa mainitun toimikunnan tehtäväksi valmistella yhtiön johtokunnan ja ohjelmaneuvoston uudelleen muodostamista siten, että eri parlamentaariset mielipidesuunnat tulisivat niissä suhteellisesti edustetuiksi.³¹

Pääjohtaja Wuolijoen erottaminen merkitsi ääriivasemmiston hegemonian sävyttämän ajanjakson päättymistä sodanjälkeisen Yleisradion toiminnassa. Se oli tapahtumana ainakin muodollisesti rinnastettavissa jo hetkeä aiemmin valtiollisen poliisin piirissä tapahtuneeseen vastavaan puhdistukseen. Molemmissa näissä ns. kolmen suuren yhteistyö oli lakannut vaikuttamasta ja aiemmin yhteistyöhön osallistuneet sosiaalidemokraatit ja maalaisliitto olivat asettuneet SKDL:ää vastaan.

Vaikka myös Heljas piti pääjohtaja Wuolijoen erottamista Yleisradion ohjelmatoiminnan tasapuolisuuden vuoksi poliittisesti välttämättömänä, hänen henkilökohtainen osuutensa erottamisprosessissa ei ollut aktiivinen eikä aggressiivinen. Päinvastoin hän halusi välttää antamasta toimenpiteelle puhdistuksen tai poliittisen diskriminoinnin leimaa. Tähän vaikutti ilmeisesti paitsi hänen Hella Wuolijokea kohtaan tuntemansa kulttuurinen arvostus ennen muuta hänen yleinen halunsa välttää jyrkkyyttä ja sankarillisuuteen pyrkiviä puhdistustoimia. Sen asemesta hän halusi nojata ensisijaisesti parlamentaarisen demokratian pelisääntöihin. Tämä ilmeni myös siinä puheenvuorossa, jonka Heljas hallintoneuvoston puheenjohtajana joutui esittämään Yleisradiossa pääjohtajan erottamispäätöksen johdosta.

Perustellessaan erottamispäätöstä jo samana iltana Yleisradion ajankohtaisohjelmassa Heljas vetosi yhtäältä siihen, että päätös vastasi eduskunnan ja kansan suuren enemmistön piirissä vallinneita toiveita. Samalla kun hallintoneuvosto halusi hänen sanojensa mukaan antaa kaiken tunnustuksensa sille myönteiselle ja rakentavalle työlle, jota Yleisradion piirissä oli saatu aikaan, se piti radiotoiminnan rauhallisen kehi-

Ruotsalaislehden pilakuva Hella Wuolijosta valtansa kukkuloilla 1945. Yleisradion hallintoneuvoston puheenjohtajan ominaisuudessa Heljas joutui erottamaan hänet 1949 Yleisradion pääjohtajan virasta. Tehtävä ei ollut Heljakselle arvattavasti mieluisa Wuolijoen monipuolisten ansioiden vuoksi. Tässäkin asiassa hän saattoi kuitenkin nojautua kunnioittamansa parlamentarismien pelisääntöihin.

tyksen kannalta ongelmallisena sellaista johtoa, jonka ympärillä taistelun aallot kävivät korkeina. Wuolijoen erottamispäätöksessä ei näin ollen Heljaksen sanojen mukaan ollut kysymys mistään diskriminaatiosta vaan halusta saada hiljentymään se häly, joka edellisten vuosien aikana oli vahingoittanut radion toimintaa ja herättänyt epäluuloja sitä kohtaan.

Puheensa jälkimmäisessä osassa Heljas korosti edelleen radion ohjelmatoiminnan poliittista tasapuolisuutta sekä vetosi suvaitsevuuteen ja elämänmyönteisyyteen. Tästä Heljas totesi muun muassa:

Radiolla on - - suuri vaikutus yhteiskunnassa, vaikutus, joka on otettava huomioon pienissä yksityiskohdissakin. Vaikka radion sinkoama sana katoaa samassa silmänräpäyksessä kuin se on lausuttu, ei eetteriin singottu ajatus kokonaan häviä, vaan se jää itämään kuulijain sydämissä. Jos radio levittää kuuntelijapiiriinsä suvaitsevuuutta ja lähimmäismieltä, merkitsee se näiden myönteisten asioiden lisääntymistä maailmassa. Mutta jos se levittää ympärilleen suvaitsemattomuutta ja vihaa, merkitsee se näiden kielteisten asiain lisääntymistä maailmassa. Meidän ei tarvitse kaikkien ajatella asioista samalla tavalla, kunhan johtotähtenä on vilpittön elämänmyönteisyys.

Seuratessaan yhteiskunnallisen elämän ilmiöitä ei radio tietenkään voi vaieta poliittisista kysymyksistä, mutta toivon, että tämä vaikea puoli ohjelmatoiminnassa saadaan vastaisuudessa käsitellyksi tasapuolisesti, niin että erimielisyyttä herättävissä kysymyksissä saadaan eri näkökannat oikealla tavalla esille.³²

Heljaksen sovinnollinen esiintyminen herätti ilmeisesti vastakaikua sikäli, ettei pääjohtajan erottamisen ääriivasemmistossa nostattama ärtymys kohdistunut ainakaan näkyvästi Heljakseen henkilönä. Sen sijaan pääjohtaja Wuolijoki samoin kuin häntä puolustamaan asettunut kansandemokraattinen lehdistö syyttivät porvaristoa ja oikeistososiaalidemokraatteja kansandemokraatteihin kohdistuvasta syrjinnästä, joka pohjautui Fagerholmin hallituksen toimintaan.

Heljaksen toimista riippumatta Wuolijoen erottaminen sai osakseen yleisempääkin huomiota. Niin kuin *Timo Vihavainen* on Yleisradion historiassa todennut, myös Neuvostoliiton kommunistisen puolueen

äänenkannattaja Pravda kiinnitti suomalaisten toverien inspiroimana huomiota Wuolijoen erottamispäätökseen peräti kahden palstan uutisella ja totesi, miten edistyksellinen henkilö oli joutunut Suomessa vaimon kohteeksi. Ehdottipa Neuvostoliiton silloinen Helsingin lähettiläs Savonenkov ulkoministeri Molotoville protestinootin esittämistä Suomen hallitukselle Wuolijoen erottamisen johdosta. Molotov torjui kuitenkin tämän sekaantumisenä toisen maan sisäisiin asioihin.³³

Pääjohtajan erottamisen ääriivasemmistossa aiheuttamista reaktioista huolimatta hallintoneuvosto joutui myös muilta osin jatkamaan Yleisradion hallinnon ja ohjelmapolitiikan puhdistusta. Jo seuraavassa kokouksessaan 29. heinäkuuta hallintoneuvosto päätti valmistelevan toimikunnan ehdotuksesta valita talousjohtaja Einar Sundströmin uudeksi pääjohtajaksi. Sama kokous päätti niin ikään Atte Pakkasen ehdotuksesta siirtää puolueiden eduskuntaryhmille oikeuden päättää edustajiensa valinnasta Yleisradion poliittisiin ohjelmiin, kun valinta oli aiemmin tapahtunut Yleisradion toimesta.³⁴

Jo kesän 1949 aikana myös Yleisradion ohjelmaneuvosto sai valmistavan toimikunnan esityksen mukaisen uuden ohjesäännön, joka noudatti eduskunnan hyväksymän Lex Jahvetin henkeä. Sen mukaan ohjelmaneuvostoon kuului kaksitoista hallintoneuvoston valitsemää jäsentä, joiden tuli olla sivistys- ja yhteiskuntaelämän eri aloja ja harrastuspiirejä edustavia henkilöitä. Heidän lisäksi kokoukseen saivat osallistua yhtiön pääjohtaja, ohjelmajohtaja ja musiikkipäällikkö, joilla ei kuitenkaan ollut kokouksessa äänivaltaa. Ohjelmaneuvoston jäsenet oli määrää valita suhteellista vaalitapaa käyttäen siten, että sosiaalidemokraatit ja maalaisliitto saivat kolme, kokoomuspuolue ja SKDL kaksi sekä RKP yhden edustajan. Jäljelle jäävät paikat päätettiin täyttää puolueiden ulkopuolelta valituilla edustajilla. Näin myös Yleisradion ohjelmaneuvosto sai entistä selvemmin eduskunnan parlamentaarisia voimasuhteita heijastelevan luonteen, mikä samalla merkitsi tämän elimen politisoitumista.

Yhtiön johtokuntaan hallintoneuvosto päätti valmistelevan toimikunnan ehdotuksesta valita pääjohtaja Einar Sundströmin lisäksi varatoimitusjohtaja Onni Toivosen, teknillisen johtajan Juho Rissasen, ohjelmajohtajat Jussi Koskiluoman ja Ragnar Ölanderin sekä muina jäseninä tohtorit Jouko Pohjanpalon ja Kustaa Vilkkunan.³⁵

Pääjohtaja Hella Wuolijoen erottaminen ja yleisradiotoiminnan ”normalisoiminen” Lex Jahvetin hengessä merkitsivät samalla sitä, että Yleis-

radion toimintaan porvarillisessa ja sosiaalidemokraattisessa lehdistössä kohdistunut kritiikki laantui vähitellen kokonaan. Yleisradion parlamentaarinen hallinto ja valvonta tekivät tältä osin tehtävänsä. Toisaalta poliittisesti ja kulttuuripoliittisesti aktiivisen pääjohtajan vaihtuminen epäpoliittiseen porvariin ja talousmieheen merkitsi varsinkin Yleisradion ohjelmatoiminnan kannalta myös huomattavaa menetystä. Kun uusi pääjohtaja ei talousmiehenä ollut ensisijaisesti kiinnostunut ohjelmapolitiikasta, jäi ohjelmatoiminnan johtaminen suuressa määrin ohjelmajohtaja Jussi Koskiluoman harteille. Muutoksen aiheuttamat kielteiset piirteet antoivat puolestaan hallintoneuvoston kansandemokraattisille jäsenille ja SKDL:n lehdistölle aiheen arvostella ajoittain ankarastikin Yleisradion uudistettua ohjelmatoimintaa sekä samalla sen liiallista suuntautumista länteen.³⁶

11. KEKKOSEN KUNINGASTIEN

ALKUVAIHEISSA

1. VUODEN 1950 PRESIDENTINVAALIT JA KEKKOSEN ENSIMMÄISEN HALLITUKSEN SYNTY

Vuoden 1948 hallitusratkaisu ja presidentti Paasikiven Fagerholmin vähemmistöhallitukselle antama tuki olivat omiaan vahvistamaan maalaisliiton sisäistä eheyttä. Samalla ne olivat luomassa edellytyksiä puolueen oman presidenttiehdokkaan asettamiselle vuoden 1950 presidentinvaaleissa huolimatta siitä, että monet maalaisliittolaiset halusivat Paasikiven toimikauden jatkuvan. Kun Fagerholmin hallituksen eräät talouspoliittiset päätökset johtivat sen ja maalaisliiton suhteiden kärjistymiseen ja yhteistyö toisten porvaarillisten puolueiden kanssa ontui, kokivat yhä useammat puolueen vaikuttajat tilanteen maalaisliiton kannalta nöyryyttäväksi, mihin myös presidentin voitiin katsoa vaikuttaneen. Siten oman presidenttiehdokkaan asettaminen vuoden 1950 presidentinvaaleihin ilmensi samalla halua murtautua ulos siitä alistetusta asemasta, johon puolue oli eduskunnan suurimpana puolueena vuoden 1948 vaalivoiton jälkeen ajautunut. Syyskuun lopulla 1949 pitämässään kokouksessa maalaisliiton puoluevaltuuskunta päättikin lopullisesti valita seuraavana vuonna pidettäviä presidentinvaaleja varten ehdokkaakseen eduskunnan silloisen puhemiehen, tohtori Urho Kaleva Kekkonen.¹

Oppositioasemasta liikkeelle lähtenyt vaalitaistelu muodostui puolueelle monella tavoin vaikeaksi. Samalla kun Kekkonen joutui vaalitaistelussaan turvautumaan Suomen oloissa ennen näkemättömään ”amerikkalaistyyliseen vaalikampanjaan”, hän ja hänen tukijansa saivat vastaansa laajan presidentti Paasikiven taakse ryhmittyneen poliittisen oikeiston ja sosiaalidemokraattien yhteisrintaman. Arvostelu kohdistui poikkeuksellisen suuressa määrin Kekkonen persoonaan. Niin sosiaalidemokraattinen kuin oikeistolainenkin lehdistö pyrki leimaamaan hä-

net jo vaalitaistelun luonteen vuoksi ”poliittiseksi pyrkyriksi”, jonka suhdetta ääriivasemmistoon oli niin ikään syytä epäillä.

Urho Kekkosen ehdokkuuteen kohdistunut kritiikki ei rajoittunut vain ulkopuolisiin vastustajiin. Se koski osittain myös maalaisliiton omaa kannattajakuntaa. Varsinkin puolueen oikeistosiipi ja sen eräät nimekkäät edustajat, jotka sodanjälkeisinä vuosina olivat joutuneet ristiriitaan Kekkosen kanssa, asettuivat varsin avoimesti vastustamaan hänen ehdokkuuttaan, jopa pitivät häntä presidentin tehtävään soveltumattomana. Presidentti Paasikiven syrjäyttäminen ei heidän enempää kuin useiden muidenkaan puolueen kannattajien mielestä ollut mahdollista eikä edes toivottavaa.²

Huolimatta läheisistä suhteistaan Paasikiveen Heljas asettui kyseisessä vaalissa tukemaan Kekkosen ehdokkuutta. Tähän vaikutti ilmeisesti paitsi heidän samansuuntainen käsityksensä Fagerholmin vähemmistöhallituksen ulko- ja sisäpoliittisesta ongelmallisuudesta ennen muuta heitä jo aiemmin yhdistänyt käsitys maan ulkopoliittisesta asemasta ja Suomen idänsuhteiden hoidon välttämättömyydestä. Vaikka Heljas anglofilina ja Parlamenttienvälisen liiton Suomen-ryhmän johtajana haki kosketusta myös läntisiin demokratioihin, hän Kekkosen tavoin käsitti sen voivan tapahtua vain kestävien idänsuhteiden pohjalta.³ Kun Kekkosen oli viimeksi YYA-sopimusneuvottelujen yhteydessä osoittanut tältä osin voimansa, Heljas puolueensa oikeistosiiven käsityksistä poiketen näki Kekkosen toiminnan ulkopoliittisista syistä kannatettavana. Realistina hän arvattavasti ymmärsi samalla hyvin, ettei Kekkosen ehdokkuus vaaleissa tulisi horjuttamaan hänen luottamustaan nauttineen presidentti Paasikiven asemaa. Tähtäyspiste oli kuitenkin asetettava kauemmaksi.

Tammikuun puolivälissä 1950 järjestetyt valitsijamiesvaalit sujuivat Kekkosen vaaliliiton kannalta odotettuakin heikommin. Niinpä vaaliliitto sai vain 19,6 prosenttia äänistä, kun maalaisliitto oli vielä edellisissä eduskuntavaaleissa yltänyt 24,2 prosentin ääniosuuteen. Valitsijamiehiäkin kertyi niukasti, vain 62, kun muun muassa Mauno Pekkalan vaaliliitto ylsi 68 edustajaan. Tämä merkitsi sitä, että huomattava joukko maalaisliiton äänestäjäkunnasta oli siirtynyt suoraan istuvan presidentin kannattajien joukkoon.⁴

Kekkosen vaaliliiton yleisestä heikosta menestyksestä poiketen Heljas menestyi kyseisissä vaaleissa varsin hyvin ja sai omassa vaalipiirissään

vaaliliittonsa suurimman kannatuksen, 5 242 ääntä. Kekkonen vaaliliitto kärsi kuitenkin myös Kuopion läänin läntisessä vaalipiirissä kirjelevän tappion, kun se menetti seitsemännen valitsijamiespaikkansa oteäänien perusteella Pekkanen vaaliliitolle.⁵

Tappiollisesta lopputuloksestaan huolimatta presidentinvaalit eivät muodostuneet Kekkonen ja maalaisliiton kannalta seuraamuksiltaan kielteiseksi. Paasikiven tultua uudelleen valituksi tasavallan presidentiksi ja pääministeri Fagerholmin jätettyä heti hallituksensa eronpyynnön presidentti päätti vastoin odotuksia antaa uuden hallituksen muodostamistehtävän ensimmäiseksi puhemies Urho Kekkonen tehtäväksi. Tähän vaikutti ilmeisesti Fagerholmin hallituksen osakseen saama ulkopoliittinen arvostelu. Kun Moskovan tyytymättömyys oli välillisesti kohdistunut myös itseensä presidenttiin, hän näki tilanteen vaativan, että hallitus muodostettaisiin entistä laajemmalle pohjalle, niin että mahdollisesti myös SKDL olisi mukana.

Vaikka niin maalaisliitto kuin sosiaalidemokraatitkin olivat tällä kertaa valmiit hyväksymään keskinäisen hallitusyhteistyön, kysymys SKDL:n mukaantulosta hallitukseen muodostui mainittujen puolueiden keskinäisen intrigoinnin kohteeksi. Kumpikaan niistä ei halunnut ottaa aloitteentekijän vastuuta SKDL:n vetämiseksi uudelleen hallitusvastuuseen. Tämä koski selvästi myös maalaisliittoa, jota sekä Fagerholmin vähemmistöhallituksen aikana että presidentinvaalitaistelun yhteydessä oli tarkoituksellisestikin haluttu syyttää veljeilystä äärivasemmiston kanssa. Niinpä maalaisliiton eduskuntaryhmän valtuuskunta päätti jo varsin varhaisessa vaiheessa pitää kiinni paitsi Urho Kekkonen pääministeriehdokkuudesta myös siitä, että kommunistien osallistumisesta hallitukseen tuli muiden päättää ennen maalaisliittoa.⁶

Peruste tälle päätökselle oli selvä. Kun Fagerholm oli muodostanut vähemmistöhallituksensa ilman kommunisteja, heidän paluunsa hallitukseen maalaisliiton aloitteesta tulkittaisiin suuren yleisön keskuudessa vain todisteeksi maalaisliiton ja kommunistien yhteistyöstä, millä perusteella puolue oli myös presidentinvaalien yhteydessä haluttu saattaa epäilyksen alaiseksi. Myös Heljas jakoi tältä osin selvästi oman ryhmänsä käsityksen. Samalla kun hän asettui tukemaan eduskuntaryhmän valtuuskunnan päätöstä Kekkonen pääministeriehdokkuudesta, hän korosti ryhmänsä kokouksessa, ettei kommunistien vetäminen hallitukseen saanut missään tapauksessa tapahtua maalaisliiton aloitteesta.⁷

Pelko leimautumisesta yhteistyökumppaniksi SKDL:n kanssa teki myöhemmätkin yritykset kolmen suuren yhteishallituksen uudelleen muodostamiseksi mahdottomiksi. Huolimatta presidentin vielä esittämästä avoimesta vetoomuksesta laaja-alaisen, myös SKDL:n käsittävän hallitusratkaisun puolesta niin maalaisliitto kuin sosiaalidemokraatitkin halusivat pidättäytyä tätä koskevan aloitteen tekemisestä. Niinpä maalaisliiton eduskuntaryhmä – Heljas mukaan lukien – ilmaisi lopullisena kantanaan, että puolue katsoi voivansa myötävaikuttaa hallituksen muodostamiseen presidentin esittämällä pohjalla, mikäli sosiaalidemokraattinen ryhmä omaksui saman kannan.⁸ Kun sosiaalidemokraattien eduskuntaryhmä puolestaan ilmoitti, ettei se ollut valmis osallistumaan nimenomaan Kekkonen johtamaan hallitukseen, jossa kommunistit olivat mukana, hallituksen muodostaja joutui luopumaan lopullisesti toiveista kolmen suuren enemmistöhallituksen aikaansaamiseksi.⁹

Laaja-alaista hallitusta koskevan suunnitelman kariutuminen SKDL:n mukaan tuloa koskeviin intrigeihin johti puolestaan pyrkimykseen poliittisen keskustan varaan rakentuvan porvarillisen vähemmistöhallituksen pikaiseksi muodostamiseksi Kekkonen johdolla. Sen syntyä oli vauhdittamassa paitsi sosiaalidemokraattien vastauksen Kekkonen syvästi loukannut luonne myös se hallituksen muodostajan käsitys, että keskustavoittoinen oikeistohallitus saattaisi vaihtoehtona olevaa punamultahallitusta paremmin kyetä toimimaan häiriintyneiden idänsuhteiden korjaamiseksi, kuten *Juhani Suomi* on Kekkonen ratkaisua perustellessaan todennut. Olihan juuri Fagerholmin johtama sosiaalidemokraattinen hallitus johtanut idänsuhteiden vaikeutumiseen. Tälle käsitykselleen Kekkonen sai myös useiden oman ryhmänsä edustajien tuen. Monet heistä arvelivat pelkän punamultahallituksen olevan ulkopoliittisesti keskustalaista vähemmistöhallitusta heikompi ratkaisu.¹⁰ Siten Kekkonen ensimmäisen hallituksen muodostamista sävytti myös maalaisliiton ja SDP:n välinen piilevä ulkopoliittinen jännitys, jolle perusta oli laskettu jo Fagerholmin vähemmistöhallitusta muodostettaessa.

Myös Paasikivi, joka Fagerholmin hallituskauden lopulla oli joutunut sekä kommunistien että Neuvostoliiton arvostelun kohteeksi, halusi taittaa kärjen maan ulkopoliittikkaan kohdistuneelta arvostelulta. Hän nimitti jo 17. maaliskuuta 1950 Urho Kekkonen johtamaan porvarilliseen keskustaan nojaavan vähemmistöhallituksen. Hallituksen viidestätoista ministeristä kymmenen (Urho Kekkonen, Lennart Heljas, Kauno

Kleemola, Emil Luukka, Martti Miettunen, Lauri Riikonen, V. J. Sukse-
lainen, Kustaa Tiitu, Vihtori Vesterinen ja T. N. Vilhula lukeutui maa-
laisliittoon, kaksi (Heikki Kannisto ja Sakari Tuomioja) edistyspuoluee-
seen, kaksi (Ralf Törngren ja Nils Meinander) ruotsalaiseen kansanpuo-
lueseen ja yksi (ulkoministeri Åke Gartz) oli ammattiministeri.¹¹

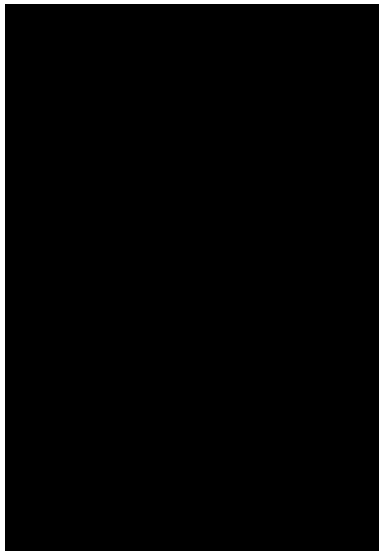
Ulkopoliittiset näkökohdat vaikuttivat hallituksen kokoonpanoon si-
käli, että sen ministereistä useat olivat joko vanhoja rauhanopposition
edustajia tai Pekkalan hallituksen jäseniä. Tämä koski myös Heljasta, joka
läpi 40-luvun jälkipuoliskon oli joutunut varsin keskeisesti osallistumaan
ulkopoliittiseen päätöksentekoon. Kiinnittipä presidentti Paasikivi Hel-
jaksen huomiota myös mahdollisena ulkoministeriehdokkaana keskus-
tellessaan Kekkonen kanssa hallituksen kokoonpanosta. Kekkonen ei kui-
tenkaan halunnut valita häntä enempää kuin Paasikiven toisena mahdol-
lisena ehdokkaana mainitsemaa Söderhjelmiä tehtävään vaan valitsi syystä
tai toisesta heidän asemestaan ulkopuolisen ammattiministerin.¹²

Kekkonen oma aktiivinen rooli etenkin idänsuhteiden hoidossa vai-
kutti ilmeisesti myös siihen, ettei Heljaksen ulkopoliittinen panos muo-
dostunut enää uudessa hallituksessa samassa määrin keskeiseksi kuin se
oli ollut Pekkalan hallituksen aikana. Vaikka hän tuli toki ulkopoliitti-
sen asiantuntemuksensa nojalla valituksi myös Kekkonen ensimmäisen
hallituksen ulkoasiainvaliokuntaan, hänen vaikutuksensa jäi tältä osin
entistä vähäisemmäksi ja suuntautui uuden vuosikymmenen myötä pai-
notetummin olemassa olleiden läntisten yhteysien hoitoon.

Ilmenikö Kekkonen ja Heljaksen välillä myös ulkopoliittisia paino-
tuseroja esimerkiksi suhteessa kommunisteihin, on vaikea päätellä. Tä-
hän saattaisi viitata Yhdysvaltain silloisen lähettilään John M. Cabotin
Heljakselta saama hieman arvoituksellinen vastaus. Lähettilään tiedus-
teltua tältä, miksi Kekkonen oli valmis vetämään myös kommunistit
mukaan hallitukseen, Heljas antoi keskustelukumppaninsa ymmärtää,
että Kekkonen piti itseään ”kyllin nokkelana ja pätevänä” pitääkseen
myös kommunistit aisoissa. Samalla Heljas kuitenkin vakuutti epäluu-
loiselle lähettiläälle Kekkonen olevan ”hyvä suomalainen”.¹³

Kokemiensa alkuvaikeuksien jälkeen Kekkonen ensimmäinen halli-
tus onnistui joka tapauksessa juuri ulkopoliitiikan alalla saavuttamaan
nopeasti menestystä, kun edellisen hallituksen aikana keskeytyneet kaup-
paneuvottelut Neuvostoliiton kanssa pääsivät jo kevään 1950 kuluessa
uudelleen käyntiin. Jo neuvottelujen uudelleen viriämistä voitiin pitää

Heljas ja Kekkonen löysivät toisensa jo maailmansodan päätösvaiheessa rauhanopposition piirissä. Monista eroavuuksista huolimatta heitä yhdisti toisiinsa kansainvälisen tilanteen edellyttämä uuden ulkopolitiikan vaatimus. Tätä näkemystään he joutuivat puolustamaan monesti yhdessä myös oman puolueensa piirissä. Ulkopoliittisten näkökohtien perusteella Heljas asettui jo 40-luvun lopulla tukemaan eri yhteyksissä Urho Kekkosta, jota hän piti myös yliveritaisen lahjakkaana ja terävä-älyisenä poliitikkona. Kekkonen arvosti puolestaan aina Heljaksen ulkopoliittista asiantuntemusta ja arvostelukykyä, joskaan ei halunnut tehdä hänestä hallituksensa ulkoministeriä. Sen sijaan Heljas toimi Kekkonen I ja II hallituksen opetusministerinä. Kuvassa Urho Kaleva Kekkonen 1956 valittuna presidenttinä.

enteenä hallituksen Moskovan taholta saamasta hyväksynnästä. Kun neuvottelut johtivat sittemmin myös pitkäaikaisen kehysopimuksen syntymiseen, tulosta voitiin aiheellisesti pitää merkittävänä voittona hallitukselle.¹⁴

2. KEKKOSEN HALLITUKSEN OPETUSMINISTERINÄ

Kekkonen ensimmäisen hallituksen varsinaiseksi koetinkiveksi muodostui alusta lähtien valtiontalouden kriittinen tila sekä suurimman oppositiopuolueen SDP:n ja sitä tukevan ammattiyhdistysliikkeen hallituksen talouspolitiikkaan omaksuma kriittinen asenne. Pian hallituksen

muodostamisen jälkeen oman vaalipiirinsä kevätkokouksessa pitämässään katsauksessa Heljas luonnehti hallituksen edeltäjältään saamaa taloudellista perintöä lähes katastrofaaliseksi. Kun tähän liittyivät edellisen hallituksen viime vaiheessa tekemät uudet palkkapäätökset ja ulkomaankaupassa samaan aikaan ilmenneet vaikeudet, valtiontalouden saattaminen terveelle pohjalle tuotti hänen mielestään todella suuria vaikeuksia.¹⁵

Kekkosen hallituksen kokemat taloudelliset vaikeudet ja vastoinkäymiset heijastuivat osaltaan opetusministeriön toimintaan. Kun valtiontalouden ahdinko edellytti menojen tuntuva supistusta valtionhallinnon eri sektoreilla, säästötoimet haluttiin kohdistaa heti alkuvaiheessa muun muassa uusien kansakoulujen rakentamisen rajoittamiseen. Tähän näytti antavan aiheen myös se, että uusien koulujen rakentaminen oli sota-ajan poikkeuksellisten olojen, Lapin hävityksen ja muiden seikkojen vuoksi ollut sodan jälkeen varsin mittavaa ja siihen käytetyt määrärahat oli ylitetty edellisten vuosien aikana roimasti.

Kun valtiovarainministeriön sanelema koulujen rakentamisen supistusehdotus tuli eduskunnan käsittelyyn, se herätti voimakasta kritiikkiä. Näkipä entinen opetusministeri Eino Kilpi näki siinä suorastaan kansansivistystä vieroksuvia, sivistysvihamielisiä piirteitä. Vaikka Kilpi ei halunnut kohdistaa arvosteluaan entiseen ministeritoveriinsa Heljaksen henkilökohtaisesti, tämä joutui opetusministerinä hakemaan koulujen rakentamisen rajoitukselle puolusteltavia perusteita.¹⁶

Samat valtiontalouden vaikeudet hidastivat myös opetusministeriön jo aiemmin alulle panemia toimia kansakoulunopettajien valmistuksen lisäämiseksi ja uhkasivat tehdä tyhjäksi lakiehdotuksen toteuttamisen, joka tähtäsi yksityisten oppikoulujen saattamiseen tasavertaisiksi valtionkoulujen kanssa. Valtiovarainministeriön voimakkaasta vastustuksesta huolimatta Heljas onnistui kuitenkin tammikuussa 1951 viemään päätökseen tätä uudistusta koskeneen asetuksen.¹⁷

Yhden Heljasta askarruttaneen opetusministeriön toimialaan kuuluneen kiistan aiheutti kouluneuvos Alfred Salmelan johdolla istuneen kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö, joka oli valmistunut jo edellisen hallituksen aikana vuonna 1950. Kun opetussuunnitelmakomitea oli asetettu jo 1945 silloisen opetusministerin Helon toimesta ja kosketteli muun muassa kysymystä uskonnonopetuksen asemasta koulunuudistuksessa, komitean työ herätti jo sellaisenaan voi-

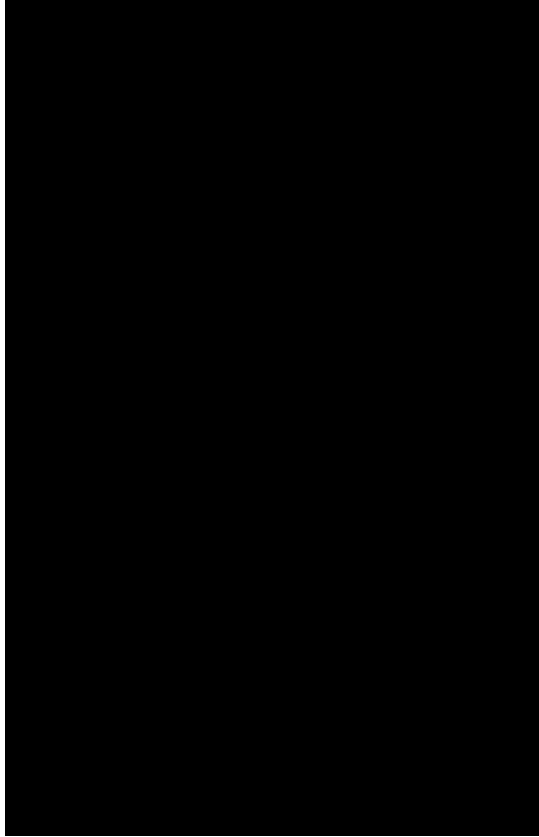
makkaita epäluuloja etenkin kirkon taholla. Komitea oli ehdottanut uskonnon viikkotuntimäärän tuntuvaan rajoittamista ja puuttunut myös kysymykseen uskonnonopetuksen luonteesta. Tämä antoi monille kirkollisille ja uskontokasvatuksesta vastaaville aiheen voimakkaisiin protesteihin. Ne katsoivat komitean uskonnonopetuksen luonnetta koskevien mielipiteiden perustuvan asian väärinymmärrykseen ja tuntimäärän rajoittamisen vaikeuttavan oleellisesti koulujen uskonnonopetusta.¹⁸

Opetussuunnitelmakomitean työn herättämä kiivas vastustus, jossa kuvastui myös kirkollisten piirien reaktio koko sodanjälkeisten vuosien vasemmistosävytteistä kulttuuripolitiikkaa ja sen pelättyjä uskonnonvastaisia trendejä vastaan, asetti kirkollisen taustan omanneen opetusministerin temppelelharjalle. Nähtävästi Heljaksen vaikutuksesta ministeriö päätti jatkaa kiistanalaiseksi muodostuneen mietinnön käsittelyä pyytämällä siitä lausunnot paitsi kouluhallitukselta, Suomen kansakoulunopettajain liitolta ja Suomen kaupunkiliitolta myös Kristillisen kasvatuksen keskukselta, Jyväskylän kasvatusopilliselta korkeakoululta sekä yhdeksältä opettajaseminaarilta ja opettajakorkeakoululta.¹⁹

Laaja-alaiseksi muodostunut lausuntokierros ja asian jatkokäsittelyn viivästyminen antoi puolestaan eräillä tahoilla aiheen epäilyyn käsittelyn tarkoituksellisesta hidastamisesta, jopa koko koulu-uudistuksen suoranaisestä jäädyttämisestä. Sen arveltiin puolestaan johtuvan opetusministerin kirkollisesta taustasta.²⁰

Vaikka laajahkon lausuntokierroksen eräänä tarkoituksena lieneekin ollut halu rauhoittaa uudistukseen kriittisimmän asennoituneita kirkollisia piirejä, se ei näytä sisältäneen pyrkimystä koko koulu-uudistuksen vesittämiseksi. Sen jälkeen kun ministeriö oli saanut pääosan lausunnoista, valtioneuvosto päätti Heljaksen aloitteesta antaa opetussuunnitelmakomitean tehtäväksi tehtyjen muistutuksen tarkistamisen ja niiden mahdollisesti aiheuttamien korjausten tekemisen. Lausuntojen viivästymisen vuoksi tämä saattoi kuitenkin tapahtua vasta seuraavan hallituskauden aikana, jolloin mietinnön nostattama myrsky oli – ehkä eri osapuolten mielipiteiden kuulemisen ansiosta – pääosin laantunut.²¹

Opetusministeriön toimiin Kekkonen ensimmäisen hallituksen kaudella kuului myös valtioneuvoston 4. toukokuuta 1950 tekemä päätös, jonka mukaan Suomen valtio osti Roomassa Gianicolon kukkulalla sijaitsevan Villa Lanten renessanssihuvilan ja luovutti sen Institutum Romanum Finlandiae -säätiön käyttöön. Heljaksen valtioneuvoston puo-

Opetusministeri Heljas ja arkkipiispa Salomies. Molempia herroja yhdisti ajatus, ettei "nukkuvaa karhua tullut herättää". Tämä merkitsi sitä, ettei kirkon ja valtion suhteisiin pitänyt tarpeettomasti puuttua.

lesta antaman valtuutuksen nojalla Suomen väliaikainen Vatikaanin asiantuntija Stenius sai valtuudet tehdä Suomen valtion nimissä kaupan Villa Lanten kiinteistöstä kahdeksan miljoonan liiran kauppahinnasta.²²

Päätös merkitsi jo pitkähkön aikaa vireillä olleen suunnitelman onnellista päätöstä ja merkittävää voittoa suomalaiselle kulttuurille ja antiikin harrastukselle.

3. TOISTAMISEEN OPETUSMINISTERINÄ

Jo syksyn 1950 aikana kävi ilmeiseksi, ettei Kekkonen kapeapohjainen vähemmistöhallitus kykenisi tyydyttävästi hoitamaan maan vaikeutunutta taloutta. Kun lähinnä maalaisliiton ja SDP välinen jännitys uhkasi ajaa maan taloudelliseen umpikujaan, mainittujen puolueiden välinen yhteistyö koettiin maan kannalta entistä välttämättömämmäksi. Jo syksyn 1950 kuluessa virinneet yhteistyöneuvottelut johtivatkin uuden vuoden alkaessa tulokseen. Tammikuussa 1951 muodostettiin Urho Kekkonen johdolla laajapohjainen kokoomushallitus, jossa olivat edustettuina maalaisliitto, sosiaalidemokraatit, edistyspuolue ja ruotsalainen kansanpuolue. Uudessa ministeristössä sekä maalaisliitolla että sosiaalidemokraateilla oli seitsemän paikkaa. Maalaisliiton ministeriryhmän muodostivat jo Kekkonen ensimmäiseen hallitukseen kuuluneet ministerit Heljas, Kleemola, Miettunen, Sukselainen, Vesterinen ja Virolainen, kun taas SDP:n edustajina hallitukseen tulivat Onni Hiltunen, Emil Huunonen, Matti Lepistö, Rafael Paasio, Onni Peltonen, Emil Skog ja Penna Tervo.²³

Vaikka laajapohjaisen hallituksen syntyminen merkitsi selvää edistysaskelta, etenkin edellisinä vuosina kahden pääpuolueen välille muodostuneet vastakohtaisuudet ja keskinäiset epäilyt saivat nämä puolueet asennoitumaan yhteistyöhön aluksi varautuneesti.

Kuten jo edellisessä hallituksessa Heljas sai tälläkin kertaa nimityksen opetusministeriksi. Heljaksen uudelleen valinta tähän tehtävään ei ollut kuitenkaan itsestään selvää. Jo edellistä hallitusta muodostettaessa maalaisliiton naisjärjestö oli esittänyt vaatimuksen puolueen naisedustajan valitsemisesta hallitukseen. Vaatimus koski ensisijaisesti opetusministeriötä ja henkilöityi kansanedustaja Kerttu Saalastiin. Kun Kekkonen ensimmäinen hallitus joutui jo syksyn 1950 aikana tekemään tiettyjä henkilövaihdoksia ja vaihtui tammikuussa 1951 kokonaan uudeksi enemmistöhallitukseksi, saivat maalaisliiton naisjärjestön edustajat aiheen uudistaa vaatimuksensa naisedustajan valinnasta opetusministeriksi. Vetosipa puolueen naisjärjestön puheenjohtaja Aino Luostarinen esityksensä perusteeksi myös siihen, että heidän ministeriehdokkaansa Saalasti edusti Heljasta selkeämmin ”maalaisliittolaista henkeä”. Naisjärjestön vetoisuus ei kuitenkaan saanut tälläkään kertaa osakseen pääministeri Kekkonen hyväksymistä, joka nähtävästi ulkopoliittisen asian tuntemuksenkin vuoksi halusi pitää kiinni Heljaksesta.²⁴

Heljaksen asema uudessa hallituksessa ei oman puolueen erimielisyyksien, päähallituspuolueiden keskinäisten epäluulojen ja valtiontalouden suurten vaikeuksien vuoksi muodostunut helpoksi. Joutuihan hallitus alusta lähtien kamppailemaan etenkin suurten talousvaikeuksien keskellä, mikä heijastui säästöpäätöksinä kaikilla hallinnon aloilla. Kun valtiovarainministeriö halusi kohdistaa säästötoimensa kernaasti juuri sosiaali- ja sivistystoimeen, Heljas kiiruhti kohta uuden hallituksen ensi hetkillä vahvistamaan jo edellisen hallituksen aikana pitkälle valmistelun asetuksen yksityisoppikoulujen asemasta. Se merkitsi tärkeää askelta lukuisten yksityisoppikoulujen aseman vahvistamiseksi ja saattamiseksi yhdenvertaiseen asemaan valtion oppikoulujen kanssa.²⁵

Valtion kireä rahatilanne johti kuitenkin jatkuvasti uusiin vaikeuksiin ja ristiriitoihin myös hallituksen sisällä. Niinpä Heljas joutui opetusministerinä helmikuussa 1951 puolustamaan hallituksessa opettajien palkkoja koskevia korotustarpeita vastoin pääministerin ja oman ministeriryhmänsä kantaa. Tältä osin hän sai esitykselleen tukea lähinnä sosiaalidemokraattisilta ministereiltä. Toisaalta oppikoulujen vaikea huoneistopula ja yksityisoppikoulujen rakentamisen viivästyminen johtivat opposition taholta myös eduskuntakyselyihin, joihin opetusministerin oli vaikea löytää perusteltuja vastauksia.²⁶

Perustellessaan hallituksen seuraavan vuoden budjettiesitystä opetusministeriön pääluokan osalta syksyllä 1951 Heljas joutuikin eduskunnassa valittaen toteamaan, ettei käsiteltävänä oleva sivistysbudjettia koskeva ehdotus ollut suinkaan mikään ihannebudjetti eikä vastannut tekijänsä käsitystä siitä, mitä yhteiskunnan sivistystarpeisiin välttämättä tarvittaisiin. Hän valitti erityisesti sitä, että opetusministeriön budjettiehdotukseen tekemästä 2,5 miljardin suuruisesta lisäsehdotuksesta, joka oli tähänmuun muassa kansakoulunopettajien lisävalmistukseen, yksityisten oppikoulujen rakennusavustusten lisäykseen jne., oli jouduttu valtiovarainministeriön ja eduskunnan valtiovarainvaliokunnan päätöksen vuoksi luopumaan. Vielä tätäkin valitettavampana Heljas piti sitä, että valtiovarainvaliokunta oli – valtion kireän rahatilanteen vuoksi – poistanut opetusministeriön budjettiehdotuksesta myös musiikkitieteen professorin viran perustamista Helsingin yliopistoon koskevan ehdotuksen. Hänen mielestään oli suoranainen häpeä, että maassa, joka tunnettiin maailmalla Sibeliuksen kotimaana, ei ollut edes musiikkitieteen professuuria.²⁷

Kiivas taistelu määrärahoista puolueiden ja eri ministeriöiden kesken ei selvästikään vastannut Heljaksen humanistisia ihanteita.

Kekkosen toisen hallituskauden aikana Heljas joutui ottamaan kantaa myös Yhteiskunnallisen korkeakoulun ja sen ruotsinkielisen sisaryksikön Svenska medborgarhögskolanin asemaa koskevaan kysymykseen. Tähän antoi aiheen tohtori Yrjö Ruudun johtaman Yhteiskunnallisen korkeakoulun asemaa pohtineen komitean mietintö, jossa oli tehty seikkaperäinen ehdotus mainitun laitoksen aseman ja valtionavun vahvistamiseksi. Vaikka Ruudun komitean ehdotus ei ollut sellaisenaan saanut etenkään yliopiston hyväksymistä, opetusministeriö pyrki vakiinnuttamaan kyseisen oppilaitoksen taloudellisen ja muun aseman. Yhteiskunnallisen korkeakoulun tehtäväksi säädettiin opetuksen antaminen lähinnä niissä oppiaineissa, jotka eivät kuuluneet muiden yhteiskunnallisten oppilaitosten ohjelmaan. Samalla laitoksen saama valtionapu vakiinnutettiin 75 prosentiksi korkeakoulun hyväksyttävistä menoista. Sama koski myös vastaavaa ruotsinkielistä Svenska Medborgarhögskolania, jonka saaman valtionavun opetusministeriö pyrki ratkaisemaan suomenkielisen oppilaitoksen saaman valtionavun perusteiden mukaisesti.²⁸

Toinen opetusministeriön hallinnonalaan kuulunut ongelmallinen kysymys koski Suomen Akatemiaa, joka oli joutunut kärsimään valtiontalouden tuolloisista vaikeuksista. Heljas, joka edellisen hallituksen päätöksellä oli nimitetty myös akatemialautakunnan jäseneksi²⁹, näki tehtäväkseen valtiontalouden kireästä tilanteesta ja oman ministeriryhmänsä vastustuksesta huolimatta ajaa hallituksessa läpi akatemia-apurahojen korottamispäätöksen. Sen sijaan kahdesta avoinna olleesta akateemikon virasta onnistuttiin tuossa vaiheessa täyttämään vain toinen, Yrjö Väisälän virka, kun sen sijaan toinen viroista jäi vuosiksi eteenpäin täyttämättä.³⁰

4. MINISTERISTÄ YLEISPOLIITTISEKSI VAIKUTTAJAKSI

Kesän 1951 valtiolliset vaalit eivät muodostuneet Heljaksen kannalta menestyksellisiksi. Kun hän oli saanut edellisissä vaaleissa vaaliliittonsa suurimman kannatuksen, yli 6 000 ääntä, hänen äänimääränsä laski

vuoden 1951 eduskuntavaaleissa vajaan puoleen edellisistä (3 025). Tästä huolimatta hän uudisti edustajanpaikkansa.³¹

Äänimäärän merkittävään muutokseen vaikutti yhtäältä uusi vaali-piirijako, jonka johdosta karjalaisen siirtoväen aiemmin Kymen läänin vaalipiirissä olleet ehdokkaat siirtyivät ehdokkaiksi niihin vaalipiireihin, joiden alueelle siirtoväki oli pääosin asutettu. Kuopion läänin läntisessä vaalipiirissä maalaisliitto sai näin uudeksi ehdokkaakseen muiden muassa aiemmin Kymen läänin vaalipiiristä valitun ylijohtaja Veikko Vennamon. Karjalaisen siirtoväen ja asutustoiminnan vahvana vaikuttajana tunnettu Vennamo nousikin jo näissä vaaleissa vaaliliittonsa suureksi ääniharavaksi. Hän kokosi karjalaisen siirtoväen äänen ohella runsaasti myös paikallisen pienviljelijäväestön ja asutustilallisten ääniä, mikä samalla kavensi vaalipiirin entisten edustajien ääniosuutta.

Toisaalta Heljaksen ääniosuutta oli omiaan kaventamaan myös ns. vaaran vuosien väistyminen ja poliittisen ilmapiirin muuttuminen. Etenkin akuutin ulkopoliittisen uhkan jäädessä taka-alalle hänen edustamansa ulkopoliittinen asiantuntemus ei näyttänyt enää äänestäjäkunnan silmissä samassa määrin ajankohtaiselta ja tarpeelliselta kuin taistelu syrjäytymisuhkan alla elävän maa- ja metsätalousväestön elineduista.

Vaikka kesän 1951 eduskuntavaalit aiheuttivat muutoksia myös suurimpien puolueiden voimasuhteissa muun muassa maalaisliiton kärsittyä joitakin menetyksiä³², tapahtuneet muutokset eivät vaikuttaneet hallituspolitiikan yleiseen suuntaan. Kekkonen toinen hallitus sai syyskesällä 1951 seuraajakseen hänen kolmannen hallituksensa, jonka rungon muodostivat edelleen maalaisliitto ja sosiaalidemokraatit. Näiden kummankin puolueen seitsemää ministeriä täydensivät hallituksessa ruotsalaisen kansanpuolueen kaksi ministeriä sekä puolueettomana ammatiministerinä ulkoministeri Sakari Tuomioja.³³

Punamultayhteistyön jatkumisesta huolimatta ministeristön koostumus muuttui merkittävästikin. Tämä koski etenkin maalaisliiton ministeriryhmää, josta jäivät tällä kertaa pois edellisten vuosien tunnetut ministerit Lennart Heljas ja Vihtori Vesterinen sekä nuoremmista Johannes Virolainen. Heidän tilalleen astuivat uusina ministereinä vähemmän tunnetut talonpoikaisedustajat Matti Miikki ja Lauri Murtomaa.³⁴

Johannes Virolaisen myöhemmin esittämän tulokinnan mukaan mainitut henkilövaihdokset perustuivat paitsi maalaisliiton piirissä yleisesti sovellettuun ”ministerikierrätyksen” periaatteeseen myös Kekkonen ja

hänen tukimiehenään toimineen Arvo Korsimon tietoiseen pyrkimykseen etsiä pääministerille tukea myös häneen kriittisesti asennoituneen maaseutuväestön piiristä. Perustelipa Kekkonen itsekin tekemiään ministerivaihdoksia Paasikivelle sillä, että hänen aikaisempaa hallitustaan oli arvosteltu liiallisesta ”asfalttimaalaisliittolaisuudesta”.³⁵

Hallituksen muodostajan todellisista vaikuttimista riippumatta maalaisliiton sisäiset henkilövaihdokset antoivat ulkopuolisille jossakin määrin aihetta ihmettelyyn. Etenkin pääkaupunkilaislehdet Hufvudstadsbladet ja Helsingin Sanomat saivat tämän vuoksi aiheen kysellä, miten ministereinä jo yleiseen tietoisuuteen päässeet Vesterinen, Heljas ja Virolainen olivat joutuneet tekemään tilaa vähemmän ansioituneille ”turpeen ääreltä tuleville” puoluetovereilleen. Ounastelipa Hufvudstadsbladet tämän olevan jollakin tavoin merkinä myös ”uudesta tahdon suunnasta” eli poliittisesta tarkoituksenmukaisuudesta.³⁶

Mistä mainituissa henkilövaihdoksissa oli syvimmältään kysymys, on vaikea päätellä. Näyttää kuitenkin ilmeiseltä, että uuden vuosikymmenen mukanaan tuoma poliittisen ilmapiirin muutos, uusien poliittisten voimien esiinmarssi ja uudentyypinen tulonjakotaistelu vaikuttivat osaltaan siihen, ettei edellisen vuosikymmenen keskeisten vaikuttajien, kuten Vesterisen ja Heljaksen, pitämistä hallituksessa koettu enää entisessä määrin välttämättömäksi. Olihan puolueen piirissä ilmennyt jo aiemmin tiettyä ”kissanhännänvetoa” muun muassa opetusministerin salakusta. Toisaalta Heljaksen merkitystä ulkopolitiikan asiantuntijana oli arvattavasti omiaan vähentämään ns. vaaran vuosien osittainen väistyminen sekä pääministeri Kekkonen yhä keskeisemmäksi muodostunut asema maan ulkopolitiikan, erityisesti idänsuhteiden hoidossa, kuten jo edellä on viitattu. Heljaksen omaa toiminnallista panosta heikensivät nähtävästi tässä vaiheessa myös terveydelliset syyt, hänellä todettu angina pectoris.

Heljaksen poliittisen roolin osittainen muuttuminen kuvastui nähtävästi muun muassa siinä, että eräissä piireissä heräsi jo Kekkonen toisen hallituskauden lopulla ajatus hänen sijoittamisestaan ulkomaanedustuksen palvelukseen. Tätä koskeva ehdotus tuli ajankohtaiseksi, kun Suomen Hollannin-lähettilään tehtävä Haagissa tuli keväällä 1951 avoimeksi. Vaikka Heljas itse piti tietävästi siirtymistä ammattidiplomaatin tehtävään pappiskutsumuksensa vuoksi itselleen vieraana, hän päätyi antamaan asialle suostumuksensa ja sai ehdokkuudelleen useiden

ministeritoveriensä kannatuksen. Ulkoministeriön karriääridiplomaattien taholla jo pitkähkön aikaa jatkuneita ”poliittisia” virkanimityksiä kohtaan herännyt arvostelu johti kuitenkin siihen, että Heljas katsoi asialliseksi luopua ehdokkuudesta.³⁷

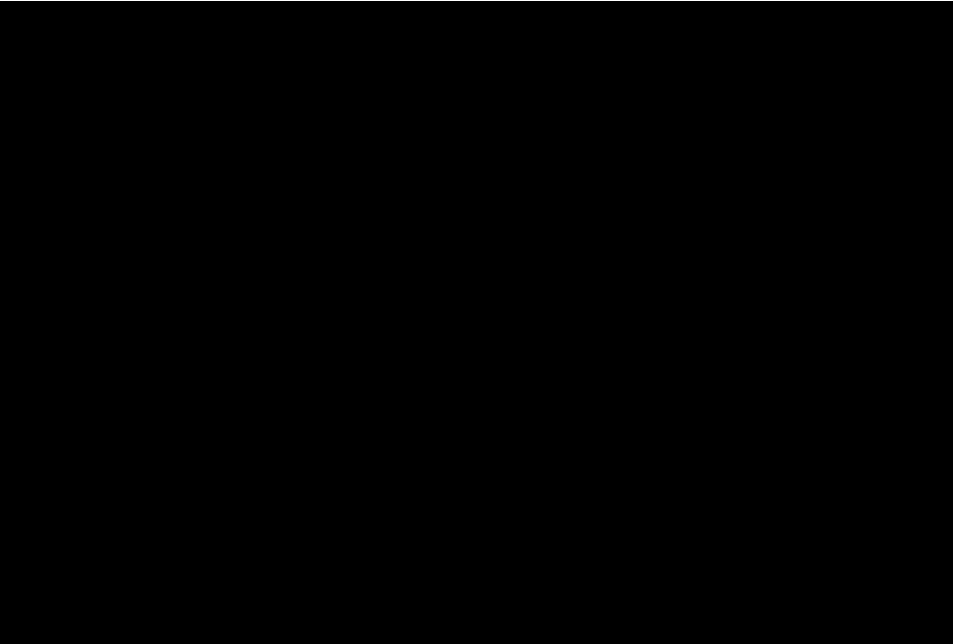
Ajatus Heljaksen sijoittamisesta ulkomaanedustuksen palvelukseen toistui vielä myöhemminkin, muun muassa Kööpenhaminan- ja Rooman-lähettiläiden tehtävien tullessa avoimiksi vuonna 1953. Sekä presidentti Paasikivi että pääministeri Kekkonen asettuivat tällöin kannattamaan Heljaksen sijoittamista ensisijaisesti Kööpenhaminaan. Oliko myös Heljas itse valmis tällä kertaa tehtävään, ei ole tiedossa. Tunsihan hän perhepiirissä säilyneen tiedon mukaan aina tiettyä haluttomuutta luopua papinvirastaan. Suunnitelma lähettilään tehtävästä jäi kuitenkin tälläkin kertaa toteutumatta, kun Rooman-lähettilääksi suunniteltu ulkoministeriön kansliapäällikkö Päivö Tarjanne jouduttiin sijoittamaan Kööpenhaminaan hänelle aiemmin suunnitellun Rooman asemesta. Viimeksi mainittu paikka jäi sillä kertaa täyttämättä.³⁸

Vakinaisen ulkomaanedustuksen jäädessä toteutumatta Heljas jatkoi varsin aktiivisesti ulkomaisiin suhteisiin liittyvää toimintaansa etenkin Parlamenttienvälisen liiton piirissä. Ryhmän suomalaisena puheenjohtajana hän osallistui muun muassa liiton vuonna 1951 Istanbulissa järjestämään suurkokoukseen ja esitti siellä raportin oman maansa poliittisesta ja taloudellisesta jälleenrakennustyöstä maailmansodan jälkeen.³⁹

Parlamenttienvälisestä toiminnasta, jonka Heljas koki ilmeisesti monella tavoin itselleen läheiseksi, muodostuikin hänelle merkittävä yhteyskanava, jonka välityksellä hän saattoi jatkuvasti tarkkailla kansainvälisen poliittisen ilmapiirin kehitystä.

5. VAKAUTTAMISSOPIMUKSEN KRITIIKKI JA ”PYJAMANTASKUPUHEEN” PUOLUSTUS

Kekkosen kolmannen hallituksen tekemä vakauttamissuunnitelma ja hallituspuolueiden solmima yhteistyösopimus tarjosivat varsin siedettävät lähtökohdat punamultapohjaisen hallituksen toiminnan onnistumiselle. Hallituksen työtä vaikeuttivat kuitenkin ratkaisevasti hallitusryhmien piirissä ilmenneet sisäiset ristiriidat ja hallituspuolueita lähellä olleiden etujärjestöjen painostus. Niinpä monet maalaisliiton piirissä

Parlamenttienvälisen liiton kokous pidettiin 1951 Ateenassa. Kuvassa suomalaisen valtuuskunnan jäsenet pääsihteeri Tammio, Fagerholm ja Heljas.

pelkäsivät alusta lähtien, että vakauttaminen tapahtuisi ensisijaisesti maaseutuväestön kustannuksella. Tätä pelkoa oli omiaan vahvistamaan etenkin vakauttamissopimukseen sisältynyt esitys laiksi pyöreän puutavaran vientisäännöstelystä ja vientimaksuista. Kun vakauttamissopimuksen puolustajat pitivät tätä tarpeellisenä talouselämän välttämättömien tuontitarpeiden tyydyttämiseksi puukaupasta saatavilla vientituloilla, katsoivat monet maalaisliittolaiset säännöstelyn vaikuttavan kielteisesti kantohintoihin ja rasittavan etenkin köyhimpiä Pohjois- ja Itä-Suomen alueita.⁴⁰

Myös Heljas joutui perustuslakivaliokunnan jäsenenä osalliseksi pyöreän puun vientisäännöstelystä ja vientimaksusta käytyyn kiistaan. Kun mainittua asiaa koskeva lakiehdotus tuli perustuslakivaliokunnan käsittelyyn, Heljas teki siihen muutosehdotuksen, jonka mukaan metsänomistajien edustajien nimeäminen säännöstelyä valvovaan vientitoimi-

kuntaan tulisi antaa maataloustuottajien järjestön oikeudeksi. Ehdotus, joka sai taakseen valiokunnan enemmistön tuen, tähtäsi yksityisten metsänomistajien aseman turvaamiseen valtiovallan mahdollisia pakkotoimia vastaan.⁴¹

Heljaksen sinänsä vähäiseltä näyttänyt muutosehdotus joutui maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien vakautuskysymyksestä käymän kiistan myrskyn silmään ja aiheutti sosiaalidemokraattisen puolueen johdon taholta heti kiivaan reaktion. Se katsoi kyseisen muutosehdotuksen soittivan oleellisessa kohdassa puolueiden tekemää hallitus- ja vakauttamissopimusta vastaan. Tämän mukaisesti SDP esitti uhkavaatimuksen, että mikäli maalaisliiton ryhmä poikkosi tällä tavoin sopimuksesta, se katsoi omasta puolestaan olevansa niin ikään vapaa hallitussopimuksesta. Kun maalaisliiton eduskuntaryhmä SDP:n ultimaatumista ärsyyntyneenä asettui puolestaan yksimielisesti tukemaan Heljaksen muutosehdotusta, joutui pääministeri Kekkonen vakautussopimuksen ylimpänä puuhamiehenä avoimeen ristiriitaan oman ryhmänsä ja tällä kertaa myös muutosehdotuksen aloitteentekijänä toimineen Heljaksen kanssa.⁴²

Kiista hallituksen esityksen hyväksymistä vaatineen pääministerin ja muutosehdotusta kannattaneen eduskuntaryhmän välillä johtikin varsin kiukkuisiin yhteenottoihin pääministerin ja etenkin häneen varauksellisesti asennoituneen ryhmän oikeistosiiven välillä, jota tällä kertaa asettuivat tukemaan myös monet muut, heidän joukossaan Heljas. Vastustuksen ulottuminen myös aiemmin häntä tukeneisiin edustajiin antoi Kekkoselle aiheen taistelun tiimellyksessä vihjata siihen, että kyse olisi ollut myös hallituksen ulkopuolelle jääneiden entisten ministerien harjoittamasta vastarinnasta, minkä ”heiton” otaksuttiin tarkoittavan lähinnä Vilhulaa ja Heljasta.⁴³

Toisin kuin Kekkonen epäili, Heljaksen kantaan vaikutti arvattavasti huomattavasti ratkaisevammin sekä äskeisten valtiollisten vaalien heikohko tulos että alhaaltapäin tullut paine, jota sävytti pelko vientisäänöstelyn kielteisestä vaikutuksesta etenkin Savon kaltaisen syrjäseudun taloudelliseen asemaan. Tämä tuli ilmi muun muassa maalaisliiton Kuopion piirijärjestön samanaikaisesti järjestämässä syyskokouksessa. Kokous päättyi toteamaan, että maalaisliitto oli mennyt liian pitkälle vakauttamiseen liittyneissä myönnytyksissä. Samalla se vaati edustajiltaan, että he asettuisivat entistä voimakkaammin puolustamaan maaseutuvaestön asemaa.⁴⁴ Kun kyseisen vaalipiirin vahvimaksi ääniharavaksi

vaaleissa noussut Veikko Vennamo esiintyi samanaikaisesti vientisäänöstelyn kiihkeimpänä vastustajana maalaisliiton piirissä, jo yleinen tilanne vaati myös Heljasta toimimaan vientisäänöstelyn rajoittamiseksi kentän toivomaan suuntaan.

Pelko siitä, että vientisäänöstelyä koskeva erimielisyys johtaisi hallituksen hajoamiseen, sai maalaisliiton eduskuntaryhmän enemmistön – sen joukossa myös Heljaksen – taipumaan myöhemmin hallituksen alkuperäistä esitystä tukevaan kompromissiin. Ryhmän yksimielisyys jäi kuitenkin vain näennäiseksi ja monet sen jäsenet säilyttivät kriittisen asenteensa vientisäänöstelyyn. Tämä koski myös Heljasta, joka oman vaalipiirinsä edustajien vaatimuksestakin joutui pitämään silmällä vientisäänöstelyn kielteistä vaikutusta Savon pienviljelijävaltaisten metsänomistajien taloudelliseen asemaan. Kun kysymys pyöreän puun vientisäänöstelystä tuli uudelleen eduskunnan käsittelyyn maaliskuun alussa 1952 valtioneuvoston esittämään valtalakiin kytkettynä, asettui myös Heljas kahdenkymmenen muun maalaisliiton edustajan kanssa tukemaan Veikko Vennamon asiassa esittämää uutta pontta.⁴⁵

Näin Kekkonen ja eduskuntaryhmän välejä kärjistänyt kysymys pyöreän puun vientisäänöstelystä vei myös Heljaksen hallituksen ja pääministerin toimintaan kriittisesti asennoituvan opposition joukkoon. Sama koski Heljaksen asennetta myös eräisiin muihin vakauttamissopimusta koskeviin kysymyksiin, joissa hän katsoi vakauttamisen joutuneen liian suuressa määrin maaseutuväestön maksettavaksi. Samalla hän halusi kuitenkin hillitä ryhmänsä tarpeetonta hallituksenvastaista oppositioasennetta, johon hän näki ilmeisesti etenkin ryhmätoverinsa Vennamon syyllistyvän.⁴⁶

Vakauttamisohjelman yksityiskohtiin eri yhteyksissä kohdistamastaan arvostelusta huolimatta Heljas piti maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien hallitusyhteistyön jatkumista hyvin perusteltuna ja toivottavana. Sen myönteisenä puolena hän piti ennen muuta rahan arvon säilyttämisessä saavutettuja tuloksia ja erityisesti rauhan aikaansaamista työmarkkinoilla, mikä hänen mielestään oli ollut silloisen hallituksen muodostamisen keskeinen tavoite. Hallitusyhteistyön jatkumista vaati hänen mielestään myös ulkomaankaupan supistuminen ja työttömyyden lisääntyminen sotakorvausten loputtua.⁴⁷

Vakautussopimusta koskeneiden erimielisyyksien ohella maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien välistä hallitusyhteistyötä koetteli talven ja

kevään 1952 kuluessa myös pohjoismaiseen yhteistyöhön ja idänsuhteisiin liittynyt ulkopoliittinen kriisi. Tähän antoi aiheen pääministeri Kekkonen sittemmin ”pyjamantaskupuheen” nimellä tunnetuksi tullut ulkopoliittinen kannanotto. Puhe sai nimensä siitä, että sairauslomalla ollut pääministeri Kekkonen oli antanut tammikuun lopulla 1952 puolueensa päälehden haastattelijalle käsikirjoituksen puheestaan, joka hänen oli ollut tarkoitus pitää maalaisliiton tilaisuudessa Mynämäellä. Näin pääministerin tosiasiaa pitämättä jäänyt, mutta Maakansassa julkaistu puhe sai poikkeuksellisen ”pyjamantaskupuheen” nimensä.

Puheessaan Kekkonen kosketteli Suomen ulkopoliittista asemaa YEA-sopimuksen valossa ja totesi muun muassa, että Suomi oli solminut ystävyyss- ja avunantosopimuksen Neuvostoliiton kanssa oman rauhansa turvaamiseksi ja Pohjois-Euroopan rauhan edistämiseksi. Sopimus oli kuitenkin rajoitettu sotilaallisten artiklojen osalta vain Suomen alueeseen ja sen kautta Neuvostoliittoon mahdollisesti kohdistuvan hyökkäyksen torjumiseen. Kun tällainen hyökkäys saattoi käytännössä tapahtua vain jonkin Suomeen rajoittuvan Skandinavian maan alueen kautta, oli Skandinavian maiden puolueettomuus Suomen etujen mukaista. Se poistaisi teoreettisenkin uhkan hyökkäyksestä Neuvostoliittoa vastaan Suomen alueen kautta.

Kekkonen puhe poikkesi aikaisemmista sodanjälkeisistä suomalaisista kannanotoista sikäli, että hän pyrki tarkastelemaan maan poliittista asemaa laajemmissa kansainvälisissä puitteissa, myös suhteessa pohjoismaisiin naapureihin. Tämän poikkeuksellisen luonteensa vuoksi puhe herätti melko runsaasti huomiota sekä kotimaassa että ulkomailla, etenkin Pohjoismaissa. Kun puhe sai Ruotsissa varsin myönteisen vastaanoton, se herätti runsaasti kritiikkiä Pohjois-Atlantin liittoon liittyneissä Norjassa ja Tanskassa. Samoin monet länsimaiset, etenkin amerikkalaiset lehdet tulkitsivat puheen palvelevan lähinnä Neuvostoliiton toiveita suhteessa Pohjolaan.⁴⁸

Myös kotimaassa puhe sai osakseen melko ristiriitaisen vastaanoton. Sen lisäksi, että maan suurimmat päivälehdet asennoituivat puheeseen melko nuivasti, pääministerin osoittama ulkopoliittinen aktiivisuus herätti epäilyjä toisen suuren hallituspuolueen SDP:n taholla etenkin puolueen vaalimien pohjoismaisten yhteyksien näkökulmasta. Päätyipä SDP:n puoluetoimikunta esittämään asian johdosta julkilausuman, jossa se arvosteli pääministeriä siitä, että hän oli saattanut puheensa julki-

suuteen neuvottelematta siitä etukäteen ministeritovereidensa kanssa. Siten pääministerin ulkopoliittinen kannanotto ja sen Skandinaviassa, etenkin Norjassa sama ristiriitainen vastaanotto näytti hetkellisesti järkevän myös hallitusyhteistyötä.⁴⁹

Toisin kuin pyöreän puun vientirajoitusta ja vakautussopimusta koskeissa kiistoissa, joissa Kekkonen ja Heljas olivat joutuneet selvästi eri leireihin, Heljas asettui tällä kertaa varsin määrätietoisesti tukemaan Kekkonen puheessaan esittämiä käsityksiä.

Vastoin useita sanomalehtiä, jotka olivat syyttäneet Kekkonen väärää sekaantumista toisten pohjoismaisten valtioiden politiikkaan, Heljas katsoi oman piirinsä kokouksessa pitämässään poliittisessa katsauksessa, että myös Suomi kuului Pohjolaan, mistä syystä sillä oli oikeus tuoda julki omat mielipiteensä Pohjoismaita koskevista asioista. Hänen mielestään YYA-sopimus oli kyllä asettanut Suomelle määrättyjä velvoitteita tietyissä tilanteissa suhteessa itäiseen naapuriin. Se oli samalla kuitenkin vahvistanut Suomen asemaa ja lisännyt sen mahdollisuuksia elää rauhassa, mikäli tällaisia tilanteita ei syntynyt. Sen vuoksi toisten pohjoismaisten valtioiden asenne koski myös Suomea. Mikäli Ruotsi pysyi edelleen puolueettomana, se oli omiaan lujittamaan myös Suomen rauhanmahdollisuuksia.⁵⁰

Heljas jatkoi ulkopoliittiseen asiantuntemukseensa perustunutta Kekkonen puheen puolustamista myös skandinaavisella maaperällä osallistuessaan talvella 1952 Tanskassa maalaisliiton veljespuolueen Venstren nuorisojärjestön 40-vuotisjuhlaan. Samassa yhteydessä hän esitti yleisen näkemyksensä Suomen senhetkisistä mahdollisuuksista osallistua pohjoismaiseen yhteistyöhön. Tanskan lehdistön edustajille järjestetyssä haastattelutilaisuudessa hän selitti, että Suomi halusi pysyä kaikkien ulkopoliittisten selkkausten ulkopuolella. Tämän vuoksi myös pohjoismainen yhteistyö oli Suomen osalta parhaiten toteutettavissa silloisen Parlamenttienvälisen liiton yhteistyön osana ilman erillistä ”Pohjolan yliparlamenttia” eli pohjoismaista neuvostoa. Pohjoismainen neuvosto saattaisi nimittäin asettaa Suomelle sellaisia velvoitteita, jotka eivät olisi sopuisuudessa sen noudattaman puolueettomuuspolitiikan kanssa.

Vastatessaan Tanskan lehdistön edustajien Kekkonen puheen johdosta esittämiin lukuisiin kysymyksiin Heljas torjui sen monien arvostelijoiden kotimaassakin esittämän käsityksen, että kyseinen puhe olisi ollut ”vieraan vallan sanelema”. Itsenäisenä maana Suomi ei ottanut täl-

laisia ohjeita muualta. Sen sijaan Heljas jo aiemmin esittämänsä käsityksen mukaisesti totesi, että Suomi kuului osana Pohjolaan, mistä syystä suomalaisilla valtiomiehillä oli oikeus muiden pohjoismaisten edustajien tavoin esittää mielipiteensä Pohjolalle elintärkeistä kysymyksistä. Suomen pääministerin puheessa oli tullut ilmi suomalaisten käsitys siitä, että Pohjolan puolueettomuus turvaisi parhaiten rauhan koko Pohjolassa. Suomen ja sen pääministerin tarkoituksena ei kuitenkaan ollut sekaantua tällä tärkeällä asialla toisten pohjoismaiden asioihin.⁵¹

Heljaksen Kekkonen ”pyjamantaskupuhetta” puolustaneet kannanotot olivat merkinä hänen pysyvistä kiinnostuksestaan ulkopoliittisia kysymyksiä kohtaan. Aiemman kokemuksensa pohjalta hän piti niin ikään täysin oikeutettuna, että myös suomalaiset saattoivat tuoda aktiivisesti esille omat ulkopoliittiset näkökohtansa pohjoismaisen yhteistyön piirissä. Tähän näkemykseen hän oli ilmeisesti päätynyt parlamenttienvälisen yhteistyön pohjalta, mistä hänellä jo tuolloin oli takanaan useiden vuosien kokemus.

Tämän näkemyksensä pohjoismaisen yhteistyön luonteesta Heljas toi esille myöhemminkin ja korosti eri yhteyksissä etenkin Ruotsin puolueettomuuden merkitystä Suomelle. Ruotsin pitäytyminen ehdottomaan puolueettomuuteen oli keskeisen tärkeä rauhoittava tekijä Pohjolassa, kuten Heljas muun muassa oman vaalipiirinsä kokouksessa keväällä 1953 painotti.⁵²

Heljaksen pohjoismaista politiikkaa koskeneet mielipiteet saivat osakseen myös maan ulkopoliittisen johdon hyväksynnän. Ilmeisesti juuri tästä syystä niin presidentti Paasikivi kuin pääministeri Kekkonen asettuivat keväällä 1953 kannattamaan Heljaksen nimittämistä Suomen Kööpenhaminan-lähettilään tehtävään, kuten jo edellä on todettu.⁵³

12. VARAPUHEMIEHENÄ JA PRESIDENTIN TEKIJÄNÄ

1. TAISTELU HALLITUSVALLASTA

Maan hallituspolitiikalle oli 1950-luvun alkupuoliskolla leimallista kiihtyvä valtataistelu, jota käytiin johtavien puolueiden maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien kesken. Se henkilöityi suuressa määrin maalaisliiton keskeiseksi vaikuttajaksi nousseen Urho Kekkosen persoonaan. Samassa määrin kuin hän saavutti kiistattoman johtoaseman oman puolueensa piirissä, hän ja hänen toimintansa herättivät vastustusta erityisesti kilpailevan sosiaalidemokraattisen puolueen keskuudessa. Kampailuun hallitusvallasta heittivät lisääntyvässä määrin varjonsa lähestyvät presidentinvaalit, joihin etenkin Kekkosen katsottiin toiminnallaan tähtäävän. Jo tästä syystä kysymys hallituksen muodostamisesta ja muodostajasta muuttui 1950-luvun puoliväliä lähestyttäessä entistä ongelmallisemmaksi.

Osoituksena hallitusyhteistyön vaikeutumisesta oli, että kun Kekkosen kolmas hallitus kaatui kesällä 1953 maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien keskinäisiin ristiriitoihin, se sai seuraajakseen Kekkosen neljännen hallituksen, joka koostui maalaisliiton ja ruotsalaisen kansanpuolueen edustajista sekä porvarillisista ammattiministereistä. Lyhytikäiseksi jäänyttä Kekkosen neljättä hallitusta seurasi puolestaan jo myöhäissyksyllä 1953 Sakari Tuomiojan muodostama poliittisväritteinen virkamieshallitus, joka sosiaalidemokraattien toivomusten mukaisesti asetti tavoitteekseen ennenaikaisten valtiollisten vaalien toimeenpanemisen.¹

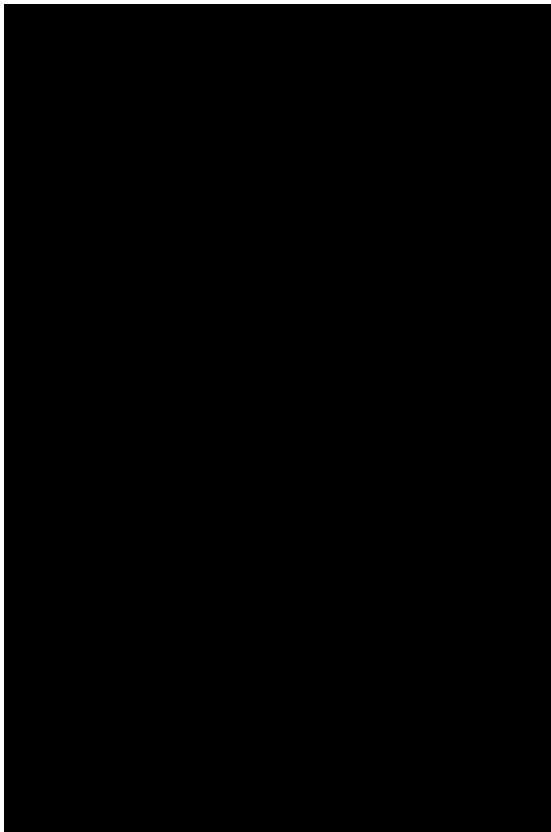
Eduskuntavaalien järjestäminen ennenaikaisesti jo talvella koettiin maalaisliiton taholla avoimena uhkana, joka kohdistui sekä puoluetta että erityisesti sen ”kestopääministeriä” Urho Kekkosta vastaan. Uusilla vaaleilla ja niiden maalaisliitolle aiheuttamalla tappiolla haluttiin katkaista niin maalaisliiton hegemonia Suomen politiikassa kuin sen pää-

ministeriehdokkaan Urho Kekkosen ”kuningastie”, kuten SDP:n silloinen puoluesihteerä Väinö Leskinen antoi omiensa julkisesti ymmärtää. Vuoden 1954 varhaisten talvikuukausien vaalitaistelusta muodostui siten alusta lähtien kahden johtavan puolueen kiihkeä keskinäinen voimainkoetus.²

Maaseutuväestön piirissä herännyt aito pelko sen asemaan kohdistuneesta uhkasta tarjosi kuitenkin maalaisliitolle ja sen uudelleen organisoidulle puoluekoneistolle hyvän mahdollisuuden koota rivinsä ja käydä oikeutettuun puolustustaisteluun avoimesti julkilausuttua uhkaa ja pelättyjä talviolosuhteita vastaan. Tehokkaan vaalivaiheen ansiosta pelätyt talvivaalit osoittautuivatkin maalaisliiton kannalta voitollisiksi. Odotetun vaalitappion asemesta maalaisliitto sai vaaleissa peräti 62 345 lisääntä, mikä merkitsi lähes 15 prosentin lisäystä edellisiin vaaleihin verrattuna. Puolueen edustajien paikkaluku lisääntyi kuitenkin vain kahdella 51:stä 53:een.³

Vuoden 1954 talvivaalien maalaisliitolle voitollinen lopputulos koski selvästi myös Kuopion läänin läntistä vaalipiiriä, jossa maalaisliitto lisäsi äänimääränsä yli 4 600:lla edellisiin vaaleihin verrattuna. Myös Heljas menestyi tällä kertaa edellisiä vaaleja paremmin. Hänen saamansa tulos 3 432 ääntä jäi kuitenkin huomattavasti jälkeen hänen edellisen vuosikymmenen lopulla saavuttamistaan huippuluvuista. Vaalien suuri voittaja kyseisessä vaalipiirissä oli tälläkin kertaa oman puolueensa piirissä rajua ”sisäistä oppositiopolitiikkaa” harjoittanut Veikko Vennamo, joka äänimäärällään (9 912) ylsi valtakunnallisiin huippulukuihin.³

Vaikka maalaisliiton vaalimenestys romutti SDP:n ja oikeiston yhteistyön varaan rakentuvat hallituskavailut, hallituksen muodostaminen osoittautui sangen ongelmalliseksi. Esteeksi muodostuivat henkilökySYMykset. Kun maalaisliitto ei ollut valmis hyväksymään Fagerholmia pääministeriksi, sosiaalidemokraatit kieltäytyivät puolestaan ehdottomasti osallistumasta Kekkosen johtamaan hallitukseen, josta maalaisliitto halusi pitää kiinni. Kun molemmat puolueet pitivät samalla parlamentaarisen enemmistöhallituksen aikaansaamista toivottavana, tasavallan presidentti päätyi pitkällisten neuvottelujen jälkeen antamaan hallituksen muodostamisen ruotsalaiseen kansanpuolueeseen lukeutuvan Ralf Törngrenin tehtäväksi. Törngrenin kompromissiehdokkuutta päätyivät maalaisliiton ryhmän piirissä kannattamaan muiden muassa Kekkonen ja Heljas. Vaikeana kompromissiratkaisuna syntyneeseen Törngrenin

Heljas kuului eduskunnan puhemiehistöön useiden valtiopäivien aikana 1950-luvulla toimien ensimmäisenä varapuhemiehenä. Kuvassa Heljas johtamassa puhetta eduskunnan täysistunnossa 1954.

hallitukseen kuului kuusi ministeriä kummastakin päähallituspuolueesta. Hallituksen ulkoministerinä toimi Urho Kekkonen.⁴

Heljas ei kuulunut Törngrenin hallitukseen eikä tietävästi sen ministerikandidaateihinkaan. Kun sen sijaan eduskunnan ensimmäisenä varapuhemiehenä toiminut Viljami Kalliokoski nimitettiin uuden hallituksen maatalousministeriksi, valittiin Heljas hänen tilalleen.⁵

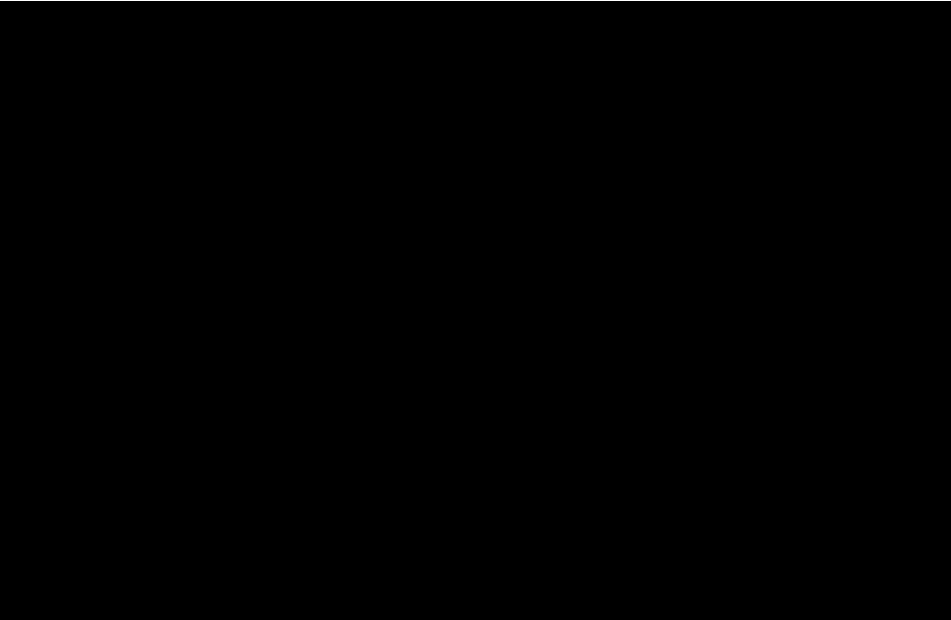
Heljaksen valinta eduskunnan puhemiehistöön merkitsi tavallaan hänen siirtymistään aktiivisen ”puoluepolitiikan” ulkopuolelle. Se soveltoi hänelle myös sikäli, että hän ei ollut koskaan kuulunut mihinkään keskeisiin puolue-elimiin oman vaalipiirinsä johtoryhmää lukuun ottamatta. Valinta antoi samalla koko hänen kansanedustajan roolilleen josakin määrin poikkeavan yleispoliittisen luonteen.

2. KEKKOSEN VIIDENNEN HALLITUKSEN HERÄTTÄMÄT REAKTIOT

Törnrenin pääministeriyden avulla suurten hallituspuolueiden kesken saavutettu tasapaino osoittautui ajan oloon kestävämmäksi. Hallituksen ilmapöydille muodostuivat tunnusomaisesti toistuvat äänestykset, joissa päähallituspuolueet olivat vastakkain ja kiistan ratkaisijana pääministeri. Vastakohtien kärjistyminen ja yleinen tyytymättömyys Törnreniä kohtaan johtivatkin jo syksyn 1954 aikana SDP:n ja maalaisliiton edustajien keskinäisiin neuvotteluihin yhteisen hallituspohjan uudelleen löytämiseksi. Vaikeimman kysymyksen sosiaalidemokraateille muodosti edelleen suhde Kekkoseen. Kun eräät sosiaalidemokraattisen puolueen edustajat, ennen muita Väinö Leskinen, vastustivat johdonmukaisesti Kekkosen mahdollista paluuta pääministeriksi, olivat toiset puoluetoimikunnan jäsenet valmiita hyväksymään hänet, mikäli maalaisliitto maksaisi ohjelmaneuvotteluissa hänen pääministeriydestään kyllin korkean hinnan.

Maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien käymät hallitusneuvottelut johtivatkin sittemmin pikavauhtia 19 asiakohtaa käsittäneen sopimusluonnoksen syntymiseen, jonka elinkustannusindeksin alentamiseen tähtäävät tukitoimet merkitsivät valtiolle lähes 40 miljardin markan kustannuserää. Vaikeimmiksi neuvottelukysymyksiksi muodostuivat palkkaussäännöstelypäätöksen uusimista sekä maataloustulon tarkistusta ja laskuperusteita koskevat kysymykset. Mittavia subventointeja sisältänyt sopimus vastasi lopullisessa muodossaan lähes täydellisesti SAK:n esittämiä vaatimuksia, kun sen sijaan toiset etujärjestöt MTK ja STK jäivät täysin sivuun neuvotteluista. SAK:n ja SDP:n vaatimusten pitkälle mennyt hyväksyminen merkitsi toisaalta näiden suostumusta siihen, että pääministerin paikka siirtyisi jälleen maalaisliitolle ja Kekkoselle.⁶

Puolueen neuvottelijoiden Kekkosen johdolla aikaansaama sopimusluonnos otettiin kuitenkin maalaisliiton eduskuntaryhmässä sangen ristiriitaisesti vastaan. Poikkesihan ehdotus korkeine subventioehdotuksineen oleellisesti puolueen aikaisemmasta säästäväisyyttä korostaneesta linjasta. Kun ehdotus tuli maalaisliiton eduskuntaryhmän käsittelyyn, muiden muassa Heljas kiinnitti tähän vakavaa huomiota. Ensimmäisenä käyttämässään puheenvuorossa hän totesi, että puolue oli ehdotuksessa täysin luopunut aikaisemmista periaatteistaan. Se oli monessa suh-

Varapuhemiehenä Heljas joutui huolehtimaan lukuisista eduskunnassa vierailleista ulkomaalaisista valtiomiehistä. Kuvassa Heljas, Intian pääministeri Nehru ja silloinen ulkoministeri Virolainen poistumassa eduskunnasta.

teessa huonompi kuin kolme vuotta aiemmin esitetty ohjelma. Kun maatalouden asema perustui ehdotuksessa valtion subventointiin, oli pelättävissä, että taloudellisen tilanteen heikentyessä se itse joutui maksamaan viulut. Sen sijaan ohjelma vastasi pääosin SAK:n vaatimuksia. Vaikka ohjelma merkitsi Heljaksen mielestä puolueen periaatteiden myymistä, hän oli kuitenkin valmis sen tuonhetkisen tarkoituksen ymmärtäen hyväksymään.

Heljaksen tavoin myös lukuisat muut ryhmän jäsenet kohdistivat ohjelmaluonnokseen jyrkkää arvostelua ja pitivät sitä maalaisliiton kannalta sangen arveluttavana. ”Me saamme vain pääministerin paikan, muuten toivottoman ohjelman”, kuten Urho Kähönen ryhmän mielialoja yleisemminkin tulkiten totesi. Pitkällisen keskustelun jälkeen maalaisliiton eduskuntaryhmä päätyi kuitenkin pienimmän mahdollisen

enemmistön turvin, äänin 23–22, hyväksymään ohjelmaluonnoksen ja antamaan samalla tukensa sen pohjalta syntyvälle Kekkonen viidennelle hallitukselle.⁷

Edellä mainittu Heljaksen puheenvuoro oli osoituksena sitä, että hän useiden edustajatoveriensa tavoin asennoitui Kekkonen viidennen hallituksen syntyyn ja varsinkin sen ohjelmaan sangen kriittisesti. Tien avaamiseksi Kekkonen pääministeriydelle hän oli kuitenkin valmis omasta puolestaan suostumaan epämiellyttäväksi koettuun ohjelmaan.

Kekkonen nousu uudelleen pääministeriksi laukaisi välittömästi valmistelut, jotka tähtäsivät vuoden 1956 presidentinvaaleihin, kuten *Kari Hokkanen* on maalaisliiton historiassa todennut. Niinpä Kekkonen oma Kainuun piiri kiiruhti pian tämän jälkeen syyskokouksessaan tekemään esityksen Urho Kekkonen valitsemiseksi puolueen presidenttiehdokkaaksi. Aloitteen vuoksi myös maalaisliiton eduskuntaryhmä joutui jo 2. joulukuuta 1954 tekemään oman päätöksensä asiassa. Hallitusohjelman synnyttämistä ristiriidoista huolimatta se päättyi yksimielisesti kannattamaan Kekkonen ehdokkuutta. Yhtä yksimielinen ei sen sijaan ollut maalaisliiton puoluevaltuuskunta viikkoa myöhemmin pitämässään kokouksessa. Vaikka myös valtuuskunnan suuri enemmistö – 62 edustajaa – asettui kannattamaan Kekkoa, hänen valintansa ei ollut yksimielinen. Hänen lisäksi saivat toimitetussa äänestyksessä kansanedustajat Viljami Kalliokoski kymmenen ääntä ja V. J. Sukselainen kolme ääntä, mikä oli merkinä puolueen omassa piirissä vaikuttaneesta sisäisestä jakaumasta.⁸

Vaikka Heljas osallistui Kekkonen presidenttiehdokkuutta koskevaan päätöksentekoon vain eduskuntaryhmän piirissä, hänen tukensa Kekkonen valinnalle lienee ollut siinä määrin selviö, ettei Kalliokosken ehdokkuutta sittemmin tukemaan asettuneen oppositioryhmän taholta tehty tiетävästi aloitetta hänen saamiseksi mukaan tähän ryhmään. Sen sijaan Heljaksen asenne Kekkonen ”kuningastien” tasoittamiseksi synnytettyä hallitusta ja sen ohjelmaa kohtaan säilyi kriittisenä läpi kyseisen hallituksen vaikutuskauden. Hänen huolensa kohdistui erityisesti siihen, että maaseutuvaestön aseman turvaamista koskeneet ohjelmakohdat näyttivät myös hallituksen käytännön toiminnassa jäävän SAK:n vaatimusten varjoon. Niinpä Heljas asettui eduskuntaryhmänsä piirissä eri yhteyksissä voimakkaasti tukemaan MTK:n taholta sille esitettyjä vaatimuksia maatalouden asemaa koskevien ratkaisujen kiirehtimiseksi.

Kun kysymys maataloustulopäätöksestä uhkasi vielä syksyllä 1955 kaatua hallituksen erimielisyyksiin, Heljas arveli päätöksen mahdollisen vesittymisen merkitsevän puolueelle suurta poliittista tappiota.⁹

Sangen hälyttäväksi Heljas koki parlamentaarisen järjestelmän kannalta myös maaliskuussa 1955 puhjenneen jäänmurtajalakon, jonka edessä Kekkonen punamultahallitus näytti jäävän täysin voimattomaksi. Kun porvarillinen oppositio teki lakon johdosta välikysymyksen, myös Heljas osallistui asian johdosta käytyyn keskusteluun. Poikkeuksellisen voimakkaassa puheenvuorossaan hän arvosteli ammattiyhdistysliikettä syndikalismista, asettumisesta eduskunnan päätösten yläpuolelle. Vaikka moderni yhteiskunta ei hänen mielestään voinut tulla toimeen ilman etujärjestöjä, niiden toiminta ei saanut muuttua valtioksi valtiossa eivätkä ne saaneet toimia lakia säättävän valtioelimen yläpuolella. Mikäli näin tapahtui, demokratia kävi voimattomaksi ja päädyttiin anarkiaan.¹⁰

Heljaksen puheenvuorossa kuvastui paitsi hänelle pysyvästi tunnusomainen parlamentarismien korostus myös hänen jossakin määrin kriittinen asenteensa hallitukseen, joka SAK-laisista ohjelmallisista painotuksistaan huolimatta näytti olevan voimaton ammattijärjestön edessä.

Samalla kun Heljas asennoitui varauksellisesti Kekkonen viidennen hallituksen sisäpolitiikkaan, hän saattoi pitää hallituksen ulkopoliittista toimintaa sitäkin onnistuneempana. Myönteiselle asenteelle loi tältä osin pohjaa etenkin se, että Neuvostoliitto päätti syksyllä 1955 palauttaa Porkkalan sotilastukikohdan Suomelle, mitä voitiin pitää maan itsenäisen aseman kannalta perustavaa laatua olevana tapahtumana. Kun Suomi sai sen lisäksi Moskovalta kaipaamansa suostumuksen liittymiselle Pohjoismaiden neuvostoon, voitiin Kekkonen viidennen hallituskauden ulkopoliittista saldoa pitää todella mittavana.

Vaikka Porkkalan palauttaminen perustui hallituksen toiminnasta riippumattomaan kansainvälisen ilmapiirin muutokseen ja sen johdosta vallalle päässeeseen ”Geneven henkeen”, koettua menestystä voitiin pitää myös istuvan hallituksen ja sen ulkopoliittisesti aktiivisen pääministerin ja hänen edustamansa suuntauksen ansiona. Halusihan myös neuvostojohto varata Paasikiven ohella juuri Kekkoselle keskeisen roolin Porkkalan palautukseen liittyneellä Moskovan-vierailulla. Siten Suomen kannalta erinomaisen merkityksellinen valtiovierailu muodostui myös suuren yleisön silmissä Paasikiven ja Kekkonen toimintaan kohdistuneeksi myönteiseksi eleeksi.¹¹

Jos Porkkalan palautuksen voitiin katsoa johtuneen ensisijaisesti kansainvälisen ilmapiirin muuttumisesta ja Suomen harjoittamasta sodanjälkeisestä ulkopoliitikasta, perustui Moskovan antama suostumus Suomen liittymiselle Pohjoismaiden neuvostoon sitäkin selvemmin Kekkonen aktiiviseen toimintaan ja hänen osoittamaansa ulkopoliittiseen taitavuuteen. Kun Porkkalan palautus oli ratkennut lopullisesti, Kekkonen käytti tilaisuutta hyväkseen ja tiedusteli Suomen mahdollisuutta liittyä myös Pohjoismaiden neuvoston jäseneksi, mitä Neuvostoliitto oli aiemmin vastustanut. Vastoin aiemmin esittämiään epäilyjä pääsihteeri Hruštšov asennoitui pyyntöön myönteisesti ja katsoi, ettei Suomen liittymispäätös tulisi vaikuttamaan kielteisesti Suomen ja Neuvostoliiton keskinäisiin suhteisiin.¹²

Kun Suomen jäämistä Pohjoismaiden neuvoston ulkopuolelle oli pidetty yleisesti valitettavana, Kekkonen saavuttama neuvottelutulos otettiin sängen myönteisesti vastaan sekä Suomessa että kaikkialla Pohjolasassa. Samalla se vahvisti hänen osakkeitaan kotimaisessa presidentinvaalitaistelussa. Olihan syrjään jääminen pohjoismaisesta yhteistyöstä koettu laajalti kiusallisenä. Edellä sanottu koski epäilemättä myös Heljasta, joka oli vanhastaan kuulunut pohjoismaisen yhteistyön suosijoihin ja osallistunut pohjoismaiseen yhteistoimintaan Parlamenttienvälisen liiton pohjoismaisen fraktion piirissä. Sen vuoksi Suomelle avautunut mahdollisuus liittyä jäseneksi Pohjoismaiden neuvostoon oli myös hänen näkökulmastaan Kekkonen merkittävä ulkopoliittinen saavutus.

Moskovan näytettyä vihreää valoa hallitus saattoi jo syksyn 1955 aikana jättää eduskunnalle esityksensä laiksi Suomen liittymisestä Pohjoismaiden neuvostoon. Myöhäissyksyllä 1955 eduskunta hyväksyi lain ja saattoi pian tämän jälkeen valita Suomen valtuuskunnan seuraavan vuoden alussa Kööpenhaminassa järjestettävään Pohjoismaiden neuvoston neljänteen yleiskokoukseen. Vanhana pohjoismaisen yhteistyön harrastajana Heljas kuului tavallaan ”itseoikeutettuna” kyseisen valtuuskunnan jäseniin.¹³

Heljaksen läheinen yhteistyö Kekkonen kanssa vaikutti arvattavasti myös siihen, että hänet valittiin Kööpenhaminan kokouksen jälkeen Pohjoismaiden neuvoston Suomen-valtuuskunnan ensimmäiseksi puheenjohtajaksi, kuten seuraavassa luvussa käy yksityiskohtaisemmin ilmi. Olihan hän aina Kekkonen ”pyjamantaskupuheesta” lähtien jakanut tämän näkemyksen Suomen roolista pohjoismaisessa yhteistyöpolitiikassa.

Kekkonen viidennen hallituksen Suomelle menestykselliset ulkopoliittiset ratkaisut, joihin silloisella kansainvälisellä suojasäällä oli oma osuutensa, vahvistivat Heljaksen ja ilmeisesti monien hänen ryhmätoveriensaakin myönteistä asennetta aluksi kiistanalaiselta näyttäneeseen hallitukseen ja sen pääministeriin.

3. VALITSIJAMIEHENÄ DRAMAATTISISSA VUODEN 1956 PRESIDENTINVAALEISSA

Porkkalan palautus ja Pohjoismaiden neuvostoa koskevan päätöksen Suomelle tuottama menestys johtivat siihen, että Urho Kekkonen vaali liitto halusi nostaa ulkopoliitiikan presidentinvaalitaistelun keskeiseksi teemaksi. Samalla kun Kekkonen näytti tällä alalla olevan kilpailijoi taan selvästi vahvempi, se tarjosi hyvän vastapainon kilpailevien vaali liittojen Kekkonen henkilöön kohdistamalle kasvavalle herjauskampan jalle, kuten *Juhani Suomi* on Kekkos-elämäkerrassaan todennut. Kun Kekkonen oli lisäksi presidentti Paasikiven läheisenä työtoverina joutunut käytännössä hoitamaan lukuisan joukon vaikeita ulkopoliittisia teh täviä ja kehittämään myös teoreettisesti niitä periaatteita, joita Suomi oli sodanjälkeisessä politiikassaan noudattanut, häntä voitiin juuri ul kopoliitiikan osalta pitää Paasikiven työn luonnollisena jatkajana. Pyrkimys Kekkonen valtiomieskuvan luomiseksi juuri ulkopoliitiikan taita jana ja Paasikiven työn jatkajana sai ilmauksensa muun muassa tuol loin käyttöön otetussa käsitteessä Paasikiven – Kekkonen linja.¹⁵

Kekkonen presidentinvaalikampanjan painottuminen ulkopoliitiikaan vastasi arvattavasti hyvin myös Heljaksen näkemystä hänen ehdokkuudestaan. Olihan hän läpi sodanjälkeisen kauden toiminut ulkopoliitiikan alalla läheisessä yhteistyössä Kekkonen kanssa ja joutunut myös oman eduskuntaryhmän piirissä puolustamaan uutta ulkopoliittista näkemystä. Vaikka Kekkonen ja Heljaksen suhteet olivat 1950-luvun alkuvuosina etäänntyneet sisäpoliittisesti toisistaan, heitä yhdisti edelleen yhteinen näkemys maan ulkopoliittisen suuntauksen ensisijaisuudesta.

Yhteinen ulkopoliittinen näkemys oli epäilemättä ensisijaisena perusteena sille, että Heljas saattoi Kekkonen persoonaan eri tahoilta kohdistuneesta voimakkaasta kritiikistä huolimatta asettua varauksitta hänen vaaliliitonsa ehdokkaaksi vuoden 1956 presidentinvaaleissa ja ko

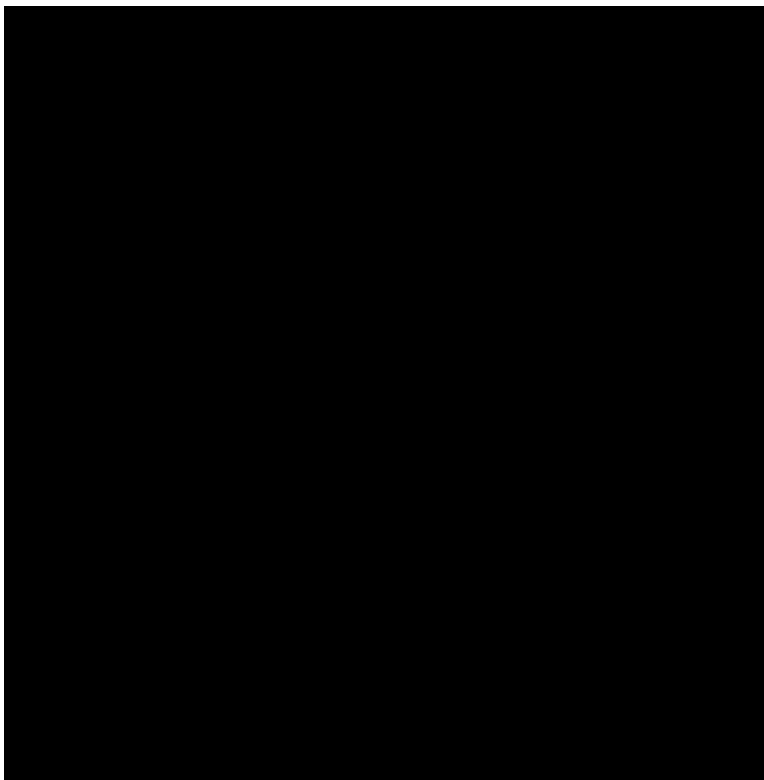
rosta hänen edustamansa ulkopoliittisen linjan maalle tuottamia etuja. Kekkonen pitkäaikaisena työtoverina hän saattoi epäilyksittä korostaa myös hänen taitavuuttaan pääministerinä ja hänen poliittisen elämän monipuolista hallintaansa.¹⁶

Miten aktiivisesti Heljas osallistui henkilökohtaisesti vuoden 1956 kiihkeäksi muodostuneeseen presidentinvaalitaisteluun, ei ole yksityiskohtaisesti selvitettävissä. Urho Kekkonen vaaliliiton menestys Heljaksen omassa, Kuopion läänin läntisessä vaalipiirissä muodostui kuitenkin ennätysellisen hyväksi vaaliliiton saatua piirin 19 edustajanpaikasta peräti yhdeksän. Tämä viittasi siihen, että kyseinen vaaliliitto oli saanut huomattavasti kannatusta myös perinteisen maalaisliittolaisen kannattajakunnan ulkopuolelta. Myös Heljas menestyi vaaleissa varsin hyvin ja ylsi vaaliliitonsa korkeimpiin äänimääriin (5 218 ääntä).¹⁷ Tälläkään kertaa hän ei kuitenkaan yltänyt 40-luvun lopulla saavuttamaansa tuloon.

Heljaksen osuus presidentinvaalien lopullisissa tapahtumissa ei rajoittunut vain rivivalitsijamiehen rooliin. Valitsijamiesten kokoontuttua Helsinkiin helmikuun puolivälissä hänet valittiin vaaliliiton neuvotteluryhmään, jonka muodostivat V. J. Sukselainen, Lennart Heljas, Kauko Kleemola, Martti Miettunen ja Johannes Virolainen. Neuvotteluryhmän tehtävänä oli ennen vaalia ja vaalitoimituksen aikana ylläpitää kosketusta toisiin valitsijaryhmiin.¹⁸

Heljaksen valinta neuvotteluryhmän jäseneksi lienee perustunut yhtäältä hänen eri tahoilla nauttimaansa yleiseen arvonantoon ja ulkopoliittiseen asiantuntemukseensa, josta oli muodostunut vaalien keskeinen teema. Toisaalta Heljaksen kirkollinen siviilitausta ja ”elämäntapojen nuhteettomuus” saatettiin kokea vastapainona Kekkonen moraaliin vaalitaistelun yhteydessä kohdistetulle kritiikille, joka oli saanut laajalti tilaa paitsi kilpailevien puolueiden vaalipropagandassa myös maalaisliiton sisäisen opposition piirissä. Kekkonen vaaliliiton näkyvänä tukijana hän muodosti samalla vastapainon useille toisten vaaliliitosten piiristä valituille kirkollisille edustajille, joiden asenne Kekkoseseen oli ehdottoman torjuva.

Neuvotteluryhmän jäsenenä Heljas joutui läpikäymään ja seuraamaan läheltä kaikki vuoden 1956 presidentinvaalien dramaattiset vaiheet. Vaikka Urho Kekkonen vaaliliitto oli vaaleissa saavuttanut merkittävän voiton ja 88 valitsijamiestä, se joutui törmäämään etenkin oikeis-

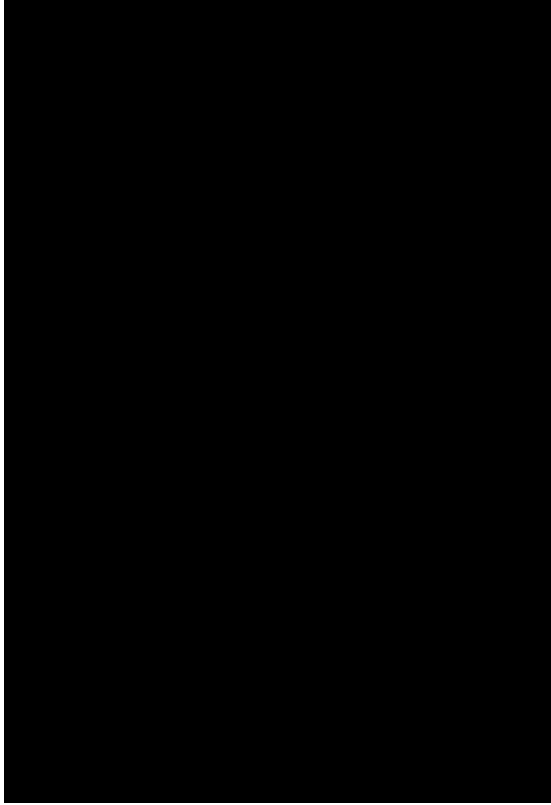

Keväällä 1956 Heljas vietti 60-vuotispäiväänsä kotonaan Kuopion Pappilamäellä. Kuvassa Aino ja Lennart Heljas juhlan aikoihin kotoisessa ympäristössä.

ton ja sosiaalidemokraattien piirissä vallalle päässeeseen jyrkkään Kekkos-vastaisuuteen. Päättävöitteeksi muodostui estää Kekkoson valintamillä keinoilla tahansa. Kun ennen vaalipäivää käydyt ennakkoneuvottelut eivät tuoneet mitään tulosta, lopullinen ratkaisu jäi varsinaisen vaalipäivän sitkeiden, yli kuusi tuntia jatkuneiden neuvottelujen ja äänestysten varaan.¹⁹

Vuoden 1956 presidentinvaalien dramaattisiin käännteisiin kuului vanhan presidentti Paasikiven nostaminen porvarillisten puolueiden toimesta mustana hevosenä ehdokkaaksi vaalien toisella äänestyskierroksella sekä sen vastapainona SKDL:n äänten jakaminen Fagerholmin ja

Heljaksen 60-
vuotispäivän
onnittelijoihin
kuului myös hänen
kirkollinen
esimiehensä piispa
Eino Sormunen.
Sormunen oli tullut
Kuopion piispaksi
pian Heljaksen
Kuopioon muutta-
misen jälkeen 1939.
Hän kuului
Heljaksen ystäviin
ja osasi arvostaa
myös hänen
yhteiskunnallista
toimintaansa.

Kekkonen kesken. Samalla kun tämä merkitsi Paasikiven putoamista pois ratkaisevalta kolmannelta äänestyskierrokselta, se lisäsi etenkin kokoomuksen ja RKP:n valitsijamiesten keskuudessa ärtymystä Kekkonen vaaliliittoa kohtaan. Sen seurauksena oli – myös Heljaksen myöhemmin esittämän käsityksen mukaan –, että eräät porvarilliset valitsijamiehet siirtyivät Kekkonen asemesta tukemaan lopullisessa äänestyksessä Fagerholmia. Ennen lopullista kolmatta äänestystä tilanne oli kuitenkin siinä määrin epäselvä, etteivät Kekkonen vaaliliiton neuvottelijatkaan olleet Heljaksen mukaan varmoja siitä, oliko Kekkosella takanaan tarvittava valitsijamiesten enemmistö. Tätä he joutuivat kuitenkin vakuuttelemaan muiden valitsijaryhmien epävarmoille edustajille, jotka olivat osoittaneet valmiutta asettua tukemaan Kekosta.²⁰

Heljaksen rooli Urho Kekkosen vaaliliiton valitsijamiehenä ja neuvotteluryhmän jäsenenä muodostui myös siinä mielessä poikkeukselliseksi, että hän kymmenestä valitsijamiehenä toimineesta ”kirkollisesta” edustajasta tiettävästi ainoana asettui kannattamaan Kekkosen valintaa.

13. KANSAINVÄLISTEN YHTEYKSIEN

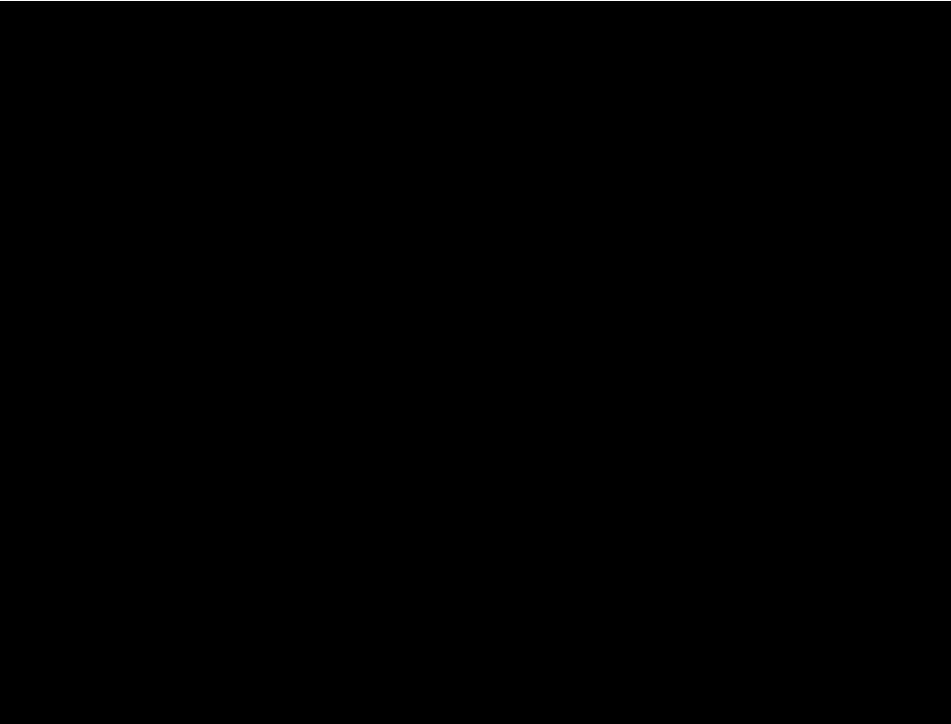
TIENRAIVAAJANA

1. PARLAMENTTIENVÄLISEN LIITON (IPU) VAIKUTTAJANA

Yhden Heljaksen poliittisen toiminnan erityispiirteistä muodosti hänen toimintansa kansainvälisten järjestöjen piirissä. Hänen kielitaitonsa, kansainvälinen harrastuksensa ja ulkopoliittinen asiantuntemuksensa tekivät hänestä varsin käyttökelpoisen henkilön eduskunnan ja hallituksen ulkomaisiin edustustehtäviin. Käyttökelpoisuutta olivat omiaan lisäämään hillitty käytös ja ulkonainen edustavuus. Tämän vuoksi ei ollut sattuma, että Suomen päättäessä liittyä pian maailmansodan jälkeen Parlamenttienvälisen liiton jäseneksi Heljas sai alusta lähtien keskeisen aseman sen toiminnassa. Liiton Suomen-ryhmän johtokunta, jonka muodostivat alkuvaiheessa Heljaksen lisäksi Kalle Kauppi, Max Sergelius, Väinö Voionmaa ja John Österholm, valitsi ensimmäisessä kokouksessaan Heljaksen puheenjohtajakseen.¹

Suomen liittyminen Parlamenttienvälisen liiton, IPU:n, jäseneksi ei ollut täysin ristiriidatonta. Se herätti aluksi epäilyjä etenkin äärivasemmiston piirissä sen vuoksi, ettei Neuvostoliitto – Espanjan ja Portugalin ohella – ainoana eurooppalaisena maana kuulunut sen jäseniin. Tämä aiheuttikin sen, että johtokunnan kansandemokraattinen jäsen Max Sergelius teki jo vuoden 1946 alussa aloitteen Neuvostoliiton korkeimman neuvoston vetämiseksi mukaan Parlamenttienvälisen liiton toimintaan. Kun kyseisen aloitteen lähempi valmistelu annettiin liiton toimesta Suomen-ryhmän tehtäväksi, Heljas sai johtokunnaltaan tehtäväksi neuvotella asiasta yhdessä Sergeliuksen kanssa Neuvostoliiton Helsingin-lähettilään, ministeri Orlovin kanssa. Lähettiläs asennoituikin tehtyyn aloitteeseen sangen myönteisesti ja lupasi saattaa sen hallituksensa tietoon, mutta ehdotus ei tässä vaiheessa johtanut konkreettiseen tulokseen.²

Neuvostoliiton jääminen toistaiseksi IPU:n toiminnan ulkopuolelle antoi äärivasemmistolle aiheen ryhtyä vastatoimiin sen läntisten vaikut-

Heljas ja Fagerholm Parlamenttienvälisen liiton kokouksessa Istanbulissa 1951. Kokouksen yleinen ilmapiiri oli vielä tuolloin Heljaksen mukaan jännittynyt ja kylmän sodan rintamajako löi leimansa kokouksessa käytettyihin puheenvuoroihin.

teiden rajoittamiseksi. Näihin kuului ennen muuta IPU:n puitteissa tapahtuneen pohjoismaisen yhteistyön torjuminen. Niinpä IPU:n Suomen-ryhmän johtokuntaan Sergeliuksen jälkeen SKDL:n edustajaksi tullut Mauri Ryömä asettui päättävästi vastustamaan Suomen edustajien osallistumista Parlamenttienvälisen liiton piirissä tapahtuvaan pohjoismaiseen yhteistyöhön, koska se hänen mielestään suuntautui liiaksi länteen.³

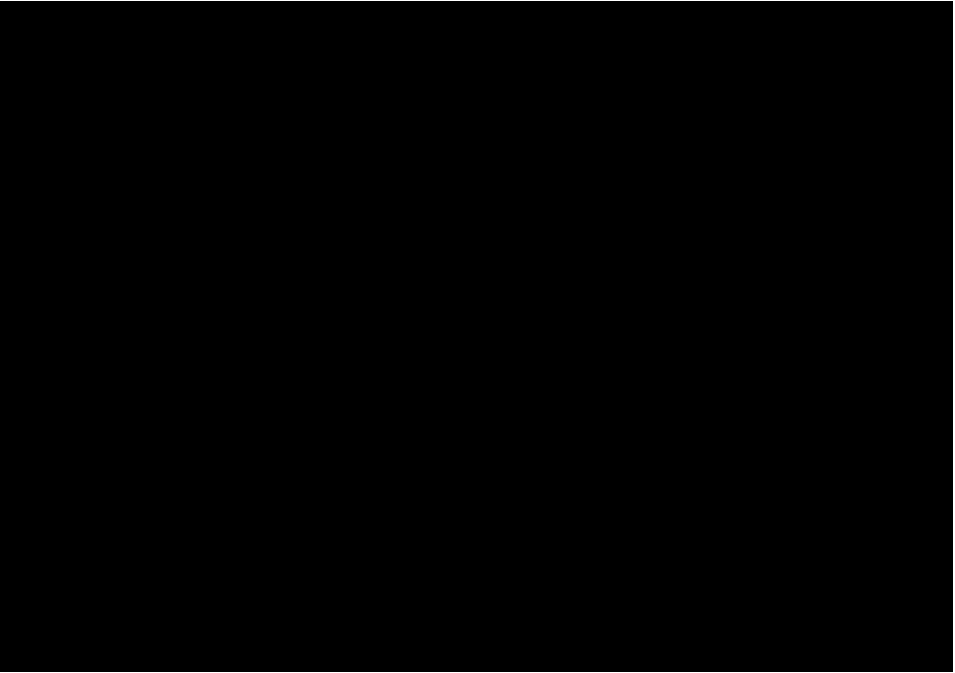
Äärivasemmiston piirissä tunnettu pelko IPU:n mahdollisesti aiheuttamaa läntisen suuntauksen vahvistumista kohtaan ei ollut täysin aiheeton. Osallistuminen IPU:n toimintaan johti arvattavasti monien suo-

malaisten tuolloin toivomien läntisten suhteiden vahvistumiseen. Tämä koski selvästi myös IPU:n puheenjohtajuuden tehtäväkseen saanutta Heljasta. Niinpä Heljas pyrki ministerikauden asettamista rajoituksista huolimatta osallistumaan vuosittain aktiivisesti sekä IPU:n että sen alaisen pohjoismaisen jaoston kokouksiin. Erään 1940-luvun jälkipuoliskon merkittävimmistä kokouksista muodosti jo aiemmin mainittu liiton Roomassa syyskuussa 1948 järjestämä vuosikokous, johon Heljas osallistui yhdessä kansanedustaja Yrjö Kilpeleäisen kanssa. Varsinaisen kokouksen ulkopuolella kokouksen suomalaiset osanottajat saivat tilaisuuden tehdä myös kiitoskäynnin paavi Pius XII:n luokse Castel Gandolfoon, kuten jo aiemmin toisessa yhteydessä on kerrottu.⁴

Vapauduttuaan ministerin tehtävistä Heljas otti 1950-luvun alkupuoliskolla entistäkin aktiivisemmin osaa liiton toimintaan ja osallistui muun muassa sen vuosikokouksiin Istanbulissa (1951), Bernissä (1952) ja Wienissä (1954). Henkilökohtaisten kosketusten ohella kokoukset tarjosivat hyvän mahdollisuuden kansainvälisen ilmapiirin yleiseen tarkkailuun. Kun etenkin Istanbulin kokouksen ilmapiiriä sävyttivät Heljaksen raportin mukaan vielä maailman kahtiajakautuminen ja sota-kauden lyömät arvet, sai Wienin kokous Heljaksen mukaan selvästi kansainvälistä yhteisymmärrystä korostavan luonteen. Tässä hengessä kokous halusi muun muassa vedota maailman kaikkiin parlamentteihin yleisen asevarustelun vähentämiseksi.⁵

Heljaksen puheenjohtajakauden toiminnallisen huippukohtan muodosti IPU:n 44. suurkokouksen järjestäminen Helsingissä 23.7.–3.8.1955. Jo muutamaa vuotta aiemmin (1952) Parlamenttienvälisen liiton presidentti Stansgate oli tiedustellut Suomen mahdollisuuksia toimia liiton suurkokouksen isäntämaana. Kun Suomi ei vielä tuossa vaiheessa ollut valmis ottamaan tehtävää vastaan, kokouksen isännöintivelvollisuus siirtyi muutamalla vuodella eteenpäin, vuoteen 1955.

Päätös IPU:n suurkokouksen järjestämisestä Suomessa oli omiaan korostamaan maan kansainvälistä asemaa, mutta käynnisti samalla jo edellisenä vuonna varsin mittavat valmistelutyöt järjestely- ym. komiteoineen ja toimikuntineen. Tulihan kokoukseen osallistumaan kaikkiaan runsaasti yli 500 vierasta 37 eri maasta, heidän joukossaan 19 istuvan hallituksen ministeriä ja 12 parlamentin puhemiehistön jäsentä sekä runsas joukko kansainvälisten järjestöjen huomioitsijoita sekä liiton johtohenkilöitä ja virkailijoita. Siten kokous kuului merkittävim-

Parlamenttienvälisen liiton Wienin-kokous kesällä 1954 enteili Heljaksen mielestä jo selvästi suojasään alkamista kansainvälisessä politiikassa. Yhteisymmärrys ja asevarustelun vähentäminen saivat kokouksessa kannatusta. Konferenssin avajaiskuvassa etualalla Yhdysvaltain valtuuskunta. Sen vieressä Suomen valtuuskunta: Fagerholm, Heljas ja Eino Saari.

piin sodan jälkeen Suomessa järjestettyihin kansainvälisiin tilaisuuksiin. Geneven huippukokouksen jälkeen kansainvälistä ilmapiiriä sävyttänyt ”Geneven henki” löi leimansa myös Helsingin kokoukseen sikäli, että Neuvostoliiton delegaatio osallistui tällöin ensimmäistä kertaa Parlamenttienvälisen liiton kokoukseen.⁶

Jo ennen suurkokouksen alkua Parlamenttienvälisen liiton neuvosto kokoontui 24. elokuuta Helsingissä ja päätti muun muassa hyväksyä uusiksi jäsenikseen Neuvostoliiton, Albanian ja Espanjan. Konferenssin puheenjohtajaksi kokous valitsi Suomen valtuuskunnan puheenjohtajan, varapuhemies Heljaksen. Hänet samoin kuin Suomen valtuuskunnan varapuheenjohtaja Gunnar Henriksson valittiin sittemmin seuraa-

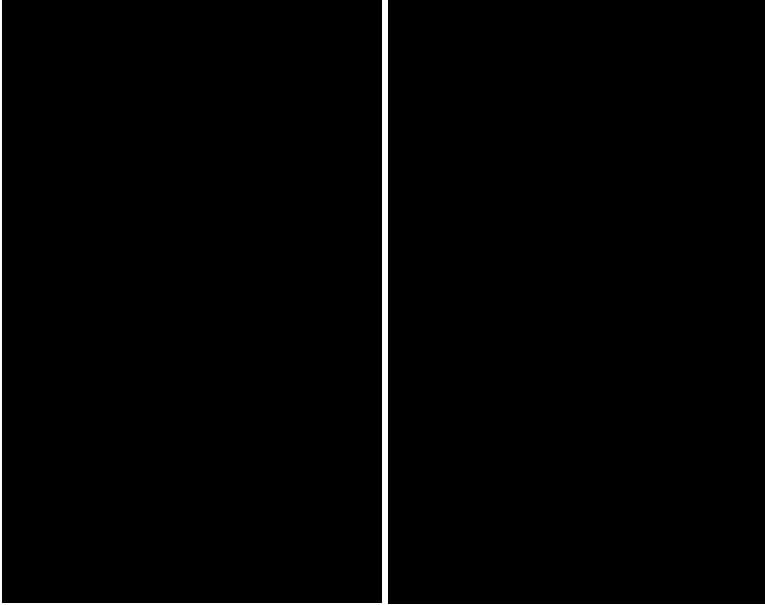
van toimikauden ajaksi liiton neuvostoon sekä kokouksen puheenjohtajana toiminut Heljas myös IPU:n toimeenpanevaan komiteaan.

Kansainvälisen liennytyksen ilmapiirissä pidetyn Helsingin kokouksen keskeisiksi teemoiksi muodostuivat kysymykset rauhanomaisesta rinnakkaiselosta ja asevarustelun vähentämisestä. Avajaispuheessaan myös Heljas liittyi tähän aihepiiriin ja viittasi siihen, että konferenssi kokoon-tui ajankohtana, jolloin maailman kansojen keskuudessa oli herännyt entistä suurempia toiveita rauhan säilymisestä. Vaikka kylmä sota ei ol-lut päättynyt, sen koviin kasvoihin oli tullut sovittavia piirteitä. Yhtenä esimerkkinä tästä Heljas katsoi olevan sen, että edellisenä vuonna pide-tyt Wienin kokouksen jälkeen Itävalta, jonka puolesta kokous oli tuol-loin esittänyt vetoomuksensa, oli tällä välin palannut vapaiden kansa-kuntien perheeseen. Mainittuun esimerkkiin viitaten hän esitti samalla retorisen toiveen, että myös muut avoinna olevat kansainväliset ongel-mat voitaisiin mahdollisimman pian ratkaista ja samalla eliminoida se vaara, joka oli uhkaamassa tuholla koko sivistystä.⁷

Kokoukselle esittämässään tervehdyksessä presidentti Paasikivi kiin-nitti niin ikään huomiota kansainvälisessä ilmapiirissä tapahtuneeseen ilahduttavaan muutokseen. Samalla hän lausui ilonsa erityisesti siitä, että Suomi erikoislaatuisine olosuhteineen oli päässyt niin monien eri kansallisuuksia edustaneiden arvovaltaisten parlamentaarikkojen välittö-mään tietoisuuteen.⁸

Liennytyksen ilmapiiri, josta yhtenä osoituksena oli Neuvostoliiton liittyminen Parlamenttienvälisen liiton toimintaan ja sen delegaation osallistuminen Helsingissä ensimmäisen kerran liiton kokoukseen, aset-ti myös kokouksen järjestäjille tiettyjä erityisvaatimuksia. Näihin kuului nähtävästi muun muassa se, että yhdeksi puheenvuoron käyttäjäksi ko-kouksessa oli Suomen valtuuskunnan puolesta valittu kansanedustaja Hertta Kuusinen. Käyttämässään puheenvuorossa Kuusinen kiittikin Parlamenttienvälistä liittoa erityisesti sen osoittamasta kaukonäköisyy-destä, kun se oli ottanut ohjelmaansa kysymyksen rauhanomaisesta rin-nakkaiselosta. Samalla Kuusinen sai aiheen todeta oman maansa sodan-jälkeisen myönteisen kehityksen perustuneen siihen, että se oli tajunnut rauhanomaisen rinnakkaiselon keskeisen merkityksen erityisesti suh-teessa sosialistiseen naapuriinsa Neuvostoliittoon.⁹

Kansainvälisen poliittisen suojasään vallitessa pidetty Helsingin ko-kous lisäsi kaikesta päätellen ymmärrystä Suomea ja sen harjoittamaa

Parlamenttienvälisen liiton yleiskokous järjestettiin 1955 Suomessa. Kokous toi maahan runsaan joukon myös eksoottisia ulkomaisia edustajia, jollaisia ei vuoden 1952 olympialaisia lukuun ottamatta ollut nähty Suomen maaperällä. Kokouksesta, jonka puheenjohtajana Heljas toimi, Suomi sai osakseen runsaasti kiitosta.

politiikkaa kohtaan, mihin esimerkiksi Heljas näyttää kokouksen osalta pyrkieneenkin. Niinpä muiden muassa maansa delegaatioon kuulunut saksalainen professori Carlo Schmidt esitti jo kokouksen aikana kiittävän lausunnon Suomesta ja piti ilahduttavana, että IPU:n konferenssi oli voitu järjestää maassa, joka poliittisen viisautensa ja rohkeutensa ansiosta oli voinut säilyttää vapautensa. Hänen mielestään Suomi oli toiminnallaan osoittanut, että pieni maa saattoi moraalisisessa suhteessa olla suurvalta.¹⁰

Myös tanskalainen parlamentaarikko N. Chr. Christensen julkaisi kokouksen jälkeen matkastaan IPU:n kokoukseen Suomeen kirjasen, jossa hän kuvasi varsin laajasti Helsingin kokouksen kulkua. Kirjoittaja kiinnitti erityistä huomiota IPU:n kokoukseen ensimmäisen kerran osal-

listuneen Neuvostoliiton delegaation esiintymiseen, mutta ylisti samalla Suomea ja kokouksen järjestäjien vieraita kohtaan osoittamaa suurta vieraanvaraisuutta. Erityistä kiitosta sai osakseen kokouksen puheenjohtajana toiminut Heljas, jonka kirjoittaja katsoi erinomaisen taitavasti ohjanneen kokousta ja jonka avajais- ja päättäjaispuheista hän lainasi otteita.¹¹

Myös Heljaksen oman käsityksen mukaan Helsingin kokouksen kokemukset lisäsivät ymmärtämystä Suomea ja sen ulkopoliittista erityis- asemaa kohtaan. Tämän hän joutui kokemaan esittäessään pari vuotta myöhemmin Parlamenttienvälisen liiton kokouksessa Lontoossa katsauksen oman maansa ulkopoliittiseen asemaan ja pyrkimyksiin. Helsingin-kokemustensa pohjalta eri maiden edustajat vakuuttivat tällöin Heljaksen mukaan ei vain ymmärtävänsä vaan myös hyväksyvänsä Suomen ulkopoliittisen pyrkimyksen pysyä suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella.¹²

Heljaksen toista vuosikymmentä jatkunut ja hänen syvästi omakseen kokema toiminta Parlamenttienvälisen liiton Suomen-ryhmän puheenjohtajana sekä sittemmin myös liiton toimeenpanevan komitean jäsenenä jatkui Helsingin kokouksen jälkeen parin vuoden ajan. Hän osallistui viimeisen kerran IPU:n vuosittaiseen suurykokoukseen ja sen yhteydessä järjestettyyn liiton toimeenpanevan komitean kokoukseen Lontoossa syyskuussa 1957. Heljaksen osalta viimeiselle IPU:n kokoukselle loi omat juhlat puitteensa muun muassa kuningatar Elisabetin liiton toimeenpanevan komitean jäsenille ja valtuuskuntien puheenjohtajille puolisoineen järjestämä juhlavastaanotto.¹³ Näin Heljas sai tilaisuuden päättää hänelle varsin merkittäväksi muodostuneen toimintansa Parlamenttienvälisen liiton piirissä siinä ympäristössä, jossa hän oli nuorena merimiespappina aloittanut elämäntyönsä ja joutunut pehertymään myös kansainvälisen politiikan ongelmiin.

Parlamenttienvälisen liiton toiminta vastasi Heljaksen ihanteita paitisi kosmopoliitikkona myös hänen nuoruusvuosinaan Englannissa omaksumiensa parlamentarismien ihanteiden vuoksi.

2. POHJOISMAIDEN NEUVOSTON JOHTOTEHTÄVISSÄ

Pohjoismaisen yhteistyön tiivistyminen ja jatkuva monipuolistuminen sodan jälkeen johti 1950-luvulle tultaessa siihen, että IPU:n piirissä toiminut Pohjoismaiden parlamenttien välisen liiton yhteistyökokous päätti helmikuussa 1951 asettaa toimikunnan valmistelemaan ehdotusta pysyvän pohjoismaisen yhteistyöelimen Pohjoismaiden neuvoston perustamiseksi. Komitea, jonka työskentelyyn osallistui Suomen eduskunnan puolesta puhemies K. A. Fagerholm, päätyi mietinnössään ehdottamaan Pohjoismaiden neuvoston perustamista pohjoismaisten parlamenttien väliseksi yhteistyöelimeksi. Ehdotuksen mukaan Pohjoismaiden neuvosto tuli olemaan luonteeltaan vain neuvoa-antava elin, jonka päätökset olivat vain suosituksia jäsenvaltioille. Neuvoston tehtävät rajoituivat ensisijaisesti pohjoismaisten valtioiden yhteistoimintaan kulttuuri-, talous- ja liikennekysymysten, sosiaalipolitiikan sekä oikeudellisten asioiden alalla. Sen sijaan neuvosto ei voinut ottaa käsiteltäväkseen ulkopolitiikkaan ja sotilaspolitiikkaan liittyviä kysymyksiä.

Ehdotus Pohjoismaiden neuvoston perustamiseksi hyväksyttiin heti Tanskan, Ruotsin, Norjan ja Islannin parlamenteissa, ja neuvosto piti ensimmäisen istuntonsa helmikuussa 1953. Suomi ei sen sijaan katsonut tässä vaiheessa voivansa Neuvostoliiton pohjoismaista yhteistyötä kohtaan osoittaman epäluulon vuoksi liittyä neuvoston jäseneksi. Neuvostoliiton kielteinen kanta sai kotimaassa tukea äärivasemmiston taholta, jonka piirissä Pohjoismaiden neuvosto haluttiin niin ikään tulkita Natoa myötäileväksi toiminnaksi Tanskan ja Norjan Nato-jäsenyyden vuoksi.¹⁴

Kysymys Suomen mahdollisesta liittymisestä Pohjoismaiden neuvostoon tuli uuteen vaiheeseen 1950-luvun puolivälissä. Niin eräät pohjoismaisesti suuntautuneet suomalaiset poliitikot (Fagerholm, Österholm) kuin Ruotsin lehdistökin kiinnostivat asiaan enenevässä määrin huomiota. Keskustelua oli omiaan vauhdittamaan myös kansainvälinen suojasää ja ns. Geneven henki, joka näytti lieventävän idän ja lännen välistä vastakohtaisuutta. Neuvostoliiton taholla Suomen liittymistä Pohjoismaiden neuvostoon pidettiin edelleen pääosin ei-toivottavana ja sikäläinen julkinen sana arveli sen vahingoittavan maiden välisiä suhteita. Niin kuin jo aiemmin on kerrottu, onnistui pääministeri Kekkonen Moskovaan syyskuussa 1955 tekemänsä vierailun yhteydessä murta-

maan neuvostojohdon Pohjoismaiden neuvostoa kohtaan osoittamat epäilyt.¹⁵

Asian saatua Neuvostoliiton korkeimman johdon hyväksymisen Suomen hallitus päätti jo 7. lokakuuta 1955 antaa esityksen laiksi Suomen liittymisestä Pohjoismaiden neuvostoon. Eduskunta hyväksyi sen 28. lokakuuta 1955. Päätökseensä eduskunta liitti kuitenkin hallituksen esityksen mukaisesti varauksen, että mikäli neuvosto vastoin aiempaa käytäntöä ottaisi käsiteltäväksi sotilaspoliittisia kysymyksiä tai sellaisia kysymyksiä, jotka johtaisivat kannanmäärittelyihin suurvaltojen välisiin ristiriitoihin, Suomen edustajat eivät osallistuisi tällaisten asioiden käsitteelyyn.¹⁶

Päätös liittymisestä Pohjoismaiden neuvostoon merkitsi samalla sitä, että Suomi saattoi lähettää edustajansa jo tammikuun lopulla 1956 Kööpenhaminassa pidettävään neuvoston neljänteen yleiskokoukseen. Pohjoismaiden neuvoston perussäännön mukaisesti eduskunnan oli määrä valita tätä tarkoitusta varten 16-henkinen delegaatio, johon SDP ja maalaisliitto saivat neljä, SKDL kolme, kokoomus kaksi ja kansanpuolueet kumpikin yhden edustajan. Kun Heljas oli jo aiemmin IPU:n piirissä osallistunut aktiivisesti pohjoismaiseen yhteistyöhön, hän kuului lähes ”itseoikeutettuna” puolueensa ja eduskunnan valitsemiin delegaation jäseniin.¹⁷

Eduskunnan valitsemien edustajien lisäksi kunkin jäsenmaan hallitusta saattoivat neuvoston kokouksessa edustaa ne hallituksen jäsenet, jotka asianomaisen maan hallitus oli kutakin erityistehtävää varten määrännyt. Kööpenhaminan kokouksessa, joka oli Suomen osalta ensimmäinen, Suomen hallitusta edustivat pääministeri Kekkonen lisäksi oikeusministeri Henriksson, valtiovarainministeri Tervo, kulkulaitosministeri Tiainen ja ulkoministeri Virolainen.¹⁸

Ilmeisesti aikataulun kiireellisyyden vuoksi Suomen valtuuskunta ei ehtinyt järjestäytyä ennen Kööpenhaminan kokousta, mistä syystä Suomen valtuuskunnan puheenjohtajuus päätettiin kokouksessa uskoa puhemies K. A. Fagerholmille. Hän kuului valtuuskuntaan SDP:n edustajana. Tähän järjestelyyn lienevät vaikuttaneet myös lähestyvät presidentinvaalit, joita silmällä pitäen puheenjohtajuus haluttiin uskoa pohjoismaiseen yhteistyöhön aiemmin osallistuneelle Fagerholmille, kun kilpaileva ehdokas Urho Kekkonen oli puolestaan kokouksessa mukana pääministerinä.¹⁹

Suomen mukaantulo Pohjoismaiden neuvoston työhön sai neuvoston taholta korostetun ystävällisen vastaanoton. Kun Suomen delegaatio joutui tulemaan mukaan Kööpenhaminan kokoukseen lähes valmistautumattomana, sen panos niin yleisistunnossa kuin valiokunnissakin jäi varsin vaatimattomaksi. Suomalaiset joutuivat tyytymään kuulijan osaan. Poikkeuksen muodostivat kuitenkin presidentinvaalien pääehdokkaat K. A. Fagerholm ja Urho Kekkonen. Kun Fagerholm sai tilaisuuden vastata Suomen valtuuskunnan puolesta Tanskan pääministerin suomalaisille esittämään ystävälliseen tervehdykseen, pääministeri Kekkonen esitti puolestaan kokoukselle selostuksen Suomen asenteesta pohjoismaiseen yhteistyöhön ja tiestä Pohjoismaiden neuvostoon.²⁰

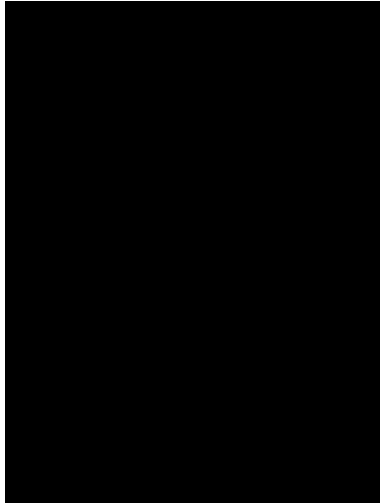
Pohjoismaiden neuvoston Suomen-ryhmä saattoi kokoontua varsinaiseen järjestäytymiskokoukseensa vasta Kööpenhaminan kokouksen ja presidentinvaalien jälkeen maaliskuun lopulla 1956. Valtuuskunta päätti tällöin valita puheenjohtajaksi Lennart Heljaksen sekä varapuheenjohtajaksi Väinö Leskisen. Valtuuskunnan työvaliokunnan muodostivat kansanedustajat Eino Kilpi, T. A. Wiherheimo, Helge Miettunen ja John Österholm. Suomen edustajaksi Pohjoismaiden neuvoston puheenjohtajistoon tuli niin ikään neuvoston työjärjestyksen mukaisesti Heljas. Valtuuskunnan sihteeriksi valittiin kouluneuvos Ragnar Meinander.²¹

Kysymys Suomen osallistumisesta Pohjoismaiden neuvoston työhön joutui pian tämän jälkeen sikäli uuteen vaiheeseen, että neuvoston puheenjohtajisto oli jo Kööpenhaminan kokouksen yhteydessä päättänyt, että seuraava yleiskokous järjestettäisiin Helsingissä. Siten Heljaksen tehtäväksi tuli suomalaisen valtuuskunnan puheenjohtajana toimia Helsingissä pidettävän kokouksen isäntänä ja huolehtia sen valmisteluista.

Kokouksen järjestäminen Helsingissä herätti jo ennakkoon varsin runsaasti huomiota lehdistössä, joka koki pohjoismaisen yhteistyön vahvistumisen maan kannalta selvästi positiiviseksi. Niinpä lehdistö kiinnitti varsin runsaasti huomiota Pohjoismaiden neuvoston puhemiehistön jo lokakuussa 1956 Helsingissä pitämään kokoukseen, jonka tehtävänä oli valmistella seuraavan vuoden yleiskokousta. Kysymykset pohjoismaiden taloudellisen yhteistyön kehittämisestä, atomivoiman rauhanomaisesta käytöstä ja lääkintähuollon yhtenäistämisestä herättivät jo ennakkoon suuria odotuksia suomalaisessa lehdistössä.²²

Pohjoismaiden neuvoston viides varsinainen yleiskokous järjestettiin ennakkosuunnitelmien mukaisesti 15.–22. maaliskuuta 1957 Helsin-

Pohjoismaiden neuvoston viides yleiskokous pidettiin Helsingissä maaliskuussa 1957. Kun Suomi oli voinut vasta 1956 osallistua ensi kerran Pohjoismaiden neuvoston kokoukseen, yleiskokouksen järjestäminen Suomessa herätti lehdistössä suurta kiinnostusta. Kokouksen "erikoisanteihin" kuului, että sen osanottajat saivat mahdollisuuden tehdä tutustumismatkan äsken palautettuun Porkkalaan. Pohjoismaiden neuvoston uudeksi puheenjohtajaksi valittiin kokouksen isäntänä toiminut Suomen valtuuskunnan puheenjohtaja Lennart Heljas.

gissä. Suomen julkisen sanan hartaasti odottama istunto alkoi eduskuntatalossa 15. maaliskuuta, jolloin neuvoston silloinen puheenjohtaja, Tanskan entinen pääministeri Erik Eriksen piti avajaispuheen ja lausui ilonsa siitä, että Suomi oli kaikilla aloilla voinut tulla mukaan pohjoismaiseen yhteistyöhön. Pohjoismaiden neuvoston uudeksi puheenjohtajaksi päätettiin samalla valita Suomen valtuuskunnan puheenjohtaja Lennart Heljas. Siten Heljas sai kunnian toimia Pohjoismaiden neuvoston ensimmäisenä suomalaisena puheenjohtajana.

Sen jälkeen kun Heljas oli pitänyt avajaispuheensa neuvoston uutena puhemiehenä ja toivottanut vieraat tervetulleeksi, kokous kävi käsiksi viikon kestävään työhönsä. Helsingin kokouksen suurin mielenkiinto kohdistui kysymykseen pohjoismaisista yhteismarkkinoista. Tärkein kokouksen tekemistä päätöksistä koski puolestaan sen yksimielisesti esittämää suositusta pohjoismaisesta yhteistyöstä atomivoiman rauhanomaisen käytön alalla. Varsin tiiviin päivittäisen työskentelyn ohella isäntämaa pyrki osoittamaan pohjoismaisille vieraille vieraanvaraisuutta erilaisten kutsujen ja kulttuuriohjelmien muodossa. Poikkeuksellisen suomalaisen ohjelmanumeron muodosti tutustumiskäynti venäläisten Suomelle äsken palauttamaan Porkkalaan.²³

Porkkalaan suuntautunut tutustumiskäynti kiinnosti suuresti pääosaa pohjoismaisista vieraista. Kun Porkkalan silloinen tila herätti kuitenkin niin vieraiden kuin heidän oppaidensa taholta myös arvostelua, retki antoi aihetta jälkipuintiin. Niinpä Hertta Kuusinen sai myöhemmin eduskunnassa aiheen arvostella retken oppaita sopimattomasta käytäytymisestä, joka oli ilmennyt Neuvostoliittoon kohdistuneena nälvimisenä, sekä pohjoismaisia lehtiä Porkkalaa koskeneesta kirjoittelusta. Vastatessaan Kuusiselle Heljas vetosi puolestaan siihen, etteivät kokouksen järjestäjät olleet voineet vapaassa maassa estää vieraitaan näkemästä, mitä he halusivat, eikä estää heidän kirjoitteluaan kotimaassa.²⁴

Julistaessaan Pohjoismaiden neuvoston viidennen yleiskokouksen Helsingissä päättyneeksi Heljas luonnehti sitä tuloksiltaan sangen hyväksi. Se oli hänen mielestään vienyt yhteispohjoismaista ajatusta tuntuvaan askelen eteenpäin. Tähän arvioon yhtyivät myös useat lehdet, niiden joukossa erityisesti Suomen Kuvalehti, joka piti kokousta vakuuttavana merkinä siitä, että Suomi kuului jälleen erottamattomana osana Pohjolaan ja läntisen sivistyksen piiriin. Ajatustensa tueksi lehti julkaisi näyttävästi kansikuvan Heljakselta Pohjoismaiden neuvoston suomalaisena puhemiehenä.²⁵

Pohjoismaiden neuvoston yleiskokouksen maan lehdistössä nostattamat ”ilonpurkaukset” Suomen parantuneiden pohjoismaisten yhteyksien johdosta eivät kaikilta osin miellyttäneet kokouksen järjestäjiä. Olivathan neuvostopoliitikot vielä hetkeä aiemmin vastustaneet Suomen liittymistä Pohjoismaiden neuvostoon ja pelänneet sen samalla merkitsevän maan liukumista länteen. Tästä neuvostodiplomatian asenteesta hyvin tietoisena myös Heljas näki tehtäväkseen tyynnyttellä liiallista innostusta ja vakuuttaa maan ulkopoliittisen suuntauksen jatkuvuutta pohjoismaisten yhteyksien voimistumisesta huolimatta.

Tähän Heljas sai tilaisuuden, kun hallitus esitti huhtikuun alussa 1957 eduskunnalle tiedonannon Helsingissä äsken pidetyn yleiskokouksen johdosta. Tiedonannon johdosta käyttämässään puheenvuorossa Heljas näki tarpeelliseksi korostaa, että huolimatta Suomen liittymisestä Pohjoismaiden neuvostoon maan ulkopoliittinen suunta oli pysynyt samana, mihin se oli vakiintunut sodanjälkeisinä vuosina. Se edusti suomalaista puolueettomuutta, joka halusi tinkimättä kunnioittaa tehtyjä sopimuksia ja uskoi, että tämä tie oli sille paras mahdollinen. Samalla Heljas halusi torjua erään norjalaislehden esittämän väitteen, että Suo-

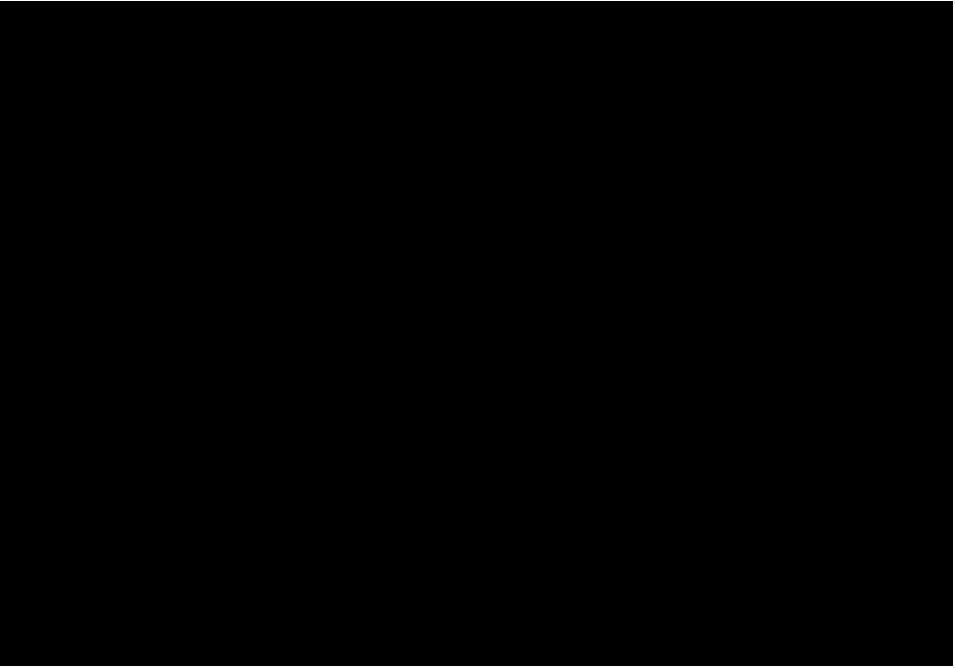
mi esiintyisi Pohjoismaiden neuvostossa eräänlaisena itäisen naapurinsa ”vasallina”. Hänen mielestään Suomen asema perustui maan maantieteellis-poliittisiin realiteetteihin.²⁶

Heljaksen ulkopoliittista varovaisuutta osoittanut lausunto perustui siihen ulkopoliittiseen kokemukseen, että maan poliittisten yhteyksien rakentaminen länteen edellytti aina sen idänsuhteiden huomioon ottamista. Kyseinen varovaisuus herätti tällä kertaa jossakin määrin keskustelua. Samalla kun maalaisliiton päälehti Maakansa piti lausuntoa maan ulkopoliittisen aseman muuttumattomuudesta perusteltuna, asennoitui muun muassa Helsingin Sanomat siihen varauksellisemmin. Se arveli Heljaksen halunneen lausunnollaan vaikuttaa myös Tanskan ja Norjan ulkopoliittisiin asenteisiin pian tämän jälkeen alkavassa pohjoismaisessa ulkoministerikokouksessa.²⁷

3. SUOMEN YK-VALTUUSKUNNAN JÄSENEÄ

Samaan aikaan kun Suomi saattoi liittyä Pohjoismaiden neuvoston jäseneksi, se hyväksyttiin 14. joulukuuta 1955 myös Yhdistyneiden kansakuntien (YK) jäseneksi. Suomi kuului turvallisuusneuvoston tuolloin hyväksymään kahdeksantoista uuden jäsenmaan ryhmään. Vaikka monet suomalaiset järjestöt olivat jo tätä ennen olleet mukana YK:n alaisen taloudellisten ja sosiaalisten järjestöjen työssä, maan hyväksyminen YK:n jäseneksi oli omiaan vahvistamaan sen yleistä kansainvälistä asemaa.

YK-jäsenyyden lisäämästä kansainvälisestä arvostuksesta huolimatta Suomen poliittinen johto asennoitui siihen melko varauksellisesti. Tämä koski sekä presidentti Paasikiveä että hänen seuraajaansa Urho Kekosta. He pelkäsivät, että YK:n jäsenyys voisi saattaa Suomen myös vaikeisiin ristiriitatilanteisiin etenkin suhteessa Neuvostoliittoon. Jäsenyyspäätöksestä tiedon saatuaan Paasikivi totesikin päiväkirjassaan, että oli epätietoista, tuliko sinänsä hyvästä päätöksestä olemaan enemmän ikävyyksiä ja vaikeuksia kuin hyötyä.²⁸ Kohta presidentiksi tultuaan Kekonen kehotti puolestaan maan edustajaksi YK:hon nimitetylle G. A. Gripenbergille antamissaan toimintaohjeissa tätä pysyttelemään samasta syystä toiminnassaan mahdollisuuksien mukaan taka-alalla.²⁹ Siten kummankin presidentin käsityksen mukaan Suomen tuli yleisen maailman-

Sen jälkeen kun Suomi oli joulukuussa 1955 hyväksytty Yhdistyneiden Kansakuntien jäseneksi, Suomen delegaatio sai mahdollisuuden osallistua 1956 ensi kerran YK:n yleiskokoukseen. Suomen valtiollinen johto asennoitui YK:n jäsenyyteen melko varauksellisesti peläten maan joutumista siellä kansainväliseen ristiriitatilanteeseen. Tästäkin syystä valtuuskuntaan pyrittiin ensi kerralla valitsemaan varmoja, luotettuja ulkopoliitiikan asiantuntijoita. Näihin kuuluivat muiden muassa kuvassa näkyvät Lennart Heljas ja Reinhold Svento. Taustalla lehdistösihteerinä New Yorkissa tuolloin toiminut Max Jakobson.

parantajan roolin asemesta tyytyä myös YK:ssa omaa kansallista etua suojelemaan politiikkaan.

Pelko Suomen joutumisesta ulkopoliittisesti ristiriitaiseen tilanteeseen vaikutti ilmeisesti osaltaan siihen, että Suomen ensimmäinen YK-valtuuskunta pyrittiin kokoamaan vanhoista, kokeneista poliitikoista, jotka samalla edustivat istuvaa hallitusta. Suomalaisen delegaation puheenjohtajana toimineen ulkoministeri Ralf Törngrenin lisäksi valtuuskuntaan kuuluivat ministeri Tyne Leivo-Larsson varapuheenjohtajana

sekä rovasti Lennart Heljas, maisteri Irma Karvikko ja professori Erik Castrén varsinaisina jäseninä sekä suurlähettiläs G. A. Gripenberg, ministeri Reinhold Svento, kaupunginjohtaja Olavi Kajala, asessori Voitto Saario ja professori Tuttu Tarkiainen varajäseninä.³⁰

Suomi ja Suomen valtuuskunta joutuivatkin kohta YK-toimintansa alkuvaiheessa törmäämään niihin suurvaltablokkien välisiin ristiriitoihin, joita valtiollinen johto oli ennakkoon pelännyt. Tämän teki ajankohtaiseksi kesällä 1956 tapahtunut Unkarin kansannousu ja sitä koskevan kysymyksen tulo YK:n yleiskokouksen ylimääräisen istunnon käsitteeseen syksyllä 1956. Asian teki ongelmalliseksi paitsi Suomen perinteisesti läheiset suhteet heimokansaansa Unkariin erityisesti se, että asian käsittely sai yhä selvemmin suurvaltojen väliseen propagandasotaan liittyvän luonteen.

Suoraan tasavallan presidentiltä saamiensa toimintaohjeiden hengessä Suomen valtuuskunta pyrki asian käsittelyn yhteydessä osoittamaan toisaalta solidaarisuuttaan unkarilaisia heimoveljiä kohtaan, mutta toisaalta välttämään sekaantumista suurvaltojen väliseen propagandasotaan ja etenkin suoriin Neuvostoliiton vastaisiin kannanottoihin. Niinpä valtuuskunta esitti kohta yleiskokouksen alussa lähettiläs Gripenbergin suulla kainon toivomuksen, että Unkari ja Neuvostoliitto voisivat sopia Unkarissa olevien neuvostojoukkojen pikaisesta poisvetämisestä sekä turvata siten Unkarin kansan vuosisataisia vapauden perinteitä vastaavat ihmisoikeudet. Kun yleiskokous joutui sittemmin ottamaan kantaa useisiin, muun muassa toisten pohjoismaiden tukemiin päätöslauselmaehdotuksiin, joissa Neuvostoliiton asevoimien käyttö tuomittiin selvin sanoin Unkarin itsenäisyyttä ja YK:n peruskirjaa syvästi loukkaavana ja vaadittiin neuvostojoukkojen kiireellistä vetämistä pois Unkarista, Suomen valtuuskunta katsoi parhaaksi pidättyä äänestyksestä. Helsingistä saamiensa ohjeiden mukaisesti se katsoi, ettei sen yhtyminen Neuvostoliiton tuomitseviin päätöslauselmiin voisi auttaa unkarilaisia, mutta olisi omiaan vahingoittamaan Suomen omia suhteita Neuvostoliittoon.³¹

Suomen valtuuskunnan pidättyvyys YK:ssa antoi Suomen lehdistölle Unkarin asian herättämässä kiihtyneessä ilmapiiirissä runsaasti aihetta arvosteluun. Niin lukuisat suomalaiset Unkarin ystävät kuin muut kansalaispiirit pitivät Suomen valtuuskunnan pidättymistä jyrkistä päätöslauselmaehdotuksista vääränä nöyristelynä. Tämä koski erityisesti poliittista oppositiota, joka oli jäänyt vaille edustusta Suomen valtuuskunnas-

sa. Arveltiinpa valtuuskunnan kannanottojen poikennen myös maan aiemmin noudattamalta puolueettomuuslinjalta. Arvostelun kärki kohdistui lopulta presidentti Kekkoeseen, jonka katsottiin perimmältään olevan vastuussa valtuuskunnan kannasta.³²

Kohta YK:n istunnosta kotimaahan palattuaan myös Heljas joutui perustelevaan sekä oman puolueensa että opposition lehdistölle Suomen valtuuskunnan kannanottoja. Ryhtymättä yksityiskohtaisemmin tulkitsemaan kannanottojen taustaa Heljas torjui yhtäältä käsityksen maan ulkopoliittisen linjan muuttumisesta ja katsoi Suomen ulkopoliitiikan säilyneen samana maan YK:hon liittymisen jälkeenkin. Myös siinä pidättyvässä asenteessaan, josta Suomen valtuuskuntaa oli kotimaassa arvosteltu, se oli vain seurannut johdonmukaisesti maan sodan jälkeen harjoittamaa ulkopoliittista linjaa, jonka päämääränä oli ollut pysyä suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella. Sen sijaan valtuuskunta oli omaksunut jyrkän torjuvan asenteen muun muassa kysymykseen atomivoiman sotilaallisesta käytöstä, jonka se katsoi muodostuvan erityisesti pienten valtioiden uhkaksi.³³

Heljas palasi kysymykseen Suomen roolista YK:n toiminnassa yleisesti vielä vuoden 1957 lopulla eduskunnan budjettikeskustelun yhteydessä. Vastoin YK:n toimintaan epäilevästi asennoituvia hän korosti, että maan ulkopoliittisen aseman Suomelle asettamista rajoituksista huolimatta sillä ei ollut varaa jäädä YK:n ulkopuolelle. Riippumatta siitä, tuottiko YK:n jäsenyys maalle aineellista hyötyä vai ei, Suomen osallistuminen maailmanjärjestön toimintaan oli jo yleisen informaation kannalta välttämätöntä. Ensimmäisten kokousten aikana hän katsoi Suomen valtuuskunnan onnistuneen myös ulkopoliittisesti noudattamaan maan toisen maailmansodan jälkeen yleisesti omaksumaa puolueettomuuslinjaa.

Samassa puheenvuorossaan Heljas torjui myös sen julkisuudessa esitetyn käsityksen, ettei kansanedustajia olisi – puuttuvan ulkopoliittisen asiantuntemuksen vuoksi – valittava YK-valtuuskunnan jäseniksi. Hänen mielestään eduskunnalla ei ollut vain oikeus vaan myös velvollisuus seurata yleistä ulkopoliittista kehitystä, koska eduskunnalle kuului viime kädessä vastuu myös valtakunnan ulkopoliitiikasta. Juuri YK tarjosi hänen mielestään parhaat mahdollisuudet seurata kansainvälistä kehitystä maailmanlaajuisesti ja tarkastella oman maan asemaa kansainvälisen politiikan puitteissa. Kansanedustajia YK-valtuuskuntaan valittaessa

oli Heljaksen mielestä kuitenkin tärkeää, että eri mielipidesuunnat tulivat valtuuskunnassa edustetuiksi. Opposition syrjäyttäminen edellisen vuoden valtuuskunnasta oli hänen mielestään ollut erehdys, joka sittemmin oli kuitenkin tullut korjatuksi.³⁴

Heljaksen puheenvuorossa ilmeni paitsi aito kiinnostus YK:n toimintaa kohtaan yleensä myös vahva vakaumus siitä, että toiminnan sen piirissä oli tapahduttava ensisijaisesti kansallisia etuja silmällä pitäen. Tässä mielessä hän oli valmis antamaan täyden hyväksymisensä myös Suomen valtuuskunnan toiminnalle syksyn 1956 kriisitilanteessa, jossa se oli ihanteiden asemesta noudattanut reaali poliittista tilanneharkintaa.

Tälle käsitykselleen Heljas sai myös presidentti Kekkonen täyden tuen. Kun Suomen ensimmäiseen YK-valtuuskuntaan kuulunut Reinhold Svento valitti kirjjeessään Kekkoselle vuoden 1956 lopulla, että useilta YK-valtuuskuntaan valituilta suomalaisilta puuttui maailmanpolitiikan ja todellisen ”Paasikiven linjan” tuntemus, mikä teki valtuuskunnan työskentelyn horjuvaksi, piti presidentti hänen valitustaan aiheellisena. Saamiensa tietojen perusteella hänkin katsoi, että puhuttiin kyllä ”Paasikiven linjasta”, mutta oli vaikea löytää miehiä, jotka ottivat vastuun sen soveltamisesta poliittisissa pulmatilanteissa. Samalla kun presidentti toivoi Sventon voivan edelleen jatkaa työtään valtuuskunnassa, hän kehotti tätä keskustelemaan asioista Heljaksen kanssa. ”Hän ymmärtää, miten asioita on hoidettava, mutta hän tarvitsee rohkaisua ja tukea, jota sinä voit hänelle antaa”, Kekkonen totesi lopuksi.³⁵

Heljaksen eduskunnassa käyttämä puheenvuoro synnytti melko vilkkaan keskustelun. Keskusteluun osallistui muiden muassa edustajat Irma Karvikko, Johannes Virolainen, Tyyne Leivo-Larsson ja Hertta Kuusinen. Vaikka useimmat puhujista myötäilivät puheenvuoroissaan Heljaksen esittämiä käsityksiä, suomalaisten pidättyvyys YK:n edellisen syksyn istunnossa herätti myös arvostelua. Tätä esittivät lähinnä Tyyne Leivo-Larsson ja Hertta Kuusinen. Heidän esittämänsä käsitykset pidättyvyyden syistä ja suunnasta olivat kuitenkin täsmälleen päinvastaiset.³⁶

Heljaksen toiminta YK:n piirissä jatkui vielä istuntokauden 1956–57 jälkeenkin. Oltuaan työesteiden vuoksi 1957–58 poissa Suomen valtuuskunnasta hän osallistui syksyllä 1959 YK:n neljännen toista ja syksyllä 1960 viidennen toista istuntokauden työhön. Heljaksen aiemmin esittämän toivomuksen mukaisesti valtuuskunnat muodostuivat tällöin poliittisesti entistä kattavammiksi. Hallituspuolueiden lisäksi myös op-

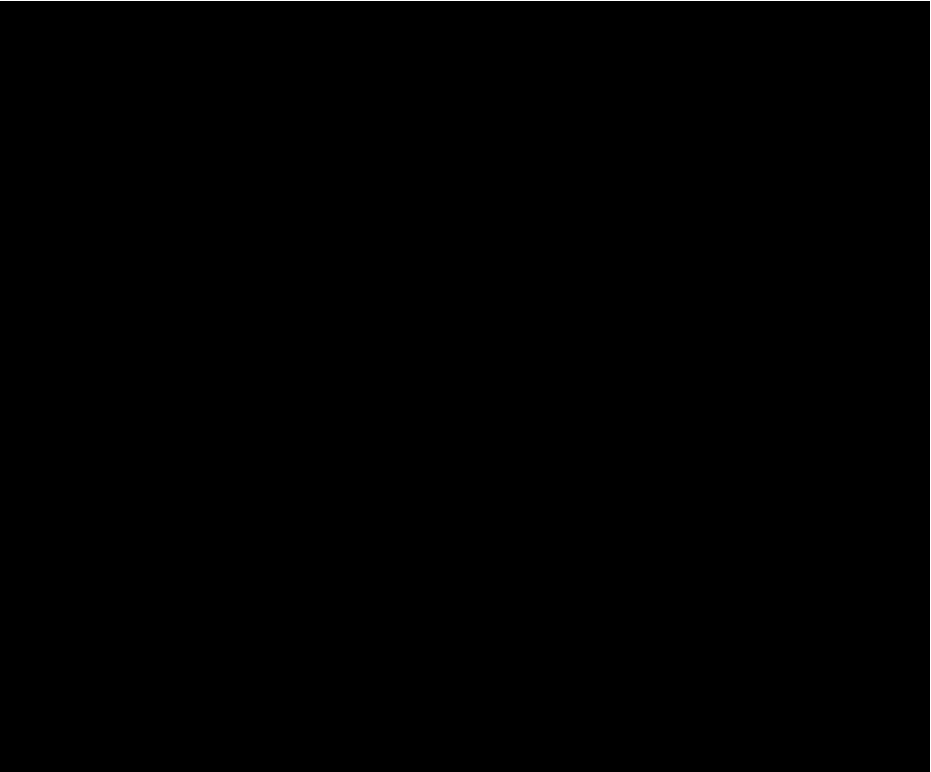
positio oli niissä edustettuna. Niinpä YK:n neljänteentoista istuntoon valittuun valtuuskuntaan kuuluivat puheenjohtajana toimineen Ralf Törngrenin lisäksi Lennart Heljas, Reinhold Svento, Kyllikki Pohjala, Veli Merikoski, Verner Korsbäck, Ahti M. Salonen, Aili Backlund ja Ole Wickström. Myös seuraavalla istuntokaudella valtuuskunta koostui pääosin samoista henkilöistä.

Heljas piti YK:n toimintaa etenkin vuosikymmenten vaihteeseen tultaessa tärkeänä uudelleen kiristyneen kansainvälisen tilanteen vuoksi. Kun suurvaltojen välinen huippukokous ei talvella 1960 ollut johtanut mihinkään tulokseen ja aseidenriisuntaa sekä ydinaseiden käyttöä koskeneet konferenssit olivat epäonnistuneet, tämä oli hänen mielestään samalla johtanut kansainvälien tilanteen ratkaisevaan huonontumiseen. Kylmän sodan uudelleen kiristyminen asetti puolestaan YK:lle uusia vaatimuksia.³⁷

Osallistuessaan useita kertoja Suomen YK-valtuuskunnan työhön Heljas käytti tilaisuutta hyväkseen informoidakseen maailmanjärjestön työstä oman maakuntansa lehdistöä. Tämän hän katsoi nähtävästi kuuluvan poliittisesti valitun edustajan velvollisuuksiin valitsijakuntaansa kohtaan. Toisaalta hän piti YK-toimintansa aikana yhteyksiä myös Amerikan suomalaisiin. Viimeksi mainitulle asialle loi taustaa hänen aiemmin vuonna 1948 yhdessä ministeri Matti Lepistön kanssa amerikkalaisten keskuuteen tekemänsä virallinen vierailukäynti. Tällä kertaa yhteydet suuntautuivat ensisijaisesti New Yorkin ja sen lähialueiden suomalaisiin. Toimipa Heljas ensimmäisen edustusmatkansa yhteydessä myös New Yorkin suomalaisten joulujumalanpalveluksen saarnaajana, mikä seikka herätti suomalaisen siirtokunnan jäsenten keskuudessa suurta innostusta.³⁸

4. SUOMI-NEUVOSTOLIITTO-SEURAN KESKUSJOHTOKUNNAN JÄSENEÄ

Heljas kuului niihin harvalukuisiin sodanjälkeisen Suomen porvarillisiin poliitikoihin, jotka puhuivat venäjää. Tämä tuolloin harvinainen kielitaito teki mahdolliseksi muun muassa neuvostolehdistön omakohdattaisen seuraamisen. Tilasipa Heljas monien vuosien ajan Pravdaa ja seurasi ainakin ajoittain sitä. Toisaalta venäjän taito johti siihen, että eräät

Suomen valtuuskunta YK:n istunnossa luultavasti 1959. Eturivissä oikealta valtuuskuntaa johtanut ulkoministeri Törnngren, Enckell, Svento ja Heljas.

Suomessa toimineet neuvostopoliitikot, kuten valvontakomission puheenjohtaja Andrei Ždanov ja suurlähettiläs Viktor Lebedev etsivät joskus henkilökohtaista kosketusta Heljakseen voidakseen vaihtaa ajatuksia omalla äidinkielellään. Heljaksen käsityksen mukaan kysymyksessä oli ensisijaisesti pyrkimys tunnustella eri väestöryhmien kulloisiakin mielialoja. Tämän lisäksi Heljas saattoi hyödyntää venäjän kielen taitoaan monissa virallisissa valtiollisissa kosketuksissa, kuten Pariisin rauhankonferenssin ja valtiovierailujen yhteydessä, jotka tarjosivat mahdollisuuksia myös henkilökohtaiseen ajatustenvaihtoon. Mitään pysyvämpiä yhteyksiä Neuvostoliiton tšekäläisiin edustajiin Heljaksella ei

säilyneistä lähteistä päätellen näytä olleen ja myöhemmin suosituksi muodostunut ”kotiryssä”-järjestelmä oli hänelle vieras.

Kun Suomi-Neuvostoliitto-Seura (SNS) perustettiin syksyllä 1944 uudelleen ja uudenlaisena, toivoivat eräät uuden suuntauksen poliittiset johtajat, heidän joukossaan Paasikivi, että myös porvarilliset poliitikot liittyisivät kyseiseen seuraan. Siten voitiin välttää seuran ja ystävyysuhteiden vaalimisen jääminen Suomessa yksinomaan äärivasemmiston asiaksi. Venäjän kielen taidostaan ja rauhanoppositiion poliittisesta taustastaan huolimatta Heljas ei kuitenkaan tietävästi kuulunut niiden porvarillisten poliitikkojen joukkoon, jotka jo tässä vaiheessa liittyivät SNS:aan. Tästä häntä oli nähtävästi pidättämässä paitsi hänen kirkollinen taustansa myös maalaisliiton piirissä seuraa kohtaan sen alkuvaiheissa osoitettu yleinen nihkeys sekä oma varauksellinen asenne neuvostojärjestelmää kohtaan.³⁹

Kolmen suuren yhteistyön alkaminen ja Heljaksen tulo Pekkalan hallituksen ministeriksi vaikuttivat ilmeisesti siihen, että myös Heljas näki velvollisuudekseen liittyä SNS:aan. Jo samana vuonna hänet valittiin myös SNS:n keskusjohtokunnan jäseneksi, ja tässä tehtävässä hän kolmivuotista välikautta lukuun ottamatta oli aina vuoteen 1961 saakka. Tämän toimikautensa lopulla vuosina 1956–1961 hän kuului myös seuran puhemieshistöön.⁴⁰

Melko pitkästä jäsenyyskaudesta huolimatta Heljaksen aktiivinen panos seuran piirissä jäi nähtävästi melko vaatimattomaksi. Oman kertomansa mukaan hän halusi jossakin vaiheessa jättäytyä kokonaan pois SNS:n toiminnasta. Paasikiven ja Kekkonen toivomuksesta hän jäi kuitenkin edelleen seuran ja sen keskusjohtokunnan jäseneksi.⁴¹

Heljaksen panos SNS:n hyväksi oli voimakkaimmillaan hänen opetusministerikaudellaan. Kun Kekkonen ensimmäinen hallitus pyrki 1950-luvun alussa parantamaan Suomen edellisen hallituksen aikana häiriintyneitä suhteita Neuvostoliittoon, myös Heljas osallistui opetusministerinä tähän kampanjaan ja pyrki tukemaan SNS:n työtä. Niinpä hän järjesti kohta hallituskauden alussa juhlavastaanoton SNS:n neuvostoliittolaisen sisarjärjestön VOKS:n 25-vuotisen toiminnan kunniaksi sekä teki ehdotuksen SNS:n valtionavun korottamiseksi.⁴²

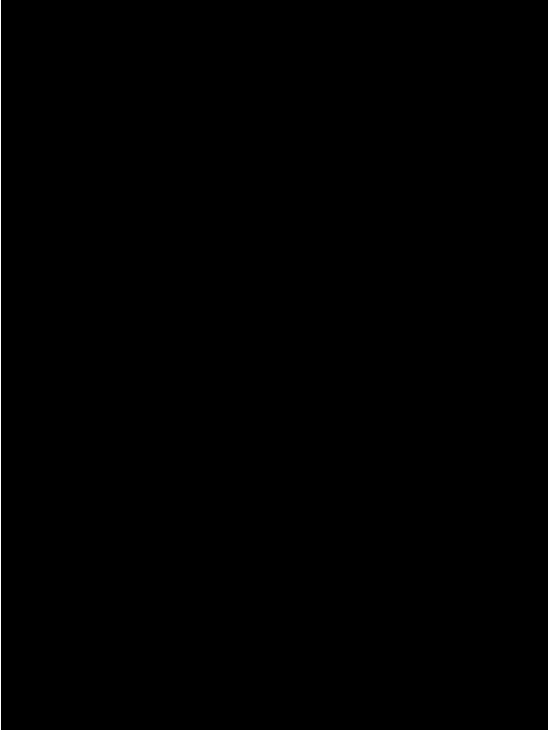
Kysymys kulttuurisuhteiden kehittämistä Suomen ja Neuvostoliiton kesken sai uutta vauhtia 1950-luvun alkuvuosina, kun SNS:n lähetystö vieraili huhtikuussa 1951 seuran kunniapuheenjohtajan, presidentti Paa-

sikiven luona ja esitti harkittavaksi muun muassa maiden välisen kulttuurisopimuksen solmimista sekä yhteyksien kehittämistä myös yliopistojen välillä. Lupauksensa mukaisesti Paasikivi saattoi kyseiset asiat silloisen opetusministerin Heljaksen tietoon ja kehotti tätä harkitsemaan molempien kysymysten eteenpäin viemistä.⁴³

Presidentin vetoamus SNS:n ehdotusten puolesta pani liikkeelle kyseisiä aloitteita koskeneen valmistelun. Kulttuurisopimuksen enempää kuin tieteellis-teknillisen yhteistyösopimuksen osaltakaan valmistelu ei ehtinyt Heljaksen opetusministerikaudella alkua pitemmälle, mutta johti useita vuosia myöhemmin tulokseen.

SNS:n jäsenyydestä sekä suomalais-neuvostoliittolaisiin kulttuurisuhteisiin kohdistuneista toimistaan huolimatta Heljas osallistui Neuvostoliittoon suuntautuneisiin vierailumatkoihin vain kaksi kertaa 1940- ja 1950-lukujen aikana. Näistä ensimmäinen oli SNS:n kulttuurivaltuuskunnan 1954 tekemä matka Moskovaan, missä vieraat osallistuivat Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyden kunniaksi järjestettyyn pääjuhlaan. Toisen kerran Heljas osallistui Suomen ja Neuvostoliiton ystävyysviikolla vuonna 1959 opetusministerin johtamaan kulttuurivaltuuskunnan matkaan. Valtuuskunta vieraili tällöin lähinnä Moskovassa ja Leningradissa. Viimeksi mainitun matkan mielenkiintoisimpana kokemuksenaan Heljas piti Suomen suurlähetystön juhlapäivän merkeissä Moskovassa järjestämää vastaanottoa, johon oli kutsuttu kaikki Helsingissä toisen maailmansodan jälkeen toimineet Neuvostoliiton lähettiläät. Heljaksen tuolloin tekemien havaintojen mukaan Neuvostoliitossa ilmeni sekä julkisissa puheissa että yksityiskeskusteluissa runsaasti myönteistä mielenkiintoa Suomea kohtaan.⁴⁴

Heljaksen varsin vähälukuisiksi jääneet vierailut Neuvostoliittoon koko hänen kaksi vuosikymmentä kestäneen poliittisen toimintansa aikana olivat ilmeisesti osoituksena hänen neuvostokulttuuria kohtaan tuntemastaan tietystä vieraudesta. Venäjän kielen taidostaan ja Suomen idänsuhteita koskeneesta poliittisesta harrastuksestaan huolimatta hän koki sikäläisen kommunistisen järjestelmän ja etenkin siihen sisältyneet uskonnonvastaiset piirteet itselleen etäisiksi. Ehkä tästäkin syystä hän ei halunnut aktiivisesti hakea ja ylläpitää läheistä kosketusta naapurimaahan. Tähän vierauteen näyttäisi viittaavan hänen vanhoilla päivilään 1970-luvun alussa kiitoskortissa Urho Kekkoselle esittämänsä lyhyt toteamus Neuvostoliittoon koskeneesta harrastuksestaan. Kekkosen syn-

Heljas esittämässä
valtiovallan
tervehdystä
Suomen ja
Neuvostoliiton
ystävyyden ja
kulttuuri-
yhteistyön
juhlassa 1954.

tymäpäiväonnitteluun vastatessaan Heljas kertoi perinteiselle ulkopoliitiikan harrastukselleen uskollisena seuraavansa edelleen Pravdaa. Sen avulla hän mainitsi oppineensa jossakin määrin paremmin ymmärtämään neuvostoliittolaista mentaliteettia. Mutta ”tunkeutuminen venäläis-kommunistiseen sieluun” oli hänestä suomalaisille ylivoimainen tehtävä.⁴⁶

Heljaksen syvimpiä tunteja kuvasi kenties myös se, ettei hän kertaakaan toisen maailmansodan jälkeen käynyt syntymä- ja koulukaupungissaan Viipurissa.

14. POLIITTISEN VAIHEEN PÄÄTTYMINEN JA PALUU SEURAKUNTATYÖHÖN

1. KANSAINVÄLISEN ILMAPIIRIN MUUTOS JA ULKOPOLITIikka

Heljaksen kansanedustajakausi jatkui vuoden 1956 presidentinvaalien jälkeen vain parin vuoden ajan. Tälle vaiheelle oli leimallista paitsi hallitusten vaihtuvuus ja keskeisten hallituspuolueiden sisäiset ristiriidat myös työnantaja- ja työntekijäjärjestöjen välillä ilmenneet voimakkaat vastakohtaisuudet. Poliittisen elämän rikkiinäisyyttä oli omiaan lisäämään se, että Urho Kekkosta presidentinvaaleissa viimeiseen saakka vastustanut koalitiio oli jatkuvasti haluton yhteistyöhön hänen kanssaan, mikä lisäsi puolestaan presidentin tarvetta nojata entisen puolueensa maalaisliiton tukeen.¹

Kyseisen ajanjakson hallituspolitiikan rikkiinäisyydelle oli kuvaavaa, että presidentin vaihtumisen jälkeen 3. maaliskuuta 1956 nimitettyä Fagerholmin punamultahallitusta, joka hajosi SDP:n sisäisten erimielisyyksien vuoksi, seurasi 27. toukokuuta 1957 nimitetty Sukselaisen poliittisen keskustan puolueisiin nojaava vähemmistöhallitus. Vain neljä ja puoli kuukautta istunutta Sukselaisen hallitusta seurasi puolestaan 29. marraskuuta 1957 nimitetty Rainer von Fieandtin toimitusministeristö, joka taas vaihtui vajaan puolen vuoden kuluttua 26. huhtikuuta 1958 nimitettyyn Reino Kuuskosken toimitusministeristöön.²

Heljaksen panos sisäpolitiikassa jäi tässä vaiheessa melko vähäiseksi. Tämä johtui muun muassa siitä, että hän toimi juuri tänä kautena monissa ulkomaisissa luottamustehtävissä, Suomen YK-valtuuskunnassa, Pohjoismaiden neuvostossa ja Parlamenttienvälisen liiton tehtävissä, joista jo edellisessä luvussa on ollut puhe. Niin ikään hän toimi jälleen keväätä 1957 lähtien eduskunnan ensimmäisenä varapuhemiehenä.³

Sisäpoliittisten kiistojen asemesta Heljaksen poliittinen mielenkiinto suuntautui tässä vaiheessa voittopuolisesti ulkopoliittisiin kysymyksiin. Tähän häntä olivat velvoittamassa yhtäältä hänen kansainväliset luotta-

mustehtävänsä. Jo niiden vuoksi hän joutui ottamaan kantaa niin lehdistössä kuin eduskunnassakin sekä Suomen YK-edustusta että Pohjoismaiden neuvostoa ja pohjoismaista yhteistyötä koskeviin kysymyksiin, kuten jo edellisessä luvussa on kerrottu.

Toisaalta kysymys maan ulkopoliittisesta suunnasta muodostui uudella tavalla ajankohtaiseksi kansainvälisessä ja kotimaisessa ilmapiirissä tässä vaiheessa tapahtuneen muutoksen vuoksi. Kansainvälisen ilmapiirin muutokselle loivat taustaa ajankohtaiset kiistakysymykset, erityisesti Unkarin kysymys ja Suezin kriisi. Kotimaiseen käänteeseen vaikuttivat näiden ohella myös omat sisäiset patoutumat. Kriittistä ilmapiiriä yhdistäväksi tekijäksi muodostui *Juhani Suomen* sanoja lainaten ”noudatetun ulkopoliittikan kielteinen arviointi” sekä siihen liittyen yhä suoraisempi Neuvostoliiton ja sen harjoittaman politiikan arvostelu. Selvimpänä ilmauksena muutoksesta olivat eräät tässä vaiheessa ilmestyneet maan lähihistoriaa koskeneet julkaisut, kuten Yrjö Soinin, Unto Parvilahden, Arvo Poika Tuomisen ja Jussi Talven teokset, jossa esitetty arvostelu kohdistui joko suoraan tai epäsuorasti sekä itäistä naapuria että Suomen harjoittamaa ulkopoliittikkaa vastaan.⁴

Jo New Yorkista 1956 Savon Sanomille lähettämässään joulupäivän pääkirjoituksessa ”Kylmän sodan jouluna” Heljas kiinnitti erityistä huomiota kansainvälisen ilmapiirin ratkaisevaan huonontumiseen. Muutama vuotta aiemmin vallinnut Geneven henki ja ”hymyilevä diplomatia” olivat hänen mielestään väistyneet ja hymyn maasta oli siirrytty entistä ankarampaan kylmään sotaan. Kylmän sodan hengessä YK:ssa pidetyt puheet ja maailman lehdistössä ilmestyneet kirjoitukset olivat Heljaksen mielestä olleet siinä määrin tulikivenkatkuksia, että maailman saattoi kuvitella niiden valossa olevan kolmannen suursodan kynnyksellä. Puheista oli kuitenkin syytä vähentää paljon, ennen kuin niiden taustalla olevat todelliset pyrkimykset tulivat ilmi. Suurten ongelmien jääminen jatkuvasti avoimiksi saattoi kirjoittajan mielestä johtaa lopulta umpikujaan.⁵

On selvää, että se arvio yleisen ilmapiirin muutoksesta, jonka Heljas kirjoituksessaan esitti, sävytti hänen sekä YK:ssa että sittemmin kotimaassa esittämäänsä mielipiteitä, kuten jo edellisessä luvussa on käynyt osittain ilmi. Tulikivenkatkuisten puheenvuorojen sävyttämässä maailmanpoliittisessa tilanteessa Suomen oli hänen mielestään syytä pitää kiinni omaksumastaan varovaisesta ulkopoliittisesta linjasta ja pyrkiä välttämään sekaantumista suurvaltojen välisiin ristiriitoihin.

Tälle käsitykselleen Heljas sai tukea myös kotimaasta, oman puolueensa keskuudesta. Lähes samanaikaisesti, 10. joulukuuta 1956 maalaisliiton puoluevaltuuskunnan kokouksessa pitämässään katsauksessa myös puheenjohtaja V. J. Sukselainen kiinnitti voimakasta huomiota kansainvälisessä tilanteessa tapahtuneeseen muutokseen. Tarkasteltuaan laajasti Unkarin tilannetta sekä Englannin ja Ranskan sen varjolla suorittamaa Suezin kanava-alueen miehitystä ja näiden yhdessä aiheuttamaa kansainvälistä kriisiä Sukselainen totesi, että oli selvää, että suomalaisten sydämet sykkivät lämpimästi Unkarin veljeskansan puolesta. Niin ikään suomalaiset toivoivat hartaasti, että Neuvostoliitto ja Unkari pääsisivät mahdollisimman pian sopimukseen neuvostojoukkojen vetämisestä pois Unkarista. Mutta riippumatta tästä tilanteesta suomalaisten täytyi pitää päänsä kylmänä. He eivät saaneet erehtyä mielenosoituksiin Neuvostoliittoa vastaan, koska sellaiset eivät auttaisi yhtään asiaa. Harkitsematon esiintyminen saattaisi sen sijaan vahingoittaa suomalaisten ja Suomen asemaa.⁶

Sukselaisen voimakas vetoamus kansallista etua korostavan politiikan puolesta ulkopoliittisia muutospyrkimyksiä vastaan, politiikka, jota hän katsoi myös Suomen valtuuskunnan YK:ssa noudattaneen, saikin taakseen puoluevaltuuskunnan osanottajien valtaenemmistön tuen. Unkarin veljeskansan kokemasta vaikeasta ja epäoikeudenmukaisesta alistamisesta huolimatta Suomen tuli tämän mukaan pitää kiinni omasta turvallisuuspoliittisesta linjastaan lähtemättä katteettoman maailmanparantamisen tielle.

Puoluevaltuuskunnan puheenjohtajansa linjaukselle antama tuki ei kuitenkaan ollut täysin yksimielinen. Särön aiheutti kokouksessa mukana ollut ylijohtaja Veikko Vennamo, joka jo pitkähkön aikaa ja erityisesti kesällä 1956 pidetystä Nivalan puoluekokouksesta lähtien oli ajautunut ristiriitoihin maalaisliiton puoluejohdon kanssa. Esittäessään puoluevaltuuskunnalle laajan katsauksen omiin ja häntä tukeneen Asutusliiton poikkeaviin näkemyksiin Vennamo kohdisti voimakkaan arvostelun paitsi maalaisliiton yleistä sisäpoliittista linjaa ja puoluejohdon virheellisiä menettelytapoja myös puolueen noudattamaa ulkopoliittista suuntausta vastaan. Koska maailman voimatasapaino oli muuttunut ja neuvostokommunismi romahtanut, myös ulkopoliittikkaa oli hänen mielestään muutettava. Muutosvaatimuksensa tueksi Vennamo vetosi muun muassa useista Länsi-Euroopan maista saamaansa informaatioon ja vaa-

ti, että Suomen oli joko asetettava tukemaan selvää puolueettomuutta tai suuntauduttava lännen mukaan.⁷

Vaikka etenkin Vennamon maan ulkopoliitiikkaan kohdistama muutosvaatimus sai osakseen valtuuskunnan jyrkän tuomion, se oli merkkinä ajankohdalle yleisemminkin tunnusomaisen ulkopoliittisen muutospaineen ulottumisesta myös maalaisliiton piiriin. Tätä otaksuttua mielialan muutosta Vennamo halusi käyttää hyväkseen omien sisäpoliittisten pyrkimystensä ajamiseksi.

2. KANSALLISEN ULKOPOLIITTIKAN PUOLUSTUS

Ulkopoliittisen suuntauksen muuttamisvaatimukset, jotka samalla kohdistuivat presidentti Kekkonen vastaan, saivat eri tahoilla melko laajaa kannatusta 1950-luvun jälkipuoliskolla.⁸ Kun kyseinen vaatimus Vennamon esittämänä ulottui myös maalaisliiton piiriin, se herätti tämän johdon taholla ja ilmeisesti laajemminkin huolestumista ja synnytti tarpeen Vennamon hillitsemiseksi. Tämä koski erityisesti maan ulkopoliitikasta ensisijaisesti vastuussa ollutta tasavallan presidenttiä.⁹

Huoli Vennamon hajottavasta ulkopoliittisesta vaikutuksesta kohdistui erityisesti hänen tärkeimpään kannatusalueeseensa, Kuopion läänin läntiseen vaalipiiriin. Nähtävästi tästä syystä YK:n istunnosta äsken kotimaahan palannut Heljas sai aiheen jo oman piirinsä kevätkokouksessa maaliskuussa 1957 varoittaa myös uusista ulkopoliittisista tuulista. Kokoukselle esittämässään katsauksessa hän totesi muun muassa, miten yhtäältä etujärjestöt olivat tuolloin pyrkineet ottamaan maan talouspolitiikan hallinnan käsiinsä, vaikka tämä kuului aina viime kädessä eduskunnalle. Sama koski hänen mielestään kuitenkin toisaalta myös ulkopoliitiikkaa. Heljas varoitti, että erityisesti sen piirissä hallitsemattomilla otteilla voitiin saada aikaan paljon vaarallista ja maan kannalta vahingollista.¹⁰

Nähtävästi Vennamon poikkeavien ulkopoliittisten lausuntojen vuoksi Heljas palasi samaan asiaan vielä piirinsä syyskokouksessa saman vuoden marraskuussa ja esitti vetoimuksen maan ulkopoliittisen linjan puolesta. Hän totesi muun muassa, että Suomi oli saanut kymmenen vuoden aikana kunnioitetun ja arvostetun aseman niin idässä kuin lännessä noudattamansa ulkopoliitiikan ansiosta. Sen vuoksi maalla ei ollut varaa

lähteä kevytmielisesti seikkailemaan tämän linjan vaarantamiseksi. Siitä kiinnipitäminen oli sen sijaan paras anti, mitä suomalaiset olivat saattaneet tehdä maansa säilyttämiseksi jatkuvasti vapaana ja itsenäisenä.¹¹

Heljaksen vetoaminen Suomen harjoittaman puolueettomuuspolitiikan saamaan kansainväliseen arvostukseen perustui muun muassa hänen muutamaa kuukautta aiemmin Parlamenttienvälisen liiton kokouksessa Lontoossa tekemiinsä havaintoihin. Esitettyään siellä liiton yleiskokoukselle katsauksen Suomen ulkopoliittiseen puolueettomuuslinjaan Heljas kertoi sen saaneen osakseen yleisen hyväksynnän. Savon Sanomille antamassaan haastattelussa hän kertoi monien kokouksen osanottajien vakuuttaneen hänelle yksityisesti, että he eivät vain ymmärtäneet vaan myös hyväksyivät Suomen omaksuman ulkopoliittisen asenteen.¹²

Sodanjälkeisen ulkopoliittisen linjan puolustus huipentui Heljaksen osalta hänen Kuopiossa (Vehmasmäki) maaliskuussa 1958 pitämäänsä puheeseen, jossa hän polemisoi voimakkaasti etenkin vuoden 1957 lopulla eräissä oikeistolehdissä mutta myös Sosialistisessa Aikakauslehdessä Suomen ulkopoliittista suuntausta vastaan esitettyjä kriittisiä lausuntoja. Puheensa alussa hän viittasi omakohtaisten muistikuviansa pohjalta niihin vaikeuksiin, joissa maan ulkopoliittinen johto oli joutunut kamppailemaan heti maailmansodan jälkeen luodakseen luottamukselliset suhteet voittajavaltioihin, erityisesti Neuvostoliittoon. Tämä oli hänen mielestään vaatinut voitettulta maalta raskaitakin uhreja. Niitä koskevat päätökset Suomen eduskunta oli kuitenkin tehnyt varsin suuren yksimielisyyden vallitessa, koska muuta vaihtoehtoa ei ollut ollut olemassa.

Tämä sodan jälkeen muotoutunut ja sittemmin kansainvälistäkin tunnustusta osakseen saanut ulkopoliittikka ja sen luomiseen osallistuneet henkilöt olivat kuitenkin hänen mielestään sillä hetkellä joutuneet kasvavassa määrin jälkiviisaan arvostelun kohteeksi. Arvostelu oli saanut tilaa paitsi eräissä ajankohtaisissa kirjoissa ja aikakauslehdissä myös päivälehtien palstoilla. Niissä ei ollut vain kiistetty kyseisen ulkopoliittisen suuntauksen Suomelle tuottama hyöty vaan nähty sen toteuttamisessa pitkälle menevää nöyräselkäisyyttä, jopa moraalittomuutta. Tämä kymmenen vuoden jälkeen virinnyt ulkopoliittinen ”ryhtiliike” antoi puhujan mielestä kuitenkin aiheen kysyä, missä nämä suuret ”totuuden puhujat” ja ”moraalin vartijat” olivat olleet tapahtumahetkellä. Heljaksen

mukaan he olivat silloin joko vaienneet tai jopa olleet (paossa) rajan takana.

Puheensa lopuksi Heljas totesi, että vaikka sodan jälkeen noudatettu ulkopoliittikka oli tuonut maalle yleistä arvostusta ja kaikki poliittiset tahot väittivät olevansa sen suhteen yksimielisiä, tämä ei edellä mainittujen kirjoitusten valossa näyttänyt pitävän yhtä totuuden kanssa. Yksimielisyys koski vain ulkopoliittikan avulla saavutettuja myönteisiä tuloksia, mutta ei sen saavuttamiseksi käytettyjä keinoja. Puhujan mielestä sopi kuitenkin kysyä, mitä muita keinoja Suomella oli sodanjälkeisessä tilanteessa ollut käytettävissä.¹³

Heljaksen poikkeuksellisen voimakas kannanotto sodanjälkeisen ulkopoliittikan puolesta julkisessa sanassa nousutta ”ryhtiliikettä” vastaan kuvasteli asian hänessä herättämää aitoa närkästystä. Vaikka ulkopoliittinen kärki suuntautui epäilemättä ensisijaisesti presidentti Kekkoseen, johon ulkopoliittisen linjan katsottiin tässä vaiheessa henkilöityvän, se kosketti myös ulkopoliittiseen päätöksentekoon koko sodanjälkeisen ajan varsin keskeisesti osallistunutta Heljasta. Olihan hän joutunut paitsi ottamaan osaa kotimaiseen päätöksentekoon ja sen kansallisesti arkaluonteisiin ratkaisuihin myös hankkimaan sille eri yhteyksissä kansainvälistä tunnustusta. Ns. Paasikiven – Kekkosen ulkopoliittiseen linjaan oleellisena osana kuulunut pyrkimys säilyttää Suomi suurvaltojen välisen ristiriitojen ulkopuolella oli hänen kokemustensa valossa myös siinä määrin moraalisesti oikeutettu, että se ei jättänyt tilaa itäisen suurvalta-naapurin sotilaallisiin pakkotoimiin kohdistuvalle arvostelulle. Maan ulkopoliittikkaa koskevien ratkaisujen tuli perustua yleisen ”maailmanparantamisen” asemesta realistiseen tilanneharkintaan silloin, kun oli kysymys maan turvallisuudesta ja itsenäisestä päätäntävällästä.

3. VUODEN 1958 EDUSKUNTAVALIEN TUOMA PETTYMYS

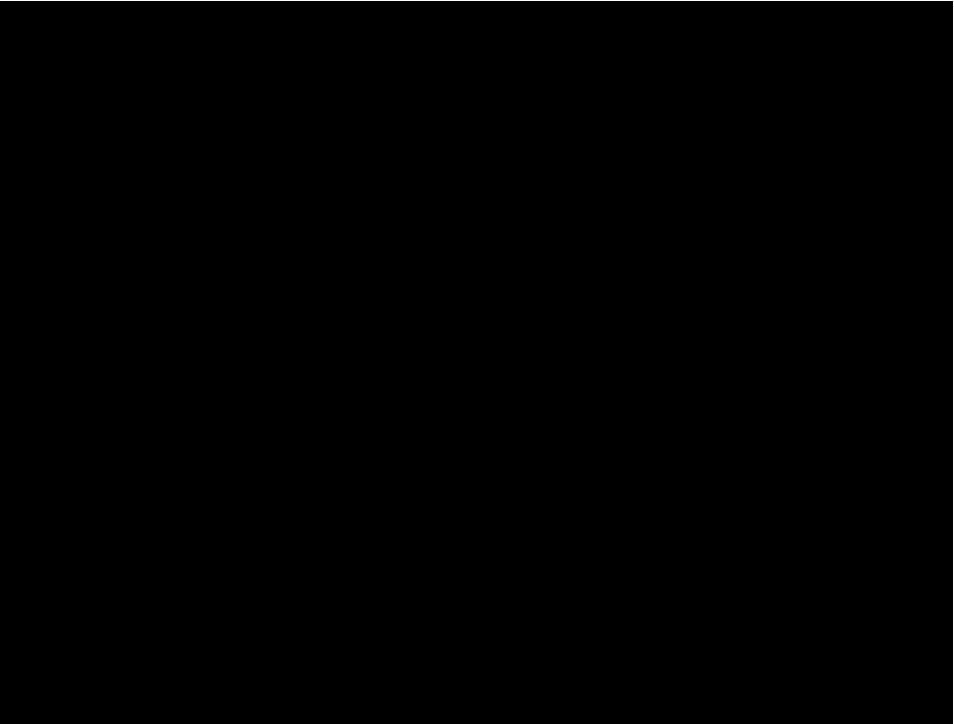
Terveydellisistä syistä Heljas oli jo pitkähkön aikaa harkinnut vetäytymistä politiikasta. Väistymiseen olivat houkuttelemassa myös poliittisen elämän kasvavat ristiriidat. Toisaalta etenkin kansanedustajan tehtävän välityksellä avautuneet kansainväliset luottamustehtävät kiinnostivat häntä ja saivat hänet harkitsemaan jatkamista. Olihan hän juuri 1950-luvun keskivaiheilla saanut toimia näkyvissä kansainvälisissä luot-

tamustehtävissä ja saanut niistä runsaasti tunnustusta. Halu jatkaa edelleen työtä kansainvälisissä järjestöissä ja YK-valtuutettuna vahvasti Heljaksen tarvetta asettua kaikesta huolimatta edelleen ehdokkaaksi vuoden 1958 eduskuntavaaleissa.

Niin kuin jo edellä on käynyt ilmi, Heljaksen vaalityö suuntautui tällä kertaa poikkeuksellisen voimakkaasti ulkopoliittisiin kysymyksiin, jotka nousevan ”ryhtiliikkeen” vuoksi olivat tulleet niin valtakunnallisesti kuin maalaisliiton piirissäkin ajankohtaisiksi. Tähän ulkopoliittiseen toimintapiiriin liittyi myös hänen ilmeisesti valtiollisia vaaleja silmällä pitäen vuoden 1957 valtiopäiville jättämänsä toivomusaloite Saimaan kanavan vesiväylän avaamisesta. Ilmeisesti hyvin tietoisena niistä suunnitelmista, joita tasavallan presidentillä ja ulkoministeriöllä oli juuri tuolloin Saimaan kanavan käyttöä koskevien neuvottelujen käynnistämiseksi¹⁴, Heljas halusi toivomusaloitteessaan kiinnittää huomiota tämän kysymyksen merkitykseen koko itäisen Suomen ja Savon taluselämälle.

Sekä toivomusaloitteessaan että Savon Sanomille asiasta antamassaan haastattelulausunnossa Heljas vetosi siihen, että Saimaan kanavan vesitien sulkeutuminen merelle oli vaikeuttanut ratkaisevasti Kuopion läänin ja koko Saimaan alueen taloudellista kehitystä. Sen jälkeen kun vesitie oli sulkeutunut, uutta teollisuutta ei tälle alueelle ollut juurikaan syntynyt. Päinvastoin sen seurauksena oli ollut osittain vanhankin teollisuuden kuolema. Siksi vesitien uudelleen avaamisella oli oleellinen merkitys näiden alueiden kehitykselle. Samassa yhteydessä Heljas kiinnitti huomiota myös talous- ja kulttuurielämän keskittymiseen pääosin eteläiselle rannikkoalueelle ja asettui tukemaan tuolloin virinnyttä vaatimusta talous- ja kulttuurielämän entistä voimakkaammasta hajakeskityksestä.¹⁵

Sisältyikö Heljaksen Saimaan kanavaa koskevaan toivomusaloitteeseen mahdollisesti myös se Kekkosen ja eräiden muiden elättelemä toive, että ainoa tie päästä keskustelemaan neuvostojohdon kanssa Karjalan ja etenkin Viipurin palautuksesta kulki Saimaan kanavan kautta, on vaikea päätellä.¹⁶ Vanhana viipurilaisena Heljas oli kuitenkin entisen synnyin- ja koulukaupunkinsa kohtalosta loppuun saakka kiinnostunut, vaikka hän realistina koki toisaalta tilanteen tältä osin toivottomaksi. Olihan hän Pariisin rauhanneuvotteluista alkaen joutunut tässä suhteessa kokemaan syviä pettymyksiä.

Vanhat Viipurin reaalityseon pojat yhteisessä luokkakuvassa. Edessä vasemmal-
la kenttärovasti Rolf Tiivola, äärimmäisenä oikealla Heljas.

Ulkopoliittisiin kysymyksiin suuntautunut vaalityö ei vuoden 1958 tilanteessa osoittautunut onnistuneeksi. Näyttiväthän sodanjälkeisen ulkopoliitiikan puolustajat joutuneen tässä vaiheessa Unkarin tapahtumien ja uudelleen virinneen kylmän sodan vuoksi yleisesti altavastaajan asemaan. Maalaisliiton ja etenkin Kuopion läänin läntisen vaalipiirin osalta tätä asetelmaa oli omiaan vahvistamaan se, että maalaisliitosta irtaantumassa ollut, mutta sen listoilla vielä ehdokkaana esiintynyt Veikko Vennamo oli ottanut yhdeksi taisteluaseekseen puolueen ulkopoliitiikkaan kohdistuneen arvostelun. Siten vaaliasetelma oli tämän vaalipiirin kahden yleisehdokkaan, Heljaksen ja Vennamon osalta sangen ristiriitainen, vaikka erimielisyydet eivät johtaneet avoimiin yhteenottoihin. Toisaalta vaalien tulokseen vaikutti arvattavasti myös se, että maalaislii-

ton Kuopion piiri oli pyrkinyt asettamaan pääosan ehdokkaistaan alueellisia näkökohtia silmällä pitäen, mikä oli omiaan kaventamaan piirin yleisehdokkaiden ääniosuutta. Mainitut tekijät vaikuttivat todennäköisesti siihen, että aiemmin vaaleissa varsin hyvin menestynyt Heljas kärsi vuoden 1958 vaaleissa yllättävän vaalitappion ja jäi 2 760 äänellään vaalitsemmatta eduskuntaan.¹⁷

Heljaksen yllättävä putoaminen eduskunnasta antoi monille aiheen ihmettelyyn. Heihin lukeutui muiden ohella presidentti Kekkonen, joka pahoitteli Heljaksen poisjäämistä eduskunnasta erityisesti hänen kativatun ulkopoliittisen asiantuntemuksensa vuoksi. Vastatessaan Kekkonen pahoitteluun Heljas viittasi jo mainittuihin syihin heikon vaalime- nestyksensä perusteena ja totesi tulevansa kaipaamaan erityisesti eduskuntatyöhön liittyneiden kansainvälisten tehtävien hoitamista. Samalla hän esitti kainon toivomuksen, että häntä eduskunnasta poisjäämisestä huolimatta voitaisiin kenties tulevaisuudessakin käyttää kansainvälisissä luottamustehtävissä.¹⁸

Heljaksen putoaminen eduskunnasta antoi myös ”vääräleukaisuudesta” tunnetuille savolaisille aiheen esittää tapahtuneesta oma huumorin sävyttämä tulkintansa. Heidän mielestään Heljaksen putoamisen syynä oli se, että hän osasi kyllä viittä, kuutta vierasta kieltä ”muttei savvoo”. Tämä kansanomainen tulkinta saattoi olla perimmältään varsin oikeaan osuva. Kansainväliset kysymykset ja ulkopoliittikka, jotka kuuluivat Heljaksen omimman poliittisen toiminnan piiriin, eivät ainaakaan tässä vaiheessa olleet hänen savolaisen äänestäjäkuntansa silmissä etusijalla.

Heljaksen esittämä toive, että häntä voitaisiin mahdollisesti käyttää eduskunnasta poisjäämisestä huolimatta joihinkin kansainvälisiin tehtäviin, toteutui ainakin osittain. Kuten jo edellisessä luvussa on käynyt ilmi, hän toimi sekä 1959 että 1960 Suomen valtuuskunnan jäsenenä YK:ssa. Samoin hän jatkoi edelleen eräissä kansanedustajakauden tuomissa kotimaisissa luottamustehtävissä, kuten Yleisradion hallintoneuvoston puheenjohtajana ja Akatemialautakunnan jäsenenä. Sen sijaan kansanedustajan uran päättyminen merkitsi hänen pitkäaikaisen työnsä päättymistä Parlamenttienvälisen liiton ja Pohjoismaiden neuvoston suomalaisena puheenjohtajana. Kun Heljas oli toiminut aina 1940-luvun puolivälistä lähtien Parlamenttienvälisen liiton Suomen-ryhmän puheenjohtajana ja välillä myös liiton toimeenpanevan komitean jäsenenä,

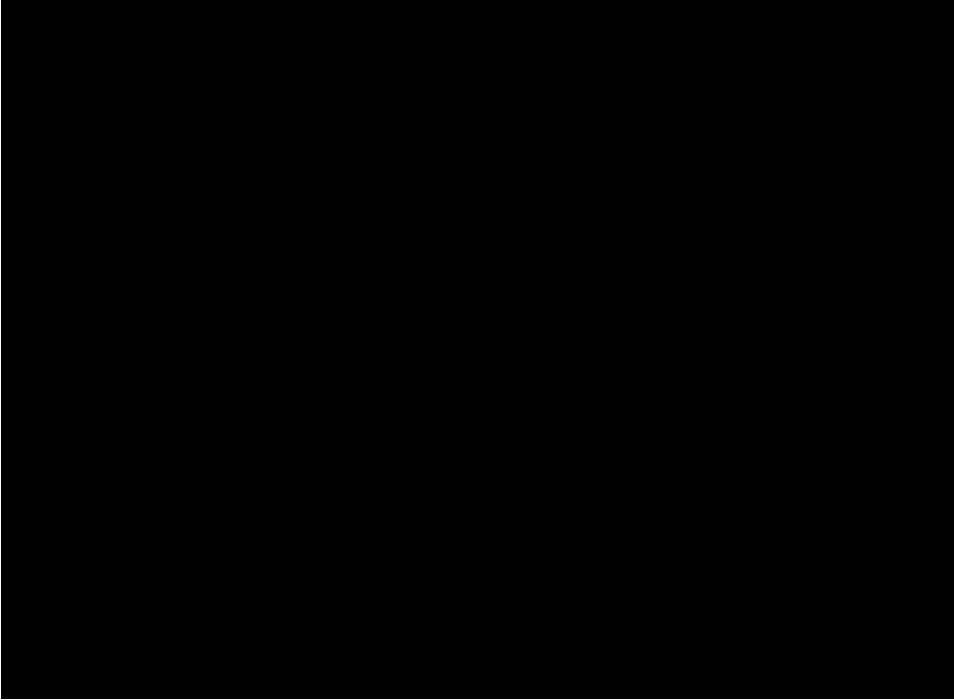
hän koki arvattavasti juuri näiden yhteyksien katkeamisen ikävänä puutteena. Asettumista myöhemmin eduskuntavaalien ehdokkaaksi hän ei tiettävästi koskaan harkinnut.

4. JÄLLEEN KOKOPÄIVÄTOIMISENA SEURAKUNTAPAPPINA

Eräs Kuopion maaseurakunnan Niittylahden kylän aktiivisista seurakuntalaisista kirjoitti vuoden 1958 eduskuntavaalien jälkeen Heljakselle: ”Lienee ollut J:lan tahto, että jouduit pois rasittavasta eduskuntatyöstä ja politiikan pyörteistä. Nyt voit voimiasi hajoittamatta antautua sananjulistukseen ja henkilökohtaiseen sielunhoitoon. Toivoin pääsyäsi edelleen eduskuntaan. Sitä toivoivat ne 46 äänestäjää 151:stä (Niittylahden) äänestäjästä antaen äänensä Sinulle. Paikkasi valtiollisella alalla ml. liitossa on vaikea täyttää. Seurakunta on kiitollinen, kun saavat pitää Rovastinsa.”¹⁹

Seurakuntalaisen kirjeessä kuvastui se aito ristiriita, joka vallitsi arvattavasti monien Kuopion maaseurakuntalaisten mielessä vuoden 1958 valtiollisten vaalien jälkeen. He olivat toivoneet rovastinsa menestystä vaaleissa, mutta olivat toisaalta myös aidosti tyytyväisiä saadessaan paimenensa kokopäiväisesti takaisin. Olihan seurakunta Heljaksen kaksi vuosikymmentä kestäneen kansanedustajakauden aikana joutunut sopeutumaan siihen, että kirkkoherra saattoi osallistua seurakuntansa hoitoon vain viikonloppuisin ja eduskunnan lomakausina, kun muut tehtävät olivat jääneet seurakunnan kappalaiselle tai vaihtuville viransijaisille. Edellä mainittu järjestely ei sen lisäksi ollut voinut koskea Heljaksen melko pitkäksi muodostunutta ministerikautta ja ulkomaisten edustusmatkojen aikaa, jolloin hän oli ollut kokonaan estynyt kirkkoherran virkansa hoidosta. Siten odotus kirkkoherran paluusta seurakuntaan oli luonnollista etenkin, kun sijaisten saamista oli jatkuvasti vaikeuttanut Kuopion hiippakunnassa tuolloin vallinnut pappispula.

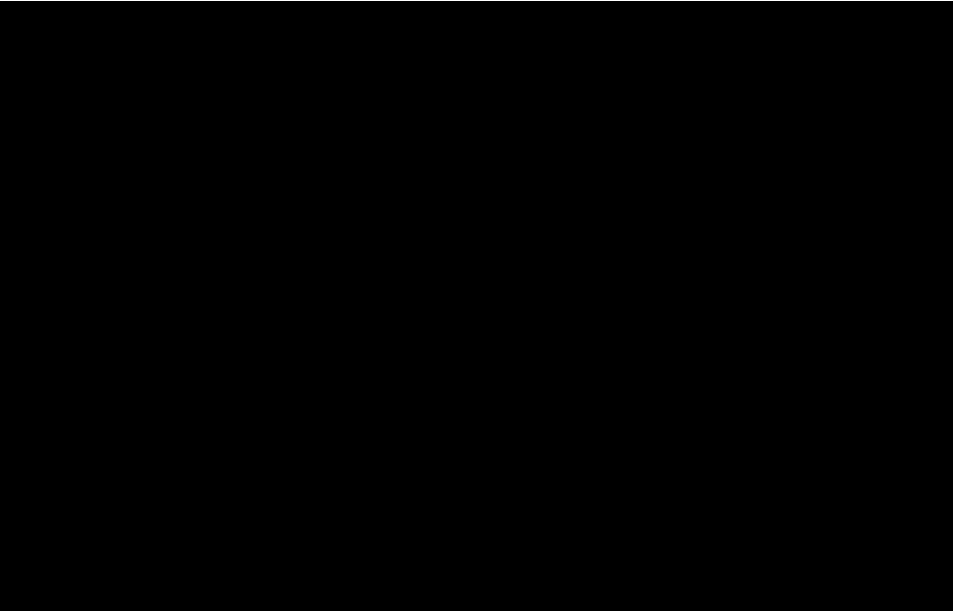
Vaikka poisjääminen valtiollisista tehtävistä oli Heljakselle epäilemättä vaikeaa, hänen tietään takaisin kokopäivätoimiseen pappisvirkaan oli omiaan tasoittamaan hänen voimakas kirkollinen kutsumustietoisuutensa. Olihan hän läpi kansanedustajavuosiensa pyrkinyt hoitamaan seurakuntaansa ja pappistehtäviä, jopa kieltäytynyt sen nojalla eräistä muista hänelle tarjotuista tehtävistä, muun muassa maaherran virasta.

Kahden vuosikymmenen jälkeen 1958 Heljas palasi säännölliseen seurakuntatyöhön ja vanhojen virkaveljiensä pariin. Kuvassa paikallinen papiston veljespiirin kokous Pappilanmäellä. Alustajana tuomiorovasti Eetu Rissanen, kuulijoina kirkkoherra Timo Väätäinen ja Lennart Heljas.

Kun Kuopion maaseurakunta oli lisäksi kaksi vuosikymmentä aiemmin lähes yksimielisesti valinnut hänet kirkkoherrakseen, Heljas saattoi kokea myös tämän velvoitteena palata täysiaikaisesti seurakuntansa keskelle.

Kansanedustajakautensa jälkeen Heljas ehti toimia vielä lähes vuosikymmenen ajan hänelle rakkaassa seurakunnassa, jolle oli tunnusomaisista kristillis-sosiaalinen yleisleima, kuten Heljas eräässä haastattelussaan totesi. Toimihan kyseisen seurakunnan piirissä muun muassa sekä ammattiopetukseen suuntautunut naiskotiteollisuuskoulu että maan ainoa seurakunnallinen lastenkoti. Seurakunnallinen naiskotiteollisuuskoulu oli saanut alkunsa Kuopion ensimmäisenä tuomiorovastina vaikuttaneen tohtori Matthias Ingmanin tekemästä testamenttilahjoituksesta

Toivalassa sijainneen Ingmanin naiskotiteollisuuskoulun oppilaat ryhmäkuvasa. Koulu joutui toisen maailmansodan jälkeen läpikäymään sekä ulkoisesti että sisällöllisesti mittavan uudistuksen.

orpolasten tukemiseksi. Kun lasten huoltotyö oli sittemmin siirtynyt lakisääteisesti kunnille, oli tohtori Ingmanin nimeä kantanut kirkollinen säätiö, jonka puheenjohtajana toimi Kuopion maaseurakunnan kirkkoherra, suunnannut testamenttivarat ammatillisen opetuksen järjestämiseen nuorille naisille. Seurakunnallinen lastenkoti oli puolestaan syntynyt 1920 Kuopion maaseurakunnan kirkkoherrana aiemmin toimineen B. H. Päivänsalon toimesta. Se oli perustettu lievittämään kansalais sodan vuoksi vaikeuksiin joutuneiden perheiden ja lasten hätää.²⁰

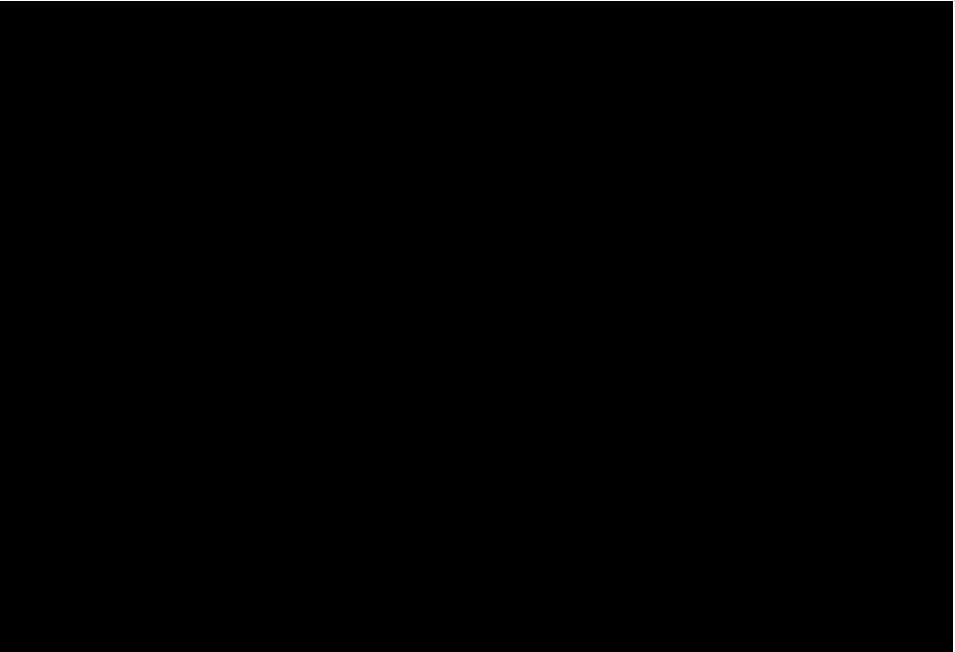
Yhteiskunnallisen suuntautumisensa vuoksi Heljas ei kokenut edellä mainittujen kristillis-sosiaalisten laitosten toimintaa ja kirkollista elämää toisiaan poissulkevinä vaan asettui kirkkoherrana aktiivisesti tukemaan näiden laitosten työtä. Niinpä Ingmanin säätiön hallintaan kuulunut naiskotiteollisuuskoulu koki hänen puheenjohtajakaudellaan sekä koulutuksellisen sisältönsä että toimintaympäristönsä puolesta merkittävän

uudistuksen. Myös poikkeuksellinen seurakunnallinen lastenkoti sai jatkaa edelleen toimintaansa. Entisen kaupungin läheisyydessä sijainneesta Päivärannasta se joutui kuitenkin siirtymään lähes kolmen peninkulman päähän Rytlyn Penkereelle.

Kuopion maaseurakunnan kuvaa olivat yhteiskunnallis-sosiaalisen toiminnan osalta täydentämässä myös sen alueella sijainneet Vaajasalon ja Kurkiharjun epileptikkojen hoito- ja oppilaitokset, jotka olivat maan suurimpia. Vaikka kyseiset laitokset eivät kuuluneet seurakunnan omistukseen tai toiminnalliseen vastuuseen, se paikallisseurakuntana kantoi osaltaan vastuuta myös niiden hengellisestä hoidosta.

Lähes kolmen vuosikymmenen ajan, 1939–1968, Heljas toimi myös seurakuntansa alueella toimineen, maan suurimpiin kansanopistoihin kuuluneen Pohjois-Savon eli Koivumäen kansanopiston johtokunnan puheenjohtajana. Vaikka Pohjois-Savon kansanopisto ei kuulunut ns. kristillisiin opistoihin, Heljas koki sen tekemän työn läheisesti omakseen ja katsoi sen edustavan aidosti kansanopistoaatteen grundtvigilaisia kristillis-kansallisia perinteitä, joita myös seurakunnan tuli tukea. Merkittävien johtajiensa Tilda Löthman-Koposen ja V. J. Ihalaisen ansiosta kyseinen kansanopisto muodostuikin lukuisten paikallisten ja maakunnallisten kokousten ja juhlien keskeiseksi pitopaikaksi, jossa myös Heljas oli usein läsnä sekä seurakunnan kirkkoherrana että johtokunnan puheenjohtajana.²¹

Heljaksen keskeisiin paikallisiin yhteiskunnallisiin tehtäviin kuului vielä eduskuntakauden päätyttyäkin osallistuminen maakunnallisen päälehden Savon Sanomien toimituskunnan työhön. Se jatkui vuodesta 1944 alkaen aina vuoteen 1971 saakka. Toimituskunnan jäsenenä ja toimitusjohtaja Martti Suhosen läheisenä ystävänä hän osallistui vielä 1960-luvullakin aktiivisesti lehden toimituskunnan työhön ja avusti lehteä erityisesti ulkopoliittikkaan liittyvissä kysymyksissä. Seurasihan hän vielä 1960-luvullakin ainakin jossakin määrin kansainvälistä lehdistötä, kuten jo aiemmin on käynyt ilmi. Hän tuli kyseisen lehden palstoilla tunnetuksi myös lukuisten hartauskirjoitusten sekä merkkipäivähaastattelujen ja muistokirjoitusten laatijana. Hänen monista merkkipäivä- ja muistohaastatteluistaan tulivat tunnetuksi muun muassa hänen toisen maailmansodan rauhan solmimista, rauhanoppositiota, Pariisiin rauhankokouksen vaiheita, YK:n toimintaa sekä presidenttejä J. K. Paasikiveä ja Urho Kekkosta koskeneet historialliset muistelot.²²

Aina 1970-luvun alkuun saakka Heljas kuului Savon Sanomien johtokuntaan ja kirjoitti eduskuntakauden jälkeenkin melko runsaasti lehteen sekä uskonnollisia että yhteiskunnallisia artikkeleita. Kuvassa lehden johtokunta 1950-luvun lopulla, vasemmalla maanviljelysneuvos Niilo I. Jokinen, Lennart Heljas, talousneuvos Martti Nuutinen, maanviljelijä Elis Huttunen ja toimitusjohtaja Martti Suhonen.

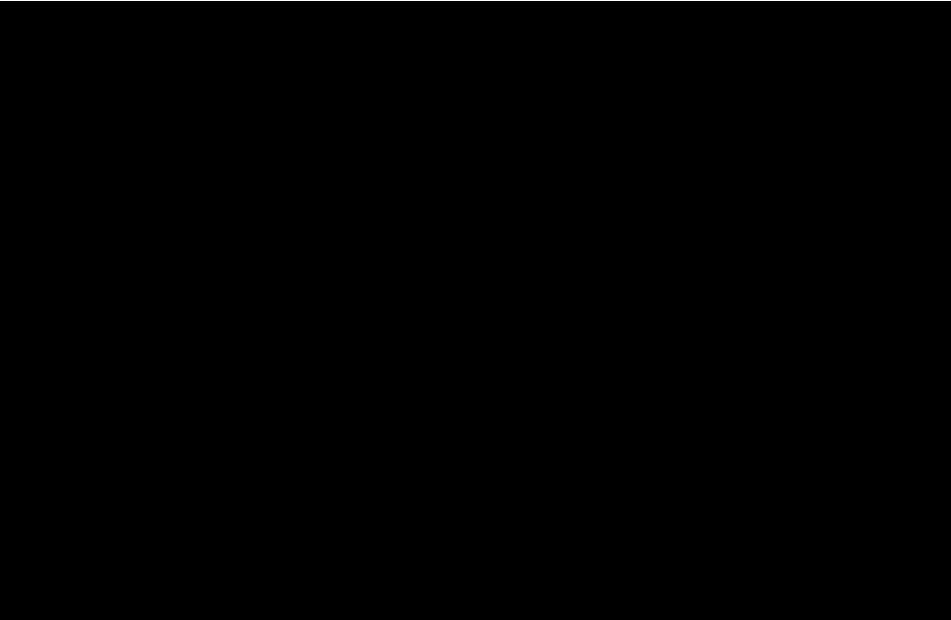
Monien yhteisöllisten tehtävien ohella Heljas huolehti sangen tarkkokaasti oman seurakuntansa hoidosta. Hänen kirkkoherrakautenaan Kuopion maaseurakunta joutui läpikäymään varsin merkittävän uudisrakentamisen vaiheen siitä huolimatta, että Kuopion tuomiokirkko päätettiin poikkeuksellisesti säilyttää tuomiokirkkoseurakunnan ja maaseurakunnan yhteisenä pääkirkkona. Niinpä Kuopion Pappilanmäellä sijainnut vanha suurpappila, joka seurakuntajaossa oli jäänyt maaseurakunnan haltuun, päätettiin sodan jälkeen korvata samalle mäelle rakennetuilla kirkkoherran ja kappalaisen pappiloilla. Pappilanmäen rinneessä sai puolestaan paikkansa 1950-luvun lopulla rakennettu seura-

Kuva maaseurakunnan tyttöjen rippikoulusta. Edessä rippikoulun opettajat ja Heljaksen pitkäaikaiset työtoverit, maaseurakunnan kappalainen Jussi Lassi Lajunen, kaupunkiseurakunnan kappalainen Anton Verkkoranta, Heljas ja maaseurakunnan kanttori-urkuri Toivo Komulainen.

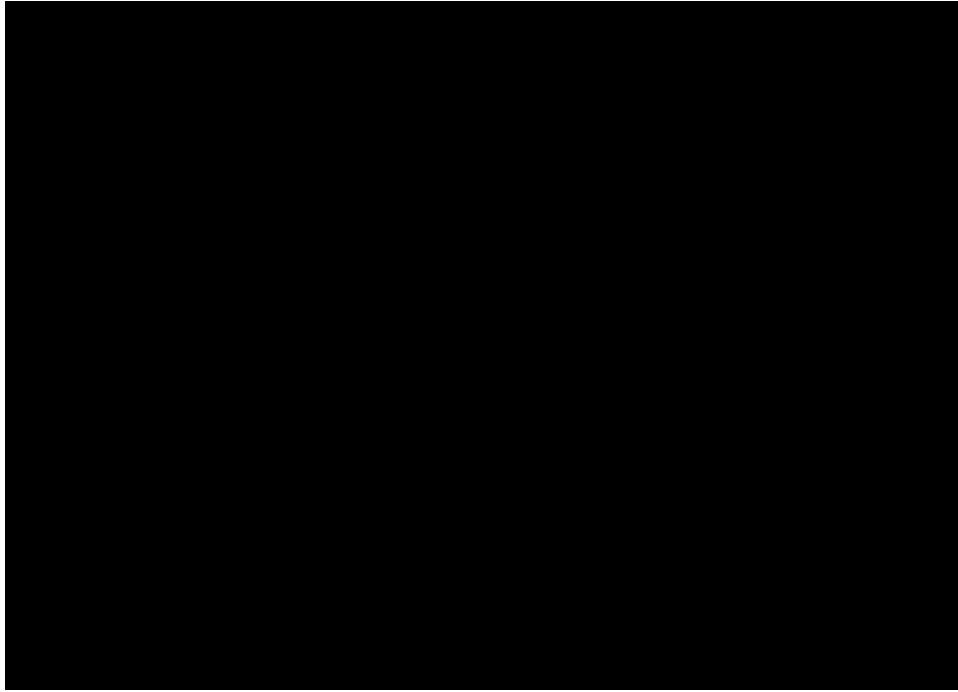
kuntatalo, jossa seurakuntasalin ja muiden kokoustilojen lisäksi sijaitsivat sekä seurakunnan taloustoimisto että kanttorin ja seurakuntasisarten virka-asunnot.

Vesistöjen pahasti rikkoma ja etäisyyksiltään laaja-alainen seurakunta vaati huomion kiinnittämistä myös sen keskuksesta etäällä sijainneiden kyläkuntien toimintaan. Kun seurakunnalla oli jo vanhastaan suurten etäisyyksien vuoksi ollut ns. Flodbergin päähautausmaan lisäksi myös Hirvilahden ja Vehmasmäen kylähautausmaat, saivat viimeksi mainitut 1960-luvun aikana omat siunauskappelinsa. Samalla hautausmaiden säännönmukainen hoito sai entistä enemmän huomiota osakseen. Ennen liittymistään Kuopion seurakuntayhtymään maaseurakunta päätti rakentaa myös toisen seurakuntakeskuksen lähes kolmen peninkulman päässä kaupungista sijaitsevalle Rytlyn Penkereelle, missä jo ennestään sijaitsi seurakunnan lastenkoti.

Kuvassa Kuopion maaseurakunnan henkilökunta Heljaksen toimikauden lopulla: istumassa vasemmalta rouva Kolari, rouva Elomaa, rouva Heljas, rovasti Heljas, rouva Kyntäjä, rouva Komulainen; toisessa rivissä vasemmalta seurakuntasisar Miettinen, kanslisti Nuutinen, vahtimestari Elomaa, suntio Ruusunen, neiti Komulainen, seurakuntasisar Puustinen, nuoriso-ohjaaja Heiskanen; takarivissä vasemmalta pastori Kyntäjä, herra Miettinen, herra Nuutinen, hautausmaanhoitaja Kolari, talousjohtaja Korolainen ja kanttori Komulainen.

Myös seurakunnan toiminta koki kyseisenä kautena varsin huomattavia muutoksia. Ensisijaisesti sananjulistukseen ja opetukseen keskittyvästä seurakunnasta tuli toimintamuodoiltaan monipuolisempi yhteisö. Vaikka vapaan seurakuntatyön painopiste oli edelleen seutukunnan vanhasta herännäisperinteestä johtuen eri puolilla seurakuntaa järjestetyissä seuroissa, saivat kuorotoiminta, pyhäkoulu-, diakonia- ja nuorisotyö tässä vaiheessa lisääntyvästi tilaa seurakunnan toiminnassa. Niinpä maaseurakunnassa toimi 1960-luvun alussa muun muassa yli 60 pyhäkoulunopettajaa, yli 20 diakoniapiiriä, 20 nuorten piiriä sekä runsas joukko poika- ja tyttökerhoja. Heljaksen työtovereihin Kuopion

Heljas vietti 70-vuotispäiviään keväällä 1966 ja siirtyi seuraavana vuonna eläkkeelle. Juhlakukkien keskellä Heljakset. taustalla heidän tyttärensä Seija Murtorinne ja edessä tyttären tytär Minna.

maaseurakunnassa kuuluivat muun muassa seurakunnan kappalaiset Jussi Lassi Lajunen ja Pekka Kyntäjä, kanttori-urkurit Tauno Äikää ja Toivo Komulainen, nuorisonohjaaja Eini Heiskanen, seurakuntasisaret Anni Kosunen, Aino Tikkanen ja Aino Puustinen, lastenkodin johtajat Oili Soininen, Irja Tikkanen ja Sirkka Lustig sekä taloudenhoitajat Kalle Nuutinen ja Lauri Korolainen. Seurakunnan kirkkohallintokunnan pitkäaikaisena puheenjohtajana toimi maanviljelijä Elis Huttunen.

Heljas nautti monien aikalaisten muistitiedon mukaan suurta arvontoa sekä työtovereidensa että seurakuntalaisten keskuudessa. Tämä koski myös aatteellisesti ja yhteiskunnallisesti toisin ajattelevia seurakuntalaisia. Tähän vaikutti paitsi hänen lempeä ja humaani luonteen-

sa myös voimakas kristillis-humanistinen elämänfilosofia, jonka valossa jokaista ihmistä tuli arvostaa Jumalan luomana ihmisenä hänen yhteiskunnallisista ja aatteellisista käsityksistään tai asemastaan riippumatta. Tämän vuoksi kirkkoherra halusi ehdottomasti välttää poliittisten mielipiteiden tuomista seurakuntaelämään ja asennoitui myös seurakuntaelämän ulkopuolella esimerkiksi toista poliittista kantaa edustaneisiin kansanedustaja- ym. tovereihinsa poikkeuksellisen arvostavasti.²³

Heljaksen toiminta ja asennoituminen saivat osakseen arvonantoa myös hänen kirkollisten esimiestensä taholta. Tämä kävi ilmi muun muassa hänen pitkäaikaisen esimiehensä ja ystävänsä piispa Eino Sormusen Kuopion maaseurakunnan piispantarkastuksen yhteydessä 1958 esittämästä luonnehdinnasta. Pitkäaikaisen tuntemuksensa perusteella Sormunen totesi Heljaksen toiminnasta:

Rovasti Heljas on erittäin kiitettävällä utteruudella hoitanut virkaansa ja sen ohella monipuolisesti ottanut osaa yleiseen kansalaiselämään. Sekä jumaluusopillisista että käytännöllisistä kirkkopoliittisista syistä on kantani papiston osallistumisesta poliittiseen elämään kielteinen. Säännöstä on kuitenkin poikkeuksia. Heljas on eräs harvoja sellaisia pappismiehiä, jolla kielitaitonsa ja muiden henkilökohtaisten ominaisuuksien vuoksi on (ollut) tehtävää pienen maamme palveluksessa. Tässäkin toiminnassa hän on esiintynyt pappina, yhdistävällä ja arvonantoa herättävällä tavalla.²⁴

Sormusen tavoin myös hänen seuraajansa, piispa Olavi Kares asennoitui sangen arvostavasti Heljaksen toimintaan ja käytti hyväkseen tämän asiantuntemusta muun muassa Kuopion tuomiokapitulin lisäjäsenenä.

Heljas siirtyi eläkkeelle 71-vuotiaana 1. kesäkuuta 1967 toimittuaan pappina yli 48 vuotta. Samalla hän joutui jättämään hänen kotipaikkaan kolme vuosikymmentä olleen Kuopion Pappilanmäen siirtyäkseen asumaan kaupungin keskustaan. Jääminen eläkkeelle, toimettomaksi, oli hänelle, monia tehtäviä elämänsä aikana hoitaneelle vaikuttajalle vielä tuolloinkin sangen vaikeaa. Vain viisi vuotta myöhemmin 9. maaliskuuta 1972 Heljaksen ajallinen elämä päättyi. Hän sai viimeisen leposijansa Pappilanmäen välittömässä läheisyydessä sijaitsevalla Flodbergin hautausmaalla.

15. KOSMOPOLIITIN MUOTOKUVA

Marita Tiibonen on Lennart Heljaksen ulkopoliittista ajattelua koskeessa tutkielmassaan todennut osuvasti, että Heljas oli vanhan polven kosmopoliitti, joka oli matkustellut paljon ja jolla oli paljon kansainvälisiä kontakteja. Myös hänen sisäpoliittisen toimintansa pohjana oli aina ulkopoliitiikka.

Heljaksen kosmopoliittisen asenteen taustoja on etsittävä hänen lapsuuden kodistaan. Hän eli monikielisessä kodissa, jossa kotikielinä olivat ruotsi ja suomi. Pietarissa nuoruutensa elänyt äiti puhui sujuvasti venäjää mutta vain murtaen suomea. Samoin hän sai jo lapsuudessaan kuulla kuvauksia tuonaikaisen maailmankaupungin Pietarin elämästä ja tutustua vanhempiensa mukana sen nähtävyyksiin. Vaikka Lennart Heljaksen ensimmäinen kotikieli oli ruotsi, vanhemmat halusivat tietoisesti panna poikansa suomenkieliseen Viipurin reaalilyseoon oppimaan samalla maan pääkielen.

Kodin luomaa kosmopoliittista ilmapiiriä vahvisti Viipurin kansainvälinen luonne. Kuten tunnettua silloisessa Viipurissa puhuttiin suomen kielen lisäksi varsin runsaasti ruotsia, saksaa ja venäjää. Kaupunki oli myös kulttuurisesti rikas etenkin musiikkielämänsä osalta sekä uskonnollisesti moni-ilmeinen. Luterilaisen kirkon ja erilaisten vapaiden uskonnollisten yhteisöjen ohella kaupungissa toimi myös ortodoksinen piispanistuin sekä roomalaiskatolinen seurakunta.

Kansainvälistä kiinnostusta oli omiaan lisäämään Heljaksen isän suvun merellisiin ammatteihin suuntautunut perinne. Olihan Lennart Heljaksen isoisä ollut koivistolainen merikapteeni ja useat hänen lähisukulaisistaan niin ikään merenkulkijoita. Siten oli luonnollista, että Lennart Heljas tunsi merimiespapin työn jo varhain omakseen ja oli valmis suuntautumaan kotimaata laajempiin kansainvälisiin tehtäviin.

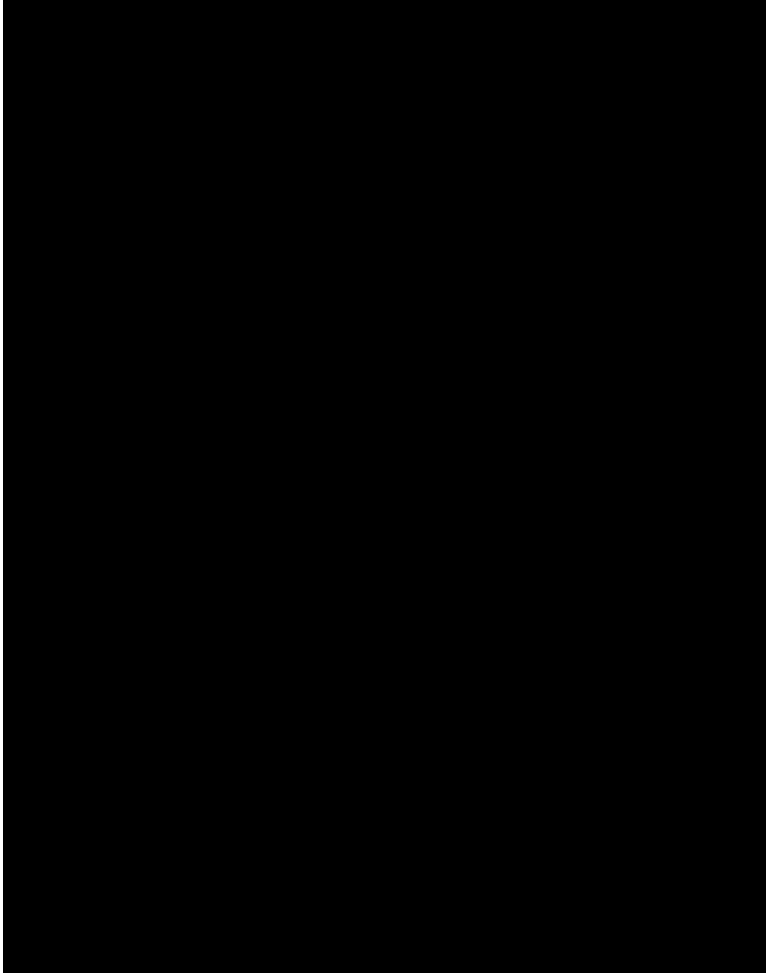
Meri ja kaukomaat kuuluivat myöhemminkin pysyvästi Heljaksen sielunmaisemaan. Niinpä Heljas tyttärensä muistikuvan mukaan ha-

keutui vielä vanhanakin mielellään Helsingin Kaivopuiston rantaan ihailakseen meren rannattomuutta sekä ulapalle lähteviä ja sieltä palaavia laivoja. Meren arvoituksellisuus ja kovuus saivat ilmauksensa hänen toistamassaan J. L. Runebergin laulun Turha toivo säkeessä: ”Veen välkyvän aavan tiellä käy aalton määrätön vuo, ah ollapa mun siellä kun valtameressä nuo. Ja ollapa niiden lailla sees, kylmä huoleton ain, niin muistojen hiukkaa vailla ja päiväni onnekkain pain.”

Useat Heljaksen aikalaiset niin hänen seurakunnassaan kuin muuallakin muistavat hänet poikkeuksellisen ystävällisenä ja sydämellisenä ihmisenä, joka asennoitui jokaiseen tapaamaansa henkilöön arvostavasti. Hänellä olikin tapana sanoa, että ”kohtelias hatunnosto ei maksa mitään”. Tämä ei kuitenkaan hänen sanomanaan tarkoittanut vain muodollista kohteliaisuutta. Ystävällisyys oli osa hänen persoonaansa ja kohdistui periaatteessa kaikkiin ihmisiin heidän yhteiskunnallisesta asemastaan ja mielipiteistään riippumatta. Se koski yhtä hyvin hänen Helsingin kadulla tapaamiaan elämän laitapuolelle kulkeutuneita vanhoja ”merimiesystäviään” kuin yhteiskunnallisesti toisin ajattelevia.

Toista kunnioittavaan elämänasenteeseen kuului edelleen se, että Heljas halusi välttää loukkaamasta sanoillaan toista ihmistä silloinkin, kun hän oli asiasta eri mieltä. Tämä teki hänestä sovittelijan ja rauhantekijän. Hänen hienovaraisesti esittämänsä poikkeavat mielipiteet saattoivat taistelun tiimellyksessä kuitenkin jäädä joskus myös vaille huomiota. Samasta syystä hän ei ollut seurassa räiskyvän aktiivinen osallistuja vaan tyytyi monesti varovaisen seurailijan osaan. Tämä pidättyvyys ei kuitenkaan merkinnyt luopumista omasta kannasta tai periaatteista. Tarvittaessa hän oli valmis seisomaan mielipiteineen myös yksin.

Heljaksen ystävällisestä ja huomaavaisesta olemuksesta huolimatta monet kokivat hänet myös etäiseksi ja jossakin määrin sulkeutuneeksi. Ehkä arkuuttaankin hän halusi pidättyä ilmaisemasta syvimpiä tuntejaan. Viimeksi sanottu koski muun muassa poliittisesti arkoja asioita, joista hän halusi vaimoan lukuun ottamatta perhepiirissäänkin visusti vaieta. Hänelle pappina omaksuttu rippisalaisuus oli ehdoton. Sulkeutuneisuuteen liittyi läheisesti myös itsehillintä. Tuskinpa kukaan joutui näkemään Heljasta malttinsa menettäneenä. Samoin hänen luonnekuvaansa kuului pessimismi: hän purki pettymyksiään ja harmejaan sulkeutumalla omiin ajatuksiinsa ja vetäytymällä omiin oloihinsa.

Joulutunnelmaa Pappilanmäellä, missä Heljakset asuivat peräti kolmekymmentä vuotta. Uusi pappila valmistui vanhan suurpappilan tilalle 1948.

Heljaksen elämää keskeisesti hallinneen piirteen muodosti hänen uskonnollinen vakaumuksensa. Se perustui hänen jo kotoaan saamaansa perintöön ja nuoruuden omaan uskonkokemukseen, joka sittemmin johti hänet pappisuralle. Hän ei lukeutunut mihinkään herätysliikkeeseen tai muuhun erityissuuntaukseen, vaikka joutuikin sittemmin Sa-

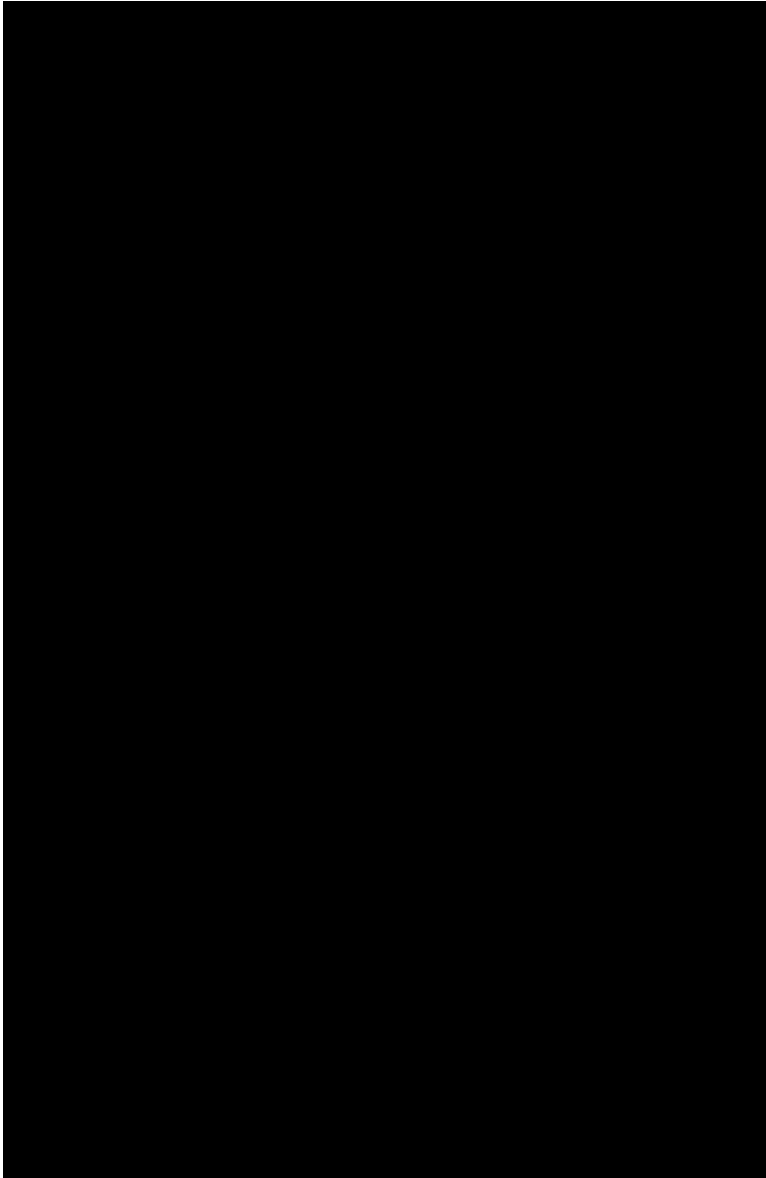
vossa ja omassa seurakunnassaan läheiseen kosketukseen sikäläisen herännäisyyden kanssa. Etenkin monet savolaiset herännäistalonpojat asettuivat mielellään tukemaan Heljasta poliittisesti.

Heljaksen uskonnollinen näkemys oli selkeän luterilainen, mutta poikkesi hänen oman aikansa ”suomalaisesta kristillisyydestä” vahvan yhteiskunnallis-sosiaalisen painotuksensa vuoksi. Tähän hän sai vaikutteita erityisesti toimiessaan 20-luvulla merimiesten parissa Englannin satamissa sekä 30-luvulla pulavuosien ahdinkoon ajamien syrjäisen Kaavin seurakuntalaisten kesellä. Näissä yhteyksissä hän joutui kokemaan, että sosiaalis-yhteiskunnallinen toiminta vaikeuksiin joutuneiden ja heikompiosaisten hyväksi kuului oleellisena osana kristillisen ihmiskäsityksen pohjalta nousevaan toimintaan.

Vaikka Heljas oli omien ulkonaisten elämäntapojensa puolesta varsin nuhteeton ehdotonta raittiutta myöten, uskonto ei merkinnyt hänelle ensisijaisesti moraalialta tai hyvää ulkonaista tapaa. Päinvastoin hän tajusi syvästi ihmisen raadollisuuden ja viittasi usein siihen toteamalla, ”ettemme me ihmiset ole enkeleitä”. Tästä syystä hän halusi myös välttää toisten ihmisten elämäntapojen arvostelua. Tämä koski myös poliittista elämää ja sen piirissä vaikuttaneiden ihmisten edesottamuksia. Herkuttelu toisten poliitikkojen ja julkisuuden henkilöiden moraalillisilla haurahduksilla tai juopottelulla ei kuulunut koskaan Heljaksen puheenaiheisiin.

Oman seurakuntansa ja maakuntansakin piirissä Heljas oli suosittu saarnaaja. Joskus tultiin kauempaakin kirkkoon, kun tiedettiin, että ”Heljas itse” saarnasi. Enemmän kuin saarnojen korkealentoinen uskonnollinen tai teologinen sisältö kuulijoita ilmeisesti kosketti puheisiin sisältynyt sielunhoidollinen lämpö ja lohdutus sekä syvä ymmärtämys ihmisen ahdistusta kohtaan, mikä oli leimallista koko Heljaksen kirkolliselle ja muullekin toiminnalle. Heljaksen maakunnallista roolia saarnaajana vahvisti osaltaan se, että paikallisradion jumalanpalvelukset lähetettiin usein juuri Kuopion tuomiokirkosta, jossa maaseurakunnan jumalanpalvelus oli ensimmäisenä aamulla ja Heljas usein saarnaajana.

Heljaksen poliittis-yhteiskunnallinen toiminta rakentui suuressa määrin hänen kansainvälisen kokemuksensa sekä edellä esille tulleen humanistis-kristillisen ihmiskuvan pohjalle. Kun mainittu ihmiskäsitys antoi hänelle herätteet yleisinhimilliseen yhteiskunnalliseen toimintaan,

Heljaksen suosima nojatuoli pappilan salissa, jossa hän istui mielellään asioita mietiskellen ja usein myös puheitaan valmistellen. Kuvassa etualalla Sami-koira.

hän toisaalta haki yhteiskunnalliset toimintaihanteensa korkealle arvostamastaan englantilaisesta parlamentarismista. Kiintymys kansanvaltaiseen parlamentarismiin sai hänet käymään rajaa niin 30-luvun äärioikeistolaisia kuin myöhemmin äärivasemmiston edustamia yhteiskunnallisia ihanteita vastaan. Tämä sai ilmeisesti hänet myös 1930-luvun kriisin keskellä hakemaan paikkaansa poliittisesta keskustalaisuudesta. Valinta ei kohdistunut hänen osaltaan ensisijaisesti luokka-agrarismin sävyttämään maalaisliittoon vaan sovittelevaan ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta korostavaan kansanvaltaiseen keskustaan. Siten Heljas edusti tavallaan sekä oikeistosta että vasemmistosta poikkeavaa keskustalaisuutta paljon ennen Keskustapuolueen syntyä.

Vaikka Heljas näki aina myöhemminkin tehtäväkseen puolustaa syrjäseutujen ja syrjäytyvän maaseutuväestön asemaa, hänen suhteensa maalaisliiton agraaripainotteiseen pääsuuntaukseen jäi enemmän tai vähemmän ohueksi. Tämä ilmeni muun muassa siinä, että hän jäi ja ilmeisesti halusikin jäädä sivuun kaikista puolueen valtakunnallisista järjestö- ja johtotehtävistä. Sen sijaan hän käsitti tehtäväkseen kansanedustajana pitää yhteyttä oman alueensa äänestäjäkuntaan ja informoida sitä. Tätä tehtäväänsä hän hoiti paitsi suullisesti myös uutтерan lehtikirjoittelun muodossa. Hänen keskeiseksi äänitorvekseen muodostui maakunnallinen valtalehti Savon Sanomat, jossa hän vuosikymmenten kuluessa julkaisi lukuisan joukon sekä uskonnollisia että poliittis-yhteiskunnallisia kirjoituksia. Hänen spesiaalialueekseen muodostui tältäkin osin erityisesti ulkopoliitiikka ja sitä sivuavat kysymykset.

Heljaksen julkaisemat kirjoitukset eivät olleet laadullisesti viimeistellyn teräviä, ilmaisultaan hiottuja tai voimakkaasti kantaa ottavia. Ne välittivät kuitenkin ajankohtaista tietoa koko maakunnan väestölle kaukaisista, usein myös ulkomaisista tapahtumista ja henkilöistä. Hänen kirjallista kuten suullistakin ilmaisuun heikensi ilmeisesti hänen lapsuuskotinsa monikielinen tausta. Varsinkin hänen puhekielessään oli aina havaittavissa ruotsin kielen jälkeensä jättämä aksentti.

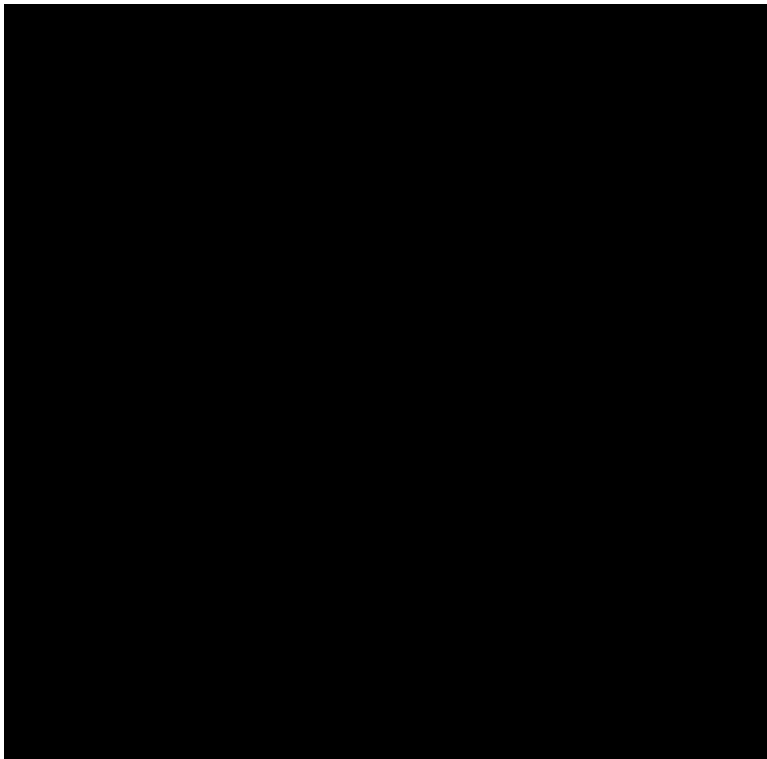
Heljaksen asema maalaisliitossa perustui hänen kansainväliseen ja ulkopoliittiseen asiantuntemukseensa. Kun ulkoasiain harrastus ja hallinta olivat esimerkiksi maalaisliiton eduskuntaryhmän piirissä vielä toisen maailmansodan jälkeenkin kovin rajallisia, Heljas muodosti jo ulkomaisen kokemuksensa osalta ryhmässä tervetulleen poikkeuksen. Hänen kielitaitonsa ja ulkopoliittinen arvostelukykyensä veivät hänet puo-

luensa edustajana keskeisiin ulkopoliittisiin tehtäviin etenkin 1940-luvun jälkipuoliskolla. Ulkopoliittisen paineen hellittäminen ja asiantuntemuksen lisääntyminen myös maalaisliiton piirissä uuden vuosikymmenen myötä heikensivät puolestaan jossakin määrin hänen asemaansa puolueensa keskeisenä ulkopoliittisena vaikuttajana ja siirsivät toiminnan painopistettä kansainvälisten järjestöjen suuntaan.

Heljas oli poliittiselta asenteeltaan realisti, joka pyrki ratkaisuihinsa käyttämään tilanneharkintaa pelkän tunteeseen tai aatteeseen pohjautuvan ratkaisutavan asemesta. Tietty ihanteellisuus ohjasi aina hänen toimintaansa. Hän uskoi paitsi ihmisyyteen myös laillisuuteen vanhan perustuslaillisen isänmaallisuuden hengessä. Sen sijaan vahva kansallinen uho ja sen sävyttämä isänmaallisuus olivat hänelle enemmän tai vähemmän vieraita. Ulkopoliittinen realismi, jonka Heljas uskoi muodostuneen Suomen pelastukseksi toisen maailmasodan jälkeisessä murroksessa, sekä toisaalta vanhat ihanteet joutuivat joskus myös ristiriitaan keskenään.

Kaksi vuosikymmentä jatkuneen kansanedustajakauden aikana Heljaksen perheessä ei tunnettu vapaa-ajan ongelmia. Kun Heljas pyrki eduskuntatyönsä ohella hoitamaan ainakin osaksi seurakuntavirkaansa, koti- ja perhe-elämälle jäävä vapaa-aika rajoittui minimiin. Eduskuntakauden aikaiselle ajankäytölle oli tunnusomaista, että perjantaina päättyneen eduskuntatyön jälkeen alkanut viikonloppu – lauantaiamusta maanantai-iltaan – täyttyi lauantain osalta seurakunnan hallintoelinten, paikallislehden johtokunnan ja kansanopiston johtokunnan kokouksista. Näitä seurasi sunnuntain jumalanpalvelus, eri puolilla pitäjää järjestetyt muut seurakunnan tilaisuudet ja virkatoimitukset, häät ja hautajaiset. Perheen yhdessäolon aikaa viikonloppuisin jatkoivat vain yhteiset matkat eri puolille laajaa seurakuntaa. Ruustinna Aino Heljas joutuikin viettämään viikoittain pappilassaan melko yksinäistä elämää, joskin hän sai usein seurata miestään pitkillekin ulkomaanmatkoille. Isän poissaolo antoi puolestaan hänen tyttärelleen aiheen joskus valittaa, että poliittinen elämä vei liian suuren osan hänen suuresti rakastamansa isän elämästä hänen parhaina nuoruusvuosinaan. Perheyhteyttä vahvistivat kuitenkin aina eronhetkellä pidetyt yhteiset rukoushetket.

Myös kesäloman vietto jäi tuona aikana Heljaksen perheen osalta perin rajalliseksi. Vähäiset loma-ajat vietettiin Kuopion Pappilanmäellä,

Näkymä uudesta eläkekodista Kuopion Kauppakadun varrella. Seinällä Veikko Vionojan muotokuva Heljaksesta.

mihin pakotti myös suuri puutarha velvollisuuksineen. Huomattavan epäkäytännöllisenä Lennart Heljas ei itse osallistunut puutarhatöihin enempää kuin muihinkaan kodinhoidon tehtäviin. Isännän epäkäytännöllisyys lienee ollut yhtenä syynä siihen, ettei perheellä ollut koskaan kesäasuntoa tai omaa autoa. Heljaksen pysyvänä autonkuljettajana niin seurakuntamatkoilla kuin pitemmillä puhujamatkoilla toimi kuopiolaisien hyvin tuntema taksiautoilija Otto Soininen, joka toimi isäntänsä auliina palvelijana hänen viimeistä matkaansa myöten.

Niin kuin jo aiemmin on käynyt ilmi, Heljas kuului nuoruudestaan lähtien ehdottoman raittiuden kannattajiin, vaikka ei koskaan korostanut vakaumustaan. Sen sijaan hän oli sitäkin suurempi hyvän ruuan ys-

tävä, mikä näkyi myös hänen ulkonaisesti tukevahkossa ja komeassa olemuksessaan. Valtiollisista tapahtumista ja juhlista samoin kuin seurakunnan tilaisuuksista palatessaan hän muisti kertoa, millaiset olivat olleet pöydän antimet.

Liikunta ja urheilu eivät kuuluneet Heljaksen harrastuksiin. Päinvastoin liikkuminen muuttui vanhuutta kohti mentäessä vaivalloiseksi. Heljaksen liikunnallista kömpelyyttä osoittaa jo vanhan Viipurin reaali-lyseon ala-asteelta säilynyt todistus, jossa lähes kaikki arvosanat olivat yksinomaan kiitettäviä. Poikkeuksen tekivät kuitenkin piirustus, jossa hän oli saanut arvosanan kahdeksan, ja voimistelu, jossa hän oli saanut arvosanan viisi.

Heljaksen ruokanautinnoille asettivat myöhemmin omat rajoituksetensa jo melko varhaisessa vaiheessa todettu angina pectoris ja myöhemmin ilmennyt vanhuusiän diabetes. Ne pakottivat säännöstelyyn sekä arkisen työn että ruokanautintojen osalta.

Virka- ja poliittisen uran päättyminen oli monitoimisuuteen tottu-
neelle Heljakselle todella vaikeaa. Hänen ei ollut helppoa tyytyä vain eläkeläisen kotioloihin, kun ulkona liikkuminenkin kävi yhä vaikeammaksi. Toimintapiirin supistumisesta huolimatta Heljas säilytti loppuun saakka kiinnostuksensa suuren maailman tapahtumia kohtaan ja seurasi niitä lehdistön välityksellä. Kosmopoliitille ominaisesta kiinnostuksesta huolimatta hän toisaalta koki rikkaan ajallisen elämänsä kulkevan kohti loppua ja oli valmis nöyrytmään siihen. Häntä lohduttivat hänen käyttämänsä saarnavirren (nykyinen virsikirja 362:12) viimeisen säkeistön sanat: ”Siis tahdon tiellä Herran vaeltaa matkani ja tieni päässä kerran saan nähdä kasvosi.”

LÄHDEVIITTEET

LUKU 1

- 1 Lakkautettujen seurakuntien arkisto, Koiviston srk:n rippikirja 1880–89 N:o 045; 1921–1930 N:o 208; 1934–1940 N:o 271; Viipurin ruots.srk:n rippikirja 1940–1949 s. 101, 104; Erkki Kansanahon ja Erkki Hirstiön haastattelu 1994.
- 2 KMA, Lennart Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 7.
- 3 Ylitornion Joulu v. 2000, Onnelan mummo, Leonide Helenius. Erkki Hirstiön haastattelu 20.10.1994.
- 4 Pekka Silvolan haastattelu 26.10.2004.
- 5 Tekijälle kertonut Seija Murtorinne (o.s. Heljas).
- 6 KMA, Lennart Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 2.
- 7 Savo 12.5.1971 Lennart Heljaksen haastattelu.
- 8 Innanen 2003 s. 20–23.
- 9 HYK, JGA, Coll 63.25 Helenius Gummerukselle 11.9.1931; Col 63.49 Gummerus Heleniukselle 19.9.1931.
- 10 Ojanen 1973 s. 306. Heikinheimo 1986 s. 7.
- 11 SA, SKY, Ha 26 L. A. Heleniuksen kertomus ”Osanottoni vapaussotaan” s. 1–2; Ylioppilassuojeluskunnasta ks. Raudasmaa 1948 s. 20–21.
- 12 LHA, Heljaksen pappeuskirja ja matriikkelitiedot.
- 13 SA, SKY, Ha 26 L. A. Heleniuksen kertomus ”Osanottoni vapaussotaan” s. 2–7.
- 14 Kouvolan tapahtumista ks. Paavolainen 1966 s. 165–175.
- 15 SA, SKY, Ha 26 L. A. Heleniuksen kertomus ”Osanottoni vapaussotaan” s. 12–14. Juva 1990 s. 420–421.
- 16 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 2, 6. SA, SKY, Ha 26 L. A. Heleniuksen kertomus ”Osanottoni vapaussotaan” s. 14–15.
- 17 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 7.
- 18 Waltari 1925 s. 292; Kansanaho 1983 s. 205–207; KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 7.
- 19 Waltari 1925 s. 292–298; Kansanaho 1983 s. 112–113.
- 20 Kansanaho 1983 s. 74–76; Lempiäinen 2000 s. 16–18.
- 21 Tekijälle kertonut Seija Murtorinne (o.s. Heljas).
- 22 KA, SMLS, Ec 1 Heleniuksen vuosiraportti Cardiffista 1.2.1924.

- 23 Merimiehen ystävä 1922 s. 4–6 Lennart Helenius, Tietoja Cardiffista; Merimiehen ystävä 1922 s. 90–92 Kertomus SMLS:n toiminnasta.
- 24 Waltari 1925 s. 297–298.
- 25 KA, SMLS, Ec 1 Lennart Helenius, Lontoon aseman vuosik. 1927.
- 26 KA, SMLS, Ec 1 Helenius, Lontoon aseman vuosik. 1924; Ab 8 Lennart Heleniuksen pöytäalmanakka 1927.
- 27 KA, SMLS, Ec 1 Heleniuksen vuosiraportit 1924, 1927, 1928. Merimiehen ystävä 1924 s. 148–149 Tervehdys Lontoosta; 1926 s. 157–158 Tervehdys Lontoosta; 1927 s. 142–143 Kuulumisia Lontoosta; 1928 s. 75–76 Kuulumisia Lontoosta.
- 28 Ks. esim. Uusi Suomi 31.10.1924; Vaasa 1.11.1924; Savon Sanomat 9.1.1930, 11.2.1930 ja 8.3.1930; Ilkka 8.1.1930.
- 29 LHA, Lennart Heleniuksen leikekirja 1920-luvulta.
- 30 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 5.
- 31 KA, SMLS, Ec 1 Heleniuksen vuosiraportit 1927 ja 1928; LHA, Aino ja Oskar Kallaksen kirjekortit Heleniuksille 1925, 1926 ja 1930; Aino Malmberg Aino Heleniukselle 1931.
- 32 LHA; Heljas Hjelt-Helaspeälle 16.10.1930.
- 33 KA, SMLS, C 11 Johtok. pk. 10.9.1925, 12.3.1926 ja 4.6.1926; Ec 1 Heleniuksen kertomus Lontoon aseman toiminnasta 1926.
- 34 Riemujuhlasta ks. Kansanaho 1983 s. 156–157.
- 35 Ks. Tiililä 1972 s. 275–292; Kansanaho 1983 s. 160–170.
- 36 KA, SMLS, Fa 8 Helenius Renvallille 25.8.1927; KA, Antti J. Pietilän arkisto, P 132, Helenius Kunilalle 24.9.1927; Tiililä 1972 s. 279; Kansanaho 1983 s. 164.
- 37 KA, SMLS, Fa 8, Helenius Waltarille 1.3.1927 ja Waltari Heleniukselle 10.5. ja 12.5.1927; C 11, Johtokunnan pk. 2.4.1927.
- 38 KA, Antti J. Pietilän ark. P 132, Helenius Waltarille 28.9.1927.
- 39 KA, SMLS, Fa 8. Helenius Renvallille 5.10.1927; KA, SMLS, C 11, Johtokunnan pk. 30.9.1927, liite 3; Tiililä 1972 s. 281.
- 40 Kriisin kehityksestä ks. Tiililä 1972 s. 282–290. Kansanaho 1983 s. 160–170.
- 41 KA, SMLS, Ec, Helenius, Lontoon aseman vuosikertomus 1927; Kansanaho 1983 s. 174.

LUKU 2

- 1 Kaavin srk:n arkisto II Cg 1, Kaavin kirkkoherranvaalin vaalitoim. pk. 3.2.1929, 11 §.
- 2 Saloheimo 1990 s. 166; Leskelä 1998 s. 541–542.
- 3 Leskelä 1998 s. 236–237.
- 4 LHA, Leikekokoelma, Juhani, Kaavilla juhliitaan.
- 5 Kaavin srk:n arkisto, Kirkolliset kuulutukset 21.5.1933; Leskelä 1998 s. 571.

- 6 Kaavin srk:n arkisto II Cd 1, Piispan- ja rov.tarkastusten pk.
- 7 Leskelä 1998 s. 563–564.
- 8 Kaavin srk:n arkisto, II Dc 5, Kirkolliset kuulutukset 19.8.1934.
- 9 Leskelä 1998 s. 587–589.
- 10 Kaavin srk:n arkisto II Dc 5. Kirkolliset kuulutukset 15.8.1931; Kotimaa 11.9.1931 ”Wakefieldin piispa”.
- 11 LHA, Aino Heljas Linda Hjelt-Helasepälle 18.5.1932.
- 12 KMA, Heljaksen veteraanahaastattelu 1963 s. 10.
- 13 Savon Sanomat 12, 2.2.1932 ”Syrjäseutujen puolesta”.
- 14 Savon Sanomat 29, 12.3.1932 ”Oikeusvaltio”.
- 15 Ks. Virkkunen 1974 s. 85–90, 95–103; Siltala 1985 s. 302–303, 446; Mus-takallio 2002 s. 250–256.
- 16 Suomen Sosialidemokraatti 74, 15.3.1932.
- 17 KMA, Heljaksen veteraanahaastattelu 1963 s. 9.
- 18 KMA, Heljaksen veteraanahaastattelu 1963 s. 4–5; LHA, Heljaksen leike-kokoelma (kirjoituksia Savon Sanomiin ja Ilkkaan).
- 19 Tietoja maalaisliiton tilaisuuksista ja Heljaksen käyttämistä puheenvuoroista ks. Savon Sanomat 83, 26.7.1932; 110, 27.9.1932; 118, 15.10.1932; 147, 13.12.1932; 31, 9.5.1933; 68, 20.6.1933; 74, 30.5.1933; 79, 27.6.1933.
- 20 Savon Sanomat 69, 22.6.1933 ”Edustajaehdokkaitamme”.
- 21 Ajan Suunta 130, 29.4.1933 (Antti Suomenpoika); Savo 28.6.1933 ”Tuok-sinnasta temmattuja”; Pohjois-Savo 72, 29.6.1933 ”Kirjekortti Lontoosta”; LHK, Heljas Hjelt-Helasepälle 22.5. ja 1.6.1933.
- 22 JoMA, Kuopion läänin läntisen vaalip. keskuslautak. pk. 15.7. ja 18.7.1933; Kuopion läänin itäisen vaalip. keskuslautak. pk. 20.7.1933; Savon Sanomat 76, 8.7.1933 .
- 23 Savon Sanomat 76, 8.7.1933 ”Vaaliselkkaus Kaavilla”; 80, 18.7.1933 ”Kirk-koherra Helenius ei saa valtakirjaa”
- 24 Tarasti 1998 s.118; Savon Sanomat 76, 8.7.1933 ”Vaaliselkkaus Kaavilla”.
- 25 Pohjois-Savo 8.7.1933 ”Pakinapalasia”.
- 26 Kaavin kunnan arkisto, Ca 1, Keskuslautakunnan pk. 5.12.1933; I Cb:3, Kunnanvaltuuston pk. 22.1.1934; LHA, Heljas Hjelt-Helasepälle 11.11.1933.
- 27 Mylly 1983 s. 143.
- 28 Savon Sanomat 32, 18.3.1933 ”Kansainvälinen tilanne”.
- 29 Kotimaa 6.3.1934 ”Kristillisyyden ja isänmaallisuus”; Savo 10.3.1934 ”Kuo-piosta ja Kuopion takaa”; Savon Sanomat 102, 4.9.1934 ”Saksan kirkko ja kristikunta”.
- 30 Savon Sanomat 144, 12.12.1935 ”Ranskan talonpoikaisrintama”, 4.4.1936 ”Reinin vartio”, 78, 4.8.1936 ”Englanti ja maailman rauha”.
- 31 Savon Sanomat 4, 8.1.1935 ”Ulkopoliittisia katsauksia”.
- 32 Savon Sanomat 80, 16.7.1935 ”Suuri maalaisliittojuhla”; 117, 10.10.1935 ”Siirtomaat ja liika väestö”; 49, 26.5.1936 ”Haile Selassie”.
- 33 Savon Sanomat 84, 30.7.1936 ”Espanjan tapahtumien tarkastelua”, 95, 20.8.1937 ”Maakysymys Espanjassa”.

- 34 Savon Sanomat 88, 2.8.1938 ”Englanti ja Euroopan rauhoittuminen”, 109, 20.9.1938 ”Chamberlainin rauhanvälittäjänä”; Mylly 1983 s. 143; Tiihonen 1993 s. 22–23.
- 35 Savon Sanomat 129 5.11.1938 ”Ranskan ulkopoliittinen tappio”.
- 36 Savon Sanomat 2, 5.1.1939 ”Ulkopoliittisia näköaloja”, 49, 22.4.1939 ”Ulkopoliittinen tilanne”; Mylly 1983 s. 162–163.
- 37 Savon Sanomat 85, 29.7.1939 ”Suomi ja pohjolan puolueettomuus”.

LUKU 3

- 1 Oikeistoradikalismien vaikutuksesta papiston piirissä ks. Virkkunen 1974 s. 85–125; Heinonen 1977 s. 80–89; Nygård 1982 s. 95–106; Uola 1982 s. 228–232; Mustakallio 2002 s. 352–260; LHK, Heljas Hjelt-Helasepälle 2.4.1936.
- 2 Savon Sanomat 18, 15.2.1936 ”Kuopion maaseurakunnan...”.
- 3 Savon Työmies 18, 15.2.1936 ”Kuopion maaseurakunnan...”.
- 4 Savo 39, 16.2.1936 ”Kuopiosta ja Kuopion takaa”.
- 5 OMA, OTA, KD 185/1936 Kuopion maasrk:n kirkonkok. pk. 16.–18.2.1936; Oulun tklin pk. 27.2.1936, 12 §.
- 6 Savo 40, 18.2.1936 ”Kuopiosta ja Kuopion takaa”; Helsingin Sanomat 47, 18.2.1936 ”Maakunnat herää”.
- 7 Pohjois-Savo 27, 20.2.1936 ”Kuopion maaseurakunnan papin-vaali”.
- 8 OMA, OTA, KD 703/1936 Kuopion maasrk:n kirkonkok. pk. 12.–16.7.1936; Oulun tklin pk. 17.9.1936, 48 §.
- 9 HY, SKHL, Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely II Hb 1, Aili Simojoki s. 7; LHA, Heljas Hjelt-Helasepälle 20.4 ja 14.7.1936.
- 10 Tekijälle kertonut Seija Murtorinne (o.s. Heljas).
- 11 Antero ja Liisa Pennasen haastattelu 22.11.2004.
- 12 JoMA, Kuopion läänin länt. vaalip. keskusl. pk. 18.7.1939; Savon Sanomat 151, 6.7.1939.
- 13 Valtiop. 1939 pk. s. 583; Mylly 1983 s. 192.
- 14 Mylly 1983 s. 262.
- 15 Savon Sanomat 107, 19.9.1939 ”Puolan neljäs jako”.
- 16 KMA, Ml. edusk.r. pk. 20.10.1939.
- 17 KMA, Ml. edusk.r. pk. 7.11.1939.
- 18 Savon Sanomat 124, 22.10.1939 ”Isänmaa tarvitsee apuamme”.
- 19 KMA, Kertomus ml:n toiminnasta 1939 s. 8–9.
- 20 LHA, Muistiinpanoja syksyltä 1939.
- 21 KMA, Heljaksen veteraanahaastattelu 1963 s. 11.
- 22 Valtiop. 1940 pk. s. 1249. Frietsch 1945 s. 69.
- 23 Valtiop. 1939 pk. s. 525–526.
- 24 Ml:n ministerien ym. osallistumisesta rauhankeskusteluihin ks. Soikkanen 1977 s. 44–55; Suomi 1986 s. 204–211; Polvinen 1995 s. 118–130; Hokkanen 1996 s. 28–32.

- 25 EA, Ulkoasiainvaliok. pk. 11.3.1940; Hokkanen 1996 s. 32.
- 26 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 12–13; Tiihonen 1993 s. 25; Hokkanen 1996 s. 32–34.
- 27 HA, Heljaksen katsaus, Suomen-Venäjän suhteiden kehitys (1940) s. 7, 11–12.
- 28 HA, Heljaksen katsaus, Suomen-Venäjän suhteiden kehitys (1940).
- 29 HA, Muistiinpanoja vuodelta 1940.
- 30 KMA, Ml:n edusk.r. pk. 8.12. ja 12.12.1940.
- 31 KMA, Ml:n edusk.r. pk. 13.1.1941; Jokipii 1987 s. 247–248; Hokkanen 1996 s. 62.
- 32 KMA, Ml:n edusk.r. pk. 3.4.1941, 5 §.
- 33 Frietsch 1945 s. 354–355.
- 34 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 17.
- 35 Voionmaa 1971 s. 26.

LUKU 4

- 1 KA, Juho Niukkanen kok. 10, Ed. ulkoas.valiok. pk. 13.6.1941; Soikkanen 1977 s. 30.
- 2 LHA, Esitelmä Ristiretki (1941).
- 3 Ruotsila 2002 s. 160–164; Manninen – Rumpunen 2006 s. 120–124.
- 4 Ks. Murtorinne 1975 s. 92–96.
- 5 Savon Sanomat 85, 26.7.1941 ”Suomi ja Englanti”.
- 6 KMA, Ml.edusk.r. pk. 2.10, 12.10, 16.10, 23.10. ja 7.11.1941; Metzger 1984 s. 156–163; Hokkanen 1996 s. 65–66.
- 7 KMA, Ml. edusk.r. pk. 14.10.1941.
- 8 Polvinen 1964 s. 63–70, 86–88, 93–95; Soikkanen 1977 s. 140–141; Vehviläinen 1989 s. 320–324; Ruotsila 2002 s. 164–169.
- 9 KA, Juho Niukkanen kok. 10, Ed. ulkoas.valiok.pk. 2.10.1941.
- 10 KA, Juho Niukkanen kok. 10, Ed. ulkoas.valiok. pk. 3.12.1941; Hokkanen 1996 s. 71.
- 11 Polvinen 1964 s. 52–59; Soikkanen 1977 s. 146.
- 12 KA, Juho Niukkanen kok. 10, Ed. ulkoas.valiok. pk. 20.11.1941; Hokkanen 1996 s. 71.
- 13 Voionmaa 1971 s. 85.
- 14 Savon Sanomat 14.12.1941.
- 15 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 14.
- 16 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 14–15; Frietsch 1945 s. 491–495; Viitala 1969 s. 70–74, 81–83, 91–93.
- 17 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 14; Viitala 1969 s. 93, 103–104.
- 18 Polvinen 1995 s. 319–321; Manninen – Rumpunen 2006 s. 212, 224.
- 19 Voionmaa 1971 s. 179; ks. myös Jokipii 1968 s. 686–688.

- 20 Polvinen 1979 s. 182–187; Polvinen 1995 s. 320–321.
- 21 HA, Heljaksen muistiinpanot 4.1.1943.
- 22 Frietsch 1945 s. 520–521.
- 23 HA, Puheenvuoro ulkoas.valiokunnassa 21.1.1943.
- 24 Voionmaa 1971 s. 208.
- 25 Frietsch 1945 s. 522–523.
- 26 Ks. Uino 1990 s. 115–121; Turtola 1994 s. 267–269; Hokkanen 1996 s. 82–83; Kangas 1998 s. 277.
- 27 Frietsch 1945 s. 479–482; Polvinen 1979 s. 202–203; Myllyniemi 1985 s. 207–209; Jokisipilä 2004 s. 62–65.
- 28 KMA, Ml. edusk.r. pk. 11.2.1943; Uuno Hannulan kok., Vuoden 1943 presidentinvaalia kosk. muistiinpanot ja Raportti 7.2.1943 tapaamisesta McClintockin kanssa.
- 29 HA, Muistiinpanoja 1943, Ulkopoliittinen katsaus (12.2.1943).
- 30 KMA, Uuno Hannulan kok., Vuoden 1943 presidentinvaaleja kosk. muistiinpanot. Hokkanen 1996 s. 84.
- 31 Ks. Hirvikallio 1975 s. 121–123; Uino 1991 s. 132–134; Hokkanen 1996 s. 85.
- 32 Voionmaa 1971 s. 218.
- 33 HA, Puhe valitsijamiehille 15.2.1943; Savon Sanomat 16.2.1943 ”Presidentin vaali”.
- 34 HA, Heljaksen muistiinpanot 14.2.1943.
- 35 Frietsch 1945 s. 563–564.

LUKU 5

- 1 Soikkanen 1977 s. 154–156; Vehviläinen 1992 s. 21–24; Jokisipilä 2004 s. 77; Manninen – Rumpunen 2006 s. 229, 246.
- 2 Voionmaa 1971 s. 224.
- 3 Polvinen 1964 s. 153–163; Soikkanen 1977 s. 156–159; Polvinen 1995 s. 328–331; Jokisipilä 2004 s. 92–100.
- 4 EA, Ed. ulkoas.valiok. pk. 9.4.1943. LHA, Muistiinpanoja 9.4.1943; Frietsch 1945 s. 542–543; Voionmaa 1971 s. 233–236.
- 5 Viitala 1969 s. 110; Polvinen 1979 s. 221–222.
- 6 Voionmaa 1971 s. 233–237; Polvinen 1979 s. 223–225; Vehviläinen 1992 s. 30–33; Jokisipilä 2004 s. 122–126.
- 7 LHA, Muistiinpanoja 1943; Viitala 1969 s. 114–116; Suomi 1986 s. 372.
- 8 Jokisipilä 2004 s. 208–210.
- 9 Frietsch 1945 s. 563–564.
- 10 HA, Keto Heljakselle 6.8.1943.
- 11 Viitala 1969 s. 136–137; Suomi 1986 s. 372–374; Polvinen 1995 s. 336–337; Kangas 1998 s. 277–278.
- 12 Salaiset keskustelut 1967 s. 136–137; Viitala 1969 s. 125–126; Vehviläinen 1992 s. 31–33.

- 13 Viitala 1969 s. 139–140; Polvinen 1970 s. 235–236; Paasivirta 1992 s. 232.
- 14 Viilkuna 1962 s. 94; Viitala 1969 s. 148–149; Soikkanen 1977 s. 167; Ruutu 1999 s. 116–118; Jokisipilä 2004 s. 224–225.
- 15 Salaiset keskustelut 1967 s. 154, 185.
- 16 KMA, Ml. ed.r. pk. 2.9.1943; Murtorinne 1975 s. 168; Hokkanen 1996 s. 124–125; Kangas 1998 s. 278–279.
- 17 KMA, Ml.ed.r. pk. 2.9.1943; KMA, U. Hannulan veteraanihaastattelu s. 38–39; Hokkanen 1996 s. 125.
- 18 Jokisipilä 2004 s. 225–229.
- 19 EA, Ed. ulkoas.valiok. pk. 15.9.1943; Voionmaa 1971 s. 261.
- 20 KMA, Ml.ed.r. pk. 14.10.1943; ks. myös Ed.r. pk. 11.11. ja 18.11.1943; Hokkanen 1996 s. 128.
- 21 HA, Ulkopol. katsaus 28.10.1943.
- 22 KMA, Ml. ed.r. pk. 2.2.1944; Heljaksen veteraanihaastattelu s. 15–16; Hokkanen 1996 s. 130–131.
- 23 Voionmaa 1971 s. 252.
- 24 Voionmaa 1971 s. 262; Polvinen 1995 s. 339.
- 25 UM, UAV, Erik Castrénin seloste 4.9.1944.
- 26 UM, UAV, Kansio II.
- 27 UM, UAV, Yleisistunnon pk. 16.12.1943.
- 28 UM, UAV, Yleisistunnon pk. 12.1.1944 ja Mietintö n:o 5.
- 29 UM, UAV, Yleisistunnon pk. 2.2.1944; Polvinen 1995 s. 340–341.
- 30 UM, UAV, Mietintö n:o 7. HA, Muistuinpanoja, jouluk. 1943.
- 31 UM, UAV, Mietintö n:o 8.
- 32 Kyntäjä 2/1944 s. 1–2; Lennart Heljas, Ulkopoliittikkamme arvostelusta.
- 33 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 10.2.1944; Hokkanen 1996 s. 131.
- 34 Eduskunnan salaiset keskustelut s. 226; Hokkanen 1996 s. 131–132.
- 35 UM, UAV, Yleisistunnon pk. 24.11.1943; Rentola 2001 s. 47–48.
- 36 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 14.3.1944; Skyttä 1969 s. 201.
- 37 KA, Niukkasen kok., 4 b; Hokkanen 1996 s. 134.
- 38 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 20.6.1944.
- 39 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 21. ja 22.6.1944; Hokkanen 1996 s. 135.
- 40 Viitala 1969 s. 174–177; Voionmaa 1971 s. 355; Suomi 1986 s. 437–438.
- 41 Voionmaa 1971 s. 359–361; Suomi 1986 s. 453–455.
- 42 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 27. ja 30.6.1944; Hokkanen 1996 s. 139–141.
- 43 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 27.7.1944; Hokkanen 1996 s. 142.
- 44 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 2.9.1944, Salaiset keskustelut s. 277–293; Hokkanen 1996 s. 147.
- 45 Valtiop. 1944 s. 67–78; Hokkanen 1996 s. 147–148.
- 46 KMA, Ml. ed.ryhmän pk 18. ja 19.9.1944; Soikkanen 1977 s. 220; Hokkanen 1996 s. 148.

LUKU 6

- 1 Murroksesta ks. esim. Haataja 1987 s. 741–751.
- 2 Luomala 1987 s. 18–20; Hokkanen 1996 s. 151.
- 3 KMA, Ml:n puoluekok. pk. 2.12.1944; Hokkanen 1996 s. 167–168.
- 4 Luomala 1987 s. 18–20; Hokkanen 1996 s. 154, 167–168.
- 5 Hokkanen 1996 s. 154–155, 167–168; Kalliokoski 2002 s. 243–250.
- 6 Savon Sanomat 52, 4.3.1945 ”Mistä vaaleissa on kysymys”.
- 7 Tiihonen 1993 s. 61–62.
- 8 Hyvämäki 1957 s. 55–56.; Polvinen 1981 s. 74–75; Hokkanen 1996 s.186–187.
- 9 Virolainen 1983 s. 117–132; Luomala 1987 s. 56–63, Hokkanen 1996 s. 187–191.
- 10 KMA, Ml. ed.ryhmän valtuusk. pk. 13.4.1945. Päivämies saa palkan s. 81; Virolainen 1983 s. 129; Kangas 1999 s. 301.
- 11 HA, Tilannekatsaus 7.2.1946; Upton 1970 s. 191; Miettunen 1983 s. 95–96.
- 12 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 17.4.1945; Hokkanen 1996 s. 196.
- 13 Savon Sanomat 88, 18.4.1945, pääkirj.
- 14 LHA, Muistiinpanoja, ulkoas.valiok. 1945; KMA, Ed.ryhmän pk. 5. ja 11.4.1945.
- 15 EA, Ulkoas.valiok. pk. 12.12.1945; Valtiop. 1945, Asiak. V, Ulkoas.valiok. mietintö 4.
- 16 LHA, Tilannekatsaus 7.2.1946; Miettunen 1983 s. 95–96.
- 17 Tarkka 1977 s. 75–77.
- 18 Valtiop. 1945 pk. s. 553; Voionmaa 1971 s. 412–413; Tarkka 1977 s. 89.
- 19 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 27.6.1945; Virolainen 1983 s. 147–148.
- 20 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 28. ja 29.6.1945; Hokkanen 1996 s. 212–213.
- 21 Valtiop. 1945 pk. s. 552–553.
- 22 Valtiop. 1945 pk. s. 645–647.
- 23 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 4.7.1945; Tarkka 1977 s. 130–138; Suomi 1988 s. 155–156, 160–167; Hokkanen 1996 s. 24.
- 25 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 14.8.1945; Hokkanen 1996 s. 214–215.
- 26 KMA, Heljaksen veteraanahaastattelu 1963 s. 25; Ml. ed.ryhmän pk. 23.8.1945.
- 27 Valtiop. 1945 pk. s. 814.
- 28 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 11.9.1945; Valtiop. 1945 pk. s. 1005–1006; Suomi 1988 s. 176–177; Hokkanen 1996 s. 216.

LUKU 7

- 1 LHA, Tilannekatsaus 1945 s. 9.
- 2 Virolainen 1983 s. 174–177; Hokkanen 1996 s. 226–227.
- 3 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 4.2. ja 28.2.1946; Valtiop. 1946 pk. s. 265; Kangas 1998 s. 301–303.
- 4 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 7.3.1946; Lisätyn keskush. pk. 13.3.1946; Virolainen 1983 s. 257; Suomi 1986 s. 239–240; Hokkanen 1996 s. 227–229.
- 5 Polvinen 2006 s. 36.
- 6 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 15.3.1946; LHA, Muistiinpanoja 1946. s.100; Hokkanen 1996 s. 230–231; Kangas 1998 s. 317.
- 7 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 21. ja 23.3.1946; Virolainen 1983 s. 265–267; Hokkanen 1996 s. 233.
- 8 KA, Niukkasen kok. 4 b, Kalenterimuistiinp. 1946; Virolainen 1988 s. 266–267; Hokkanen 1996 s. 234.
- 9 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 29.3.1946; Hokkanen 1996 s. 233–234; Kangas 1998 s. 330–331.
- 10 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 4; Hyvämäki 1977 s. 286–287.
- 11 Hyvämäki 1977 s. 287; Miettunen 1983 s. 98.
- 12 Heikkilä 1965 s. 210–211; Soikkanen 1991 s. 102–104.
- 13 KMA, Ml:n lis. keskush. pk. 29.3.1946; Virolainen 1983 s. 266–268; Luomala 1987 s. 95–96; Hokkanen 1996 s. 234.
- 14 KMA, Kuopion länt. vaalip. kevätkok. pk. 23.4.1946.
- 15 Tuominen 1967 s. 38.
- 16 Valtioneuvosto pk. 26.3.1946 III s. 345.
- 17 Heinonen 1990 s. 151–152; Hokkanen 1996 s. 259.
- 18 Sosiaalim. II Ca 2–4 (Pöytäk.); Tuominen 1967 s. 38–39.
- 19 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 18.9.1947, 20.11.1947 ja 25.5.1948. Sosiaalim. II Ca 5; LHA, Heljas, Hallituksen tervehdys Suomen äideille 8.5.1948; Savon Sanomat 144, 29.6.1948 ”Työtä äitien...”; Hokkanen 1996 s. 260–261.
- 20 Palmunen 1992 s. 316.
- 21 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 24–25.
- 22 Upton 1970 s. 189; Hyvämäki 1978 s. 287.
- 23 Upton 1970 s. 193–195; Jussila 1990 s. 138–141; Rentola 1994 s. 200–203.
- 24 Paasikiven pvk. 2.6.1946 s. 318–320; Polvinen 1999 s. 287–288.
- 25 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 6.6.1946; Kiertokirje päätoimittajille 6.6.1946; Miettunen 1983 s. 102–103; Hokkanen 1996 s. 267.
- 26 LHA, Muistiinpanoja 15.9.1946; Paasikiven pvk. 16.9.1946 s. 364–365.
- 27 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 27.6.1946; Miettunen 1983 s. 104.
- 28 Valtiop. 15.10.1946 pk. s. 1602–1605; Hokkanen 1996 s. 210
- 29 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 24.10., 31.10. ja 4.11.1946; Suomi 1988 s. 284–285.
- 30 Valtiop. 5.11.1946 pk. s. 1866, 1893; Suomi 1988 s. 286–287.

- 31 Paasikiven pvk. 15.8.1947 s. 478–479; Polvinen 1999 s. 379, 394.
- 32 Paasikiven pvk. 28.10., 17.12. ja 18.12.1947 s. 500, 523–524; Tiihonen 1994 s. 67–68.
- 33 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 23.

LUKU 8

- 1 Polvinen 1981 s. 187–191.
- 2 UM 7 B Pariisi 1946, II:2, Ulkoas. valiok. pk. 9.4. ja 13.4.1946; Paasikiven pvk. 9.4., 14.4. ja 16.4.1946; Hyvämäki 1977 s. 291–292; Polvinen 1981 s. 191–192.
- 3 Hyvämäki 1977 s. 292; Polvinen 1981 s. 194–195; Polvinen 1999 s. 299–302.
- 4 Paasikiven pvk. 26.4.1946.
- 5 Paasikiven pvk. 14.6.1946.
- 6 Paasikiven pvk. 20.6. ja 12.7. 1946; LHA, Heljaksen PM Pariisi s. 1.
- 7 KMA, Ml. ed. yhmän pk. 3.5.1946; Miettunen 1983 s. 99–100; Savon Sanomat 3.5.1946.
- 8 Paasikiven pvk. 21.6. ja 12.7.1946; LHA, Heljaksen PM Pariisi s. 1.
- 9 LHA, Heljaksen PM Pariisi s. 1; Paasikiven pvk. 20. ja 21.6.1946.
- 10 LHA, Heljaksen PM, Pariisi s. 2.
- 11 Paasikiven pvk. 16.7.1946; Polvinen 1999 s. 308–309.
- 12 Paasikiven pvk. 18.7. ja 19.7.1946; LHA, Heljaksen PM Pariisi s. 2.
- 13 Paasikiven pvk. 19.7.1946; Leino 1958 s. 153; Heikkilä 1965 s. 281–282; Polvinen 1999 s. 309.
- 14 Paasikiven pvk. 19.7., 1.8. ja 2.8.1946; Polvinen 1981 s. 210.
- 15 UM 7 B Pariisi 1946 II: A 2, Ohjeet rauhanneuvottelijoille; Hyvämäki 1977 s. 293; Polvinen 1981 s. 210–211.
- 16 UM 7 B Pariisi 1946 II: B 1, Valtuuskunnan pk. 14.8.1946; LHA, Heljaksen PM Pariisi s. 4; KA, Enckellin kokoelma 99; Voionmaa 1971 s. 453–454.
- 17 UM 7 B Pariisi 1946 II: B 1, Valtuuskunnan pk 15.8.1946; LHA, Heljaksen PM Pariisi s. 4; Voionmaa 1971 s. 454–455, 463–466; Polvinen 1981 s. 216–218.
- 18 Savon Sanomat 192, 21.8.1946 ja 194, 23.8.1946 ”Rauhaa hakemassa”.
- 19 Molotovin puheenvuoro ks. Voionmaa 1971 s. 466–471
- 20 Ks. esim. Savon Sanomat 182, 9.8.1946; Ruotsila 2002 s. 218.
- 21 LHA, Heljaksen PM Pariisi s. 5.
- 22 KA, VVA, Voionmaa, Katsaus Suomen rauhanvalt. toimintaan s. 5.
- 23 Voionmaa 1971 s. 457–458; Polvinen 1999 s. 320.
- 24 UM 7 B Pariisi 1946 II: B 1, Muistio Pekkalan ja Enckellin käynnistä N-liiton lähetystyössä 19.8.1946; Polvinen 1981 s. 220–221; Polvinen 1999 s. 320.
- 25 UM 7 B Pariisi 1946 II: B 1, Valtuuskunnan pk. 20.8. ja 22.8.1946; Polvinen 1981 s. 220–221.

- 26 UM 7 B Pariisi 1946 II:B 1, Valtuuskunnan pk. 19. ja 22.8.1946. LHA, Heljaksen PM Pariisi s. 7. KA, VVA, Katsaus Suomen rauhanvalt. toimintaan s. 13–14; Polvinen 1999 s. 322–324.
- 27 LHA, Heljaksen PM Pariisi s. 7. UM 7 B Pariisi 1946 II:B 1, Valtuuskunnan pk. 21.8.1946.
- 28 KA, VVA, Voionmaa, Katsaus Suomen rauhavalt. toimintaan s. 16–18.
- 29 Savon Sanomat 187, 27.8.1946 ”Sabotoivia maanmiehiä”.
- 30 UM 7 B 52 Pariisi II B:2, Kertomuksia valtioneuvostolle; Polvinen 1999 s. 324–326.
- 31 UM 7 B 2 Pariisi II B:1 Valtuuskunnan pk. 28.9.1946; LHA, Heljaksen PM Pariisi s. 8. Polvinen 1999 s. 328–329.
- 32 Paasikiven pvk. 31.8.1946.
- 33 Savon Sanomat 202, 1.9.1946 ”Kommunistien rauhanvaltuuskunta”.
- 34 Ks. myös Savon Sanomat 203, 3.9.1946; 208, 8.9.1946; 210, 10.9.1946.
- 35 UM 7 B Pariisi 1946 II:B 3, Pääministeri Pekkala ulkoasiainvaliokunnalle 4.9.1946.
- 36 KMA, MI. ed.ryhmän pk. 3.9.1946.
- 37 KMA, MI. ed.ryhmän pk. 3.9. ja 5.9.1946.
- 38 KMA, MI. ed.ryhmän pk. 12.9.1946; Savon Sanomat 214, 15.9.1946 ”Rauhankysymys”.
- 39 Paasikiven pvk 31.8. ja 1.9.1946; LHA, Heljaksen PM Pariisi s. 8; Polvinen 1981 s. 227.
- 40 Polvinen 1981 s. 236; Polvinen 1999 s. 333–334.
- 41 HA, Heljaksen PM Pariisi s. 11.
- 42 HA, Heljaksen PM Pariisi s. 12.
- 43 HA, Heljaksen PM Pariisi s. 11; Savon Sanomat 234, 9.10.1946 ”Voitimme maaottelun”.
- 44 Savon Sanomat 235, 10.10.1946 ”Palaamme Pariisista”. LHA, Heljaksen muistiinpanot 5.10.1946.

LUKU 9

- 1 LHA, Puhe Kuopiossa, helmik. 1947; KMA, MI:n Kuopion piiriin kevätkok. pk. 15.3.1945; Savon Sanomat 45, 25.2.1947 ”Suomellako”.
- 2 Savon Sanomat 45, 25.2.1947 ”Suomalainen linja”.
- 3 KMA, MI:n Kuopion piiriin kevätkok. pk. 15,3.1947; KMA, Puoluevalt. pk. 21.–22.4.1947.
- 4 KMA, Ed.ryhmän pk. 10.4.1947; Hokkanen 1996 s. 274.
- 5 Savon Sanomat 87, 25.4.1947 ”Nykyinen kriisi”.
- 6 KMA, MI. ed.ryhmän pk. 22.5. ja 10.6.1947; Hokkanen 1996 s. 277–278.
- 7 Polvinen 1999 s. 404–410; Jakobson 2001 s. 24–27.
- 8 Paasikiven pvk. 8.7.1947; LHA, Heljaksen muistiinp. 7.–8.7.1947.
- 9 Paasikiven pvk. 9.7.1947; LHA, Heljaksen muistiinp. 9.7.1947; Polvinen

- 1999 s. 412–413.
- 10 LHA, Heljaksen muistiinp. 9.7.1947.
 - 11 EA, Ulkoas.valiok. pk. 9.7.1947.
 - 12 Paasikiven pvk. 11.7.1947; Polvinen 1999 s. 413–414.
 - 13 KA, Valtion. pk. 11.7.1947 VII s. 56–57.
 - 14 Tarkka 1978 s. 119–120; Polvinen 1981 s. 266–267.
 - 14 Savon Sanomat 187, 19.8.1947 ”Hallitusvastuu...”; Uusi Suomi 219, 18.8.1047 ”Ulkoparlamentaariset tekijät”.
 - 15 Ks. Upton 1970 s. 205; Jussila 1990 s. 115; Soikkanen 1991 s. 221.
 - 16 Uusi Suomi 221, 20.8.1947 ”Alakuloinen puheenvuoro”.
 - 17 Helsingin Sanomat 221, 19.8.1947 ”Ulkoparlamentaariset tekijät”.
 - 18 Savon Sanomat 188, 20.8.1947 ”Tilanteen tarkastelua”.
 - 19 Työkansan Sanomat 189, 20.8.1947 ”Ei ota vaietukseen”; ks. myös Jussila 1990 s. 115–116.
 - 20 Hokkanen 1996 s. 279.
 - 21 KMA, Ml. ed.ryhmän valtuusk. pk. 24.9.1947; Miettunen 1983 s. 115.
 - 22 Paasikiven pvk. 28.10.1947.
 - 23 Paasikiven pvk. 17. ja 18.12.1947.
 - 24 Paasikiven pvk. 15., 16. ja 17.1.1948; LHA, Heljaksen muistiinp. 17.1.1948.
 - 25 Polvinen 1999 s. 419–426; Jakobson 2001 s. 36–38.
 - 26 Polvinen 1999 s. 426–428.
 - 27 Paasikiven pvk. 2.11. ja 15.11.1947; Polvinen 1999 s. 429.
 - 28 Paasikiven pvk. 27.1.1948; HA, Heljaksen muistiinp. 27.1.1948.
 - 29 Paasikiven pvk. 17.1.1948; HA, Heljaksen muistiinp. 17.1.1948.
 - 30 Paasikiven pvk. 27.1. ja 13.2.1948; HA, Heljaksen muistiinp. 13.2.1948.
 - 31 Leino 1958 s. 210–213; Polvinen 1999 s. 444–447.
 - 32 Paasikiven pvk. 24.–26.2.1948; Polvinen 1999 s. 448–449.
 - 33 KMA, Ml. ed.ryhmän ja valtuusk. pk. 4.–5.3.1948; Paasikiven pvk 5.3.1948; Suomi 1988 s. 304–306; Hokkanen 1996 s. 28 Kangas 1998 s. 338–339.
 - 34 Paasikiven pvk. 6.3.1948; LHA, Heljaksen muistiinp. 6.2.1948.
 - 35 Paasikiven pvk. 8.–9.3.1948; KMA, Ml. ed.ryhmän valtuusk. pk. 9.3.1948; Suomi 1988 s. 320–321; Soikkanen 1991 s. 232; Polvinen 1999 s. 456.
 - 36 Paasikiven pvk. 13.–14.3.1948; Söderhjelm 1970 s. 116; Soikkanen 1991 s. 232–233; Hokkanen 1996 s. 287.
 - 37 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 16.3.1948; Hokkanen 1996 s. 287.
 - 38 Paasikiven pvk. 18.3.1948; Suomi 1988 s. 327; Soikkanen 1991 s. 232–233; Polvinen 1999 s. 461–462.
 - 39 Jussila 1995 s. 195–199; Rentola 1997 s. 38–39; Polvinen 1999 s. 491–493.
 - 40 Savon Sanomat 72, 14.3.1948 ”Suomen kansan enemmistö...”.
 - 41 Uusi Aura 74, 16.3.1948 ”Ministerisanoja”; Savo 62, 16.3.1948 ”Kaksi ministerilausuntoa”; Uusi Suomi 73, 15.3.1948 ”Ministerilausuntoja”.
 - 42 Työkansan Sanomat 61, 14.3.1948 ”Maalaisliitto ja edistyspuolue” ja ”Heljas ja Kalliala”; Vapaa Sana 72, 14.3.1948 ”Edistys ja maalaisliitto”.

- 43 Maakansa 62, 16.3.1948.
- 44 Keski-suomalainen 62, 16.3.1948 ”Päivän pakinaa”; Uusi Suomi 74, 16.3.1948 ”Salaliittolaisuudesta”.
- 45 Gripenbergin saamasta tehtävästä ks. Polvinen 1999 s. 448–450.
- 46 Työkansan Sanomat 64, 18.3.1948 ”Mitä Heljas tarkoitti?”.
- 47 Lepistö 1983 s. 186–187.
- 48 KMA, Heljaksen veteraanihaastattelu 1963 s. 22; Leinon varoituksesta puolustusvoimain komentajalle ja poliisimestari Gabrielssonille ks. Olle Leino 1973 s. 231–232; Kangas 1998 s. 339–342.
- 49 Huhtikuun ”kaappausuhkasta” ks. Upton 1970 s. 218–22; Jussila 1990 s. 199–207; Soikkanen 1991 s. 240–243; Hietaniemi 1992 s. 270–272; Renkola 1997 s. 52; Kangas 1998 s. 340–344; Polvinen 1999 s. 503–504.
- 50 Heljas tekijälle 1967;
- 51 Valtiop. 1947 (19.5.1948) s. 4053–54; Heikkilä 1965 s. 233; Jussila 1990 s. 244–246; Polvinen 1999 s. 505–506.
- 52 KMA, Ml. ed. ryhmän pk. 25.5.1948; Polvinen 1999 s. 509.
- 53 Paasikiven pvk. 22.–23.5.1948; Hyvämäki 1977 s. 322–323; Hokkanen 1996 s. 295–296.
- 54 Paasikiven pvk. 25.–26.5.1948.
- 55 Autio 1990 s. 91–93.
- 56 Valtiop. 1947 (1948) pk. 4257–58, 4273–77, 4362–67; Autio 1990 s. 93.
- 57 Valtiop. 1948, VIII, 2 – Lakialoite N:o 50.
- 58 LHA, Tilannekatsaus Turun puoluekok. 19.6.1948; Savon Sanomat 140, 22.6.1948

LUKU 10

- 1 Vaalitilasto. Eduskuntavaalit 1948; Savon Sanomat 149, 4.7.1948; Hokkanen 1996 s. 407–408.
- 2 Savon Sanomat 144, 29.6.1948 ”Työtä äitien...”; LHA, Hallituksen tervehdys Suomen äideille 8.5.1948.
- 3 Savon Sanomat 149, 4.7.1948; Hokkanen 1996 s. 408.
- 4 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 21. ja 22.7.1948. Kertomus ml:n ed.ryhmän toiminnasta 1948 s. 3–5; Virolainen 1983 s. 289–290; Suomi 1988 s. 374 – 375; Hokkanen 1996 s. 410–412.
- 5 Suomi 1988 s. 382.
- 6 Paasikiven pvk. 27.7.1948; Soikkanen 1991 s. 261–268; Hokkanen 1996 s. 412–413.
- 7 Virolainen 1983 s. 288–301; Suomi 1988 s. 378–383; Hokkanen 1996 s. 415–419.
- 8 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 29.7.1948; Virolainen 1984 s. 17–18; Suomi 1988 s. 383–384.

- 9 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 28.–29.7.1948; Hokkanen 1996 s. 416.
- 10 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 29.7.1948.
- 11 Savon Sanomat 173, 1.8.1948 ”Uusi hallitus”.
- 12 Soikkanen 1991 s. 274–275; Hokkanen 1996 s. 420–424.
- 13 Maakansa 267, 19.11.1948 ”Heljas”; Savon Sanomat 268, 19.11.1948 ”Hallituksen vaikeudet”.
- 14 Työkansan Sanomat 268, 20.11.1948 ”Hallituskysymyksestä”; Vapaa Sana 316, 21.11.1948 ”Hallitusmenot”.
- 15 Kansan Lehti 272, 25.11.1948 ”Vilpillistä kiivailua”. Suomen Sosialidemokraatti 271, 20.11.1948; Kansan Voima 138, 24.11.1948.
- 16 Paasikiven pvk. 19.11.1948.
- 17 Suomi 1988 s. 384–385; Soikkanen 1991 s. 268–269.
- 18 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 14.12.1948; Paasikiven pvk. 15.12.1948.
- 19 Ks. Savon Sanomat 26, 29.1.1949 ”Hallituspohjan laajentaminen”; Savon Sanomat 201, 19.6.1949 ”Maanviljelijälle kiviä”; Savon Sanomat 261, 3.8.1949.
- 20 EA, IPU:n arkisto, IPU:n johtok. pk. 1.6. ja 7.10.1948; Savon Sanomat 212, 16.9.1948 ”Hyvinvointia Italiassa”; Salo 1997 s. 232.
- 21 Uusi Suomi 220, 16.9.1948 ”Paavilla myönt. käsitys”; Kotimaa 79, 18.9.1948 ”Nuorisojumalanpalvelus”.
- 22 Churchillin asenteista ks. Ruotsila 2002 s. 216–220.
- 23 Paasikiven pvk. 17.11.1948; Savon Sanomat 231, 8.11.1948 ja 235, 12.11.1946.
- 24 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 11.11.1948; Suomi 1988 s. 398.
- 25 Savon Sanomat 212, 30.8.1949 ”Amerikan suomalaiset”; Lepistö 1983 s. 192.
- 26 Tulppo 1976 s. 209–211; Vihavainen 1996 s. 259–261.
- 27 Valtiop. 1947 pk. s. 3653–56; Tulppo 1976 s. 211–213, 218–220.
- 28 Valtiop. 1947 pk. 337–345, 508; Tulppo 1976, 214–218; Vihavainen 1996 s. 291–292.
- 29 YA, Hallinton. pk. 13.5.1948, liitteet 26, 27 ja 28.
- 30 YA, Hallinton. pk. 22.6.1949, 5–6 §; Vihavainen 1996 s. 287.
- 31 YA, Hallinton. pk. 22.6.1949, 10, 14 §.
- 32 YA, Hallinton. pk. 22.6.1949, liite Heljaksen puhe.
- 33 Vihavainen 1996 s. 296.
- 34 YA, Hallinton. pk. 27.7.1949, 2, 6 ja 11 §.
- 35 YA, Hallinton. pk. 5.10.1949, 5 § ja 21.12.1949, 2, 4 §; Salokangas 1996 s. 20–21.
- 36 YA, Hallinton. pk. 16.5.1950, 12 §; 7.2.1951, 11 §; 12.4.1951, 8 §; Salokangas 1996 s. 13–14, 23–25.

LUKU 11

- 1 KMA, MI:n puoluevaltuusk. pk. 20.9.1949; Hokkanen 1996 s. 438–440.
- 2 Miettunen 1983 s. 134–135; Suomi 1990 s. 446–451; Hokkanen 1996 s. 442–444.
- 3 Suomi 1988 s. 475.
- 4 Hokkanen 1996 s. 445.
- 5 Savon Sanomat 17, 22.1.1950.
- 6 KMA, MI. ed.ryhmän valtuusk. pk. 22.2.1950.
- 7 KMA, MI. ed.ryhmän pk. 23.2.1950; Suomi 1988 s. 457.
- 8 KMA, MI. ed.ryhmän pk 14.3.1950; Suomi 1988 s. 465.
- 9 Suomi 1988 s. 465–467; Soikkanen 1991 s. 375–376.
- 10 KMA, MI. ed.ryhmän pk. 14.3. ja 15.3.1950; Suomi 1986 s. 465–467.
- 11 Hyvämäki 1977 s. 348–350; Suomi 1988 s. 468.
- 12 Paasikiven pvk. 4.3.1950.
- 13 Rautkallio 1990 s. 166, 170–171.
- 14 Suomi 1990 s. 61–69.
- 15 KMA, MI:n Kuopion länt. vaalip. vuosikok. 17.4.1950; Hyvämäki 1977 s. 352.
- 16 Valtiop. 15.6.1950 s. 1038–1042; Autio 1990 s. 148.
- 17 Valtiop. 1950, Asiak. III:1, Hallituksen esitys 159, 160. Asetuskok. 23, 19.1.1951; Autio 1990 s. 161, 196–197.
- 18 Kotimaa 46, 6.6.1950; 55, 7.7.1950 ja 60, 25.7.1950; Vartija 1950 s. 30–32; Suomen kirkon vuosik. 1949–1950 s. 160–161; Kähkönen 1976 s. 73–75.
- 19 Kähkönen 1976 s. 75.
- 20 KA, Opetusmin. 1950 KD 100/658; Kähkönen 1976 s. 76–77.
- 21 Valtion. pk. 24.5.1951; Kähkönen 1976 s. 77–79.
- 22 Salo 1997 s. 242–244.
- 23 Hyvämäki 1977 s. 365–366.
- 24 Virolainen 1984 s. 38–39; Väänänen 1997 s. 114–115.
- 25 Kinnunen 1982 s. 372–373; Autio 1990 s. 197.
- 26 Valtiop. 1950 pk. 4231–32. Valtion. pk. 21.2.1951. Valtiop. 1950, Asiak. III:31, Hallituksen esitys 160; Autio 1990 s. 198.
- 27 Valtiop. 1951 pk. s. 941–942.
- 28 Valtiop. 1950, Asiak. III:1. Asetuskok. 168, 228, 409 ja 494/1951; Autio 1990 s. 227.
- 29 Valtion. pk. 1950 s. 230.
- 30 Valtion. pk. 21.2. ja 14.4.1951; Autio 1990 s. 289.
- 31 Savon Sanomat 174, 3.7.1951 ja 178, 9.7.1951.
- 32 Hokkanen 2002 s. 83–84.
- 33 Hyvämäki 1977 s. 373–374.
- 34 Hokkanen 2002 s. 92.
- 35 Virolainen 1984 s. 43–44; Paasikiven pvk. 20.9.1951.

- 36 Hbl 202, 21.9.1951. HS 254, 21.9.1951 ”Kaidalla tiellä”.
- 37 Paasikiven pvk. 14.7., 20.7. ja 4.8.1951; Valtion. pk. 23.8. 1951 VIII s. 131 ja 13.9.1951 s. 1133.
- 38 Paasikiven pvk. 5.5. ja 13.5.1953; Valtion. pk. V 1953 s. 537, 579 ja VI s. 153
- 39 Compte rendu de la XLe conférence... Istanbul 1951 s. 465–467.
- 40 Hyvämäki 1977 s. 376.
- 41 KMA, Ml:n ed.ryhmän valtuusk. pk. 19.19.1951; Suomi 1990 s. 152.
- 42 Suomi 1990 s. 152–153.
- 43 KMA, Ed.ryhmän pk. 23.10.1951; Suomi 1990 s. 152–153.
- 44 KMA, Ml:n Kuopion piirijärj. kok. pk. 11.11.1951, 18 §.
- 45 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 23.10., 25.10. ja 14.12.1951 sekä 6.3.1952; Suomi 1990 s. 153–157; Hokkanen 2002 s. 96–101; Kalliokoski 2002 s. 288–291.
- 46 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 12.3. ja 19.3.1952.
- 47 LHA, Ml:n Kuopion piirijärj. kokous 15.3.1952; Heljaksen poliittinen tilannekatsaus; Puhe ml:n piirijuhlassa Hankasalmella (kesä 1952).
- 48 Hyvämäki 1977 s. 377–378; Suomi 1990 s. 158–161.
- 49 Hyvämäki 1977 s. 378–380; Suomi 1990 s. 166–169; Soikkanen 1991 s. 428–431.
- 50 HA, Poliittinen tilannekatsaus, kevät 1952.
- 51 Savon Sanomat 43, 4.2.1952 ”Puolueettomuus turvaa...”.
- 52 Savon Sanomat 61, 30.3.1952 ”Ulko- ja sisäpoliittinen tilanteemme”.
- 53 Paasikiven pvk. 5.5. ja 13.5.1953; Valtion. pk. 28.5. 1953.

LUKU 12

- 1 Suomi 1990 s. 298–299; Hokkanen 2002 s. 144–145.
- 2 Hyvämäki 1977 s. 402–403; Hokkanen 2002 s. 140–141.
- 3 Savon Sanomat 66, 9.3.1954; Hokkanen 2002 s. 144–145.
- 4 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 21.4.1954; Hyvämäki 1977 s. 407–408.
- 5 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 6.5.1954.
- 6 Miettunen 1983 s. 155–156; Virolainen 1984 s. 114–121; Suomi 1990 s. 340–344.
- 7 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 19.10.1954; Hokkanen 2002 s. 292–293.
- 8 Hokkanen 2002 s. 297–299; Kalliokoski 2002 s. 319–332.
- 9 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 3.3., 21.10. ja 17.11.1955.
- 10 Valtiop. 25.3.1955 pk. I s. 400–491.
- 11 KMA, Ml. ed.ryhmän pk. 20.9.1955; Suomi 1990 s. 387, 392–398; Hokkanen 2002 s. 306–308.
- 12 Suomi 1990 s. 408–409.
- 13 Valtiop. 1955, Asiak. III, Hallituksen esitys 82. Valtiop. 1955 pk. 1376–1382; Virolainen 1984 s. 245–246; Suomi 1990 s. 416–417.

- 14 UM, PN 1, Kööpenhaminan kok. osanottajat; Valtiop. 28.10.1955 pk. 1376–1382.
- 15 Virolainen 1984 s. 264–267; Hokkanen 2002 s. 306–308.
- 16 LHA, Päiväämätön vaalipuhe 1956; Savon Sanomat 15, 16.1.1956.
- 17 Savon Sanomat 17, 19.1.1956; Hokkanen 2002 s. 328.
- 18 Virolainen 1984 s. 274.
- 19 Neuvotteluista ks. Virolainen 1984 s. 273–292; Suomi 1990 s. 484–496; Hokkanen 2002 s. 324–325.
- 20 Heljas tekijälle 1967; Virolainen 1984 s. 286; Suomi 1990 s. 489, 494–497.

LUKU 13

- 1 EA, IPU, Suomen ryhmän pk. 7.12.1945 ja vuosikok. pk. 13.2.1946.
- 2 EA, IPU, Suomen ryhmän johtok. pk. 22.2., 1.3. ja 28.5.1946.
- 3 EA, IPU, Suomen ryhmän johtok. pk. 7.10. ja 15.10.1948; 10.3.1949.
- 4 EA, IPU, Suomen ryhmän johtok. pk. 1.6. ja 7.10.1948; Savon Sanomat 212, 16.9.1948; US 220, 16.9.1948.
- 5 EA, IPU, Heljaksen matkaraportti Istanbulista; Wienin konferenssin päätöslauselmat; Savon Sanomat 19.9.1952 ja 8.8.1954; *Compte rendu de la XLe Conf.. Istanbul s. 465–467.*
- 6 UM, IPU, Heljas ulkoministeriölle 28.11.1952. EA, IPU, Parlamenttienvälisen liiton Suomen ryhmän vuosikertomus 1955.
- 7 EA, IPU, Puheita 1955–77 (L. Heljas).
- 8 EA, IPU, Puheita 1955–77 (J. K. Paasikivi).
- 9 EA, IPU, Puheita 1955–77 (Hertta Kuusinen).
- 10 EA, IPU, Puheita 1955–77 ”Inofficiell redogörelse”.
- 11 LHA, N. Chr. Christensen, I. P.U. Rejse til Finland 1955 s. 10–11, 22.
- 12 KMA, MI:n Kuopion piirin syyskok. 4.11.1957, Heljaksen katsaus.
- 13 Savon Sanomat 214, 20.9.1957 ”Ulkopoliittinen asenteemme”; *Compte rendu de la XLIVe Conférence... Londres s. 559–561.*
- 14 UM, PNA, PM. Pohjoismaiden neuvoston historiaa.
- 15 Suomi 1990 s. 390–392, 408–409.
- 16 Valtiop. 1955, Asiak. III, Hallituksen esitys 82; Virolainen 1984 s. 245–246; Suomi 1990 s. 416–417.
- 17 Valtiop. 1955 pk. s. 2038.
- 18 UM, PNA 1, Kööpenhaminan kokouksen osanottajat.
- 19 UM, PNA, Valtuusk. kok. pk. 22.1.1956; Suomi 1990 s. 390–391.
- 20 UM, PNA 1, PM. Tietoja kokouksesta Kööpenhaminassa.
- 21 UM, PN 1, Valtuusk. pk. 22.3., 23.3. ja 4.5.1956.
- 22 LHA, Heljaksen leikekokoelma.
- 23 Pohjola 1/1957 s. 12–13 ”Pohjoismaiden neuvosto Helsingissä”.
- 24 Valtiop. 3.4.1957 pk. s. 499, 506.
- 25 Suomen Kuvalehti 7, 16.2.1957.

- 26 Valtiop. 3.4.1957 pk. s. 495–497.
- 27 Maakansa 4.4.1957 ”Pohjoismaiset kokoukset”; HS 5.4.1957 ”Pohjoismai-
nen keskustelu”.
- 28 Paasikiven pvk. 15.12.1055.
- 29 Suomi 1992 s. 62.
- 30 Valtion. pk. 1956 X s. 254.
- 31 YK:n 11. yleiskok. New Yorkissa 1056–1957 s. 14–17, 71; Virolainen 1985
s. 393–397.
- 32 Suomi 1992 s. 67–68; Kallenautio 2005 s. 38–41.
- 33 Uusi Suomi 24, 26.1.1957; Maakansa 21, 26.1.1957; Savon Sanomat 24,
26.1.1957; Savo 18, 28.1.1957.
- 34 Valtiop. 20.12.1957 pk. s. 2912–14; Savon Sanomat 216, 20.12.1957.
- 35 UKA, 21/51, (YK:n asiat), Svento Kekkoselle 25.11.1956 ja Kekkonen
Sventolle 10.12.1956.
- 36 Valtiop. 20.12.1957 pk. s. 2916–2918.
- 37 YK:n neljästoista istunto 1960 s. 10.
- 38 Savon Sanomat 25.9.1960 ”YK:n tämänvuotinen yleiskokous”.
- 39 Savon Sanomat 21, 23.1.1957; 27, 29.1.1957; 213, 6.12.1959; 167,
25.9.1960; Kotimaa 7, 25.1.1957.
- 40 Kinnunen 1998 s. 165–166.
- 41 Kinnunen 1998 s. 483, 485.
- 42 Kinnunen 1998 s. 103–194.
- 43 Paasikiven pvk. 17.4. ja 20.4.1951.
- 44 Savo 18.4.1959 ”Mielenkiintoa”. Savon Sanomat 18.4.1959 ”Myönteistä
mielenkiintoa”.
- 45 Heljaksen leikekokoelmaan sisältyy mm. prof. Arthur Montgomeryn laajah-
ko artikkeli Neuvostoliiton uskontopolitiikasta juuri hänen toisen Neuvosto-
liiton-käyntinsä ajalta. Svenska Dagbladet 28.4.1959 ”Kampen mot kristen-
domen i Sovjetunionen”.
- 46 UKA, Kirjeenvaihtoa, Heljas Kekkoselle 18.5.1971.

LUKU 14

- 1 Hokkanen 2002 s. 352–353.
- 2 Hissa 1977 s. 471–482.
- 3 KMA, ML. ed.ryhmän pk. 31.5. ja 19.6.1957.
- 4 Suomi 1992 s. 94–95.
- 5 Savon Sanomat 240, 24.12.1956 ”Kylmän sodan jouluna”.
- 6 KMA, Ml:n puoluevaltuusk. pk. 10.12. 1956, Liite VI.
- 7 KMA, Ml:n puoluevaltuusk. pk. 10.12.1956. Virolainen 1985 s. 368–370.
- 8 Suomi 1992 s. 97–99.
- 9 Virolainen 1985 s. 372.
- 10 KMA, Ml:n Kuopion piirin vuosikok. 18.3.1957.

- 11 KMA, MI:n Kuopion piirin syyskok. 4.11.1957.
- 12 Savon Sanomat 197, 20.9.1957 ”Ulkopoliittinen asenteemme”.
- 13 LHA, Puhe Kuopion Vehmasmäessä 30.3.1958; Savon Sanomat 31.3.1958 ”Suomen ja Neuvostoliiton”.
- 14 Saimaan kanavaa koskevien neuvottelujen valmistelusta ks. Virolainen 1985 s. 384–389; Suomi 1992 s. 58–59;
- 15 Valtiop. 1957, Liitteet s. 823; Savon Sanomat 178, 26.9.1957.
- 16 Virolainen 1985 s. 384–386; Suomi 1992 s. 114–118.
- 17 Savon Sanomat 180, 8.7.1958; Hokkanen 2002 s. 420–421.
- 18 UKA, kirjeenvaihto 1958, Heljas Kekkoselle 26.7.1958.
- 19 LHA, Kalle Rissanen Heljakselle 20.7.1958.
- 20 Elämää Kuopion tuomiokirkon vaiheilla 1965 s. 93–96.
- 21 Ks. Pohjois-Savon kansanopiston vuosikertomukset.
- 22 LHA, Heljaksen leikekokoelma.
- 23 Liisa ja Antero Pennasen ym. haastattelut 2004–2005.
- 24 Kuopion seurakuntien arkisto II Cd: 3, Piispantarkastus 22.–25.5.1958.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

1. PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Kansallisarkisto (KA) Helsinki

Valtioneuvoston pöytäkirjat 1946–46, 1950–51
Opetusministeriön arkisto
Sosiaali- ja terveysministeriön arkisto
Suomen Merimieslähetykseuran arkisto
Carl Enckellin arkisto
Sylvi-Kyllikki ja Eino Kilven arkisto
Juho Niukkanen arkisto
Antti J. Pietilän arkisto
L. A. Puntilan arkisto
Tauno Suontaustan arkisto
Väinö Voionmaan arkisto

Ulkoasiainministeriön arkisto (UM) Helsinki

Pariisin rauhankokous 1946
Pohjoismaiden Neuvoston arkisto (PNA)
Ulkoasiain valmistelukunnan arkisto (UAV)
Valtioneuvoston ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1946–1949
Parlamenttienvälisen liiton (IPU) arkistoa

Eduskunnan arkisto (EA) Helsinki

Parlamenttienvälisen liiton arkisto (IPU)
Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1944–1948

Helsingin yliopiston kirjasto (HYK) Helsinki

Jaakko Gummeruksen arkisto (JGA)

Keskustan ja maaseudun arkisto (KMA) Helsinki

Maalaisliiton (MI) arkisto
Lisätyn keskushallituksen (valtuuskunnan) pöytäkirjat 1939–1958
Eduskuntaryhmän ja sen valtuuskunnan pöytäkirjat 1939–1958
Puoluekokouksen pöytäkirja 1948
Kiertokirjeet päätoimittajille 1946–1950
Maalaisliiton Kuopion piirijärjestön arkisto 1945–1958
Veteraanihaastattelut, Lennart Heljas, Uuno Hannula
Uuno Hannulan kokoelma

Sota-arkisto (SA) Helsinki

Suojeluskuntien yliesikunnan arkisto (SKY)

Urho Kekkosen arkisto (UKA) Orimattila

Kirjeenvaihtoa
Hallituksen iltakoulu 1950–1951
YK:n asiat

Yleisradion arkisto (YA) Helsinki

Hallintoneuvoston pöytäkirjat 1949–1963

Oulun maakunta-arkisto (OMA) Oulu

Oulun tuomiokapitulin arkisto (OTA)

Lakkautettujen seurakuntien keskusarkisto Mikkeli

Koiviston seurakunnan arkisto
Viipurin ruotsalaisen seurakunnan arkisto

Joensuun maakunta-arkisto (JoMA) Joensuu

Kuopion läänin läntisen vaalipiirin keskuslautakunnan arkisto
Kuopion läänin itäisen vaalipiirin keskuslautakunnan arkisto

Kuopion seurakuntien arkisto Kuopio

Kuopion maaseurakunnan arkisto
Piispantarkastusten pöytäkirjat
Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely, Kuopio

Puheita, muistiinpanoja, lehtileikkeitä

2. PAINETUT LÄHTEET

- Christensen, N. Chr., I.P.U. Rejse til Finland 1955. Kopenhagen 1956.
Kertomus maalaisliiton eduskuntaryhmän toiminnasta 1948.
Maalaisliiton eduskuntaryhmän vuosikertomukset.
Manninen, Ohto – Rumpunen Kauko (toim.), ”Käymme omaa erillistä sotaamme”. Risto Rytin päiväkirjat 1940–1944. Edita Helsinki 2006.
Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1–2. Toimittaneet Yrjö Blomstedt ja Matti Klinge. WSOY, Juva 1985, 1986.
Salaiset keskustelut. Eduskunnan suljettujen istuntojen pöytäkirjat 1939–1944. Koonnut Atos Wirtanen. Lahti 1967.
Suomen asetuskokoelma 1948, 1950, 1951.
Suomen kirkon vuosikirja 1949–1950
Union Interparlementaire:
Compte rendu de la XLe conférence tenue a Istanbul 31.8.–6.9.1951. Geneve 1952.
Compte rendu de la XLIVe conférence tenue a Helsinki 25–31.8.1955. Geneve 1956.
Compte rendu de la XLVIe conférence tenue a Londres 12–19.9.1957. Geneve 1958.
Vaalitilasto 1946.
Valtiopäivien pöytäkirjat ja asiakirjat 1939–1958.
Väinö Voionmaa, Kuriiripostia 1941–1946. Toimittanut Markku Reimaa. Helsinki 1971.
YK:n 11. yleiskokous New Yorkissa 1956–1957. Ulkoministeriön julkaisuja.
YK:n 14. istunto 1960. Ulkoministeriön julkaisuja.

3. KIRJALLISUUS

- Autio, Veli-Matti*, Jälleenrakennuksen ja kasvun kulttuuripolitiikkaa 1945–1965. – Opetusministeriön historia 5. Pieksämäki 1990.
Elämää Kuopion tuomiokirkon vaiheilta. Kuopio 1965.
Fagerholm, K. A., Puhemiehen ääni. Helsinki 1977.
Frietsch, C. O., Suomen kohtalon vuodet. Helsinki 1945.
Haataja, Lauri, Demokratian opissa. Helsinki 1988.
Haataja, Lauri, Kekkonen aika. – Itsenäisen Suomen historia 4. W&G Vantaa 1992.
Heikinheimo, Miika, Pikkukirkkoliike Helsingissä. Painamaton pro gradu -tutkielma. 1986. HYTTK.

- Heikkilä, Toivo*, Paasikivi präsimessä. Otava Helsinki 1965.
- Heinonen, Reijo*, Papiston osuus Isänmaallisen Kansanliikkeen alkuvaiheissa vuosina 1932–36. Painamaton pro gradu -tutkielma. 1965. HYTTK.
- Hietanen, Silvo*, Vasemmistolaisuuden vuoksessa. – Kansakunta sodassa 3. Helsinki 1992.
- Hirvikallio, Paavo*, Tasavallan presidentin vaalit Suomessa 1919–1950. Helsinki 1958.
- Hissa, Jaakko*, Ministeriöt ja hallituspolitiikka 1957–1966. – Valtioneuvoston historia 1917–1966 II. Helsinki 1977.
- Hokkanen, Kari*, Maalaisliitto sodan ja vaaran vuosina 1939–1950. Maalaisliitto-Keskustan historia 3. Otava Helsinki 1986.
- Hokkanen, Kari*, Kekkonen maalaisliitto 1950–1962. Maalaisliitto-Keskustan historia 4. Otava Helsinki 2002.
- Hyvämäki, Lauri*, Valtioneuvosto 2. maailmansodan jälkeen vuoteen 1951. – Valtioneuvoston historia 1917–1966 II. Helsinki 1977.
- Häikiö, Kristiina*, Maalaisliiton suhtautuminen ns. kolmen suuren yhteistyöhön 1945–1948. Painamaton pro gradu -tutkielma 1973. Poliittisen historian laitos, Helsinki.
- Innanen, Tapani*, Teologiksi nuorena tasavallassa. SKHS toim. 190. Helsinki 2003.
- Jakobson, Max*, Pelon ja toivon aika. 20. vuosisadan tilinpäätös. Otava Helsinki 2001.
- Jokipiä, Mauno*, Panttipataljoona. Suomalaisen SS-pataljoonan historia. W&G Helsinki 1968.
- Jokipiä, Mauno*, Jatkosodan synty. Otava Helsinki 1987.
- Jokisipilä, Markku*, Aseveljiä vai liittolaisia? Bibliotheca historica 84. SKS Helsinki 2004.
- Jussila, Osmo*, Suomen tie 1944–1948. WSOY Helsinki 1990.
- Juva, Mikko*, ”Armeija ei ole mikään kansanopisto”. Sotilaspapiston toimenkuva Suomen sotavoimissa 1918–1928. – Kirkko ja politiikka. SKHS toim. 153. Helsinki 1990.
- Kallenautio, Jorma*, Suomi kylmän rauhan maailmassa. Suomen ulkopolitiikka Porkkalan palautuksesta Euroopan unionin jäsenyyteen 1995. SKS toim. 1042. Helsinki 2005.
- Kalliokoski, Matti*, Pitkä sarka. Viljami Kalliokosken elämä. WSOY Helsinki 2002.
- Kangas, Lasse*, Vihtori Vesterinen. Paasikiven ministeri. Jyväskylä 1998.
- Kansanaho, Erkki*, Kirkko ja merenkulkijat. Kirjapaja Helsinki 1983.
- Kinnunen, Kaisa*, Suomi-Neuvostoliitto-Seuran historia 1944–1998. Jyväskylä 1998.
- Kivimäki, T. M.*, Suomalaisen poliitikon muistelmat. WSOY Helsinki 1965.
- Krosby, Hans Peter*, Suomen valinta 1941. Kirjayhtymä Helsinki 1967.
- Kähkönen, Esko*, Uskonnonopetuksen asema Suomen kouluuudistuksessa 1944–1970. STKS julk. 101. Helsinki 1976.
- Leino, Olle*, Kuuka oli Yrjö Leino? Helsinki 1973.
- Leino, Yrjö*, Kommunisti sisäministerinä. Tammi Helsinki 1958.
- Lempiäinen, Pentti*, Nuorentuu vanhetessaan. Jyväskylä 2000.

- Lepistö, Matti*, Vapaa talonpoika Pohjanmaalta. Helsinki 1983.
- Leskelä, Hilleka*, Kaskenviertäjien ja kivenraivaajien Kaavi. Jyväskylä 1998.
- Linkomies, Edwin*, Vaieka aika. Helsinki 1970.
- Luomala, Jorma*, Rytin linjalta Kekkonen kauteen. Painamaton pro gradu -tutkielma. Tampere 1987.
- Manninen, Ohto*, Suur-Suomen ääriiviivat. Jyväskylä 1980.
- Metzger, Hans*, Kolmannen valtakunnan edustajana talvisodan Suomessa. Otava Helsinki 1984.
- Metzger, Hans*, Poliittiset aseveljet. Kolmannen valtakunnan edustajana jatkosodan Suomessa. Otava Helsinki 1986.
- Miettunen, Martti*, Näinhän se oli. W&G Espoo 1983.
- Murtorinne, Eino*, Veljeyttä viimeiseen saakka. Kirjayhtymä Helsinki 1975.
- Mustakallio, Hannu*, Oulun hippakunnan johto ja oikeistoradikalismi 1929–1939. – SKHS Vuosik. 89–91. Helsinki 2002.
- Mylly, Juhani*, Maalaisliitto 1918–1939. Maalaisliitto-Keskustapuolueen historia 2. Hämeenlinna 1989.
- Niiranen, Pekka*, Kekkonen ja kirkko. Kirjapaja Helsinki 2000.
- Nygård, Toivo*, Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Otava Helsinki 1978.
- Ojanen, Eeva*, Helsingin pitäjän seurakunnan historia. Helsinki 1973.
- Paasivirta, Juhani*, Suomi ja Eurooppa 1939–1956. Hämeenlinna 1992.
- Paavolainen, Jaakko*, Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. 'Punainen terrori'. Tammi Helsinki 1966.
- Palmunen, Ritva*, Aitan polulta yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi. Iisalmi 1992.
- Polvinen, Tuomo*, Suomi suurvaltojen politiikassa 1941–1944. WSOY Helsinki 1964.
- Polvinen, Tuomo*, Barbarossasta Teheraniin. Suomi kansainvälisessä politiikassa 1. WSOY Helsinki 1979.
- Polvinen, Tuomo*, Teheranista Jaltaan. Suomi kansainvälisessä politiikassa 2. WSOY Helsinki 1980.
- Polvinen, Tuomo*, Jaltasta Pariisin rauhaan. Suomi kansainvälisessä politiikassa 3. WSOY Helsinki 1981.
- Polvinen, Tuomo*, J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 3. 1939–1944. WSOY Helsinki 1995.
- Polvinen, Tuomo*, J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 4. 1944–1956. WSOY Helsinki 1999.
- Polvinen, Tuomo*, Sotasyyllisyysoikeudenkäynti. – Kanava 1/2006.
- Päivämies palkan saa*. Näköaloja Antti Koukkarin elämään. Toim. Esa Koukkari ja Ari-Pekka Palola. 2. p. Gummerus Jyväskylä 2005.
- Rautkallio, Hannu*, Paasikivi vai Kekkonen. Suomi lännestä nähtynä. WSOY Helsinki 1990.
- Rentola, Kimmo*, Kenen joukoissa seisot. WSOY Helsinki 1994.
- Rentola, Kimmo*, Tsekkoslovakian tie ja Suomen. – Historiallinen Aikakauskirja 1994.
- Rentola, Kimmo*, Niin kylmää että polttaa. WSOY Helsinki 1997.
- Rentola, Kimmo*, Stalin, Mannerheim ja Suomen rauhanehdot 1944. – Historiallinen Aikakauskirja 2001.

- Roudasmaa, Stig*, Helsingin suojeluskuntapiirin historia 1918–1944. Helsinki 1997.
- Ruotsila, Markku*, Churchill ja Suomi. Winston Churchillin Suomea koskeva ajattelu ja toiminta 1900–1955. Otava Helsinki 2002.
- Rusi, Alpo*, Lehdistösensuuri jatkosodassa. Historiallisia tutkimuksia 118. SHS Helsinki 1982.
- Ruutu, Martti*, Me uskoimme Suomeen. Sotapäiväkirja 1941–44. Otava Helsinki 2000.
- Salo, Pekka*, Suomi ja Pyhä istuin 1918–1968. SKHS toim. 176. Helsinki 1997.
- Saloheimo, Veijo*, Savo suurvallan valjaissa 1617–1721. Savon historia II. Kuopio 1990.
- Salokangas, Raimo*, Aikansa oloihin. –Yleisradion historia 2. Helsinki 1996.
- Siltala, Juha*, Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Otava Helsinki 1985.
- Skyttä, Kyösti*, Ei muuta kunniaa. Risto Rytin kujanjuoksu 1939–1945. Kirjayhtymä Helsinki 1971.
- Soikkanen, Hannu*, Sota-ajan valtioneuvosto. – Valtioneuvoston historia 1917–1966 II. Helsinki 1977.
- Soikkanen, Hannu*, Kohti kansanvaltaa 2. 1937–1944. Joensuu 1987.
- Soikkanen, Hannu*, Kohti kansanvaltaa 3. 1944–1952. Eno 1991.
- Soikkanen, Timo*, Yrjö Ruutu. Näkijä ja tekijä. WSOY Helsinki 1991.
- Suomi, Juhani*, Myrrysmies. Urho Kekkonen 1936–1944. Otava Keuruu 1986.
- Suomi, Juhani*, Vonkamies. Urho Kekkonen 1944–1950. Otava Keuruu 1988.
- Suomi, Juhani*, Kuningastie. Urho Kekkonen 1950–1956. Otava Keuruu 1990.
- Suomi, Juhani*, Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956–1962. Otava Keuruu 1992.
- Söderhjelm, J. O.*, Kolme matkaa Moskovaan. Tampere 1970.
- Tarasti, Lauri*, Suomen vaalilainsäädäntö. 4. p. Edita Helsinki 1998.
- Tarkka, Jukka*, 13. artikla. Liittoutuneiden sotarikospolitiikka ja Suomen sotasyyllisyyskysymys vuosina 1944–1946. WSOY Porvoo 1977.
- Tarkka, Jukka*, Paasikiven aika. – Itsenäisen Suomen historia 3. W&G Jyväskylä 1993.
- Tiihonen, Marita*, Oman linjan kulkijasta virallisen politiikan edustajaksi. Rovasti Lennart Heljaksen ulkopolitiittisen ajattelun kehittyminen vuosina 1939–1948. Painamaton pro gradu -tutkielma 1993. Jyväskylän yliopiston historian laitos.
- Tiililä, Osmo*, Antti J. Pietilä. Kiistelty kirkonmies. WSOY Porvoo 1972.
- Tulppo, Pirkko (toim.)*, Radioamatööreistä tajuntateollisuuteen. Puoli vuosisataa suomalaista yleisradiotoimintaa. WSOY Porvoo 1976.
- Tuominen, Uuno*, Sosiaaliministeriö 1917–1967. Helsinki 1967.
- Turtola, Martti*, Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta. Otava Helsinki 1994.
- Uino, Ari*, Presidenttipeliä sodan varjossa. – Suomalainen Päiviö Tommila 60 vuotta. Otava Helsinki 1991.
- Uola, Mikko*, Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen Kansanliike 1932–1944. Otava Helsinki 1982.
- Upton, Antony F*, Kommunismi Suomessa. Kirjayhtymä Helsinki 1970.
- Waltari, Toivo*, Suomen merimieslähetystoimi 1875–1925. Helsinki 1925.
- Vehviläinen, Olli*, Barbarossan varjossa. – Kansakunta sodassa 1. Helsinki 1989.

- Vehviläinen, Olli*, Voittoisat suurvallat ja Suomen asia. – Kansakunta sodassa 3. Helsinki 1992.
- Vehviläinen, Olli*, Tavoitteena erillisrauha. – Kansakunta sodassa 3. Helsinki 1992.
- Vihavainen, Timo*, Sodan ja vaaran vuodet. – Yleisradion historia 1926–1949. 1. Helsinki 1996.
- Viiatala, Heikki Mikko*, Rauhanoppositio. Helsinki 1969.
- Virkkunen, Sakari*, Elias Simojoki. Legenda jo eläessään. WSOY Helsinki 1974.
- Virolainen, Johannes*, Sanoi Paasikivi. Muistelmia 1940-luvun vaikeilta vuosilta. Otava Helsinki 1983.
- Virolainen, Johannes*, Muistiinpanoja ja myllykirjeitä. Otava Helsinki 1984.
- Virolainen, Johannes*, Yhden äänen presidentti. Otava Helsinki 1985.
- Väänänen, Marjatta*, Suoraan eestä Suomenmaan. Otava Helsinki 1996.

4. SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Ajan Suunta
 Helsingin Sanomat
 Ilkka
 Kansan Lehti
 Kansan Voima
 Keskisuomalainen
 Kotimaa
 Kyntäjä
 Maakansa
 Pohjola
 Pohjois-Savo
 Savo
 Savon Sanomat
 Suomen Kuvalehti
 Suomen Sosialidemokraatti
 Työkansan Sanomat
 Uusi Aura
 Uusi Suomi
 Vaasa
 Vapaa Sana
 Vartija
 Ylitornion Joulu

Edellä mainittuja lehtiä käytetty ensisijaisesti Heljaksen arkistoon sisältyvän leikekokoelman pohjalta. Lehdistä käyty yksityiskohtaisemmin läpi vain Savon Sanomat.

5. HAASTATTELUT

Opettaja Erkki Hirstiö	20.11.1994
Rouva Tyne Jalasvirta	2006
Rehtori Risto Lyytinen	2006
Johtaja Pekka Silvola	26.10.2004
Piispa Erkki Kansanaho	1988
Liisa ja Antero Pennanen	22.11.2004

HENKILÖHAKEMISTO

- Abramov, A. N. 158, 166
Ahlbäck, K. G. 136, 170
Airaksinen, Pauli J. 112
Annala, Jussi 136
Antell, Kurt 91
Antti Suomenpoika (nimimerkki) ks.
Somersalo, Arne
- Backlund, Aili 262
Barth, Karl 32
Bergroth, Aino Suoma ks. Heljas,
Aino Suoma
Bergroth, Elis 26
Blücher, W. von 89
Bogomolov 158
Bonsdorff, Max von 19
Born, Ernst von 94
Bulganin, Nikolai 17
- Cabot, John M. 215
Castrén, Erik 98, 259
Castrén, Jalmar 23
Chamberlain, Neville 54
Christensen, N. Chr. 250
Churchill, Winston 75, 148, 199, 200
Cripps, Stafford 72
- Dekanosov, Vladimir 139
- Eero (nimimerkki) ks. Hiekkala, Lassi
Elisabet II 251
Elomaa, Helmi 282
Elomaa, Niilo 282
Enckell, Carl 98, 99, 127, 141, 142,
146, 147, 150, 151, 152, 153,
154, 158, 159, 166, 172, 176,
183, 263
Enckell, Oscar 98
Erich, Rafael 98, 99
Eriksen, Erik 255
Erkko, Eljas 92
- Fagerholm, K. A. 169, 176, 177, 191,
192, 193, 194, 195, 196, 197,
205, 208, 211, 212, 213, 214,
226, 233, 242, 243, 246, 248,
252, 253, 254, 267
Fieandt, Rainer von 267
Franco, Francisco 54
Frietsch, C. O. 81, 85, 88, 92
Furuhjelm, Ragnar 94, 98
- Gartz, Åke 215
Gripenberg, G. A. 183, 257, 259
Gummerus, Jaakko 20
- Haataja, Lauri 179
Hackzell, Antti 98, 107
Hakkila, Väinö 199, 205, 206
Hannikainen (maisteri) 22
Hannula, Uuno 67, 68, 73, 74, 80,
86, 87, 88, 92, 94, 95, 96, 97,
103, 110, 134
Heikkilä, Toivo 142
Heiskanen, Eini 282, 283
Heleniukset 15, 18, 19
Helenius, Albert 15, 17
Helenius, Elna 16, 17, 20
Helenius, Karl Johan 15, 16
Helenius (o.s. Sägström), Leonide

- (Lilly) 15, 16, 17, 18, 19, 20
 Helenius, Oskar 15
 Helenius-Seppälä, Matti 49
 Heljakset 28, 33, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 60, 283, 287
 Heljas (o.s. Bergroth), Aino Suoma 27, 40, 43, 242, 282, 291
 Heljas, Seija Margareta ks. Murtorinne, Seija Margareta
 Helo, Johan 141, 143, 145, 151, 152, 217
 Henriksson, Gunnar 248, 253
 Hetemäki, Päiviö 135
 Hiekkala, Lassi (nimimerkki Eero) 58
 Hiitonen, Ensio 81, 92
 Hillilä, Kaarlo 111, 115, 124
 Hiltunen, Onni 131, 167, 173, 220
 Hirvensalo, L. O. 49, 50
 Hitler, Adolf 51, 52, 54, 83
 Hjelt-Helaseppä, Richard 33, 48, 60
 Hornborg, Eirik 119
 Hruštšov, Nikita 17, 18, 239
 Huttunen, Elis 280, 283
 Huunonen, Emil 220
 Hynninen, P. J. 98
- Ierikka (nimimerkki) 52, 57, 58, 59, 61
 Ihalainen, V. J. 279
 Ikola, J. O. (nimimerkki Vaasan Jaakkoo) 85, 95, 97
 Ikonen, Toivo 191
 Ingman, Lauri 36, 46, 59
 Ingman, Matthias 277, 278
- Jahvetti (nimimerkki) ks. Kilpeläinen, Yrjö
 Jakobson, Max 258
 Janhunen, Matti 128
 Johnson, Albin 81, 82, 83
 Jokinen, Niilo I. 112, 280
 Juhani (nimimerkki) 39
 Jutila, K. T. 111, 119, 122
- Kaijalainen, Lauri 111, 119, 120, 126, 128, 131, 176
 Kaila, Erkki 40, 59, 75
 Kaira, Kaarlo 143
 Kajala, Olavi 259
 Kallas, Aino 33
 Kallas, Oskar 33
 Kalliala, K. J. 182, 183, 185
 Kallinen, Yrjö 187
 Kallio, Kyösti 70
 Kalliokoski, Viljami 71, 74, 107, 191, 234, 237
 Kannisto, Heikki 215
 Kantola, Lauri 204
 Kares, Olavi 284
 Karvetti, Einari 107
 Karvikko, Irma 259, 261
 Kastari, Paavo 98
 Kauppi, Kalle 245
 Kekkonen, Urho 68, 80, 94, 95, 97, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 114, 119, 121, 122, 124, 125, 126, 135, 136, 156, 175, 176, 177, 191, 192, 193, 196, 198, 199, 201, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 252, 253, 254, 257, 260, 261, 264, 265, 267, 270, 272, 273, 275, 279
 Kenney, K. 71
 Keto, J. W. 81, 91, 93
 Kilpeläinen, Yrjö (nimimerkki Jahvetti) 197, 204, 247
 Kilpi, Eino 131, 142, 166, 187, 217, 254
 Kilpi, Kalevi 204
 Kirov, Sergei 52
 Kleemola, Kauno 214, 215, 220, 241
 Koivisto, Juho 175, 176, 177, 191, 192, 199
 Koivuranta, Janne 68

- Kolari, Jouko 282
 Kolari, Sylvi 282
 Kollontay, Aleksandra 103
 Komulainen, Riitta 282
 Komulainen, Marketta 282
 Komulainen, Toivo 281, 282, 283
 Korhonen, Arvi 206
 Korolainen, Lauri 282, 283
 Korolev 148
 Korsbäck, Verner 262
 Korsimo, Arvo 224
 Koskiluoma, Jussi 209, 210
 Kosola, Vihtori 57, 58
 Kosunen, Anni 283
 Koukkari, Antti 115
 Kruus, Hans 149, 159
 Kukkonen, Antti 64, 68, 71, 72, 74,
 76, 95, 98, 99, 101, 103, 106,
 107
 Kuusinen, Hertta 125, 153, 187, 249,
 256, 261
 Kuuskoski, Reino 267
 Kyntäjä, Elsa 282
 Kyntäjä, Pekka 282, 283
 Kähönen, Urho 236
 Kämäräinen, Kalle 68
- Lahtela, Matti 108
 Lahtinen, O. E. 58
 Laitinen, Eino 112
 Lajunen, Jussi Lassi 281, 283
 Lang, Cosmo 75
 Laokoon 72
 Lebedev, Viktor 263
 Leino, Yrjö 126, 131, 134, 135, 136,
 137, 138, 141, 142, 143, 145,
 146, 149, 150, 151, 152, 154,
 156, 158, 166, 171, 176, 177,
 185, 186, 187
 Leivo-Larsson, Tyyne 258, 261
 Lepistö, Matti 184, 202, 203, 220,
 262
 Leppälä, Juhani 122
 Leskinen, Väinö 233, 235, 254
- Linkomies, Edwin 89, 90, 96
 Lippo (nimimerkki) 58, 59
 Lohi, Kalle A. 107, 115
 Luostarinen, Aino 220
 Lustig, Sirkka 283
 Luukka, Emil 215
 Löthman-Koponen, Tilda 279
- Malkamäki, Aino 188
 Malmberg, Aino 33, 49
 Mannerheim, C. G. E. 23, 74, 75, 82,
 86, 87, 88, 107, 124
 Manuilski, N. 158, 159
 Marshall, George 164
 Mathews, Freeman 181
 McClintock, Robert 81, 82, 83, 86,
 91, 92
 Meinander, Nils 206, 215
 Meinander, Ragnar 254
 Merikoski, Veli 262
 Metsovaara, Arvi 58
 Metzger, Hans 76
 Miettinen., Aino 282
 Miettinen, Toivo 282
 Miettinen, Unto 204
 Miettunen, Helge 254
 Miettunen, Martti 215, 220, 241
 Miikki, Matti 223
 Molotov, V. 63, 71, 73, 139, 146,
 147, 148, 150, 156, 158, 159,
 164, 165, 209
 Murto, Yrjö 131
 Murtomaa, Lauri 223
 Murtorinne (o.s. Heljas), Seija
 Margareta 43, 283
 Murtorinne, Minna 283
 Mussolini, Benito 52, 93
 Mylly, Juhani 51
- Nax (nimimerkki) 183
 Nehru, Jawaharlal 236
 Nikke (nimimerkki) 48
 Niukkanen, Juho 67, 68, 71, 98, 104,
 105, 108, 126, 155, 163, 193

- Novikov, Kiril 156, 159
 Nuutinen, Anni 282
 Nuutinen, Kalle 283
 Nuutinen, Martti 280
- Orlov, Pavel 245
- Paasikivi, J. K. 94, 98, 100, 103, 115,
 116, 117, 118, 119, 124, 126,
 127, 128, 133, 134, 136, 138,
 139, 140, 141, 142, 143, 149,
 153, 154, 156, 158, 160, 165,
 166, 170, 172, 173, 174, 176,
 177, 179, 180, 187, 195, 196,
 200, 204, 211, 212, 213, 214,
 215, 224, 225, 231, 238, 240,
 242, 243, 249, 257, 261, 264,
 265, 272, 279
- Paasio, Rafael 220
- Paasonen, Aladár 86, 87
- Pakkanen, Atte 205, 209
- Palmgren, Raoul 204
- Panu (nimimerkki) 50
- Parvilahti, Unto 268
- Pehkonen, E. Y. 134
- Pekkala, E. 141
- Pekkala, Mauno 88, 116, 124, 126,
 127, 128, 129, 131, 132, 133,
 136, 138, 139, 141, 142, 144,
 145, 146, 150, 151, 152, 155,
 156, 158, 159, 163, 164, 165,
 166, 167, 170, 172, 173, 174,
 176, 180, 185, 187, 188, 189,
 191, 193, 212, 213, 215, 264
- Peltonen, Onni 176, 182, 183, 187,
 220
- Pesonen, Liisa 201
- Pesonen, Niilo 46
- Pietilä, Antti J. 34, 35, 36
- Pipping, Hugo 94
- Pius XII 197, 198, 247
- Pohjala, Kyllikki 199, 262
- Pohjanpalo, Jouko 209
- Puustinen, Aino 282, 283
- Päivänsalo, B. H. 278
- Ramsay, Henrik 89, 93, 98
- Rangell, J. W. 82, 84, 85, 89, 90
- Rantamaa, Antti J. 95, 107
- Reinikainen, Oskari 85, 98
- Reinikka, Tyko 71, 95, 103, 104, 105,
 106
- Renvall, Aksel 35
- Ribbentrop, Joachim von 63, 91, 106,
 117
- Riikonen, Lauri 215
- Rissanen, Eetu 277
- Rissanen, Juho 209
- Roos, S. W. 23
- Roosevelt, Franklin D. 159
- Runeberg, J. L. 286
- Ruotsalainen, Paavo 42
- Ruusunen, Santeri 282
- Ruutu, Yrjö 188, 222
- Ryti, Risto 82, 86, 88, 89, 94, 106,
 107
- Ryömä, Mauri 201, 206, 246
- Saalasti, Kerttu 220
- Saari, Eino 248
- Saario, Voitto 259
- Saastamoinen, A. H. 32, 33
- Salmela, Alfred 217
- Salmiala, Bruno 85
- Salmiinen, Arvo 186
- Salomies, Ilmari 219
- Salonen, Ahti M. 262
- Savonenkov, Grigori 165, 166, 167,
 174, 209
- Schildt, Yrjö 80, 85, 94, 95, 97, 103,
 104, 105, 107, 110
- Schmidt, Carlo 250
- Schoenfeld, Arthur 81, 82
- Seatan, James 41, 42
- Seppälä, Rafael 99
- Sergelius, Max 245, 246
- Sibelius, Jean 221
- Simelius, Jooseppi 61

- Simojoki, Elias 56, 59
 Sirenus, Sigfrid 30, 32
 Skog, Emil 220
 Slöör, Frithjof 41
 Snellman, J. V. 54
 Soini, Yrjö 268
 Soininen, Oili 283
 Soininen, Otto 292
 Somersalo, Arne (nimimerkki Antti Suomenpoika) 48
 Sormunen, Eino 243, 284
 Stalin, Josif 52, 139, 140, 158, 166, 174, 175, 176
 Stansgate, W. W. Benn 247
 Stenius, Göran 197, 219
 Ståhlberg, Ester 33
 Ståhlberg, K. J. 33, 124, 139
 Suhonen, Martti 112, 279, 280
 Sukselainen, V. J. 182, 191, 215, 220, 237, 241, 267, 269
 Sundström, Cay 143, 145, 146, 149, 150, 151
 Sundström, Einar 206, 209
 Suontausta, Tauno 99
 Svento, Reinhold 138, 141, 142, 166, 174, 176, 187, 258, 259, 261, 262, 263
 Svinhufvud, P. E. 70, 71
 Sågström, Leonide ks. Helenius, Leonide
 Söderhjelm, Johan Otto 176, 215
 Takki, Uno 131, 138, 141, 142, 143, 167
 Talvi, Jussi 268
 Tammio, E. H. I. 226
 Tanner, Väinö 76
 Tarjanne, Päivö 225
 Tarkiainen, Tuttu 259
 Tervo, Penna 220, 253
 Tiainen, Johannes 253
 Tiililä, Osmo 34
 Tiitu, Kustaa 215
 Tiivola, Rolf 20, 274
 Tikkanen, Aino 283
 Tikkanen, Irja 283
 Timo (nimimerkki) 183
 Toivonen, Onni 209
 Truman, Harry S. 159
 Tuominen, Arvo Poika 268
 Tuomioja, Sakari 215, 223, 232
 Turkkala, Arvi 94
 Turunen, Varma K. 201
 Törngren, Ralf 127, 131, 138, 141, 173, 215, 233, 234, 235, 258, 262, 263
 Upton, Anthony F. 115
 Uuro, Fr. E. 29
 Vaasan Jaakkoo (nimimerkki) ks. Ikola, J. O.
 Vala, Erkki 204
 Walker, Norman 199
 Wallenius, Paul 23
 Waltari, Toivo 25, 34, 35, 36, 37
 Vennamo, Veikko 223, 228, 233, 269, 270, 274
 Wennervirta, Elsa 60
 Verkkoranta, Anton 58, 281
 Vesterinen, Vihtori 94, 111, 126, 127, 128, 138, 141, 142, 162, 173, 176, 178, 179, 196, 215, 220, 223, 224
 Wickström, Ole 262
 Viding, Paavo A. 126, 128, 131, 142, 162, 167, 178, 179, 205
 Wiherheimo, T. A. 254
 Vilhula, Taavi N. 126, 127, 131, 162, 167, 178, 191, 215, 227
 Vilkkunen, Kustaa 209
 Vionoja, Veikko 292
 Virkkunen, Paavo 46
 Virolainen, Johannes 21, 126, 220, 223, 224, 236, 241, 253, 261
 Wirtanen, Atos 88
 Witting, Rolf 73, 78, 80, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 101

Voionmaa, Väinö 72, 73, 78, 81, 85,
88, 89, 91, 94, 95, 98, 99, 100,
101, 141, 142, 143, 145, 146,
147, 149, 151, 152, 154, 155,
156, 157, 159, 245

Wuolijoki, Hella 204, 205, 206, 207,
208, 209

Wuori, Eero A. 126, 143, 145, 146,
147, 151, 152

Vyshinski, Andrei 148, 150, 151, 156,
158, 159

Väisälä, Yrjö 222

Väätäinen, Timo 277

Ždanov, Andrei 109, 263

Äikää, Tauno 283

Ölander, Ragnar 209

Österholm, John 80, 85, 88, 143,
145, 146, 151, 152, 154, 245,
252, 254